

IRAK

TÜRKMENLERİNİN

SIYASI

MÜCADELE

TARİHİ

1923-2003

Erşat HÜRMÜZLÜ

T.C. KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞI
IRAK TÜRKMENLERİNİN SİYASİ MÜCADELE TARİHİ 1923 - 2003

YTB Yayınları: 106
Araştırma Eserler
ISBN: 978-975-17-6658-8

Yazar	Baskı ve Cilt
Erşat Hürmüzlü	BS Marjinal Promosyon Matbaa
Tercüman	Organizasyon Limited Şirketi
Doç. Dr. Mehdi Cengiz	Dağyaka Mah. 623. Cd. No:2/7, Kahramankazan/Ankara
	Matbaa Sertifika Numarası : 82709
Yayına Hazırlayanlar	Yayın Yeri ve Tarihi
Burak Günhan Aydın, Abdulhamit Torun	Ankara, Temmuz 2026
Görsel Tasarım ve Uygulama	Baskı Miktarı
BS Marjinal	1.Baskı, 1.000 adet

© TÜM YAYIN HAKLARI

YURTDIŞI TÜRKLER VE AKRABA TOPLULUKLAR BAŞKANLIĞINA AİTTİR.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı tarafından desteklenen bu yayındaki metin ile ilgili sorumluluk metin yazarına aittir.

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Irak Türkmenlerinin Siyasi Mücadele Tarihi 1923 - 2003

Erşat Hürmüzlü

BS Marjinal Promosyon Matbaa Organizasyon Limited Şirketi

1.Irak Türkmenleri, 2. Siyasi Mücadele Tarihi 3. Irak Tarihi

YTB Yayınları

Oğuzlar Mah. Mevlana Bulvarı No: 145 P.K: 06520 Balgat - Ankara

Tel: 0(312) 218-40-00 Faks:0(312) 218-40-49

info@ytb.gov.tr kep adresi: ytb@hs01.kep.tr

Sertifika Numarası: 67797

İ Ç İ N D E K İ L E R

Takdim	5
Türkçe Baskının Ön Sözü	7
Arapça Baskının Ön Sözü	9
Giriş	13
Birinci Bölüm: <i>Lozan Görüşmeleri ve Musul Sorunu</i>	21
İkinci Bölüm: <i>Yeni Dönemde Türkmen Vatandaşların Durumu</i>	39
Üçüncü Bölüm: <i>1924 Yılında Tiyarilerin Kerkük Katliamı</i>	47
Dördüncü Bölüm: <i>Irak Mevzuatında Türkmen Dili</i>	67
Beşinci Bölüm: <i>Kerkük'teki Gavurbağı Katliamı: 12 Temmuz 1946</i>	81
Altıncı Bölüm: <i>Türkmen Bölgelerinin Çilesi</i>	93
Yedinci Bölüm: <i>1958 Darbesi Sonrası Cumhuriyet Dönemi</i>	113
Sekizinci Bölüm: <i>1959 Kerkük Katliamı: Olay ve Gerçek</i>	125
Dokuzuncu Bölüm: <i>Birinci Türkmen Eğitim Konferansı</i>	163
Onuncu Bölüm <i>Kasım, Birinci Baas ve Arif zamanı</i>	171
On Birinci Bölüm: <i>Baas Yönetimi Altında 35 Yıl</i>	189

On İkinci Bölüm: <i>Türkmen Liderlerin Tutuklanmaları ve İnfaz Edilmeleri</i>	211
On Üçüncü Bölüm: <i>Tutuklama ve İdam Dalgası Devam Ediyor</i>	247
On Dördüncü Bölüm: <i>Altunköprü Katliamı</i>	259
On Beşinci Bölüm <i>Erbil Savaşı</i>	269
On Altıncı Bölüm: <i>Türkmen Bölgelerinin Etnik Kimliğini Değiştirme Çabaları</i>	279
On Yedinci Bölüm: <i>Eğitim Mücadelesi</i>	295
On Sekizinci Bölüm: <i>Diasporadaki Siyasi Hareketler ve Örgütler</i>	327
<i>Kaynakça</i>	341

Takdim

Irak Türkmenleri, tarih boyunca varlık gösterdikleri topraklarda kimliklerini, kültürlerini ve haklarını korumak için onurlu bir mücadele vermiştir. Regimler, liderler ve yönetim biçimleri değişmiş; ancak onların vatanlarına bağlılıkları, değerlerini yaşatma kararlılıkları ve geleceklere sahip çıkma iradeleri hiçbir zaman değişmemiştir.

Irak'ın kurucu ve asli unsurlarından biri olan Türkmen toplumu, ülkenin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Ne var ki bu katkılar her zaman hak ettiği karşılığı bulmamış; Türkmenler siyasi temsil, eşitlik ve temel haklar konusunda uzun yıllar çeşitli güçlüklerle karşılaşmış, zaman zaman ağır bedeller ödemiştir. Buna rağmen dillerini, dinî ve millî değerlerini, kültürlerini ve geleneklerini korumayı başarmış; bu birikimi nesilden nesile taşıyan güçlü bir toplumsal hafıza oluşturmuşlardır.

Irak Türkmenlerinin Siyasi Mücadele Tarihi 1923–2003, seksen yıllık bir dönemi yalnızca peş peşe yaşanan hadiseler üzerinden aktarmayan; Türkmenlerin değişen siyasi şartlar içindeki konumunu, karşılaştıkları güçlükleri ve hak arayışlarını bir bütünlük içinde ele alan kıymetli bir çalışmadır. Erşat Hürmüzlü, geçmişin kırılma anlarını bir araya getirirken bir toplumun tarih sahnesindeki yerini koruma iradesini ve geleceğine sahip çıkma kararlılığını da görünür kılmaktadır. Bu bakımdan çalışma, geçmişe ait bir kayıttan ibaret kalmamakta; Irak Türkmenlerinin bugününü anlamak ve yarınına daha sağlam bir tarih şuuruyla bakmak için güçlü bir zemin sunmaktadır.

Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı olarak soydaş ve akraba topluluklarımızın tarihî birikimlerini kayıt altına alan, kültürel hafızalarını güçlendiren ve bu mirası genç nesillere taşıyan çalışmaları desteklemeyi önemli bir sorumluluk kabul ediyoruz. Zira geçmişini bilen ve hafızasını koruyan toplumların geleceğe daha sağlam adımlarla yürüyeceğine inanıyoruz.

Bu anlayışla Türkçeye kazandırdığımız yayının, Irak Türkmenlerinin yakın tarihine ışık tutan değerli bir başvuru kaynağı olacağına inanıyor; başta Türkmen gençleri olmak üzere araştırmacılar, akademisyenler ve konuya ilgi duyan okuyucular için uzun yıllar başvurulacak temel kaynaklardan biri olmasını temenni ediyoruz.

Bu vesileyle Irak Türkmenlerinin hak ve varlık mücadelesinde şehit olan kardeşlerimizi rahmet ve minnetle yâd ediyor; *Irak Türkmenlerinin Siyasi Mücadele Tarihi 1923–2003* eserinin müellifi Erşat Hürmüzlü hocamıza ve bu kıymetli çalışmanın yayıma hazırlanmasında emeği geçen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Abdulahdi TURUS
Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar
Başkanı

Türkçe Baskının Ön Sözü

Art arda gelen Irak hükûmetleri Türkmen konusunu her zaman gündem dışında tutmak için özel bir özen göstermişlerdir.

2005 yılına gelinceye kadar insan hakları bildirgelerinde ve yayınlanmış olan geçici anayasalarda ülkenin üçüncü katmanı olan, hatta milyonlarca insanı kapsayan bu kesimden hiç söz edilmemiştir.

Yüz yıl boyunca demografik değişime tabi tutulan, defalarca katliamlara maruz kalan bu millî topluluk, varlığını korumuş ve bulundukları ülkede sosyal ve politik düzeni tahrip edecek herhangi bir eylemde bulunmamıştır.

Türkmen bölgelerinde yaşayan vatandaşların varlığını gölgeleme, hatta onları türlü sebeplerle göçe zorlama yönündeki çabalar sonuç vermeyince, bölgelerinin yapısını değiştirmek için Irak'ın çeşitli bölgelerinden zorla veya maddi dürtülerle getirilen başka milletlere mensup yüz binlerce insanı oralara yerleştirme yoluna başvurmuşlar, ne yazık ki kısmen başarılı da olmuşlardır.

Dünyanın hiçbir yerinde uygulama görmemiş bazı zorlamalarla da Türk kimliğine sahip vatandaşları, hükûmet bürolarına müracaatla milliyetlerini değiştirmek istediklerine dair dilekçeler sunmaya zorlama garabetini yaşatmışlardır.

Bu kitabın Arapça basımı yayımlandığında, Arap kamuoyunda bazı gerçeklerin gün ışığına çıkması bakımından büyük bir yankı uyandırdığı gibi, yabancı basın ve literatürlerde de kayda değer bir yer almıştır.

Ancak Türk kamuoyunun da bu gerçekleri görmesi bizim için anlamlı bir hedef olacaktı. Irak'ta Osmanlı dönemi bittikten sonra bu ülkede yaşamlarını devam ettiren bu katmanın neler çektiğini görmesi ve gerçeklerin vuzuha kavuşması daha da elzemdi.

Bu çalışmayı gerçekleştiren Türkiye Cumhuriyeti, Yurtdışı Türkler ve Ak-raba Topluluklar Başkanlığına tüm soydaşlarım adına minnet ve şükranlarımı sunarken, usta kalemiyle bu kitabı Arapça metninden Türkçeye çeviren Sayın Mehdi Cengiz Beyefendiye de sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Aslında bu çalışma sayesinde okuyucular, 80 yıl boyunca Irak Türkmenle-rinin neler çektiğini, ancak buna rağmen Türklük şuurundan ve bağlılığından ödün vermediklerini görmüş olabilirler.

Ümidim, bu konuları ciddi şekilde takip eden araştırmacılarımızın, üçüncü Cumhuriyet diye adlandırdığım dönemde, yani 2003 yılında Baas rejiminin devrilmesinden sonra da devam eden haksızlıkları kaleme alarak kamuoyunu bilgilendirmeleridir.

Bu gibi çalışmalar hem Türk hem de Arap ve dünya literatürünü zengin-leştirecektir.

Saygılarımla
Erşat Hürmüzlü
İstanbul 2026

Arapça Baskının Ön Sözü

Geçtiğimiz yüzyılda hiçbir barışçıl halk, Irak Türkmenleri kadar acı çekmemiştir. Varlıkları, hayalleri ve umutları açıkça dışlanmış ve ötekileştirilmiştir. Irak'ta meşruti monarşiyi deviren askerî darbeden sonra çıkarılan Irak anayasaları, Irak'taki Arap ve Kürtlerden, hatta gerektiğinde “diğer azınlıklardan” kasıtlı olarak bahsetmiştir. Belki de Irak anayasaları, nadiren de olsa Türkmen vatandaşlardan ve hatta çeşitli mezheplere mensup Hristiyanlardan söz eden bölgesel veya uluslararası medya haberlerinden sonra, zaruri ve kasıtlı olarak “diğer azınlıklar” ifadesini kullanmıştır.

Türkmenlerin yaşadığı sıkıntılar yalnızca baskıcı resmî otoritelerle sınırlı kalmamış, bunun ötesinde onların yaşadığı ve aidiyet duydukları bölgelerin demografik yapısını değiştirmeye yönelik açık bir arzu da söz konusu olmuştur. [Nitekim] Türkmenler gibi bir dönem zulüm ve baskı altında ezilenler, onlarca yıl mağdur olduktan sonra cellat rolünü üstlenmişlerdir.

Türkmen vatandaşları yahut Irak halkının bu kesimini tanıtmaya yönelik fikrî üretimin son derece sınırlı ve eksik olması dikkat çekicidir. Bunun başlıca sebebi Arap ve yabancı çevrelerin onları zikretmekten ve Irak yurdundaki toplumsal ve siyasal hayata yaptıkları açık katkılara işaret etmekten kaçınmalarıdır. Gerçekten de Türkmen entelektüel üretimi nadirdir. Belki de bunun nedeni Türkmenlere fikirlerini özgürce ifade etme fırsatının verilmemesiydi.

Türkmen vatandaşlar Irak bölgesindeki tarihî varlıkları konusunda hiçbir zaman aşağılık kompleksi hissetmediler. Türkmenler Malazgirt Savaşı'ndan ve Anadolu'nun Selçuklular tarafından ele geçirilmesinden ve daha sonra yüzyıllarca sürecektir Osmanlı egemenliğine girmesinden önce bile Irak topraklarında çok sayıda devlet ve emirliğin kurulduğu uzun bir geçmişe sahiptir. Bu açıdan bakıldığında Türkmenler yüzyıllara yayılan tarihsel varoluşlarıyla gurur duyuyorlardı. Bazılarının gerek Irak'ta gerek yurt dışında yaptığı gibi çeşitli

kavramları, tarihsel olayları veya kahramanları ithal edip kendilerine atfetme ihtiyacı duymuyorlardı.

Kökenlerine genel olarak baktığımızda tarihçilerin büyük çoğunluğu Türkmenleri Orta Asya'dan göç eden ve İslamiyet'i kabul ettikten sonra "Türkmen" adıyla anılmaya başlayan Oğuzlar olarak görmektedir. Türkmen aşiretlerinin ana vatanlarından birdenbire göç etmedikleri aksine bu göçlerin yıllar içinde art arda gerçekleştiği bilinmektedir. Türkmenler, Maveraünnehir ve Horasan'a yerleşip İslam'ı benimsediler. Akabinde yüzyıllarca bu dine hizmet edip Irak, Anadolu ve Orta Doğu ülkelerine göç ettiler.

Çoğu tarihçi ve araştırmacı Irak'a ardı ardına gelen Türk göçlerini ele alıp Türk ve Türkmen sözcüklerinin, Arap bölgesini Kürt bölgesinden ayıran topraklarda yaşayan kişileri ifade ettiği konusunda birleşmişlerdir. Türkmenler, Irak topraklarının kuzeybatısından güneydoğusuna doğru uzanan bir hat boyunca, yani Ninova vilayetindeki Telafer'den Diyalâ vilayetindeki Mendeli'ye kadar yayılmışlardır. Türkmen yerleşim bölgelerinin en önemlileri arasında Telafer, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tazehurmatu, Dakuk, Tuzhurmatu ile Bayat, Karatepe, Kifri, Hanekin, Kızılbat ve Mendeli yer alır.

Irak Türkmen vatandaşları, ulusal kimliklerinin silinmesi veya yaşadıkları yerlerden zorla göç ettirilmeleri yönünde çok sayıda girişime maruz kalmıştır. Bu girişimler başarısız olunca Türkmen bölgelerinin ulusal gerçekliğini değiştirmek, böylelikle oradaki toplumsal nüfuzu azaltmak amacıyla ilgili yerlere başka milletlerden insanların göç ettirilmesi politikası benimsenmiştir.

Önceki bazı otoriter Irak hükûmetleri Türkmenlerin ulusal kimlik duygusunu yok etmek, boyun eğdirmek, ülke içine ya da dışına göç etmeye zorlamak veya statükoya teslim olmaya icbar etmek yönünde açık bir politika benimsemişti. Bunu, kimlik kartlarındaki uyruklarının değiştirilmesini talep ederek yaptı. Bu durum, insan hakları kriterlerini ve ahlaki değerleri ihlal etmenin en tuhaf yöntemlerinden biridir.

Yetkililer ayrıca, halkın liderleri olarak tanınan kişileri tutuklayıp sadece birkaç dakika süren sahte yargılamalarla tasfiye etme politikasını da benimsemişler. Herhangi bir nedenle kendilerine ulaşamayanlar hakkında ise iftira atıp onların hükûmet politikalarını izledikleri ve daha önce bildikleri doğru yoldan saptıkları fikrini yaymak için siyasi itibarsızlaştırma yöntemini izlediler.

Türkmen vatandaşlar babalarının, dedelerinin ve önceki nesillerin başına gelen ve ne yazık ki son zamanlarda da devam eden korkunç katliamları hâlâ hatırlıyor. Buna rağmen Türkmenler, Irak vatandaşlığına ve kimliğine olan derin inançlarından vazgeçemediler. Irak devletinin kuruluşundan bu yana ülkeyi kendilerine vatan edinmişlerdir. Art arda gelen hükûmetlerin Türkmenlerin haklarını yok etmekten, kazanımlarını ellerinden almaktan ve aydınlarının ile aktivistlerinin hükûmette karar alma pozisyonlarına gelmelerini engellemekten çekinmemelerine rağmen, Türkmenlerin Irak devletinin ilerlemesi için verdikleri siyasi mücadele devam etmiştir.

Türkmenler, Irak'ın birçok etnik köken, mezhep, din ve kültürden oluşan bir ülke olduğunu hiçbir zaman unutmamış ve bunu bir ayrılık sebebi olarak görmemişlerdir. Aksine bunu tarihî bir fırsat ve korunması gereken bir ayrıcalık olarak görmüşlerdir. Türkmenler Irak'ın başarısının ve ilerlemesinin, bu eşsiz ayrıcalığın etnik veya mezhepsel üstünlük gözetmeksizin tüm Irak çocuklarını birinci sınıf vatandaş olarak gören bütünlük bir proje aracılığıyla korunmasında yattığını her zaman savunmuşlardır.

Bu kitabı amacına uygun bir biçimde ortaya çıkarmamda bana destek olan herkese içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Özellikle belirtmek isterim ki, ölümsüz şehit Münir Kâfili, Baas rejiminin çöküşünden sonra bazı Irak partilerinin ele geçirdiği, Irak kamuoyunun ve özel olarak Türkmenlerin yakından bildiği birçok gerçeğe ışık tutan belgeleri bana ulaştırdı. Allah, yüce ilkeleri uğruna hayatını veren şehit Kâfili'ye rahmet etsin.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı arşivlerinden, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı belgelerinden ve Türkiye Büyükelçiliğinin Bakanlık merkezine gönderdiği ve incelememe izin verilen bazı yazışmalardan yararlandığımı belirtmeliyim. Teşekkür ederim. Ayrıca İngiliz Büyükelçiliğindeki bazı raporlardan, onlarca kez ziyaret edip incelediğim İngiliz Arşivleri'ndeki belgelerden de istifade ettim. Tüm bunlar çalışmanın kapsamlı, anlaşılır olması ve gelecek nesillerimize yol göstermesi açısından önemlidir.

Bu kitap, Irak Türkmenlerinin seksen yıllık siyasi mücadelesinin tarihini ele almaktadır. İlgili tarih ABD'nin Irak'ı işgali ve Irak'ta iktidara gelen hükûmetlerin, Türkmen vatandaşlarına karşı uzlaşmaz tutum ve baskılarla yüzlerce hatta binlerce şehit verilmesiyle başlayan üçüncü Cumhuriyet'in kuruluşuna kadar devam eden süreci kapsar.

Ümit ediyorum ki araştırmacı ve yazar kardeşlerimiz, sonraki dönemlerde ortaya çıkan gelişmeleri bir araya getirerek modern döneme ışık tutan bir kitapta toplar, böylelikle söz konusu tarihten sonra yaşanan olaylarla Arap ve Türkmen kütüphaneleri zenginleşir.

Erşat Hürmüzlü
İstanbul, 2020

Giriş

Bu çalışma Irak Türkmenlerinin siyasi mücadelesinin boyutlarını inceler. Kitap, Irak devletinin resmen kurulduğu 1923 yılından başlayarak Kasım-Arif zamanını, ardından Baas dönemini ve Amerikan işgali sonrası 2003 yılında kurulan üçüncü cumhuriyetin ortaya çıkışına kadar olan süreci konu edinir. Ancak bu durum, I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve İngilizlerin Irak'ı işgalinden başlayarak yukarıda belirtilen tarihte Irak Krallığı'nın ortaya çıkışına kadar bölgede yaşanan önemli olayları incelememize engel değildir.

Sonrasında yaşananların aksine Irak Krallığı'nın kurulmasından önceki ilk geçici Irak hükûmetleri, Türkmen vatandaşları karar alma sürecinden dışlamamıştı. Kerkük'teki Türkmen ileri gelenlerinden Kerküklü İzzet Paşa,¹ 25 Ekim 1920'de kurulan ve Bağdat Nakîbu'l-eşrâfı Abdurrahman Geylani başkanlığındaki ilk geçici hükûmette bakan olarak atandı. Kerküklü, bu hükûmette Eğitim ve Sağlık Bakanlığı görevlerini yürüttü. 29 Ocak 1921 tarihinde Bayındırlık Bakanlığı görevini devraldı. İşlerin yolunda gitmediğini fark eden Kerküklü İzzet Paşa, 1922 yılının nisan ayında bakanlıktan istifa etti, böylece Türkmenler ile Irak hükûmetleri arasında siyasi bir kopuş dönemi başlamış oldu. Bu hükûmetler 2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali ve ardından Üçüncü Cumhuriyetin kurulmasına kadar uzanan süreçte istisnai durumlar haricinde Türkmen bakan atamadılar. Kerküklü İzzet Paşa, Kut Muharebesi'nde mevzilerin planlanmasına yardımcı olduğu zaman tuğgeneralidi. Kerkük'teki Sarıkahya ailesindendi. Ancak İttihat ve Terakki Partisi üyesi değildi. İngiliz ilerlemesine direnirken Salman-ı Pak Muharebesi'nde şehit düşen Fazıl Dağıstani'nin damadıydı.²

Telafer Olayları ve 1920 Devrimi'nin Kıvılcımı

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İngilizlerin Irak'ı işgal etmesi, peşi sıra ateşkesin şartlarına aykırı olarak Musul'a girmesi birçok kesimi rahatsız etti.

O dönemde bölgede Türkmenler ve Araplar arasında yakın bir iş birliği vardı. Araştırmacılar Bağdat, Kerkük ve Musul'da Türk yönetiminin geri dönmesini isteyen ve İngiliz hâkimiyetine karşı çıkan çok sayıda Türk olduğunu

1 Kerküklü İzzet Paşa, Sarıkahya aşiretindendi. Bk. Şâkir Sâbir ez-Zâbit, *Mücezü târihi'l-Turkmân* (Bağdâd, 1960), 132.

2 Alâ' İsmâ'il Sâlih, *Turkmân el-'Irâk ve evdâ'uhum es-siyâsiyye ve'l-ictimâ'iyye hilâle'l-hukmi'l-meliki fi'l-'Irâk* (Bağdâd, 2015), 64.

belirtiyor. Bu amaca hizmet etmek için Bağdat'ta bir dernek kuruldu. Bu dernek, aynı fikirde olan kişilerle temasa geçmek üzere Mayıs 1919'da Musul'a bir adam gönderdi.³

Bu derneğin üyeleri arasında Musul'da yaşayan ve derneğin başkanlığını yapan Kerkük asıllı Yarbay Abdülcebbar'ın yanı sıra Davut Efendi b. Ahmed Yâver, Hacı Davut Çelebi Selim ve kardeşi Said Çelebi, Kerküklü Rauf Efendi b. Muhammed Efendi, Agâh Efendi b. Hasan Efendi, kardeşi Şakir Efendi, Abdullah Efendi Çenebaz, Kerküklü İzzet Efendi, Abdülkadir Efendi, Said Efendi Hulusi ve diğerleri vardı. Telafer'deki destekçileri arasında ise Abdurrahman Efendi b. Osman Efendi, Seyit Abdullah b. Seyit Vehb ve Muhammed Said Efendi b. Muhammed Efendi de vardı.⁴

O dönemde Musul'da da Ahit Cemiyeti kurulmuş ve Telafer aşiret reislerinin büyük çoğunluğu, İngiliz karşıtı tutumları nedeniyle Türkmen Cemiyeti ve Ahit Cemiyeti'ni desteklemişlerdir.

İngilizler özellikle Ahit Cemiyeti'nin Türklerle, özellikle de Kurtuluş Savaşı'na öncülük eden Kemalist hareketle temas kurmasının ardından iki taraf arasındaki iş birliği fark ettiler. 1920'de Musul'daki aşiret yapısı ve siyasi meseleler hakkında hazırlanan ve işgalin karşılaştığı zorluklara değinen bir İngiliz raporunda şunlar belirtiliyordu: "Başlıca etken, Kemalist Türklerin bize karşı açık düşmanca tutumuydu. Bu iki güç, Arap milliyetçiliği ve Kemalizm, bazen çok güçlü bir şekilde birbirine karışıyor ve politikamıza büyük bir şiddetle karşı çıkıyordu."⁵

Telafer'deki Durum

Telafer'deki dört aşiret ve aile reisi devrimin yolunu açtı ve kendi aralarında anlaştılar. Bunlar Hasanköy bölgesindeki Bir Nizar aşiretinin reisi Abdurrahman Efendi b. Osman Efendi; Saray bölgesindeki Elbu Devle aşiretinin reisi Hacı Ali Ağa b. Abdülkerim; Kale bölgesindeki Seyitler aşiretinin reisi Seyit Abdullah Ağa b. Seyit Vehb Ağa ve Tahtani bölgesindeki Alaybeyi aşiretinin reisi Hacı Yunus Efendi b. Aziz Ağa'ydı.

Mezkûr kişiler, Telafer'in diğer liderleri ve el-Câmiü'l-kebir'in imamı Muhammed b. Said Efendi b. Muhammed Efendi ile birlikte özellikle Deyri-

3 Kahtân Ahmed 'Abûş et-Tel' aferî, *Sevretü Tel'afer 1920 ve 'l-hareketâtü 'l-vataniyyeti 'l-uhra fî muntakati 'l-Cezîre* (Bağdâd, 1969), 62.

4 et-Tel' aferî, *Sevretü Tel'afer 1920*, 62.

5 et-Tel' aferî, *Sevretü Tel'afer 1920*, 62.

zor'dan ve operasyon komutanı Cemil Medfai'den aldıkları mesajların ardından, devrim meselelerini görüşmek üzere evlerinde toplantılar düzenliyorlardı.

Telafer devrimi, ilçede bulunan İngiliz askerî kışlalarına düzenlenen silahlı saldırıyla başladı. Devrimciler, İngiliz güçlerine karşı çetin çatışmalara girip İngiliz subay ve askerlerinin çoğunu öldürüp yok etti. İngilizlerin büyük bir kuvvet seferber edip, öfkeli devrimi bastırmak için Telafer'e saldıracakları haberin gelmesi üzerine erkekler, kadınlar ve çocuklar da dâhil olmak üzere Telafer halkı bölgeden tahliye etme planını uyguladı. Halk, İngiliz saldırılarından korunmak için Karaçuk Dağları'nın yamaçlarına sığındı.⁶

Devrim 4 Haziran 1920'de Telafer'de başladı. Telafer subaylarından biri İngiliz Yüzbaşı Steward'ı öldürünce isyancılar kaleye karşı yeni bir harekât düzenlemek için toplandılar ve kaleyi ele geçirdiler. Bu operasyona, Telafer halkı ile ilçeye yakın bir köyde konuşlanmış isyancılar da katıldı. Saldırganlar kale içindeki hükümet binalarına ve İngiliz konutlarına baskın düzenleyerek polis ve jandarmanın silahlarını ele geçirdi. Bazı askerler ve üç İngiliz subayı saldırganlara ateş açınca [isyancılar] el bombaları atarak onları susturmayı başardılar. İngiliz Siyasi Vali Yardımcısı Binbaşı Barlow'u yakaladılar. Bu tutuklu kaçmaya çalışırken isyancılar tarafından öldürüldü.

İngilizler Musul'dan [bölgeye] askerî birlikler gönderdi. Ancak isyancılar direndi. Şammar ve Cubur aşiretlerinden çok sayıda Arap savaşçı isyancıların saflarına katılıp Telafer Türkmenlerine kutlu hareketlerinde yardım etme niyetlerini açıkladı. Devrimciler şehir merkezine girdiler. İngiliz bayrağı indirildi ve bayrak direğine ulusal bayrak çekildi.⁷

Cemil Medfai'nin Telafer'e yaptığı sefere eşlik eden Abdulhamit El-Dubûni anılarında şu ifadelere yer verir: "Telafer devrimi Irak'taki İngiliz işgali ve sömürgeciliğinin tabutuna çakılan ilk çivi ve aynı zamanda 1920'deki Büyük Irak Devrimi'nin ebedî besmelesiydi." Şöyle de demiştir: "Ülkede büyük bir devrimi ateşlemek amacıyla ulusal duyguların uyanmasında etkili oldu. Tüm bunlar gerçekleşti ve ardından Irak'ın dünyaya şan ve şeref kazandıran büyük Irak devrimi oldu."⁸, "Telafer devrimi, güneyde devrimi başlatanların tereddütlerini ortadan kaldırdı ve güneydeki büyük devrimin parlak alevi oldu."⁹

6 Subhi Saatçi, *el-Kıyanü't-Türkmânî fi'l-Irak*, çev. Habib el-Hürmüzî (İstanbul, 2014), 167.

7 Habib el-Hürmüzî, *Kavmün yed'üne't-Türkmân* (İstanbul, 2016), 141.

8 et-Tel'aferî, *Sevretü Tel'afer 1920*, 417.

9 et-Tel'aferî, *Sevretü Tel'afer 1920*, 418.

İngiliz kuvvetleri ağır ve gelişmiş silahlarıyla bölgeyi ele geçirince İngilizlerin vahşetinden kaçmak için 8 Haziran’da Telafer halkı kasabayı neredeyse tamamen boşalttı. Açık havada Karaçuk Dağları’nın yüksek yerlerinde ya da civar köylerde geceleme zorunda kaldılar. Bu sefer, Telafer tarihine “Kaçakaç Olayları” olarak adlandırılan, yani “Büyük Göç Günü” hadisesi olarak geçti.¹⁰

Monarşik Bir Irak’a Doğru

Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda İngilizler Irak’ı işgal ettiğinde ve Musul’un mülkiyeti konusundaki tartışmalara rağmen bölgeye hâkimiyet ve nüfuzlarını dayatmak istediklerinde iki fikir ortaya çıktı: Ya Irak’ı boşaltın ve manda yönetimini terk edin ya da Irak’ta ulusal bir hükûmet kurun.

İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, ikinci seçeneğin destekçisi olup konu hakkında istişareler yapmıştı. 23 Ekim 1920’de Cox, Bağdat nakîbü’l-eş-râfi Abdurrahman Geylani’den Geçici Hükûmet Bakanlar Kurulu başkanlığını kabul etmesini istedi. Nakîp, tereddüt ettikten sonra teklifi kabul etti.¹¹

İngiliz hükûmetinin fikri, Şerif Hüseyin’in oğullarından birinin Irak tahtına çıkmasıydı. Faysal onlar tarafından en güçlü adaydı. Konu Faysal’a iletili. Anlaşmaya varıldıktan sonra Faysal, 29 Haziran 1921 tarihinde Bağdat’a ulaştı.

Bazıları Faysal’ın seçilmesi için ulusal bir meclisin toplanması fikrini destekledi. Ancak bu yönde çeşitli zorlukların yaşanma olasılığı bir referandum düzenlemeye neden oldu.

Faysal İngiliz devriye gemisiyle Basra’ya vardığında ilk seçeneği destekleyen Philby’nin de aralarında bulunduğu özel bir heyet tarafından karşılandı. Philby kendisine açıkça serbest seçimlerle atanması gerektiğini söyledi. Faysal’ın Philby’nin fikirlerini Sir Percy Cox’a şikâyet ettiği ve Cox’un onu suçlayıp şunları söylediği anlaşıyor: “Faysal, seçimlerin serbestçe yapılması hâlinde başarısının zayıf olacağını elbette biliyor. Ben de bunu açıkça belirttim.”¹²

11 Temmuz 1921’de Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanının teklifi üzerine Prens Faysal’ı, hükûmetinin anayasal, temsili, demokratik ve yasalara bağlı olması şartıyla Irak Kralı ilan etme kararı aldı.¹³

10 Reşid Abdülkâdir er-Reşid, *el-Veciz fî târihi Tel’afer* (İstanbul, 2017), 106.

11 Fâzıl Hüseyin, *Müşkiletü el-Mevsul* (Bağdâd, 1977), 19.

12 ez-Zâbit, *Mûcezü târihi’t-Turkmân*, 1960, 143.

13 Hüseyin, *Müşkiletü el-Mevsul*, 19.

Irak genelinde referandum yapılmasına da karar verildi. Referandumu boykot etme girişimleri de yaşandı. Kerkük, Faysal'a karşı oy kullandı ve Süleymaniye referanduma katılmayı reddetti.¹⁴

Bazı kaynaklar, yalnızca Kerkük'ün referanduma karşı oy kullanmasına değil, aynı zamanda Kerkük halkının bu uygulamaya tepki olarak sandıklara saldırıp tahrip etmesine ve böyle bir oylamanın yapılmasının zaten düşünülemeyeceğine yer verir.¹⁵

23 Ağustos 1921 tarihinde Kral Faysal taç giyip geçici hükûmetin istifasını kabul etti. 10 Eylül 1921'de Bağdat nakîbü'l-eşrâfi Abdurrahman Geylani başkanlığında yeni bir hükûmet kuruldu.

30 Eylül 1922 tarihinde Geylani, Irak-İngiliz Antlaşması'nı imzalamak üzere üçüncü kabinesini kurdu. Söz konusu antlaşmanın, manda yönetiminin yerine geçmesi öngörülüyordu. Ancak kısa süre sonra bunun, yetkileri sembolik olan bir yönetimle mandanın fiilen devamını sağlamaya yönelik bir düzenlemeden ibaret olduğu ortaya çıktı.

20 Kasım 1922 tarihinde Abdulmuhsin Sadun ilk hükûmetini kurup Irak'ın ilk anayasa taslağı hazırlandığı zaman¹⁶ Kerkük halkı kurulan hükûmete aşağıdaki dört maddeden oluşan bir muhtıra sundu. Bu maddeler sırasıyla şöyleydi:

- Hükûmetin seçim sürecine müdahale etmemesi.
- Kerkük yerel yönetiminde Türkmen kimliğinin korunması.
- Kerkük bölgesinde Türkçenin resmî dil olarak kabul edilmesi.
- Bağdat'ta kurulacak tüm hükûmetlerde Türkmenlere rol verilmesi.

Başbakan Abdulmuhsin Sadun, Türkmenlerin sunduğu muhtıraya Temmuz 1923'te Türkçe yazdığı bir mektupla cevap verdi. Bu muhtıranın ikinci ve dördüncü maddelerini kabul ettiğini bildirdi.¹⁷

14 Hüseyin, *Müşkiletü el-Mevsıl*, 20.

15 Saatçi, *el-Kıyanü'l-Türkmânî fi'l-Irak*, 2014, 171.

16 Said es-Sa'dûn, Irak'ta intihar ettiği 13 Kasım 1929 tarihine kadar dört kabine (hükûmet) kurdu.

17 Mahir en-Nakib, *Kerkük ve hüviyyetühe'l-kavmiyye ve's-sekâfiyye*, çev. Habib el-Hürmüzî (İstanbul, 2008), 50; Sâlih, *Türkman el-'Irâk ve evdâ'uhum es-siyâsiyye ve'l-ictimâiyye hilâle'l-hukmî'l-melikî fi'l-'Irâk*, 73.

Irak Anayasası'nın Kabul Edilmesine Doğru

İngiliz Yüksek Komiseri Percy Cox, İngiliz mandası altında Irak anayasasını çıkarmak için çeşitli hazırlıklara başladı. 1921 yılında Irak geçici hükûmetine danışmadan bu işi organize etmek adına bir dizi uzmanı görevlendirdi. Bu amaçla komite Avustralya, Yeni Zelanda ve Osmanlı anayasalarını inceleyip¹⁸ hazırladıkları metni bazı değişiklikler yapılmasını isteyen İngiliz Sömürge Bakanlığına gönderdiler. Daha sonra Irak tarafından Naci Süveydi, Sir Sassoon Eskel ve Rüstem Haydar'ın yanı sıra bazı İngiliz uzmanlardan oluşan bir komite oluşturulup bazı noktalara itiraz edildi.¹⁹

Sömürge Bakanlığı, yetkilerin ve uygulamaların parlamento tarafından denetlenmesi de dâhil olmak üzere bazı talepleri kabul etti. Böylece Kral'a geniş yetkiler veren maddeler değiştirilip yasama organına havale edildi.

Metin, İngiliz Sömürge Bakanlığı tarafından gözden geçirilip Bağdat'a geri gönderildi. Irak-İngiliz ortak komitesi tarafından yeniden incelendi. 19 Nisan 1923 tarihinde Sömürge Bakanlığında ise daha geniş bir revizyona tabi tutuldu. Kurucu Meclis üyeleri 25 Şubat 1924'te seçildi ve Irak-İngiliz Antlaşmasını kararlaştırmak ve Irak Anayasası ile Parlamento seçim yasasını yürürlüğe koymak üzere 27 Mart 1924 tarihinde Meclisin açılması için bir kraliyet kararı yayımlandı.²⁰

Kurucu Meclis, önerilen anayasayı 10 Temmuz 1924 tarihinde onayladı. Ancak Bakanlar Kurulundan İngiliz-Irak Antlaşmasının geçmesi ve İngiliz şirketlerine petrol imtiyazı elde etme yolunun açılması nedeniyle anayasa 21 Mart 1925 tarihine kadar yayımlanmadı.²¹

Irak Anayasası'nın 6. maddesi aşağıdaki gibidir:

“Iraklılar arasında milliyet, din ya da dil bakımından farklılık olsa bile kanun önündeki haklar bakımından hiçbir fark yoktur.”

Elinizdeki kitabın ilerleyen bölümlerinde ilgili anayasa maddesinin ve benzerlerinin sonraki anayasalarda nasıl uygulandığını göreceğiz.

18 Ra'd el-Cidde, *et-Teşri'âtü'd-dustûriyye fi'l-'Irâk* (Bağdâd, 1988), 29.

19 Abdülğani el-Mellâh, *Târihu'l-hareketi'd-demokrâtiyye fi'l-'Irâk* (Beyrût, 1958), 57; Kâzım Nime, *el-Melik Faysal el-Evvel ve'l-İncilîz ve'l-istiklâl* (Beyrût, 1988), 125.

20 el-Cidde, *et-Teşri'âtü'd-dustûriyye fi'l-'Irâk*, 30.

21 Nûri Abdülhamîd el-Ânî, *Târihu'l-vizârâti'l-'Irâkiyye fi'l-'ahdi'l-cumhûri* (Bağdâd, 2001), 292.

Birinci Bölüm:

***Lozan
Görüşmeleri
ve Musul
Sorunu***

Birinci Bölüm: *Lozan Görüşmeleri ve Musul Sorunu*

Musul vilayeti hakkındaki görüşmeler ve Lozan Konferansı'ndaki tartışmalar sırasında Türk ve İngiliz heyetlerinin sunduğu argümanlar hakkında çok konuşuldu.

Bu konuyu ayrıntılı olarak ele alan, konferanstaki Türk heyetinin başkanı İsmet Paşa ve İngiliz mevkidaşı Lord Curzon'un sunumlarını aktaran çok sayıda kitap yazıldı. Ancak, tüm bu çalışmaların, toplantılar sırasında cereyan eden aleni tartışmalara odaklanarak aleni toplantılarından önce yapılan karşılıklı muhtıraları görmezden gelmesi dikkat çekicidir. Oysa ilgili tartışmalar, bu tür muhtıraların varlığına işaret etmektedir.

Bu muhtıralara, özellikle de Lord Curzon tarafından açık toplantılar yapılmadan önce Türk heyetine gönderilen İngiliz muhtıralarına ayrıntılı bir işaret bulmak için uğraştım. Ancak tam metni yayımlanmaksızın sadece bazı yazarların ilgili muhtıralara yaptıkları kısa işaretlere rastladım.²²

Anlaşılan o ki konunun üzerinden uzun bir zaman geçmesi ve sonrasında yapılan anlaşmalar sebebiyle konuya odaklanma sona ermiş ve konu araştırmacıların ilgisini kaybetmiştir. Bu açıdan, konu hakkındaki belgelerde, özellikle de Londra'daki İngiliz arşivlerinde çok sayıda araştırma ve inceleme yaptık ve sonunda yazılı muhtıraya ulaşmayı başardık. 14 Aralık 1922 tarihli muhtıranın tam çevirisiyle birlikte orijinal metnini "Irak'taki Türkmen Varlığı Gerçeği" (Kerkük Vakıf Yayınları, İstanbul, 2005) adlı kitabımızda zikrettik. Bu kitabımızda Türk hükûmeti tarafından sunulan argümanları ve İngilizlerin bunlara verdiği cevapları inceledik.²³

²² Hüseyin, *Müşkiletü el-Mevsıl*, 30.

²³ Erşad el-Hürmüzî, *Hakikatü'l-vüçüd et-Türkmânî fi'l-Irak* (İstanbul, 2005), 39.

Irak'taki Türkmen meselesinin bu muhtırada geniş bir yer kapladığı, ancak yukarıda bahsedilen karartmanın bu gerçekleri araştırmacılardan ve bu konunun takipçilerinden gizlediği dikkat çekmektedir. Ayrıca, muhtıranın bölgedeki gerçekler tarafından çürütülen birçok tarihî ve olgusal yanlışlık içerdiği de dikkat çekmektedir. Muhtıra metnini ayrıntılı olarak sunduktan sonra bu konuya değineceğiz.²⁴

Muhtıra Metni

Kedleston Markisi Curzon'dan İsmet Paşa'ya...

Sayın İsmet Paşa! Musul konusunda yaptığımız müteaddit görüşmeler sırasında bana hükûmetinizin Musul vilayetini geri alma iddiasını dayandığı etnik, siyasi, stratejik, tarihî ve diğer temelleri açıkladınız. Cevabımda, sunulan tüm bu argümanlara katılmadığımı size bildirdim.

Büyük Britanya'nın Milletler Cemiyeti kararları uyarınca mandası altında bulunan bir ülkeyi geri veremeyecek olmasının yanı sıra, Hükûmetimin Musul vilayetinden vazgeçmeyi aklından bile geçiremeyeceği açıktır.

Saygılarımla

Curzon of Kedleston

Mektubun eki: Musul'a ilişkin muhtıra

İngiliz delegasyonu tarafından sunulan bu muhtıranın amacı, Türk delegasyonunun Musul'un Türkiye tarafından geri alınması talebinin kabul edilmemesinin nedenlerini özetlemektir.

Bu nedenler etnik, siyasi, tarihî ve ekonomiktir. Talebini bu gerekçelere dayandıran söz konusu heyetle yaptığımız görüşmelerde de tekrarlandığı üzere, heyet bu gerekçelerin her birinde çelişkiye düşmüş ve bu da içerdiği gerekçeleri geçersiz kılmıştır.

Türk heyeti iddiasını aşağıdaki gerekçelere dayandırmaktadır:

1- Millîyet gerekçesi

Musul vilayetinin nüfusu Araplar, Kürtler, Türk -Türkmen-, Hristiyanlar ve birkaç bin Yezidi'den oluşmaktadır. Bu unsurların gerçek sayıları, vilayette

²⁴ Londra'daki Britanya Belge Arşivi'nde muhafaza edilen FO/286/869 numaralı dosyada bulunan E.14103/13003/44 sayılı muhtıra.

görev yapan ve vilayetin tüm bölgelerini at sırtında ya da işgalden sonra ve savaş takip eden yıllarda İngilizler tarafından inşa edilen yolların hareket etmeyi mümkün kıldığı diğer ulaşım araçlarıyla ziyaret eden İngiliz subaylar tarafından derlenip sınıflandırılan iki istatistik tablosundan elde edilebilir.

İlk tablo, 1919 yılında yapılan ve dinî ayrıma göre vilayet nüfusunu gösteren değerlendirmeleri göstermektedir. İkinci tabloda ise 1921 yılında yapılan tahminler, daha geniş araştırma ve inceleme sonuçları yer almakta olup vilayet nüfusunun etnik dağılımı gösterilmektedir.

1919'daki ilk sonuçlar eyaletin nüfusunun 703.000 kişi olduğunu gösterirken, bu sayı 1921'de 785.000 kişiye yükselmiştir. Musul Ovası ve çevresinde meydana gelen nüfus artışıındaki bu farklılık aşağıdaki nedenlerden kaynaklanır:

- 1- Türk ve Arap ordularından çok sayıda insanın geri dönmesi.
- 2- Savaşın neden olduğu kıtlık nedeniyle İngiliz işgalinden önce yaşadıkları köylerini terk eden pek çok ailenin geri dönmesi.
- 3- Birçok Süryani mültecinin yeniden yerleştirilmesi.

Bu çalışmada Musul şehrinin tamamında, Musul'un kuzeyinde Dicle Nehri'nin sağ kıyısından vilayetin sınırına kadar olan tüm bölgelerde, Musul'un güneyinde nehrin sağ kıyısındaki tüm kırsal alanlarda ve nehrin sol kıyısından Erbil-Kerkük-Kifri'ye giden yola kadar olan güney bölgelerde Arapların ikamet ettiği açığa çıkmaktadır.

"Türkler" Osmanlı Türkleri değildir ve kendilerini Türkmen olarak isimlendirmektedirler. Konuştukları Turanca, Konstantinopolis'te kullanılan Türkçe olmayıp Azericeye benzemektedir. Kesinlikle bunlar Sultan Osman'ın Osmanlı İmparatorluğu'nu kurmasından çok önce Irak'a gelen Türkmenlerin kalıntılarıdır. Abbasi halifeleri tarafından vatanlarını savunmak için getirilen Türkmenlerin torunları olduklarına inanılmaktadır. İlgili yerleşim yerleri, bu amaçla savaşan kiralık yabancı orduların torunları olduklarını göstermektedir. Neredeyse tamamen bir Türkmen şehri olan Telafer, Musul'un 45 mil batısında, Suriye çölünün eteklerinde yer almaktadır. Bu şehir ve komşu Türkmen köyleri ile Musul Ovası'ndaki bazı dağınık Türkmen köyleri dışında, Türkmen nüfusun tamamı Musul'u Bağdat'a bağlayan doğu yolu boyunca, özellikle Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tazehurmatu, Tavak, Tuzhurmatu, Kifri ve Kara Tepe civarında yaşamaktadır. Sayılarının aşağıdaki gibi olduğu tahmin edilmektedir:

Telafer ve yakın köyler

10.000

Musul Ovası köyleri

4.895

.....

.....

14.895

Kerkük ve çevre köyler

25.000

Kifri, Tazehurmatu, Tâvûk

10.000

Tuzhurmatu ve Kara Tepe

25.000

35.000

Erbil ve Altunköprü

15.000

Toplam (Süleymaniye'deki az sayıdaki nüfus çıkarıldıktan sonra)

64.895

Musul vilayetinde yaşayan Türkmenlerin sayısı, yalnızca Musul şehrinde yaşayan Arapların sayısından daha azdır. Buradan hareketle Türkmenlerin Araplara oranı hakkında bir sonuca ulaşılabilir.

Musul vilayetinde Arapların iki katı, Türkmenlerin ise yedi katı olduğu tahmin edilen Kürtler; Araplardan yukarıda bahsedilen Türkmen şehirlerine paralel bir hatla ve bunların kuzeyindeki dağlara bakan tepelerde ayrılmaktadır. Eskiden Perslerle birlikte kategorize edilen Medlerin soyundan

geldiklerine inanılmaktadır. Bunun doğru olup olmadığına bakılmaksızın Fars diline yakın; Arapça ya da Türkçeden ziyade Farsçaya benzeyen bir İran dili konuşurlar.

Gayrimüslimlerin toplam sayısı Türkmenlerin sayısından çok daha fazla olmasına rağmen ayrıntılara girmeden tahminler aşağıdaki gibidir:

- **Yezidiler**
(muhtemelen Kürt kökenlidirler ama Müslüman değiller)
30.000
- **Hristiyanlar**
(Âsurîler, bazı Nasturîler ve bazı Katolikler)
62.225
- **Yahudiler**
16.865

Yezidilerin çoğunluğu Sincar Dağı'nda yaşamaktadır. Ancak Musul'un kuzeydoğusunda birçok Yezidi köyü bulunmaktadır. Hristiyanlar çoğunlukla Musul şehrinde ve Erbil bölgesinde, Dicle'nin doğu kıyısında ve Dohuk ile Amadiyah bölgelerinde bir dizi gelişmiş köyde (Al-Kuş ve Tall Kayf en büyükleridir) yaşamaktadır. Yahudilerin çoğunluğu Musul'da yaşamaktadır. Ancak Kürt ve Türkmen bölgelerinde yaşayan bazı Yahudi gruplar ile bazı Kürt aşiretleri arasında yaşayan Yahudi bireyler veya aileler vardır.

Sorunun etnik ve ırksal boyutuyla ilgili olarak Türk delegasyonu tarafından ileri sürülen öneri bizi şu sonuca götürmektedir:

Din bağı dışında Çinlilerle olduğundan daha fazla ortak noktaları olmayan yedi parça Kürt ve farklılıkları sadece muhtelif bir ırka ve dile mensup olmaları değil; aynı zamanda etnik ve dilsel olarak Bağdat ve Basra'ya bağlı olmaları ve kendilerini onlarla özdeşleştirmeleri olan üç parça Arap ve soy, dil, din, kültür bakımından kendi farklılıklarına rağmen Türklerle akraba olmayan bir başka parça gayrimüslim mukabilinde onlar, Küçük Asya'da, etnik akrabalık bağları bulunan yerel toplumun on iki parçasından biri olan bir etnik grupla birlik arayışındadırlar.

Tablo 1: 1919 tahminlerine göre Musul vilayetinin dinî aidiyet açısından nüfusu

Bölge	Sünniler	Şiiler	Yahudiler	Hristiyanlar	Diğerleri
Musul	244,713	17,180	7,635	50,670	30,180
Erbil	96,100	-	4,800	4,100	1,000
Kerkük	85,000	5,000	1,400	600	-
Süleymaniye	153,000	-	1,000	100	-
Toplam	579,713	22,180	14,835	55,470	31,180

Tablo 2: 1921 tahminlerine göre Musul vilayetinin milliyete göre nüfusu

Bölge	Araplar	Kürtler*	Türkmenler	Hristiyanlar	Yahudiler
Musul	170,663	179,820	14,895	57,425	9,665
Erbil	5,100	77,000	15,000	4,100	4,800
Kerkük	10,000	45,000	35,000	600	1,400
Süleymaniye	-	152,900	1,000	100	1,000
Toplam	185,763	454,720	65,895	62,225	16,865

* 30,000 Yezidi dahil.

2- Siyasi Gerekçe

Türk heyeti tarafından öne sürülen bir diğer argüman da Musul vilayetinde ikamet edenlerin, Türkiye ile olan siyasi ve tarihî bağları nedeniyle Türkiye'ye dönmek istemeleridir. Bu, Türk döneminde sayılarıyla orantısız ayrıcalıklara sahip olan Türkmenlerin çoğunluğu için doğru olabilir. Ancak Kürtler, Araplar ve Hristiyanlar için hiçbir şekilde uygulanamaz. Musul'daki Arapların yeni Irak devletini ve Kral Faysal'ı coşkulu şekilde destekledikleri göz ardı edilebilir. Irak'ta 1919 yılında yapılan referandum Basra, Bağdat ve Musul'un tek bir devlet olarak birleştirilmesi konusunda bir uzlaşma olduğunu göstermiştir. Prens Faysal'ın ülkeye gelişinden bu yana Musul'daki Araplar, Kral Faysal'ın liderliğinde Bağdat'taki Arap hükûmetiyle birleşme isteklerini açık bir şekilde ortaya koymuştur. Faysal'ı kollarını açarak karşılamış, oy birliğiyle Irak Kralı olarak taç giymesi lehinde oy kullanmış ve ona bağlılık yemini etmişlerdir. Bu referandum, Musul vilayetinin tamamını kapsadı. Ancak Süleymaniye, Ranya ve Revanduz hariç tutuldu. Etnik ve dilsel yapıları gereği özel ve farklı bir kimlik oluşturan bu bölge halkları kendileri için ayrı bir çözüm bekliyordu.

Arap bölgeleri, komşu Kürt bölgeleri ve Kerkük hariç Türkmen şehirleri Irak devleti lehine oy kullanıp Faysal'ı Irak kralı olarak kabul etti.

Kürtler etnik kökenleri ve dilleriyle gurur duyup milliyetçilik hisseden insanlardır. Ekonomik kalkınmalarının elverdiği ölçüde kendi işlerini idare etme hakkına sahip olduklarını düşünmektedirler.

Türk delegasyonu, Kürtlerin Küçük Asya'dakilerle hedeflerinde birleştiklerini savunmuştur. Bu soruya iki açıdan cevap verilebilir:

- 1- Savaştan önce Irak'ta yaşamış olanlar için gayet iyi bilinir ki, Süleymaniye ile Bağdat ve Musul arasındaki bağlantılar tamamen kesilmişti. Öyle ki, genellikle atanan Osmanlı memurları aylarca Musul'da bekler, görevlendirildikleri yere gitmeye cesaret edemezlerdi. Güney'deki Kürt bölgelerinde olan görev yerlerine ulaştıklarında ise genellikle destek bulamazlardı. Çünkü uzak merkez İstanbul'dan gelen müdahalelere karşı Kürtlerin direniş kararlılığı hususunda desteksiz kalıyorlardı.
- 2- Musul vilayetindeki Kürtler, Türkiye'nin savaş hedefleriyle birleştiklerine dair hiçbir emare göstermediler. Hatta Türkiye'nin koalisyon ülkeleriyle çatışmasının nedenleriyle bile ilgilenmediler. Türk delegasyonundan, Türklerin İngilizlere karşı Kürtlerden herhangi bir destek aldığına dair herhangi bir delil sunmasını isteyebiliriz. İstisnai bir durum olarak, 1915 baharında Musul yakınlarındaki Şuaybe'de Türklerle birlikte bir Kürt aşiret kuvveti bulunmasına rağmen operasyonlara çok az katkı sağlamış ve savaştan sonra evlerine dönmüşlerdir. O zamandan beri Türkler, Araplardan olduğu gibi Kürtlerden de hiçbir destek almamışlardır. Kifri ve Kerkük'ten birçok Kürt zorunlu askerlikten kaçmak için evlerini terk etti ve İngiliz işgalinden sonra evlerine geri döndü. Binlercesi, Türklerin hedeflerine sadık görülmediklerinden terk ettikleri dağlık bölgelerdeki memleketlerine geri döndü.

Son olarak, burada başta Nasturiler ve Keldaniler olmak üzere büyük Hristiyan unsurlar ve Yezidiler bulunmaktadır. Eğer Türklerin argümanı Türk olmayan Müslümanlar açısından zayıfsa, gayrimüslimler açısından daha da zayıftır. Yezidiler, sayılarındaki büyük düşüşü Türkiye'nin - ister olumsuz etkilerle ister belirli uygulamalar yoluyla - izlediği yanlış politikaya bağlıyor. Keldanilere gelince Diyarbakır, Mardin ve Cezire'deki dindaşlarının başına gelenleri hatırlıyorlar. [Bu yüzden] Türk yönetiminin geri gelmesini istemeleri makul değildir. Son olarak, savaş sırasında Türkler tarafından Gulamerk ve İran sınırından tahliye edilen ve binlercesi Irak'a göç sırasında ölen ve Türk yönetimi altındaki vatanlarına dönmektense bu yabancı ülkede yaşamayı seçen Nasturiler, yeni yurtlarını kötü yönetimin timsali olarak gördükleri kişilere vermemek için ölene kadar mücadele edeceklerdir.

3- Tarihsel Gerekçe

Türklerin, Musul'un Osmanlı İmparatorluğu ile olan tarihsel bağlarının Musul'un Türkiye'ye geri dönmesini zorunlu kıldığı yönündeki argümanı, aynı mantıkla Bağdat için de uygulanabilir. Kısa bir süre İran koruması altına girdiği dönem hariç, Bağdat da Musul gibi Türkiye'nin bir parçasıydı. Gerçekte her iki şehir de Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmasına rağmen Araplar tarafından kurulmuş ve Arap özelliğini koruyan şehirlerdir. Hatta Türkler, Musul ile Bağdat arasındaki özel ilişkiyi fark etmişlerdir. Şöyle ki, Musul eskiden Bağdat paşalığının bir parçasıydı ve geçtiğimiz yüzyılın seksenli yıllarına kadar Mithat Paşa Bağdat valisi iken Musul onun yönetimi altındaydı. Musul'un ayrılarak İstanbul'a bağlı bağımsız bir vilayet hâline gelmesi sadece idari işlemleri kolaylaştırmak amacıyla alınmış idari bir karardır.

Yukarıda anlatılanlardan dolayı bu tarihî argüman, dikkate alınacak kadar hayati değildir. Eğer bu söz doğruysa bu durum, Türkiye'nin savaşta kaybettiği tüm bölgeler ve devletler için de uygulanabilir. Ayrıca herhangi bir devletin savaş sonucunda kaybettiği herhangi bir toprağı talep etmek için dayanak yapabileceğı bir emsal oluşturabilir.

4- Ekonomik Gerekçe

Türk heyetinin ortaya koyduğu ekonomik gerekçe en zayıf gerekçelerdendir. Çünkü Musul'un ekonomik ilişkileri tamamen Bağdat ve Arap şehri Halep ile bağlantılıdır. Bu iki şehir Misak-ı Millî sınırları dışında kalmıştır. Musul vilayetindeki üç ana şehir olan Süleymaniye, Kerkük ve Musul'a baktığımızda, Süleymaniye'nin tüm ihracatı Bağdat'a gider ve ihtiyaçlarını yabancı mallarla takas eder. Kerkük ise Bağdat ve bir yandan Musul'la diğer yandan ise Süleymaniye ile ticaret yapar ve şehrin refahı bu üç şehirle kurduğu ilişkiyi korumaya bağlıdır. Öte yandan, Türkiye'ye daha yakın ve Türk delegasyonunun gerekçesinin temelini oluşturması gereken Musul'un ticareti ise neredeyse tamamen güneyde nehir boyunca Bağdat'a ve çöl üzerinden Suriye'ye uzanmaktadır. Musul'un ithalatının çoğunluğunu çay, şeker ve kahve oluşturur. Bunların hiçbirisi Türkiye'de üretilmez. Mezkûr gıdalar Türkiye topraklarında sayısız zorluklarla ya da yüzyıllardır alışılmış geleneksel yolların değiştirilmesiyle temin edilebilir.

Musul'un ihracatı temel olarak hububat, yün, deri ve tütündür; daha küçük oranlarda ise odun ve kuruyemişler yer alır. Tütünün her bir rıtlı, yerel tüketim için ayrılan küçük bir miktar dışında, Bağdat ve Basra'ya gidip orada tüketilir. Musul'daki ürün fazlalığı ise Bağdat halkının tüketimine ayrılır. Aynı şekilde

inşaat amaçlı Bağdat'a ihraç edilen odun da böyledir. Yün, deri, sakız ve Avrupa ülkelerinde mürekkep yapımında kullanılan maddeler ise tamamen yurt dışına ihraç edilir. O halde soru şu: Musul nasıl olur da mezkûr maddelerin büyük bir üreticisi olan Türkiye'ye hububat, yün ve deri satar? Ya da bu ürünlerin yetiştirildiği geniş alanlara sahip bir ülkeye nasıl olur da tütün ihraç eder?

Bağdat, Musul'dan aldığı buğday ithalatına o kadar bağılıdır ki İngiliz kuvvetleri iki vilayetin ayrılması ve savaş operasyonları nedeniyle Bağdat ve çevresindeki halkın tüketimi için Hindistan'dan buğday ithal etmek zorunda kalmıştır. Ulusal sınırların ekonomik etkilerle kesişmesi hakkında çarpıcı bir örnek olarak, Erbil ve Altunköprü'nün şehir olarak Türkmen olduğunu ancak tarım bölgelerinde çoğunlukla Kürtlerin yaşadığını ve tamamen Bağdat ile hububat ticareti içinde yaşadıklarını belirtmek gerekir.

Şu anki sınırlar içinde, Türkiye ile Suriye ve Irak arasındaki mevcut sınırın kuzeyindeki kırsal alanların Musul'un ekonomik hayatı üzerinde herhangi bir etkisi olduğunu söylemek ya da olacağını varsaymak abartılı olabilir. Irak bugünkü hâliyle Türkiye olmadan yaşayabilir. Ancak Musul, Bağdat için vazgeçilmezdir.

5- Stratejik Gerekçe

Türk heyeti, Musul vilayetinin Hamrin sıradağları boyunca güneydoğuda Diyala Nehri'ne ve sonrasında Diyala'ya paralel olarak İran sınırına uzanan güney sınırının, stratejik açıdan Türkiye ile Irak arasında ideal bir sınır teşkil edeceğine inandığını ifade etmiştir. Bu argüman hiçbir şekilde kabul edilemez. Hamrin Diyala hattının sınırlarını kabul etmek Irak'ın savunulmasını imkânsız hâle getirir. Musul'u kontrol eden bir güç Bağdat'ın gıda kaynaklarını kesebilir. Sonra böyle bir güç Bağdat ve Basra'nın hayati ekonomik çıkış noktası olan, İran'ı Irak'a bağlayan yolu kesebilir. Üçüncü nokta ise ülkenin güney sınırından 560 mil uzaklıktaki nehirle ulaşılan Bağdat'taki Arap hükûmetinin konumu, sadece 70 mil kuzeyinde dost olmayan bir rejimin olması hâlinde zor durumda kalacaktır. Son olarak, Irak Hükûmeti'nin ya da Irak üzerindeki mandater güç olarak Büyük Britanya'nın, çevre bölgeleri tehdit eden askerî bir üs olarak kullanılabilecek yerleri Türk Hükûmeti'ne devretmesi için hiçbir neden yoktur.

6- Misâk-ı Millî

Son olarak Türk heyeti defalarca Musul vilayetini, en azından Musul'u istemelerinin, 17 Şubat 1920 tarihinde Meclis-i Mebusan'da kabul ettiği Misâk-ı

Millî'nin birinci maddesine dayandırıldığını tekrarlamıştır. Fakat durum böyle değildir. Misak-ı Millî'nin birinci maddesi şöyledir:

“Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrinievvel 1918 tarihli mütarekenin hîn-i akdinde muhasım orduların işgal altında kalan aksamının mukadderatı, ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikân tayin edilmek lazım geleceğinden, mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, irfânen, emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i mütekabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhun ve hukuk-ı ırkıye ve ictimaiyelerıyla şerâit-i muhitiyelerine tamamıyla riayetkar, Osmanlı İslam ekseriyetiyle meskun bulunan aksamın heyet-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.”

Aslında savaşta mağlup olmuş bir gücün savaşı kazananlara şartlar koşması, emsali olmayan ürkütücü bir durumdur. Tarihte Türklerin bir bölgeyi ele geçirdikten sonra yenilenleri söz konusu bölgenin kaderiyle ilgili bir referandum talep etmeye teşvik ettiği ya da böyle bir oylamaya saygı duymaya niyetli olduğu herhangi bir emsal olup olmadığı merak edilmektedir.

Yine de bu gerekçeye bakacak olursak, ilgili maddenin ilk fıkrası referandumun sadece Arap çoğunluğun yaşadığı bölgelerde yapılmasını öngörmektedir. Çoğunluğun varlığı zorunlu olarak bir azınlığın varlığını gerektirdiğinden, bir çoğunluğun nasıl sadece belirli bir bölgede ikamet edebileceği anlaşılmazdır. Dahası, Türkler de Arapların Musul vilayetinde çoğunluk olmadığını; ayrıca Kürtlerin ve Türklerin sayıca onlardan fazla olduklarını ikrar etmiştir. Vilayetin nüfusunu gösteren Tablo 2'de gösterildiği üzere, Kürtlerin sayısı 454.720 ve Türkmenlerin sayısı 65.895 iken Arapların sayısı 185.763'tür. Dolayısıyla, Türkler bir referandum çağrısında bulunuyorsa bu, ilgili madde hükümlerine uygun olarak Musul vilayeti için geçerli olmamalıdır. Çünkü Araplar burada çoğunluğu oluşturmamaktadır.

İlgili durumun çoğunluk veya azınlık konusuna bakılmaksızın bütün bölge için geçerli olacağını düşünürsek, böyle bir referandumun iki defa yapıldığını ve her ikisinde Türklerle karşıt görüşlerin ortaya çıktığını görürüz. 1919 yılında Musul halkı oy birliğiyle Bağdat ve Basra ile birleşmeyi kabul etti. 1921 yılında ise komşu bölgelerdeki Araplar, Kürtler ve Türkmenler (Kerkük hariç) Irak devletine katılmak ve Faysal'ı Irak Kralı ilan etmek için yeniden oy kullandı.

Misak-ı Millî'nin bu maddesi, olağanüstü başka bir hususu da gündeme getirmektedir. Maddeye göre 30 Ekim 1918 tarihine kadar işgal altına girmiş olan

bölge ahalisine referandum hakkı tanınmaktadır. İngiliz kuvvetleri bu tarihte Musul'un 30 mil güneyinde idi ve arkasından hemen bu topraklara girmişti. Böylece mantığa aykırı bir sonuç çıkararak, mütareke hattının güneyinde olan Arapların 4 yıl sonra referandum hakkı doğarken, vilayet sakini Arapların üçte birini teşkil eden Musul şehri Arapları bu haktan mahrum kalıyor. Bu da bu tezin ciddiyetsizliğini göstermektedir. Ayrıca, ateşkesin barış antlaşmalarıyla hiçbir ilgisinin olmadığı ve hiçbir Avrupa barış antlaşmasının, 1918 ateşkes çizgisini dikkate almadığı açıktır. Bu antlaşmalar ateşkesin fiili durumunun önüne geçti.

Bu maddenin sonunda Osmanlı Müslümanlarının çoğunlukta olduğu bölgelerin din, ırk ve amaç bakımından birleşik olduğu, ortak bir duyguyla ve karşılıklı saygıyla ulusal kimliklerine ve sosyal haklarına bağlı olduğu, ateşkes hattının içinde veya dışında olsun, fiilen ya da herhangi bir yasa nedeniyle bölünmez bir bütün olduğu şeklinde belirsiz ve gerekçesiz bir ifade yer almaktadır.

Aslında yukarıda bahsedilen “Osmanlı” terimini anlamak zordur. Bu terimde din birliği manası anlaşılırsa örneğin Sami kökenli Araplar ile İran kökenli Kürtlerin, Ural-Altay ırkına mensup Türklerle olan bağlarını anlamak zordur. Ayrıca, bir süre Osmanlı yönetimi altında yaşamış kişilerin bu fikri sonsuza kadar kabul etmeye devam etmeleri neden zorunludur? Her halükârda, Türk hükûmeti ve Türk halkı, Araplara kaderlerini ve geleceklerini belirleme hakkını verme fikrini kabul etmeye büyük olasılıkla hazır olacaklardır. Ancak daha sonra, Osmanlı Müslüman çoğunluğunun -ki bu terim elbette Kürtler ve Türkler için de geçerlidir- yaşadığı bölgelerin bölünemeyeceğine karar vereceklerdir.

Yukarıda zikredilenlerden anlaşıldığı üzere Türk hükûmetinin Musul'u geri alma iddiası, bahsedilen etnik, siyasi, tarihî ve ekonomik gerekçelerle geçersiz olup Misak-ı Millî'nin birinci maddesinin herhangi bir yorumuna da aykırıdır.

Lozan, 14 Aralık 1922

Muhtıra Hakkında Not

İngiliz muhtırası ve Musul eyaleti müzakereleri sırasında İngiliz heyetinin sunduğu öneriler, yabancı işgalci güçlerin yüzyıllar boyunca benimsediği tek taraflı bakış açısını yansıtmaktadır. Bu bakış açısı, ezilen halkların beklentilerini tamamen görmezden gelir ve her türlü kurtuluş hareketini entelektüel aptallık veya bir tür ihanet olarak nitelendirir.

Nüfus Tabloları

İngilizler, eyaletin dört bir yanını at sırtında veya diğer ulaşım araçlarıyla gezen İngiliz subaylar tarafından eyalet nüfusuna ilişkin özel tabloların rakamlarının toplandığını zikretmişlerdir.

İngilizler, vatandaşların kökeni veya milliyetiyle ilgili herhangi bir manipülasyona gerek olmadığı ve yıllar içinde onaylanan istatistik temellerine uygun olarak Osmanlı İmparatorluğu tarafından yapılan resmî istatistiklere karşı bu argümanı öne sürdüler. İngilizler, kendileri tarafından onaylanan temellerin en doğru ve en iyi olduğunu ısrarla savundular. Ancak İngilizlerin kendileri Birinci Dünya Savaşı'nın ardından bölgede yaşanan olaylar ve İngiliz işgaline karşı direniş nedeniyle Süleymaniye bölgesine giremediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca birçok araştırmacı, Osmanlı veya İngiliz rakamlarının Musul vilayetinin onaylanmış haritasına dayandığını göz ardı etmiştir. Bu vilayetin sınırları, Birinci Dünya Savaşın'dan sonra işgal ettiği son konumdan veya modern Irak devletinin bölünmesinden çok daha uzağa uzanıyordu. Muhtırada, sözde sayım sırasında Hristiyanların sayısının Irak'taki Türkmenlerin sayısından fazla olduğu belirtilmektedir. Kimsenin bu görüşe katılacağını sanmıyoruz ve Hristiyanların, ister Keldani-Asuriler ister Yezidiler ve Saibiler gibi diğer gruplar olsun, böyle bir görüşü ileri sürdüklerini zannetmiyoruz. Ayrıca, Erbil ve Süleymaniye'nin Kerkük'ten daha büyük olarak sunulduğu da dikkat çekmektedir. Kerkük, Bağdat, Musul ve Basra'dan sonra Irak'ın dördüncü büyük şehri olarak kabul edilen bir şehirdir.

Lord Curzon'un muhtırası şöyle diyor: Musul eyaletinin nüfusu Araplar, Kürtler, Türkler, "Türkmenler" ve Hristiyanlardan ve ayrıca birkaç bin Yezididen oluşuyor. Bu unsurların gerçek rakamlarına, eyalette görev yapmış ve eyaletin her yerini at sırtında veya İngilizlerin işgalden sonra ve savaşın ardından inşa ettikleri yollar sayesinde ulaşım araçlarıyla gezmiş İngiliz subaylar tarafından toplanan ve sınıflandırılan iki istatistik tablodan ulaşılabilir. İlk tablo, 1919 yılında yapılan tahminleri göstermekte ve eyalet nüfusunu dinî dağılımına göre ifade etmektedir. İkinci tablo ise 1921 yılında yapılan değerlendirmeleri ve daha kapsamlı araştırma ve çalışmaların sonuçlarını ifade etmekte ve eyalet nüfusunun etnik dağılımını göstermektedir. 1919 yılına ait ilk sonuçlar, eyalet nüfusunun 703.000 kişi olduğunu gösterirken bu sayı 1921 yılında 785.000 kişiye yükselmiştir.

1921 yılında hazırlandığı söylenen bu notta, Irak'taki Türkmenlerin sayısının 65.000'e ulaştığı, bunların 15.000'inin Telafer ve Musul'da, 35.000'inin Kerkük'te, 15.000'inin ise Erbil ve Altunköprü'de yaşadığı belirtilmektedir.

Ancak, incelediğimiz İngiliz belgeleri bu sonuçları doğrulamamakta ve 65.000 rakamının nasıl elde edildiğini açıkça göstermektedir:

1910 yılında Irak'ın kuzeyini gezen Irak'taki İngiliz Konsolosu Wicky Young, 5 Nisan 1910 tarihli raporunda şöyle der: Kerkük'te 73.000, Tuzhurmatu'da 1.500 ve Telafer'de 10.000 Türkmen yaşar. Bayat aşiretlerinin Türkmen olduğunu belirtir ve o dönemde Erbil'in toplam nüfusunun 60.000 olduğunu, bunun dörtte birinin yani 15.000'inin Türkmen olduğunu kaydeder. Bu rakamlar toplandığında 65.000 nüfusa ulaşılır. Buradan anlaşılıyor ki İngilizlerin 1923 yılında doğru ve kesin olduğunu iddia ettikleri rakamlar, aslında 1910 yılına ait rakamlardır.

İlginçtir ki yıllar sonra, tam olarak 1930 yılında, Irak'ta yaşayan ve İngilizlerin çıkarlarına hizmet ettiği düşünülen gazeteci Dolberan, Irak'taki Türkmenlerin sayısının 30 bin olduğunu belirten anılarını ve araştırmalarını yayınladı.²⁵

Türkmen Dilinin Tanımı

İngiliz muhtırasında, Irak'taki Türkmenlerin dilinin Azerbaycan Türkçesine benzeyen bir Turan dili olduğu ve İstanbul'da kullanılan dil olmadığı belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi ve başkenti olan İstanbul'dan bahsetmiştik. Lord Curzon'un notlarında ve konuşmalarında İstanbul'dan ısrarla ve sürekli olarak Konstantinopolis olarak bahsediliyordu. Bu isim, Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında fethettiği ve o tarihten itibaren İslam ve Batı dünyasında İstanbul olarak bilinen şehrin eski adıdır.

Muhtırada Irak, Azerbaycan ve Anadolu'daki Türkmen bölgelerinde kullanılan lehçenin aynı olduğu gerçeği kasıtlı olarak göz ardı edilmiştir. Kerkük halkının lehçesi, Azerbaycan vatandaşlarının lehçesinden farklı değilse, Urfa veya Erzurum halkının lehçesinden de farklı değildir. Bu durum mesela Anadolu'yu, Türk yazı dilinin esası olarak kabul edilen İstanbul'dan ayırmada etkili olmamıştır.

İngiliz İşgaline İlişkin Tutum

Muhtıra, Irak vatandaşlarının İngiliz işgaline ilişkin tutumunu göz ardı etmiş ve Arapların, Kürtlerin ve Türkmenlerin İngiliz yönetimine sempati duyduğu ve bu nedenle Arapların bir bütün olarak Türk yönetimini reddettiği yönündeki asılsız iddiayı ortaya atmıştır.

²⁵ Lwid Dulbran, *el-'Irāk mine 'l-intidāb ile 'l-istiklāl* (Beyrūt, 2002), 209.

Muhtıra, İngiliz işgalinden kısa bir süre sonra Irak genelinde yaşanan hararetli olayları, özellikle de Musul vilayeti için müzakerelerin başlamasından yaklaşık iki yıl önce İngiliz işgal yetkililerini zor duruma sokan 1920 Devrimi halk ayaklanmasını göz ardı etmiştir. Muhtırada ayrıca Kürtlerin Türklere karşı hiçbir sempati göstermediği ve İngiliz yönetimine sempati duyduğu belirtilmiştir.

Bu resmî muhtıra, İngiliz yetkililerin resmî yazışmaları ve bu görevlilerin anıları arasındaki açık çelişki, Arapların Musul vilayetinin kaderi ve İngiliz işgali konusundaki tutumlarının açıklanmasında açıkça görülmektedir. Örneğin, Irak'taki İngiliz Manda Yönetiminin Doğu Sekreteri Gertrude Bell, 14 Mart 1920 tarihli mektubunda, Bağdat'taki Kazımiye ileri gelenlerinin İslam birliğini güçlü bir şekilde benimsediklerini ve İngilizlere her şekilde karşı çıktıklarını belirtmektedir. Bunların önde gelenlerinden biri de Sadr ailesidir. Aynı yılın 5 Eylül tarihli bir mektubunda ise, İngiliz sorununun geleceğin sorunu olduğunu belirtmektedir. Kabileler ise birleşik bir devletin parçası olmak istemiyorlar. [Halbuki] şehirler kabileler olmaksızın ayakta kalamaz.

Bell, 28 Eylül 1922 tarihli bir mektupta şöyle diyor: “Türkler -Allah onları utandırın- bu sefer Akrah'a yeni bir saldırı başlatmaya hazırlanıyor ve aşiretler Türklerin tek güç sahibi halk olduğuna inanıyor.” Ve sözlerine şöyle devam eder: “Türk propagandasına öncelik verdiğimiz anda, bakanlığa hiçbir millîyetçi unsur girdirmedik.” 20 Şubat 1924 tarihli bir mektupta ise Ukaydât aşiretinin başı Müşrif el-Dandal'ın Türklerle temas hâlinde olduğunu belirtiyor. Bunu biliyorum çünkü bu kişilerin hepsini 1907'den beri şahsen tanıyorum ve ayrıca kuzeydoğudaki komşuları, Türklerin güçlü bir destekçisi olan Mustafa Paşa el-Cubûrî'yi de tanıyorum.²⁶

21 Ağustos 1921 tarihli bir mektupta Miss Bell kuzey Şammar şeyhlerinden Acîl el-Yâver'in ilk olarak 1917'de onlarla görüşmeye geldiğini, ancak daha sonra Türklere doğru taraf değiştirdiğini belirtti. Musul'u ele geçirdiğimizde tekrar geldi ve nedenini bilmeden tekrar taraf değiştirdiğini belirtti.

Bayan Bell, Şeyh Acîl el-Yâver'in görünüşünü ayrıntılı olarak anlattıktan sonra, bir keresinde ona Türklere katılmasından her zaman pişman olduklarını söylediğini belirtti. Bell, nedenini sordu, o da bunun Leachman'ın hatası olduğunu söyledi. Daveti üzerine Musul'a geldiğimde konuşmaya çalıştım ama bana sessiz olmamı söyledi. Bana kadın gibi olduğumu ve kabilede benim ko-

26 Gertrude M. L. Bell, *el-'Irâk fî resâilî el-Miss Bil 1917-1926*, çev. Ca'fer el-Hayyât (Beyrût, 2003), 141.

numumu tanımadığını belirtti. Ben Arap şeyhlerinden biriyim, bu yüzden kabileme geri döndüm. Başka bir şey yapamazdım.²⁷ Muhtırada Kerkük halkı hariç tüm Türkmenlerin İngiliz yönetimine sempati duyduğu belirtilirken, Gertrude Bell 7 Haziran 1920 tarihli mektubunda şöyle diyor:

Şerif propagandasının kıskırtması ve Şerif subaylarının önderliğindeki Şammar, Musul'un 64 kilometre batısında bulunan Telafer'e saldırdı. Telaferlilerin Arap hükûmetine bağlılıklarını ilan etmelerini ve bunu İngilizleri öldürerek göstermelerini talep ettiler. Bundan dolayı savaşta D.I.O. madalyasına layık görülen dikkat çekici bir adam olan Şebâne subayı, Kaptan B. Stewart'ı, iki İngiliz yüzbaşıyla (Çevirmen Cafer el-Hayyât, onları Çavuş Lawler ve Walker olarak tanımlıyor.) ve Şebâne araçlarından sorumlu birkaç kişiyi öldürdü. Köylüler ayrıca siyasi valinin yardımcısı Kaptan Barlow'u tutukladı ve iki gün sonra Telafer'e gönderdiler. Orada, onu kapısının önünde öldürmeyi planlıyorlardı (Çevirmen ve yorumcu Cafer el-Hayyât, Barlow'un Telafer'den yaklaşık iki mil uzakta öldürüldüğünü belirterek bunu düzeltiyor.) Hemen bir cezalandırma kampanyası başlatıldı. Şammarları tutuklayamayız çünkü Nusaybin'deler. Ancak Telafer'in tüm sakinleri sürülüp köylere ve ovalara gönderilecek ve evleri tek tek yıkılacak. Şehrin yeniden inşasına da izin vermeyeceğiz.²⁸ Miss Bell, Süleymaniye'nin yeni devlete katılmayı reddetmesi ve Revanduz'daki olaylardan söz ederken Kürtlere ilişkin olarak şunu belirtir: İngilizlerin orayı yirmi uçakla bombaladıklarını ve bu operasyonla sınırdaki Kürt kabilelerinin (Belide), yaklaşık üç yüz Türkten ya da buna yakın bir sayıdan oluşan Revanduz garnizonuyla birlikte müdahil olmaktan vazgeçmelerini umduklarını söylemektedir.²⁹

Janet Wallach'ın "Çöl Kraliçesi" adlı kitabında açıkladığı gibi, Türkiye yanlısı Kürtler, Lozan Konferansı başlamadan önce eyaletin Türkiye'ye ilhakını talep ediyorlardı. Arap olmayan bir ulus olarak Kürtler, Irak ve Araplardan ziyade Türkiye ve İran'a yakın hissediyorlardı.³⁰

Süleymaniye'deki Özel Hizmetler Dairesi subayı, 14 Ekim 1925'te Bağdat'taki Hava Kuvvetleri Komutanlığı Merkezine gönderdiği bir muhtırada, İngiliz işgaline karşı koyan ve Türklere sadık olan Süleymaniye ileri gelenleri hakkındaki görüşlerini bildiriyordu. Diğerlerinin yanı sıra Ahmed Said Bey, Kadir Efendi Kara Dağlı, Tevfik Aziz Ağa, Faris Efendi, Salih Lâvâ, Şeyh

27 Bell, *el-'Irâk fî resâili el-Miss Bîl 1917-1926*, 390.

28 Bell, *el-'Irâk fî resâili el-Miss Bîl 1917-1926*, 156.

29 Bell, *el-'Irâk fî resâili el-Miss Bîl 1917-1926*, 476.

30 Janet Wallach, *Desert Queen*, First Anchor, New York, 1999, 330.

Mustafa, Salih Vardiyân, Nuri Muhammed, Seyyid Nuri Seyyid Ahmed Baba Resul, Seyyid Kerim, Seyyid Ahmed Baba Resul, Seyyid Nuri Nakîb, Seyyid Muhammed Kaçala, Arif Baba Rayhan, Emin Habib Ağa, Hacı Salih Kasım, Molla Halid İmam, Ahmed Emin Attar, Mecid Bey Hacı Resul, Şeyh Salih Şerşekam, Ahmed Hacı Mahmud Raş, Hacı Fattah Kadir, Tevfik Dâvilmend, Sultan Efendi ve Abdul Rahman Lulu Ayrıca Himâvend, Zengene, Cebârî ve Talabani kabilelerinden de bahsetti ve şeyhler ile beyler arasında Şeyh Mustafa Abdülkadir, Muhyiddin Kani Kavâ, Necmeddin Kalârkâh ve Said Timar, Sayed Ahmed Hânkâh, Kadir Ahmed Hankâh ve Rauf Furkan vardı.³¹

---

31 Britanya Belge Arşivi, Londra, AIR/23/396 numaralı dosya.

İkinci Bölüm:
***Yeni Dönemde
Türkmen
Vatandaşların
Durumu***

İkinci Bölüm: *Yeni Dönemde Türkmen Vatandaşların Durumu*

1920 Telafer Devrimi sırasında olduğu gibi, Türkmen ve Arap aşiretleri arasında sürekli bir iletişim vardı ve bazı Kürt aşiretleri, bölgenin İngiliz işgaline karşı mücadeleye katıldı.³² Ulusun vicdanını savunan bu vatandaşlardan bazılarının isimleri şöyledir:

Molla Rıza Vaiz, İzzet Paşa Sarıkahya, Reis Tokatlı İzzeddin Efendi, Molla Sabir Hafız Molla Muhammed el-Kebir, Hayrullah Efendi Hüsnü, Molla Tahir Molla Salih el-Muderris, Sadık Bey Arslan, Muhammed Rasih, Molla Süleyman Berkan, Ali Bey el-Tikriti, Hasan Ağa Hacı Ahmed, Molla Ahmed Molla Hakim, Tevfik Ağa Kede, Muhtar Mahmud Bey Tütüncü, Ömer Ağa Terçil, Molla Sadık Terzi Paşa, Hızır Lutfi Şeyh Kemal, Tahir Bey Osman, İzzet Bey Abdullah, Ali Tevfik Koçak, Raşid Akif el-Hürmüzi, Said Besim Demirci, Sadullah Subhî el-Müfti, Namık Muhammed el-Müfti, Ahmed Medeni Kudsîzâde, Kasım Bek Mustafa el-Salihi, Muhammed Efendi Hamasi, Fehmi Arabağa, Hüseyin Fehmî el-Salihi, Seyyid Ahmed Mustafa el-Hatib, İbrahim es-Seyyid Hasan el-Nakîb, Habibullah Dagistânî, Nazim Rafik, Hacı Hasan Avcı, Huseyin Bey Neftçi, Seyyid Said İbrahim, Dayı Cemal Al-Yakubi, Asad Ketane, Şair Molla Sadık, Tahir Ali Paşa, İzzet Ömer Tahsîldâr, Ömer Abdussamed Kırdar, Avukat Selam, Hacı Arif Çelebi, Muhtar Tevfik Ahmed Nazim Âli Şehîd, Hacı İzzet Veli Tilcî, Molla Muhammed Hacı Ali Otrakçı, Abdulğani Hacı Bâkî, Abdullah Bey Altun Nalbandlı, Habib Rifaî, Şeyh Kadir Ketane, Halil Kakâyî, Mustafa Selem el-Irakî, Abdurrahman Bekri, Hacı Amin Kara, Hacı Eyüp Kasap, Hacı Ali Muhammed Hamzalı, Rıza Efendi Tisinlî, Abdurrahman Efendi Bekir Kölemend, Ali Efendi Derviş Kazancı, Hacı Tahir Ahmed, İsmail Hakki el-Neccâr, Abdurrahman Hacı Kadir, Muhtar Zeynel, Ali

³² Gizli bir rapor dönemin bazı tanınmış Türkmen şahıslarına işaret etmektedir. S.K/49 numaralı bu raporu Londra'daki Britanya Belge Koruma Dairesinde IR23/196 dosya numarası ile inceledik. el-Hürmüzi, *Hakikatü'l-vücûd et-Türkmânî fi'l-Irak*, 67.

Ağa Abdullah Musulluzâde, Abdülkadir Bey Yahyavâlî.³³

Diyâlâ bölgesinden de şunlar belirtilmiştir: Kazalrabat'tan Hacı Kaduri Salih, Musa Efendi, Mandeli'den Abdullah Efendi, Muhammed Ağa Hasan Sefer, Şükür Muhtar, İsmail Muvâlî, İbrahim Saffân, Raşid Muhammed Ağa, Abdülvahap Muhammed Ağa, Salih Ağa Sefer, Semine Ali Numan, Süleyman Hacı Salih, Mecid İsmail, Yusuf İsmail Feyyâz, Hacı Ali Reşid.³⁴

Hanekin'de ise şu isimler öne çıktı: Mahmut Efendi Şabandar, Tahir Efendi Dayızade, Şükrü Ağa, Halil Mahmut, Tevfik Ahmet Bezzâz ve Nuri Merdân Beyati.³⁵ Tuzhurmatu bölgesinde ise şu isimler öne çıktı: Ali Efendi Molla Veli, Necim Muhammed Çayır, Seyyid Muhammed Seyyid Ali, Hurşit Bakır Ağa, Kanber Hüseyin Ağa, Vahab Rüstem Ağa, Ali Molla Sefer, Celal Reşid Efendi, Kazım Muhammed Süleyman, Musa Kabar Ağa, Hasan Maruf, Molla Mehdi Halil, Fazıl Molla Mustafâ, Raşit Halife Dâkûkî ve Abbas Kahya. Altunköprü'de şu isimler öne çıktı: Kerim Ahmed Bey, Hasan Ağa, Salih Ağa Hacı Muhammed Said, Yusuf Ağa Abdussamad, Hacı Aziz ve Hacı Veli. Telafer'den ise şu kişiler kalabalığa önderlik ediyordu: Abdurrahman Efendi, Abbas Efendi, Seyyid Abdullah el-Vahhab, Hüseyin Efendi, İlyas Murâdî, Hacı Aziz Ağa Alaybegi, Kadir Habeş Himmetli, Muhammed Ali Hasan İlhanlı, Hacı Ali Ağa Ali Mevla ve Yunus Ağa Ferhan.³⁶ Telafer'in tanınmış mücahitlerinden biri olan Dr. Ahmed Telaferli, bize Türkmen şehri Telafer'de savaşı ve fedakârlık yapanlar hakkında görgü tanıklarının ifadelerine dayanan bir anı kitabı bıraktı. Abbas Efendi ve oğulları Ahmed Efendi, Hacı Abdullah Efendi ve Osman Efendi'den bahsetti. Bu adamların oğulları arasında Abdül Rahman Efendi, Hac Abdullah, Süleyman, Said, Molla Mahmud ve kardeşi Abdülkadir'in yanı sıra Muhammed Salih, Tahir, Yaşar İsmet, Galip Efendi, Muhsin, Halil, İhsan, Galip Efendi ve İsmail Efendi de vardı.³⁷

Bu isimlerin hepsi, bahsi geçen bölgelerde iyi tanınmaktadır. Milliyetçi ve vatansever hareket bunlarla sınırlı değildi. Ayrıca, birçoğunun çocuklarının ve torunlarının otoriter rejimlerin elinde büyük acılar çektiği, hapse atıldığı, idam edildiği veya hapishanede öldüğü belirtilmektedir.

Kerkük'te, Irak genelindeki vatandaşlarla birlikte işgale karşı çıkan gizli

33 Şâkir Sâbir ez-Zâbit, *Mücezü târihi't-Turkmân* (Bağdâd, 1960), 135.

34 Şâkir Sâbir ez-Zâbit, *Mücezü târihi't-Turkmân*, 137.

35 Şâkir Sâbir ez-Zâbit, *Mücezü târihi't-Turkmân*, 137.

36 Şâkir Sâbir ez-Zâbit, *Mücezü târihi't-Turkmân*, 138-139.

37 2009 yılında tarihlenmiş Dr. Ahmed Telaferli'den editöryal bir not.

bir topluluk kuruldu. Keyfi ve İslam ilkelerine aykırı uygulamaları nedeniyle işgalci yetkililere karşı başlatılan Kerkük isyanında topluluğun dinî lideri Şeyh Molla Rıza el-Vâiz'di. Siyasi lideri Mustafa Efendi el-Yakubi'ydi. Alt ve üst katı olduğu için el-Yakubi'nin evinde gizli toplantılar yapılıyordu. İngiliz casuslarının, toplantılara katılanları izlemek için binanın alt katında saklandıkları ve bu sayede işgalci yetkililerin, üyeler önemli bir eylemde bulunmadan önce tehlike bölgelerini tespit edebildiği bildiriliyor. Kifri şehri isyan etmeye ve Kerkük'ten yardım istemeye başlayınca, iki şehir arasındaki iletişimi kesmek için önlemler alındı. Kerkük Valisi Binbaş Longrigg, Şeyh Kadir Siyah Mansur'un aldığı önlemleri öğrendikten sonra Siyah Mansur köyüne saldırı girişiminde bulundu. Şeyh Kadir'in grubuyla, halkı boyunduruk altına almak için uçakların da katıldığı, birkaç saat süren bir çatışmada çarpıştı. Şeyh Kadir, köyü tamamen yıkılıp malları mülkü yok edildikten sonra kaçtı ve 30 Mayıs 1921'de çıkarılan genel af kapsamına alındı. Derneğin Mustafa Efendi el-Yakubi dışındaki diğer üyeleri ise işgal güçleri tarafından tutuklandı, bazıları ise kaçırmayı başardı.³⁸

Kerkük'teki Türk Forumu

5 Haziran 1926 tarihinde Türk, İngiliz ve Irak hükûmetleri arasında Musul'un Irak'a katılması ve Irak-Türkiye sınırının sabitlenmesi kararının alındığı Ankara Anlaşması imzalanmadan önce, durumu yakından izleyen cemiyetler vardı.

Türk Forumu 1912 yılında Türkiye'deki bir grup Türk milliyetçisi tarafından kurulmuştu.³⁹ Türkmenlerin bir kısmı da Kerkük'te aynı adı taşıyan benzer bir örgüt kurmuştu. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı arşivlerinde, konu ile ilgili bazı belgelere ulaştık.

3 Ocak 1925 tarihli, Türk Dışişleri Bakanlığından Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'ne gönderilen bir notta şunlar belirtilmiştir:

“Rumia Başkonsolosu tarafından şifreli bir telgrafla, Türk Forumu (Türk Ocağı) içinde oluşturulan gizli derneğin üyelerinden biri olan şair Ömer Rasık'ın, Kerkük'ün ileri gelenlerinden aldığı yazılı yetki belgesiyle Şemdinan'a gidip Ankara yetkilileriyle görüşmek üzere Rumia'ya doğru yola çıktığı bilgisi

³⁸ Necât Kevseroğlu, *Safahât min târihi Kerkük munzû fecri't-târih ilâ 1958* (London, 2015), 351.

³⁹ Türk Ocakları adı verilen forum 1912 yılında yani I. Dünya Savaşı'ndan önce İstanbul'da kuruldu. Kurucuları ise şunlardı: Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Fuad Sâbit Ağaçık.

şifreli bir telgrafla konsolosumuz tarafından bize ulaşmıştır. Bilginize sunarız.”⁴⁰

Bundan önce, Cumhuriyet’in ilanından önceki dönemde ülke işlerini yöneten Türkiye Büyük Millet Meclisi Yürütme Kurulu Başkanlığı Özel Dairesi, 21 Haziran 1923 tarihli bir yazışmayı Ankara’daki Başkomutan’a göndermişti. Yazışmada şu ifadeler yer alıyordu:

“Eski Kerkük mebusu Nazım Bey tarafından gönderilen mektuplar hakkında hazırlanmış olan ve Özdemir Taburu ile iş birliği yaparak Revanduz’un işgalinden sonra Van’a gelen mezkûr rapor, kurulda değerlendirilmesi ve ilgili bakanlıklara dağıtılması amacıyla İçişleri Bakanlığına ekte sunulmuştur.”⁴¹

21 Haziran 1923’te Meclise bağlı İçişleri Bakanlığı, Gazi Mareşal Mustafa Kemal Paşa’ya şu ifadeleri içeren bir mektup göndermişti:

“Eski Kerkük milletvekili Nazım Bey’in telgrafını ekte sunuyorum. Nazım Bey, İngilizlerin keyfi ve haksız uygulamaları nedeniyle Özgür Bey ile birlikte Van şehrine çekilmiş ve telgrafında size ve sizin liderliğinizdeki topluma ve tüm Irak halkına şükranlarını sunmuştur. Söz konusu kişi Kerkük’ün saygın şahsiyetlerinden olup, sadık vatanseverliği ve köklü ailesi ile tanınmaktadır. Van Valiliğinin tebliğine istinaden, bakanlığımız kendisine uygun bir cevap vermiştir. Uygun gördüğünüz şekilde cevap verilmesi için bu mektubu saygılarınıza sunuyorum.”⁴²

Gazi Mustafa Kemal, 23 Haziran 1923 tarihinde Meclis Başkanlık Divanına kendi adına uygun bir teşekkür mektubu hazırlamaları talimatını verdi. Bu mektup bizzat Nazım Bey’e gönderildi. Konu sadece bu kişilerle sınırlı değildi. 4 Nisan 1923’te (Rumi takvimine göre 4 Nisan 1339), Türkiye’deki Kurtuluş Savaşı’nın doğu cephesinde komutan vekili olan ve Büyük Millet Meclisinin emrinde bulunan Ali Said, Meclis Başkanlığına bir mektup göndererek şöyle dedi:

40 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivinde muhafaza edilen Türkiye Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Genel Müdürlüğü, 2/25261 sayılı muhtırası.

41 Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivinde muhafaza edilen 6/1764 sayılı yazı. Raporu adı geçen Özdemir’in, Mustafa Kemal Atatürk’ün liderliğindeki Türkiye Büyük Millet Meclisinin komutasına bağlı millî kuvvetlerin kahramanlarından biri olduğu belirtilmektedir. Onun ve taburunun Revanduz cephesinde meşhur olayları vardır.

42 26/5/1339 Rumi (yani 21 Mayıs 1923) tarihli ve 991 sayılı yazı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivinde muhafaza edilmektedir.

(Aşağıda, Irak'taki Caferi kardeşlerimizin lideri, büyük âlim Seyyid Muhammed Mehdi el-Hâlisi'nin size iletilmesini talep ettiği mektubu bulunmaktadır:

Doğu Cephesi ve Cezire Komutanı'nın dikkatine:

“Tîvâtâ kaymakamı (Yüzbaşı) Özdemir, ulusal ve etnik hakları korumak ve dine hizmet etmek için büyük çaba göstermiştir. Şeyh Mahmud Efendi de bu uğurda birçok zorluğa katlanmıştır. Bu hizmetleri büyük bir takdir ve minnetle karşılanmıştır. Bunu sürdürebilmek için taleplerimizi dikkate almanızı ve mezkûr kişinin aracılığıyla İslami hizmetlerimizi yürütmemiz için bizi bilgilendirmenizi rica ederiz

İmza: Muhammed Mehdi el-Kâzîmî⁴³

Türkmenlerin İngiliz baskısına karşı direnişini durdurmak için yapılan bir başka girişimde, Türkmen vatandaşların kurduğu dernekler ve forumlar Irak yetkilileri tarafından kısa sürede ortaya çıkarıldı. 1929'da, başta öğretmenler olmak üzere bir dizi entelektüel tutuklandı ve güney bölgelere sürgün edildi. Bu grubun başında Bağdat'a sürgün edilen Sadullah al-Muftî vardı. Şair Reşît Âkîf Hürmüzî de Bağdat'a sürgün edildi; Hüseyin Fehmi as-Sâlihî Bakûba'ya, yazar Arab Fehmi ise Hille'ye sürgün edildi.

Bir süre sonra durumun sakinleşmesiyle bu kişilerin Kerkük'e dönmelerine izin verildi.⁴⁴

43 Sarıkamış'taki komutan tarafından 819 numara ile gönderilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Arşivinde bulunmaktadır.

44 Habib el-Hürmüzî, *Müzekkerâtü sahâfiyyin Türkmâniyyin* (İstanbul: Kerkük Vakfı, 2016), 40.

Üçüncü Bölüm:
***1924 Yılında
Tiyarilerin
Kerkük
Katliamı***

Üçüncü Bölüm: *1924 Yılında Tiyarilerin Kerkük Katliamı*

Irak devletinin kurulmasının üzerinden bir yıl geçmeden Türkmen vatandaşların maruz kaldığı ilk katliam çok da aydınlatılmadı. Bu katliam, İngiliz yönetiminin ve müttefik kuvvetlerin içinde bulunan bazı çevrelerin, ulusal ve vatansever değerleri savunmaya başlayan Kerkük halkına verdiği açık bir mesajdı. Yerel halkı terörize etme politikası kapsamında Asurlular tarafından temsil edilen İngiliz paralı askerleri, 15 Ağustos 1923'te Musul'da benzer bir katliam gerçekleştirmişti. Şiddetli protestoların ardından İngiliz yetkililer bu güçleri Musul'dan Kerkük'e nakletti.⁴⁵

Kerkük ve diğer Türkmen bölgelerinde artan milliyetçi duygulara bir açık mesaj olarak İngiliz kuvvetleri, Türkmenlerin sesini tamamen susturmak amacıyla işgalci kuvvetlerin kasıtlı olarak acımasızca gerçekleştirdiği bir katliam düzenledi. İngiliz güçlerine bağlı paralı askerlerden olan Tiyariler tarafından takviye edilen bu güç, 4 Mayıs 1924 sabahı Kerkük şehrinin büyük bir pazarında çatışmaya yol açtı. İngiliz askerleri önce geri çekildi. Daha sonra Tiyariler'e yağma, talan ve öldürme konusunda serbest hareket etme olanağı tanıyan silahlı güçlerle geri döndü. Bu güçler, Türkmen aktivistleri evlerine kadar takip etmeye ve ailelerinin gözü önünde vurmaya başladı.

Irak polisi, özellikle hükûmetin komşu köylerden yüzlerce Türkmen'in akrabalarına destek olmak için şehre gelmeye başladığını fark etmesinin ardından müdahale edip sokağa çıkmayı yasakladı. Türkmenlerin şehre girmesini engellemeye karar verdi. Uçaklar halkı sakin olmaya çağırın Türkçe bildiriler attı.

Ulaşabildiğimiz İngiliz belgelerini incelediğimizde, operasyonun Kerkük bölgesindeki Türkmen direnişini kırmak ve ucuz maddi kazanç peşinde koşan kişilerin kötü eğilimlerini harekete geçirmek amacıyla yapıldığını görüyoruz.

---

⁴⁵ Ata Terzibaşı, *Kerkük Keşkülü* (Kerkük, 2010).

Yıllardır gördükleri sempati ve desteğe rağmen bazı kötü niyetli kişiler bu olaylarda kirli bir rol oynadılar. Bu karışıklıkların önceden planlandığı veya en azından öngörüldüğü görüşünü güçlendiren şey, bu olaylara karışan Tayyari kişilerin, daha önce de belirttiğimiz gibi, kısa bir süre önce Musul'da, özellikle de Ateме çarşısında başka bir suç işlemiş olmalarıdır. Ancak hükümet onları cezalandırmak yerine Kerkük'e nakletti, sanki onları başka bir suç işlemeye davet ediyormuş gibi.⁴⁶

Olayla İlgili İngiliz İstihbarat Raporu

8 Mayıs 1924'te Kerkük'teki Özel Hizmetler Subayı, şehir sakinleri ile Tiyari güçleri arasındaki düşmanlığın ortaya çıkış nedenlerini özetleyen gizli bir raporu karargâha gönderdi. Tiyari güçleri, İngiliz kuvvetlerinin mensupları olma statülerinin kibir ve küstahlığıyla doluydu. Şehir sakinleri de aynı nedenle Tiyari güçlerine karşı giderek artan bir öfke duyuyordu. Bu raporda Kürtlerin bu güçten nefret ettiği fakat Türkmenlerden bahsederken genellikle "Kerküklü" ifadesini kullandıkları belirtiliyordu.

Bu raporda, söz konusu subayın yabancı unsurları aklamaya çalıştığı ve suçu şehir sakinlerine atarak Levi güçlerinin Kerkük'teki varlığını ortadan kaldırmak için olayları uydurduklarını iddia ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Raporda olayların Tiyari askerlerinden birinin pazarda şeker satan bir yerden alış-veriş yapmasıyla başladığı belirtiliyor. Görgü tanıkları, her iki tarafın da aşırı derecede tahrik olmuş ve öfkeli olduğunu bildirdi. Uzun ve yorucu olan oruç ayı Ramazan'ın yaklaşmasıyla birlikte satıcılar arasında gerginlik yaşandığı, bayram coşkusunun arttığı ve satıcının askere, dinine ve inançlarına yönelik küfürlü sözler sarf ettiği belirtiliyor! Askerlerin karşılaştıkları hakaretleri anlamaları ve bunlara sert tepki göstermeleri sonucunda aniden öfke patlaması yaşandı ve bazıları Müslümanların dinî inançlarına saygı göstermeyen davranışlarda bulundu.

Raporda anlaşmazlığa karışan askerîn kampına dönerken bakkalın kendisine saldırdığını ve bilerek dinine küfrederek kendini kışkırttığını İncil üzerine yemin ederek verdiği ifadede ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Bunun üzerine coşku ve duyguya kapılan Asuriler, İngiliz ve yerel subayların dayattığı disiplin kurallarını unutup olayın meydana geldiği büyük pazara koştular.

Raporda, olayın koşulları ve sonuçlarının, yetkili mahkemeler tarafından soruşturulmadıkça şu anda tespit edilemeyeceği belirtiliyor. Ancak Asurilerin

46 Abdürrezzâk el-Hüsenî, *Târîhu 'l-vizârâti 'l-'Irâkiyye* (Bağdâd, 1988), 1/206.

polis karakoluna ve pazarlara bakan kaledeki evleri ele geçirdikleri dikkate alınmalıdır. Şehrin her yerinde silah sesleri duyulmuş ve 40 ila 50 Müslüman hayatını kaybetmiştir. Bunların bazıları serseri kurşunlarla bazıları ise önceki anlaşmazlıklardan kaynaklanan hesaplaşmalarda katledilmiştir. Şehrin üzerinde uçan uçaklara ateş açıldığına dair haberler de vardır.

Raporda, 5 Mayıs'ta meydana gelen yağma olaylarına atıfta bulunulmuş, Hristiyanların evlerinin ve dükkânlarının yağmalandığı öne sürülmüştür. Ayrıca sabahın erken saatlerinde başlayan yağmanın gecenin geç saatlerine kadar sürdüğü iddia edilmiştir. Raporda ayrıca sekiz veya dokuz Hristiyanın öldürüldüğü ve Müslümanların olaylardan maddi kazanç elde etmek için yararlandığı da iddia ediliyor.

Raporda o gün Kerkük sokaklarının iğrenç bir durumda olduğu ve alçakların bu durumdan yararlanarak maddi değeri olan her şeyi çaldıkları anlatılmaktadır. Singer dikiş makineleri Levi ordusunun bazı üyeleri tarafından hayvanlarla taşınmış, Leviler taşıdıkları çalıntı giysi paketlerinin ağırlığı altında sendelemiştir. Büyük pazardaki çöpler yağmalanan ipek ve saten kumaş parçalarıyla kaplanmış ve sokak çocukları çalıntı giysi paketlerini satmak için insanlarla pazarlık etmişlerdir.

Raporda şehrin tüm sakinlerinin bu olayları kutlama niteliğinde bir etkinlikmiş gibi görerek katıldıkları için yapılacak tazminat taleplerinin Irak'ın yıllık gelirinin tamamına ulaşabileceği ve hem yağmacılar hem de mağdurlar birbirlerinin iddialarını çürütmeden tazminat talebinde bulunabilecekleri için çelişkili tanıkların varlığı nedeniyle gerçeği tespit etmenin zor olacağı iddia ediliyor. Raporda Levi güçlerinin birçok üyesinin şehir sakinleriyle birlikte bu olaylara katıldığı, ilk grup yağmalarken ikinci grubun [yağma mallarını] evlerine taşıyıp sakladıkları belirtiliyor.

Raporda, hükûmeti zor durumda bırakmak için kasıtlı girişimlerde bulunduğu, Şeyh Mahmud'un veya Türklerin destekçilerinin, siyasi amaçlarla krizi tetiklediği sonucuna varılmıştır. Rapor; Levi güçlerinin altı aydır bölgede bulunmasına rağmen bu tür olayların yaşanmadığı, Türkmenlerin özellikle de dükkânı olanların onlara karşı herhangi bir şüphe veya kuşkusunun bulunmadığı ve herhangi bir anlaşmazlığın yerel polis makamlarına havale edilebileceğini belirterek bunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Yine rapora göre bu olaylar ilgili alayın çoğu üyesinin Cemcemal'de olduğu ve Levi güçlerinin geri kalanının ailelerinin yanında olduğu ya da şehirde yaşamadığı bir zamanda başlamıştır. Olayların tatilte aynı zamana denk gelmesi, soru ve şüpheleri be-

raberinde getirmektedir. Bu konudaki asıl etken bu güçleri şehir merkezinden uzaklaştırmak için kasıtlı bir niyet olmasıdır.⁴⁷

Zaman, bu raporda belirtilenlerin çoğunun yanlış olduğunu kanıtlamıştır. Şöyle ki, Irak hükûmeti bu tür olayların tekrarlanmasını önlemek için gerekli önlemleri almış olsa da Musul'daki Levi karargâhı, sonraki soruşturma raporlarında kuvvetlerinin bu olaylara karıştığına dair en ufak bir işarete bile tahammül gösteremedi. 24 Haziran 1924 tarihinde Irak'taki Levi güçlerinin komutanı Albay Dufferin'in Musul'daki yerinden Bağdat'taki İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanlığına gönderdiği raporda, Kerkük'teki Özel Hizmetler subayı tarafından Levi güçlerinin yağma olaylarına karıştığına dair verilen bilgilerin doğru olmayacağı, zira bu kuvvetlerin çoğunun şehir dışında olduğu ve şehirde bulunan az sayıdaki askerın İkinci Alay Karargâhı'nda ve İngiliz subayların komutası ve emirleri altında kontrol altına alındığı belirtilmiş ve istihbarat subayının gözlemlerinin yanlış olduğu sonucuna varılmıştır. Hatta olay sırasında Kerkük'te bulunduğu ve o günün sabahı söz konusu istihbarat subayını birkaç kez gördüğünü ve onunla konuştuğunu, söz konusu subay geldiğinde ve binanın balkonunda durduğunda kendisinin yatakhane olduğunu ancak Levi güçlerinin herhangi bir yağma olayı gerçekleştirdiğinden bahsetmediğini belirtti.

Albay iki kişinin garnizon komutanı tarafından yakalandığını ve garnizon komutanının emri ve kişisel onayıyla kırbaçlanarak cezalandırıldığını da söylüyor. Ayrıca raporda Birinci Alay Komutanının -yukarıda bahsedilen raporda belirtildiği gibi- Levi güçlerinin yağmalamaya yaygın bir şekilde karıştığını şiddetle reddettiği ve olay yerinde bulunduğu için Komutan Shepherd'in ifadesini desteklediği belirtilmektedir.⁴⁸

Mezkûr albay tarafından reddedilen konu, olayların ardından ilk raporu gönderen subay olan J. E. Anson'un raporunda da bahsedilmiştir. Bu raporun bazı bölümleri incelenmesi için Musul'daki Levi kuvvetlerinin komutanlığına gönderilmiştir. Raporun ikinci paragrafında şunlar söylenmiştir:

“5 Mayıs sabahı birçok yağma olayına tanık oldum. Levilerin çoğu, yağma olaylarında şehirdeki bazı sivillerle iş birliği yapıyordu. Levilerin, kalenin karışındaki yol kenarında insanlara yiyecek ve içecek sattıklarını kendi gözlerimle gördüm. Kaledeki subay yatakhanesinin balkonundan Levilerin dükkânları

47 8 Mayıs 1925 tarihli subay Anson'un raporu. Londra'daki Britanya Belge Koruma Dairesinde IR23/569 numaralı dosyada muhafaza edilmektedir.

48 24 Haziran 1924 tarihli, İL 8637 numaralı rapor. Levy Kuvvetleri Komutanlığından Bağdat'taki Hava Kuvvetleri Komutanlığına gönderilmiştir. Söz konusu rapor, Londra'daki Britanya Belge Koruma Dairesinde IR23/569 numaralı dosyada muhafaza edilmektedir.

soyduğunu gördüm. Ayrıca siviller tarafından masa ve sandalye gibi mobilya parçalarının götürüldüğünü ve yükte hafif pahada değerli eşyaların ise Leviler tarafından çalındığını gördüm.”⁴⁹

Yeni kurulan Irak devletinin zor bir döneminde Kerkük sakinlerinin terörize edilmesinin ardındaki gerçeği gizleme girişimleri başarısız oldu. Şehir sakinlerini suçlama girişimlerini çürüten tanıklıklar gelmeye devam etti. Hükûmet, meselenin özünü ortaya çıkarmak için özel soruşturma ekipleri kurdu. Özel Hizmetler Subayı olan kişinin, bu meselenin aslını kavrayabildiği ve şehir sakinlerine karşı işlenen suçlar hakkında ayrıntılı ifadeler sunduğu, böylece [sunulan] ilk raporda yer alanlar bilgilerin çoğunu düzelttiği anlaşıyor. Bununla yetinmeyen subay, olaydan sorumlu olanları tespit ettiği bir ifade kaydetmişti. Daha sonra, Levi komutanlarının hükûmetin resmî açıklamalarında ortaya çıkan gerçeği gizleyemedikleri anlaşıldı. Olaylarda hasar gören 102 dükkândan sadece 11’inin gayrimüslimlere, mal ve eşyaları yakılan 84 dükkândan ise sadece 2’sinin gayrimüslimlere ait olduğu, yağmalanan ve tahrip edilen 13 konutun ise Türkmenlere ait olduğu tespit edildi.

Esasen, Kerkük İçişleri Bakanlığı İdari Müfettişi Yüzbaşı Miller tarafından imzalanan ve Bağdat İçişleri Bakanlığı Danışmanı’nın 14 Mayıs tarihli sorusuna cevaben kendisine sunulan 20 Mayıs 1924 tarihli 340 sayılı Kerkük Saray Raporu’nda açıkça şunlar belirtiliyordu:

“Olaylarla ilgili olarak ifadelerine güvenebileceğimiz tanıklar şunlardır:

1- Terzi Veli Abdullah, daha önce tanıdığı subaylar Efram ve Maksut ile çavuş Elia’yı teşhis edebilmiştir. Bu üç kişinin Kale’deki (bir Hristiyan mahallesine komşu olan) Hamam Mahallesi’ndeki evine girdiklerini, annesini tutukladıklarını ve zorla ondan para aldıklarını gördüğünü söylüyor.

2- Adı geçenin annesi, kapı aralığından aynı şahısların, komşuları olan Seyit Emin’in genç oğluna ateş açtıklarını görmüştür.

3- Daha sonra kendisi de suikasta uğrayan Seyit Emin’in dul eşi. Her ne kadar başka şahısları teşhis edememişse de aynı şahısların, komşusu olan Veli Abdullah’ın evine girdiklerini gördüğünü, arkasından kendi evlerine girip oğlunu öldürdüklerini ve kocasını yaraladıklarını ifade etmiştir.

⁴⁹ Rapor, 2 Haziran 1924 tarihinde cevaplanması amacıyla Bağdat’taki Britanya Hava Kuvvetleri Komutanlığının yazısı (IR/579/740) eşliğinde Musul’daki Levy Kuvvetleri Komutanlığına gönderilmiştir. Dosya Londra’daki Britanya Belge Koruma Dairesinde IR23/569 numarasıyla muhafaza edilmektedir

4- Çaycı Yahya, Seyit Emin'in oğlunun öldürülmesi olayını yakından görmüştür. Bir Asuri subayını gördüğünü ve tekrar görürse tanıyabileceğini ifade etmiş, bir başka Asurinin de polis üniforması giydiğini söylemiştir.

5- Belediye buz ve içecek fabrikasında çalışan Şükrü Efendi. Yürüyüş sona erdikten sonra "Ağa Zari" adlı bir Asuri subayının etrafına birkaç kişi topladığını, onları vahşice kışkırttığını ve şapkasını yere fırlattığını gördü. Ardından tabancasını çekip havaya birkaç el ateş etti.⁵⁰

İngiliz Yüksek Komiserliği, Kerkük halkına Türkçe bir bildiri yayımladı:

"Dün yaşanan trajedilerden derinden etkilendim. Asur askerleri bugünden itibaren Kerkük'ten uzak bir yere götürüldü ve özel olarak seçilmiş İngiliz subayları tarafından derhal bir soruşturma yürütülecek. İçlerinden herhangi biri suçlu bulunursa, ağır cezalar vermekten geri kalmayacağımıza ve zarar görenlerin zararlarının tazmin edileceğine söz veriyorum." Mayıs 1924 Yüksek Komiser H. Dobbs⁵¹

Irak hükûmeti 11 Mayıs 1924 tarihinde Matbuat Müdürü'nün imzasıyla da şu bildiriye yayımladı:

"Kerkük'te iki Asur Levi bölüğünün, Mayıs ayının dördüncü günü, hem yerli hem de Levi olmak üzere çok sayıda can kaybına yol açan bir saldırı gerçekleştirdiğini üzüntüyle duyuruyoruz. Bu saldırının nedeni, Kerkük pazarında iki Levi ile bazı satıcılar arasında bazı ürünlerin fiyatı konusunda çıkan bir anlaşmazlıktı. İki asker daha sonra kışlaya sığındı. Oraya vardıklarında, arkadaşlarına maruz kaldıkları hakaretten bahsettiler. İngiliz subayları, Levilerin kışkırtıldığını öğrendiklerinde, silahsız askerleri sorguya çektiler ve satıcıların bu olaydan dolayı cezalandırılacağını söylediler. Ardından öfkeleri yatıştıktan sonra onları serbest bıraktılar.

Ne yazık ki, Leviler geçit töreninden ayrıldıktan sonra bir kahvehanenin önünden geçtiler. İçerideki insanlarla hakaretleştikleri anlaşılıyor. Levili kişi bu adamlara saldırdı, ardından şehre hücum etti; ancak polis köprüyü geçmelerini engelledi. Kışlaya geri döndüler, silahlarını aldılar ve köprüye geri dönerek polisin muhalefetine rağmen Kerkük şehrine girdiler. Uzun süre durdurulamadılar ve kasaba halkıyla girdikleri çatışmada birkaç kişi hayatını kaybetti. Subayları onları toplayıp kendilerine verilen emri yerine getirmeyi başardığın-

50 K. 340 sayılı rapor, 20 Mayıs 1924. Dosya Londra'daki Britanya Belge Koruma Dairesinde IR23/569 numarasıyla muhafaza edilmektedir.

51 el-Hüsenî, *Târîhu'l-vizârâtî'l-'Irâkiyye*, 206.

da, Kerkük'ten ayrılıp Cemcema'l'e gittiler. Güvenliği sağlamak için İngiliz askerleri uçakla Kerkük'e gönderildi. İkinci gün, Yüksek Komiser Kerkük'e uçtu. Yapılan kapsamlı soruşturmalar ve suçluların tespit edilip cezalandırılması, zarar görenlerin zararlarının tazmin edilmesi için her türlü çabanın sarf edilmesinin ardından Kerkük'te yapılan soruşturmalar devam ediyor ve Irak hükûmeti de suçluların Irak yasalarına göre yargılanması için gerekli tedbirleri almakla ilgileniyor."⁵²

Halkın baskısı üzerine hükûmet, Türkmen vatandaşlarının can ve mal kayıplarını tespit etmek için bir komite kurmak zorunda kaldı ve etkilenenlere adil tazminat sözü verdi. Irak hükûmeti, kayıtlı mağdurlara tazminat ödemek için nakit para ayırdı. Ancak yetkililer ve dönemin belediye başkanı bu paraları harcadı. Yaşanan olaylardan gerçekten etkilenenlere ise yalnızca küçük bir kısmı dağıtıldı.

Önemli Bir El Yazması

Merhum büyük tarihçi ve araştırmacı Atâ Terzibaşı, bir görgü tanığı olan Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd, Mahmud b. Muhammed el-Attâr tarafından yazılmış, Seferberlik Armağanı (Genel Seferberlik Anıları) adlı önemli bir el yazması buldu. Olayın ayrıntılarını şöyle aktardı:

“Ramazan Bayramı'ndan önceki sabah yani pazar günüydü. Tüccarlar bayram hazırlıkları için dükkânlarını açmış ve halkın çoğunluğu henüz uykuda iken, Tiyari İngiliz askerlerinden yani Asurlulardan biri, Seyyid Tefvîk b. Ali el-'Akra'nın Sûkû'l-mellâhîn'deki (yani büyük pazar) dükkânına bir torba şeker istemek için geldi ve bir ane yani dört akçe [fils] yüzünden tartıştılar. Olay yerinde bulunan bazı askerlerin İslam dinine küfür etmesi sonucu çıkan kavganın ardından askerler geri çekildi ve yanlarında iki yüz asker ve tam teçhizatlı silahlarla istedikleri gibi ateş ederek köprüden büyük pazara doğru yöneldiler. Dükkânlarımızda otururken silah sesleri duyduk. Bu yüzden herkes dükkânlarını kapatıp evine doğru koştu. Böyle bir şeyi beklemeyen ve hiçbirinde silah olmayan oruçlu Müslümanlar şoka uğradılar. Her halükârda köprüyü geçen askerler pazar yerine saldırdı. Bu sırada yerel polis teşkilatının bazı üyeleri polis karakolunun çatısından ve kasap pazarından onlara karşı koydu. İki taraf arasındaki çatışma şiddetlendikçe kaledeki Hristiyanlar yüksek Tûmâ binasının çatısını kullanarak yerel polise ateş açmaya başladı ve iki polisi öldürdü. Buna karşılık bir dizi Tiyari öldürüldü. İsyancılar daha sonra kaleye tırmanıp Müslümanlara ateş açtılar. Hatta nefret ettikleri bazı Müslümanların evlerine

52 el-Hüsenî, *Târîhu'l-vizârâtî'l-'Irâkiyye*, 207.

kendilerini götürmeleri için bazı Hristiyanlardan yardım istediler. Müslümanların bazı değerli mücevherlerini çaldılar. İsyancılar Ömer Bey'in evine girip onu ve iki oğlunu öldürdüler. Seyyid Emin Efendi'nin evine de baskın düzenleyip onu ve oğlunu öldürdüler. Ardından Hacı Mahmud el-Şişçi'yi vurarak hemen şehit ettiler. Ayrıca birçok eve girip başkalarını da vurarak ya da tüfek süngüleriyle öldürdüler. Yüksek binaların çatılarına tırmanıp etrafta olup biten olayları araştırmak için binalarının çatılarına çıkan sivilleri hedef aldılar. Ben de oğlumla birlikte evimizin çatısında dururken, içlerinden biri bana ve oğlum Sâbir'e ateş etti, mermiler yakınımıza düştü. Sonrasında birçok insan mallarını yağmalanmaktan kurtarmak için pazara akın etti, ben de öyle yaptım. Dükkânımı boşalttım. Malları kardeşim ve oğlumla birlikte yakındaki bir depoya taşıdım. Daha sonra bazı Hristiyan evlerinden isyancılar yağ tenekeleriyle gelip pazardaki dükkânları, kumaş tüccarlarını, bakkalları ve lüks eşya dükkânlarını ateşe verdiler. Eve dönerken Seyyid Tevfik'in yalınayak bana doğru koştuğunu gördüm. Bana "Lütfen Kayseri pazarına gidelim." dedi. Pazardan çıkan yol çatışmalar nedeniyle geçilemez hâle geldiğinden Uci Sokağı'ndan Kayseri pazarına girdik. Seyyid Tevfik'in tekstil ürünlerini kurtardık ve Hacı Ali el-Müdderris'in evine taşıdık. Yaşanan şiddetli olaylar yüzünden orucumuzu bozmak zorunda kaldık. Tepemizde bir uçak uçuyordu. Ardından uçaklar aksi takdirde bombalamak zorunda kalacaklarını söyleyerek Tûma'ya ateşkes talep eden broşürler attı. Bu yüzden ateş etmeyi bırakmak zorunda kaldılar.

5 Mayıs 1924 sabahı bayram namazı sırasında camilere saldırı planı vardı. Ancak yerel halkın uyanıklığı bunu engelledi. Askerler çadırlarına çekildiler ve yerel halkın saldırısını bekleyerek kırmızı değirmenin önüne konuşlandılar. Hendekler kazdılar ve kendilerini beş zırhlı araçla kuşattılar. Müslümanların dükkân ve depolarının yağmalanması akşama kadar devam etti. Akşam saatlerinde Yarûlî yolundan arabalar geldi ve kabile üyeleri saldırganlardan intikam almak için aceleyle harekete geçti ancak isyancılar yakındaki dağlara sığınarak tahkimatlarını savundukları için geri çekilmek zorunda kaldılar.

6 Mayıs 1924 Salı günü yağma devam etti. İsyancılar Kızıl Değirmen önündeki tahkimatlarına geri döndüler. Akşam vakti, isyancı askerler arabaların öncülüğünde ve silahlı araçların takip ettiği Cemcemal yoluna doğru ilerlemeye başladı. O sırada Hristiyanlar, ölülerinin anısına çanlar çalmaya başladılar. Başbulak köyünden bazı kabile üyeleri, geri çekilen askerlere saldırı düzenleyerek onlara bazı kayıplar yaşattı. Faillerin bir kısmı yargı önüne çıkarılsa da hiçbir etkisi olmadı. Şehir halkına haksızlık yapıldı.⁵³

53 Terzibaşı, *Kerkük Keşkülü*, 50-54.

Zarar Gören Kişilerin İsimleri

Kerkük'te yayımlanan Türkçe Necm gazetesi, 8 Receb 1343 (4 Şubat 1925) tarihli sayısında Kerkük Valiliği'nin 3 Şubat 1925 tarihli bildirisinin metnine yer verdi ve bu olaylardan etkilenenleri tazminatlarını almak üzere Valilik merkezine başvurmaya çağırdı. Çoğunluğu ticari binaları önemli ölçüde hasar gören küçük esnaflardan oluşan mağdurlar şöyle sıralandı:

- 1- Bakkal Köle Rıza
- 2- Bezzaz Muhammet Hacı İsmail
- 3- Bakkal Neşet
- 4- Tütüncü Ahmet Hacı Muhammet
- 5- Bakkal Muhammet Hasan Kaytavan
- 6- Tuhafiyeci Tevfik Ali
- 7- Bakkal Hacı oğlu Mehmet Emin
- 8- Küzeci Nuri Reşit
- 9- Sarraç Mahmut Maruf
- 10- Sarraç Namık Molla Kadir
- 11- Sarraç Hurşit Reşit
- 12- Tütüncü Hurşit Efendi
- 13- Küzeci Süleyman Sadullah
- 14- Sarraç Muhammet Usta Arif
- 15- Sarraç Muhittin
- 16- Tuhafiyeci Süleyman Sadık
- 17- Tuzcu Hacı Kasım
- 18- Bakkal Kadir Ahmet
- 19- Tuhafiyeci Hacı Eyüp
- 20- Tütüncü Seyit Tahir

- 21- Tütüncü Tefik Molla Kadir
- 22- Tütüncü Muhittin Hacı Mustafa
- 23- Çaycı Sufi Muhammet
- 24- Tuhafiyeci Abdurrahman
- 25- Sarraç Mecit Ahmet
- 26- Tuhafiyeci Halit Ağa
- 27- Tuhafiyeci Hacı Zeynel
- 28- Sarraç Lütfullah Hüseyin
- 29- Kâhyacı Şakir
- 30- Tuhafiyeci Yahudi Yakup
- 31- Çaycı Hurşit
- 32- Sarraç Cüveyt
- 33- Tuhafiyeci Refik Ali
- 34- Tuhafiyeci Kadir Muhammet
- 35- Bakkal Seyit Fettah
- 36- Bakkal Salih
- 37- Şerbetçi Halife
- 38- Sarraf Yahudi Salih
- 39- Bakkal Seyit Zeynel
- 40- Bakkal Veli Delibalta
- 41- Bakkal Osman Allahverdi
- 42- Bakkal Hacı Muhammet
- 43- Kahveci Bekir
- 44- Bezzaz İsmail Hacı Muhammet

- 45- Bezzaz Vehap Şakir
- 46- Bezzaz Necim Rahim
- 47- Bezzaz Abdullah Hacı Şerif
- 48- Bezzaz Emin Hacı Şerif
- 49- Bezzaz Taha Abbas
- 50- Kılıcı Mecit
- 51- Kılıcı Allahverdi
- 52- Bakkal Kadir Hacı Ahmet
- 53- Bakkal Abbas Sadullah
- 54- Çaycı Molla
- 55- Bakkal Kadir Aşur
- 56- Bakkal Ali Fethi
- 57- Bakkal Şeyh Mustafa
- 58- Bakkal Osman Hıdır
- 59- Bakkal Hurşit Hasan
- 60- Bakkal Gafur Mahmut
- 61- Bakkal Halit
- 62- Tütüncü Mustafa Koca
- 63- Sebzeci Ömer Numan
- 64- Tuhafiyeci Salih İsmail
- 65- Sebzeci İbrahim Seyit Cuma
- 66- Sebzeci Zeynelabidin
- 67- Sebzeci Salih Malı
- 68- Telgrafçı Ahmet Efendi Hüseyin

- 69- Bezzaz Abdullah Hacı Ahmet
- 70- Atar Seyit Gani
- 71- Kelaşçı Reşit Aba Bülük
- 72- Yemenici Halit
- 73- Yemenici Seyit Muhittin
- 74- Tuhafiyeci Süleyman Numan
- 75- Pinaduz Ali Muhammet Sait
- 76- Haffaf Ali Hıdır
- 77- Pinaduz Muhammet Ali
- 78- Pinaduz Osman Mevlut
- 79- Pinaduz Mustafa
- 80- Haffaf Seyit Necim
- 81- Haffaf Sıdık
- 82- Tütüncü Hamdi
- 83- Pinaduz Hüseyin Beğ
- 84- Tuhafiyeci Abdullah Hacı Sait
- 85- Bakkal Nuri
- 86- Altıncı Hıristiyan Gorgis
- 87- Tuhafiyeci Kadir Beğ
- 88- Demirci Andre
- 89- Demirci Mesih
- 90- Atar Hamit
- 91- Bakkal Göke Hamit
- 92- Tuhafiyeci Hacı Ali

- 93- Bakkal Muhammet
- 94- Kahveci Çolak
- 95- Tuhafiyeci Yahudi Hiskel
- 96- Demirci Allahverdi
- 97- Demirci Hristiyan Musa
- 98- Demirci Büyük Musa
- 99- Demirci Büyük Faraç
- 100- Demirci Büyük Yusuf
- 101- Demirci Büyük İskender
- 102- Demirci Büyük Kostantin

Duyuruda evleri yağmalanan aşağıdaki kişilerin isimleri yer aldı ve kendilerine ya da ailelerine tazminat ödenmesine karar verildi:

- 1- Mağdur Şişçi Hacı Mahmut oğlu Şeyh Mustafa
- 2- Ağalık Mahallesi sakinlerinden Maktul Seyit Emin'in karısı, Abdurrahman Beğ kızı Emine Hanım
- 3- Hamam Mahallesi'nden Emekli Abdulkadir Davut
- 4- Ağalık Mahallesi'nden Hurşit Efendi Hıdır
- 5- Hamam Mahallesi'nden Ayşe Muhammet
- 6- Ağalık Mahallesi'nden Abdülaziz Efendi karısı Muhammet Zengene kızı Fehime
- 7- Ağalık Mahallesi'nden Abdullah Ağazade Abdülkerim
- 8- Ağalık Mahallesi'nden Salih Kerem oğlu Terzi Şakir
- 9- Ağalık Mahallesi'nden Salih Kerem oğlu Seyit Bekir
- 10- Hamam Mahallesi'nden Maktul Ömer Beğ ailesi
- 11- İlmî Mektep öğretmenlerinden Muhammet Hikmet Efendi

12- Ağalık Mahallesi'nden Maktul Musa'nın evi yakınında Muhammet kızı Zübeyde

13- Ağalık Mahallesi'nden Maktul Musa'nın annesi Esmâ

Ayrıca malları ve dükkânları Tiyari askerleri tarafından yakılan vatandaşların isimlerine de yer verildi.

1- Tütüncü Mustafa Ali

2- Tuhafiyeci Hacı Eyyup

3- Kalaşçı Seyit Muhittin

4- Bakkal Seyit Fettah

5- Tuhafiyeci Halit Ahmet Ağa

6- Bakkal Ali Fethi

7- Yemenici Halit

8- Kahveci Bekir

9- Bakkal Molla Kasım zade Selahattin

10- Bakkal Muhammet Kaytavan

11- Sarraç Mahmut Maruf

12- Tütüncü Ahmet Hacı Muhammet

13- Küzeci Ahmet Hüseyin

14- Bakkal Baş Gök Osman

15- Tuhafiyeci Refik Molla Tayyip

16- Bakkal Abbas Sa'av

17- Bakkal Muhammet Emin Hacı Vahit

18- Bakkal Abdullah Halit Muhammet Ali

19- Tuhafiyeci Süleyman Numan

20- Bakkal Şeyh Mustafa Şeyh Mahmut

- 21- Bakkal Mustafa Allav
- 22- Bezzaz Hacı Ahmet zade Abdullah
- 23- Bakkal Hurşit Hüseyin
- 24- Bakkal Osman Safar
- 25- Bezzaz Abdullah Hacı Şerif
- 26- Tuhafiyeci Abdulkadir Süleyman Beğ
- 27- Tuhafiyeci Abdullah ve Cemal
- 28- Kahveci Çolak Ahmet
- 29- Bezzaz Muhammet Hacı İsmail
- 30- Pinaduz Usta Mustafa
- 31- Tuhafiyeci Kadir Pamukçu Muhammet
- 32- Pinaduz Muhammet Ali
- 33- Tuhafiyeci Tevfik Ali
- 34- Bezzaz Yunus Hacı Sakı Efendi
- 35- Tütüncü Hurşit Efendi
- 36- Tuhafiyeci Hacı Ali Ömer
- 37- Sarraç Muhittin
- 38- Sibilci Usta Hurşit
- 39- Bezzaz Taha Abbas
- 40- Bakkal Gafur Mahmut
- 41- Kalaşçı Aba Bülük
- 42- Tütüncü Tevfik Molla Kadir
- 43- Serrac Cüveyt Molla Muhammet
- 44- Bakkal Yekavun

- 45- Atar Seyit Gani
- 46- Bakkal Seyit Zeynel
- 47- Pinaduz Usta Osman
- 48- Pinaduz Usta Muhammet
- 49- Tuhafiyeci Refik Ali Keçel
- 50- Tuhafiyeci Hurşit Hacı Ahmet
- 51- Bakkal Veli Delibalta
- 52- Bakkal Osman Allahverdi
- 53- Tütüncü Muhittin
- 54- Sibilci Usta Hüseyin
- 55- Bezzaz Vehap Şakir
- 56- Tuhafiyeci Hacı Zeynel
- 57- Sibilci Maruf Kevser
- 58- Yemenici Ali Hıdır
- 59- Tuhafiyeci Nahum Faraç ve ortağı Nahum
- 60- Sarraç Abdullah Semin
- 61- Tuhafiyeci Fakı Muhammet
- 62- Tütüncü Sabuncu Hacı Abdullah Ali
- 63- Çaycı Sufi Muhammet
- 64- Tuhafiyeci Salih İsmail
- 65- Bezzaz Hacı İsmail
- 66- Gezginici Bezzaz Mişail Haksel
- 67- Bakkal Kadir Hacı Ahmet
- 68- Tütüncü Hamdi Salih Efendi

- 69- Yemenici Derviş Ahmet Oğlu Sıdık
- 70- Sebzeci Salih Malı
- 71- Bakkal Kadir Aşur
- 72- Bakkal Başî Büyük Salih
- 73- Bakkal Köle
- 74- Sarraç Lütfullah Hüseyin
- 75- Kalaşçı Seyit Necim Seyit Muhittin
- 76- Sibilci Kevser Sakı
- 77- Sarraç Namık
- 78- Sibilci Molla Kadir
- 79- Turşucu Ahmet
- 80- Tütüncü Seyit Tahir
- 81- Kahyacı Şakir
- 82- Saatçi Abdurrahman Efendi
- 83- Sebzeci Ömer Numan
- 84- Sarraç Reşit Oğlu Hurşit⁵⁴

---

54 Necm gazetesi, sayı: 1040, Yedinci Yıl, Çarşamba günü, 8 Recep 1343/ 4 Şubat 1925, s. 3.

Dördüncü Bölüm:
***Irak Mevzuatında
Türkmen Dili***

Dördüncü Bölüm: *Irak Mevzuatında Türkmen Dili*⁵⁵

Irak'ın İlk Anayasası

Krallık döneminde 21 Mart 1925'te çıkarılan Irak Kânûnu Esâsî adlı ilk anayasa, Irak halkının etnik ve mezhepsel unsurları arasında ayrım yapmayı amaçlamayıp aksine genel olarak tüm Iraklılar için bir vatandaşlık duygusunu yerleştirmiştir. Ayrıca Irak'ın çok etnikli bir ülke olduğunu da kabul etmiştir.⁵⁶

Kânûnu Esâsî'nin 6. maddesi şöyledir: “Millîyet, din veya dil bakımından farklılık olsa bile kanun önündeki hakları bakımından Iraklılar arasında hiçbir fark yoktur.” Anayasa, ülkenin resmî dilinin Arapça olduğunu belirtse de özel bir kanunla istisna yapmayı mümkün kılmaktadır.

Anayasanın 16. maddesi farklı topluluklara yasalarla belirlenen genel müfredata uygun olmak kaydıyla kendi dillerinde eğitim vermek üzere okullar kurma hakkı tanımaktadır. Bu açıdan bakıldığında Irak'taki Türkmenlerin konuştuğu Türkçenin -her ne kadar daha sonra yerel yasalar ve Irak hükûmetinin taahhütleriyle pekiştirilse de- dar sınırlar içinde belirli bir kabul ve kullanım düzeyine ulaştığı görülmektedir. Fakat daha sonra yaşanan olayların gidişatından, bu hakların nasıl gasp edildiği ve nasıl sıkılaştırıldıkları açıkça anlaşılmaktadır.

1931 Yerel Diller Yasası

1931 yılında çıkarılan 74 sayılı Yerel Diller Kanunu, Irak'ı Arap, Kürt ve Türkmen uyruklarından oluşan bir devlet olarak tanımıştır. Başka bir deyişle bu yasa Irak'ı “çok uluslu” bir devlet olarak tanımıştır. 2005 yılında Irak Cum-

⁵⁵ Sahih olan Türkmencenin, Türkçe olmasıdır. Çünkü Türkmen dili, Türkçenin lehçelerinden biridir.

⁵⁶ İlk anayasanın tam metni, *Türkmenler ve Irak Vatani* kitabımızda görülebilir. (Kerkük Vakfı Yayınları, ikinci baskı, 2003, s. 223.)

huriyeti Daimi Anayasası çıkana kadar bu gerçeği tanıyan tek yasaydı.⁵⁷ Söz konusu Irak Yerel Diller Kanunu'nun içeriği incelendiğinde Irak hükûmetinin o dönemde Türkmençe (Türkçe) de dâhil olmak üzere yerel dillere yönelik yaklaşımını görmekteyiz.

1931 Tarihli (74) Sayılı Yerel Diller Kanunu'nun Tam Metni

Irak Kralı olarak Senato ve Temsilciler Meclisinin onayıyla aşağıdaki kanunun yürürlüğe girmesini emrettik:

Madde 1: Bu kanunun hükümleri aşağıdaki ikinci ve üçüncü maddelerde belirtilen ilçelerde uygulanır:

Madde 2: Aşağıdaki bölge mahkemelerinin dili Kürtçedir:

- A. İmâdiye
- B. Zaho, Musul ilçesi
- C. Zîbâr
- D. Akra
- E. Koysincak
- F. Râniye, Erbil ilçesi
- Z. Ravenduz
- H. Keyl, Kerkük ilçesi
- T. Cemcemâl
- Y. Süleymaniye
- K. Halepçe, Süleymaniye ilçesi
- L. Şehri Bazâr

Madde 3: Aşağıdaki ilçelerde mahkemelerin dili Arapça, Kürtçe veya Türkçe olabilir:

57 Habib el-Hürmüzî, *et-Türkmân fî'l-teşrî'âtî'l-kânûniyyeti'l-'Irâkiyye* (Beyrut: Matbaatu Vakfı Kerkük, 2015), 26.

- A. Duhok
- B. Şeyhân, Musul ilçesi
- C. Erbil
- D. Mahmur, Erbil ilçesi
- E. Kerkük
- F. Kifri, Kerkük ilçesi

Mahkeme her davada gerekli olan dilin kullanılacağına karar verir.

Madde 4: Yukarıda belirtilen tüm mahkemelerde ve davalarda sanık şu haklara sahiptir:

A- Ana dili Arapça ise Arapça yargılanma ve bilgilendirilme.

B- Tüm savunmaların sözlü olarak Arapça, Kürtçe veya Türkçeye tercüme ettirilmesi ve kararın bir kopyasının yukarıda belirtilen dillerden birine tercüme edilmesini talep etme. Herhangi bir kişi yukarıda belirtilen mahkemelerden herhangi birine veya daha yüksek bir mahkemeye Arapça, Kürtçe veya Türkçe dilinde dilekçe verebilir.

Madde 5: Tugay merkezleri ile Musul kazası ve kazaları arasındaki teknik ve istihbarat birimleri hariç olmak üzere, aşağıda listelenen ilçelerde resmî dil Kürtçe olacaktır. Bu ilçelerde Arapça kullanılacaktır.

- A. İmâdiye
- B. Akra
- C. Dohuk, Musul Kazası
- D. Zaho
- E. Zibâr
- F. Erbil
- G. Mahmur
- H. Köy, Erbil Kazası
- I. Rânie

J. Revanduz

K. Cemcemâl

L. Keyl, Kerkük Kazası

M. Süleymaniye

N. Halepçe

O. Şehri Bâzâr

Kerkük ve Kifri bölgelerinde Kürtçe veya Türkçe kullanılacaktır.

Madde 6: Bu kanunda belirtilen bölgelerdeki tüm ilkokul ve ortaokullarda eğitim dili, o okulların öğrencilerinin çoğunluğunun ana dili olan Arapça, Türkçe veya Kürtçe olacaktır.

Madde 7: Herkes resmî makamlara Arapça başvurabilir ve aynı dilde cevap verilir. Ancak, bu kanunun 5. maddesi uyarınca kullanılmasına izin verilen bir dilde yapılan her türlü yazışma yazıldığı dilde kabul edilip cevaplanır.

Madde 8: Bu kanunda zikredilen Süleymaniye, Kerkük ve Erbil ilçelerindeki Kürtçenin şekli, şu an mevcut olandır. Kanunda adı geçen Musul ilçelerinde ise orada oturanlar, kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde istedikleri Kürtçe şeklini seçerler.

Madde 9: Bu kanunu kendi yetki alanlarındaki bakanlar uygular.

[Bu maddeler] 23 Mayıs 1931, Muharrem 1350'nin altıncı günü Bağdat'ta yazılmıştır.

[İmzalayanlar:]

Faysal

Dışişleri Bakanı Abdullah ed-Demelûcî

İçişleri Bakanı Muzâhim el-Paçeci

Başbakan ve Ekonomi ve Ulaştırma Bakan Yardımcısı Nuri el-Said

Savunma Bakanı Cemil el-Râvî

Adalet Bakanı Cemal Baban

Maliye Bakanı Rüstem Haydar

Eğitim Bakanı Abdul Hüseyin

[Bu kanun] 1 Haziran 1931 tarihli Irak Gazetesi'nin 989. sayısında yayınlanmıştır.

Yukarıda zikredilen kanundan, sakinlerinin üç dilden birini konuştuğu bölgelerin belirlendiği ortaya çıkmıştır. Yasanın 2. maddesinde Kürt bölgesi oldukları için mahkemelerin dilinin yalnızca Kürtçe olduğu bölgelerle ilgili olarak Erbil'den bahsedilmeyip yalnızca Rânia bölgesinden ve Kerkük'ten bahsedilmeyip yalnızca Keyl bölgesinden bahsedildiği görülmektedir.

Bu kanundaki çelişkilerden birisi şudur: Kanunda adı geçen ilçelerdeki eğitim, 6. maddeye göre yalnızca anaokulu ve ilkokullarla sınırlandırılmıştır. İlgili maddede eğitim dilinin -Arapça, Türkçe ya da Kürtçe olsun fark etmez- bu okullardaki öğrencilerin çoğunluğunun ana dili olacağı belirtilmiştir. Bu yasanın mefhûmu muhalifine göre ortaokullar, liseler, üniversiteler veya özel okullarda yerel dilde eğitim verilmesine izin verilmemiştir. Bu durum çıkarıldığı tarihte yürürlükte olan anayasaya (Kânunu Esâsî) açıkça aykırıdır. Zira bu anayasa, ana dilde eğitim ve öğretim hakkını mutlak olarak zikredip belirli bir eğitim kademesi ile sınırlamamıştır.⁵⁸

Irak Hükûmetinin 1932'de Milletler Cemiyeti'ne Verdiği Beyan ve Taahhüt

Manda yönetiminin kaldırılması ve Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne bağımsız bir devlet olarak katılması hazırlıkları kapsamında, Irak hükûmeti 30 Mayıs 1932'de Arap olmayan vatandaşların haklarını koruyacağına dair bir açıklama yayımladı. Bu taahhüt, Milletler Cemiyeti'nin 28 Ocak 1932'de Arap olmayanların azınlık olarak haklarının korunması gerektiğini belirten bir karar yayımlamasının ardından planlanmıştı.

Aynı gün 28 Mayıs'ta Milletler Cemiyeti bünyesindeki özel bir komite bu taahhüt metnini hazırlayıp onayladı. Söz konusu metin, Irak Anayasasına uygunluğunun görüşülmesi için 5 Mayıs 1932'de Irak Parlamentosunda incelendi ve hükûmete söz konusu bildiriye yayınlama yetkisi verildi. 19 Mayıs 1932'de Milletler Cemiyeti'ne bildirimde bulunuldu ve nihai onay alındı. 30 Mayıs 1932 tarihinde ise Başbakan Nuri es-Said tarafından ilan edildi.

⁵⁸ el-Hürmüzî, *et-Türkmân fî'l-teşrî'âtî'l-kânûniyyeti'l-'Irâkiyye*, 27.

Bu taahhüdün 8. ve 9. maddeleri, ana dili Arapça olmayan ve şehir veya ilçelerde nüfusun belirli bir yüzdesini oluşturan Irak vatandaşı grupların çocuklarına, kendi dillerinde ve mevcut eğitim sistemi içinde ilkokullarda eğitim görme hakkı sağlamayı Irak Devletinin kabul ettiğini göstermektedir. Bu fırsatın sağlanması, Irak Hükûmetinin yukarıda belirtilen okullarda Arapçayı zorunlu dil olarak kabul etme imkânının önünde engel teşkil etmez. Ayrıca Irak, Kürt etnik grubunun nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerine bağlı ilçelerde Arapçanın yanı sıra Kürtçenin de resmî dil olacağını garanti etmektedir. Ancak Türkmen etnik grubun, nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturduğu Kerkük'e bağlı Kifri ve Kerkük (Kerkük şehir merkezi) ilçelerinde resmî dilin Arapçanın yanı sıra Kürtçe ya da Türkçe olacağını söyler.

9. maddenin ikinci fıkrasında Irak'ın, yukarıda belirtilen mahkemelerde çalışan devlet memurlarının makul istisnalar dışında olası sorunları önlemek için Kürtçe ve Türkçeyi yeterli düzeyde bilen kişiler arasından atanmasını garanti altına alacağı eklenmiştir.

Bu bildirgenin çeşitli kitaplarda birçok versiyonunun bulunması ve bunların bazılarının metinde aynı olmasına rağmen ifadelerde farklılık göstermesi dikkat çekicidir. Bunun nedeni anlaşıldığı üzere orijinal metnin Milletler Cemiyeti'nden özel bir komite tarafından hazırlanmış olmasıdır. Nitekim bildirinin sonuç kısmında bu belgenin tek bir nüsha hâlinde hazırlanıp Milletler Cemiyeti'ne teslim edildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla metnin İngilizce olması ve Temsilciler Meclisi üyelerinin Arapça metni incelemesinin ardından Irak hükûmeti tarafından Bağdat'ta tercüme edilip duyurulması doğaldır.

Beyannamenin ilk kısmını Tarihçi Abdürezzak el-Hasanî'den nakledip ikinci kısmın çevirisinde ise Profesör Habib el-Hürmüzî'nin Hukuk Mevzuatında Türkmenler ve Dr. Suphi Saatçi'nin Irak'taki Türkmen Varlığı adlı kitaplarına müracaat ettik.

Açıklamanın orijinal metni aşağıdadır:

[Irak'ın Verdiği Sözlerin Metni]

Milletler Cemiyeti Konseyinin 28 Ocak 1932 tarihli kararıyla kurulan komite tarafından hazırlanıp Irak'ın Milletler Cemiyeti Konseyine verdiği taahhütleri içeren beyanname:⁵⁹

59 el-Hüsenî, *Târîhu 'l-vizârâti 'l-'Irâkiyye*, 3. Cilt.

Birinci Bölüm:**Madde (1):**

Bu bölümde belirtilen koşullar Irak'ta anayasa olarak kabul edilir. Hiçbir yasa, yönetmelik veya resmî işlem bu şartlarla çelişemez. Ayrıca şimdi veya gelecekte hiçbir yasa, yönetmelik ya da resmî işlem bunları geçersiz kılamaz.

Madde (2)

Irak'ta ikamet eden herkes için doğum, millîyet, dil, ırk veya din ayrımı yapılmaksızın yaşam ve özgürlüklerinin tam ve eksiksiz korunması sağlanacaktır.

Irak'ta yaşayan herkes kamu düzenine ve ahlaka aykırı olmadığı sürece her din, mezhep veya inancın ibadetlerini kamusal ya da özel alanlarda serbestçe yerine getirme hakkına sahiptir.

Madde (3)

6 Ağustos 1926 tarihinde Irak'ta ikamet eden tüm Osmanlı tebaası, Lozan Antlaşması'nın 30. maddesi ve 9 Ekim 1924 tarihli Irak Vatandaşlık Kanunu hükümlerine göre Osmanlı vatandaşlığı değil, Irak vatandaşlığı kazanmış sayılır.

Madde (4)

- Tüm Irak vatandaşları kanun önünde eşittir ve ırk, dil veya din ayrımı yapılmaksızın aynı medeni ve siyasi haklardan yararlanır.

- Seçim sistemi Irak'taki ırksal, dinsel ve dilssel azınlıkların adil bir şekilde temsil edilmesini içerir.

- ırk, dil veya din farklılıkları; herhangi bir Irak vatandaşının kamu görevlerine, mevkilere ve yüksek makamlara kabul edilme veya çeşitli meslek ve endüstrilerde çalışma gibi medeni ve siyasi haklardan yararlanma hakkına engel olmaz.

- Hiçbir Irak vatandaşının özel ilişkilerinde, ticaretle, dinî konularda, basın-da veya her türlü yayında veya kamu toplantılarında herhangi bir dili kullanma özgürlüğüne hiçbir sınırlama getirilmeyecektir.

- Irak hükûmetinin Arapçayı resmî dil olarak belirlemiş olmasına ve bu bildirgenin 9. maddesinde belirtildiği üzere Irak hükûmetinin Kürtçe ve Türk-

çe dillerinin kullanımıyla ilgili özel önlemler almasına rağmen resmî dilini konuşmayan Irak vatandaşlarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü ve yazılı olarak kullanabilmeleri için uygun imkânlar sağlanacaktır.

Madde (5)

İrksal, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup Irak vatandaşları, kanunen ve fiilen diğer tüm Iraklılarla aynı muameleyi görüp güvenlik haklarından yararlanacaklardır. Özellikle hayır amaçlı dinî veya sosyal kurumları, okulları ve diğer eğitim kurumlarını kendi masraflarıyla sürdürme, yönetme ve kontrol etme veya gelecekte kurma ve kendi dillerini kullanıp dinlerini özgürce yaşama hakkına sahip olacaklardır.

Madde (6)

Irak Hükûmeti gayrimüslim azınlıkların aile hukuku ve kişisel haklar meselelerini, bu azınlıkların mensup olduğu toplulukların gelenek ve göreneklerini uygun olarak düzenlemek için tüm önlemleri almayı kabul eder.

Irak Hükûmeti bu tedbirlerin uygulanma şekli hakkında Milletler Cemiyeti Konseyine bilgi verecektir.

Madde (7)

- Irak hükûmeti, Irak'ta bulunan dinî azınlık mezheplerine ait kiliselere, sinagoglara, mezarlıklara, diğer dinî kurumlara, hayır kurumlarına ve vakıflara koruma, kolaylık sağlama ve tam ruhsat vermeyi taahhüt eder.

- Tüm bu topluluklar, önemli idari alanlarda vakıf ve hayırsever bağışları idare etme yetkisine sahip konseyler kurma hakkına sahiptir. Bu konseyler, ilgili vakıf ve bağışlardan elde edilen geliri toplama ve bağışçının veya bağışçının isteklerine veya topluluğun yerleşik geleneklerine uygun olarak harcama yetkisine sahip olacaktır. Bu topluluklar, yetimlerin paralarını kanuna uygun olarak denetler. Konseyler, hükûmetin gözetimi altındadır.

- Irak hükûmeti mevcut kurumlara tanınan haklar gibi yeni kurulacak olan dinî veya hayrî kurumlarının kurulması için gereken imkânları sağlamayı reddetmeyecektir.

- Irak hükûmeti, mevcut kurumlara tanınan haklar çerçevesinde, yeni kurulacak dinî veya hayrî kurumların kurulması için gerekli imkânları sağlamayı reddetmeyecektir.

Madde (8)

- Irak vatandaşlarının büyük bir kısmının ikamet ettiği ve dili resmî dil olmayan şehir ve bölgelerdeki kamu eğitimiyle ilgili olarak Irak hükûmeti, Irak vatandaşlarının çocuklarının ilkokullarda kendi dillerinde eğitim görmelerini sağlamak için uygun imkânlar sağlayacaktır. Bu durum, Irak hükûmetinin söz konusu okullarda Arapça öğretimini zorunlu kılmasına engel teşkil etmeyecektir.

- Irak vatandaşlarının önemli bir bölümünün etnik, dinî veya dilsel azınlıklara mensup olduğu şehir ve bölgelerde, bu azınlıklara; devlet bütçesi, belediyeler veya diğer bütçeler kapsamında eğitim, dinî veya hayrî amaçlarla tahsis edilebilecek kamu fonlarından yararlanma ve bu fonların kullanımında adil bir pay alma hakkı garanti edilir.

Madde (9)

- Irak hükûmeti, Kürtlerin ağırlıkta olduğu Musul, Erbil, Kerkük ve Süleymaniye bölgelerinde resmî dilin Arapça ile birlikte Kürtçe olmasını kabul etmektedir. Nüfusun büyük bir kısmının Türkmen olduğu Kerkük bölgesine bağlı Kifri ve Kerkük ilçelerinde resmî dil olarak Arapçanın yanı sıra Kürtçe veya Türkçe olacaktır.

- Irak hükûmeti -geçerli nedenler olmadığı sürece- yukarıda belirtilen bölgelerde görev yapan memurların durumun gereğine uyum olarak Kürtçe veya Türkçeye hâkim olmaları gerektiğini kabul etmektedir.

- Yukarıda belirtilen bölgelerdeki çalışanların seçilme kriterleri hakkında, Irak genelinde olduğu gibi -ırktan önce ehliyet ve dil bilgisi kriter olarak alınsa da- hükûmet, şimdiye kadar olduğu gibi memurların mümkün olduğunca bu bölgelerden gelen Irak vatandaşları arasından seçilmesi gerektiği konusunda hemfikirdir.

Madde (10)

Bu beyannamenin önceki maddelerinde yer alan şartlar; ırksal, dinsel veya dilsel azınlıklara mensup kişileri ilgilendirdiği ölçüde uluslararası taahhütleri de oluşturup Milletler Cemiyeti'nin güvencesi altındadır. Milletler Cemiyeti Konseyinin çoğunluğunun onayı olmadan değiştirilemezler.

Konseyde temsil edilen herhangi bir cemiyet Üyesi, bu hükümlerin ihlali veya ihlal tehdidi konusunda Konseyin dikkatini çekme hakkına sahip olacak ve konsey uygun ve etkili gördüğü önlemleri alıp talimat verecek.

Irak ile Konseyde temsil edilen herhangi bir Cemiyet üyesi arasında bu hükümlerden kaynaklanan hukuki veya fiili meselelerle ilgili herhangi bir görüş ayrılığı, Milletler Cemiyeti Sözleşmesinin 14. maddesi uyarınca uluslararası nitelikte bir görüş ayrılığı kabul edilecektir. Karşı taraf talep ederse bu tür bir görüş ayrılığı Uluslararası Adalet Daimî Divanına havale edilecektir. Daimî Divanın kararı temyiz edilemez ve sözleşmenin 13. maddesi uyarınca verilen bir kararın gücüne ve etkisine sahip olacaktır.

İkinci Bölüm:

Madde (11)

- Irak, karşılıklılık ilkesini dikkate alarak Milletler Cemiyeti'ne üye devletleri, Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu tarihten itibaren on yıllık bir süre boyunca en çok kayırılan ülke olarak kabul etmeyi taahhüt eder. Ancak Milletler Cemiyeti'ne üye herhangi bir devletin aldığı, yukarıda belirtilen dönemde yürürlükte olan veya aşağıdaki paragrafta belirtilen dönemde alınan kararlar, Irak ile Milletler Cemiyeti üyesi devlet arasındaki ticaret dengesini Irak aleyhine bozarsa ve bu kararlar Irak'ın ana ihracatına ciddi şekilde zarar verirse Irak, Milletler Cemiyeti'nden bu konuyu derhal değerlendirmesini talep etme hakkına sahip olacaktır. Talep tarihinden itibaren üç ay içinde mevcut görüşmelerde konuya ilişkin bir çözüme ulaşılamaması durumunda Irak ve ilgili uyuşmazlığın doğduğu Milletler Cemiyeti üyesi diğer devlet, yukarıdaki maddenin son fıkrasında belirtilen yükümlülüklerden muaf olduklarını beyan etme hakkına sahip olacaklardır.

- Yukarıdaki birinci paragrafta belirtilen taahhütler, Irak'ın komşu bir ülkeye mal hareketini kolaylaştırmak için uygun önlemler alması veya Irak ile gümrük birliği anlaşmasından kaynaklanan ayrıcalıklar olması hâlinde geçerli olmayacaktır. Ayrıca bu taahhütler Irak tarafından 1914 yılında Türkiye veya Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya topraklarındaki herhangi bir ülke tarafından üretilen mallara tanınan özel gümrük ayrıcalıklarını da kapsamamaktadır.

Madde (12)

Irak, Iraklılara ve yabancılara [kişilere göre] değişmeyen bir hukuk sistemi sunacaktır. Bu sistem, Iraklıların ve yabancılardan korunmasını ve haklarını tam olarak kullanmalarını sağlayacak bağlayıcı bir güce sahip olacaktır.

Irak ile Manda Güçleri arasında 4 Mart 1931 tarihinde imzalanan anlaşmanın 2, 3 ve 4. maddelerine dayanan mevcut hukuk sistemi, Irak'ın

Milletler Cemiyetine üye olduğu tarihten itibaren on yıl süreyle herhangi bir değişikliğe uğramadan yürürlükte kalacaktır. Söz konusu anlaşmanın 2. maddesinde belirtilen yabancı hukukçular, Irak hükûmeti tarafından görevlerini yerine getirmek üzere muayyen yerlere atanacaklardır. Bu görevlere atananlar hukukçu olacaktır. Ait oldukları halklar arasında ayırım yapılmaksızın özenle seçilecek ve görevlerini yerine getirmek için gerekli niteliklere sahip olacaklardır.

Madde (13)

Irak, kendi insiyatifiyle imzaladığı veya Irak adına yetki makamları tarafından imzalanan ve Irak'ın taraf olduğu tüm uluslararası anlaşma ve sözleşmelere, kamu ve özelde bağlı olmayı kabul eder. Anlaşmaları ve hükümleri eleştirmek hakkını saklı tutmakla birlikte bunlar Irak'ta geçerlilik süreleri boyunca yürürlükte kalacaktır.

Madde (14)

Irak, Milletler Cemiyeti Konseyinin 15 Eylül 1925 tarihli kararlarını dikkate alacaktır:

- Irak manda süresi sona ermeden önce gerçek kişilere, tüzel kişilere veya gruplara verilen tüm hakları, bu hakların ortaya çıkış şekli veya yöntemi ne olursa olsun tanıyacağını beyan eder.

- Irak, manda güçleri tarafından Irak adına yapılan tüm mali yükümlülükleri her koşulda tanıyacağını taahhüt eder.

Madde (15)

Irak, kamu düzenini ve kamu ahlakını korumaya yönelik temel standartlar çerçevesinde, sınırları içerisinde herhangi bir halka mensup grup veya bireylerin tüm dinî inanç ve ibadetlerini yerine getirmeleri için eğitim ve tıbbi faaliyetlerin serbestliğini garanti altına almayı taahhüt eder.

Madde (16)

Bu bölümde yer alan hükümler uluslararası yükümlülüklerle ilişkindir. Milletler Cemiyeti'nin herhangi bir üyesi, bu hükümlerle çelişen herhangi bir konuyu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne sunabilir. Irak ile Milletler Cemiyeti Konseyi arasında konsey üyelerinin çoğunluk oyuyla onaylanan bir anlaşma yapılmadığı müddetçe bu konularda hiçbir değişiklik yapılamaz.

Irak ile Milletler Cemiyeti Konseyi'nde temsil edilen Milletler Cemiyeti üyelerinden herhangi biri arasında ilgili hükümlerin uygulanması konusunda ortaya çıkabilecek her türlü görüş ayrılığı, herhangi bir üyenin talebi üzerine karara bağlanmak üzere Uluslararası Daimî Adalet Divanı'na sunulacaktır.

Bu bildiri, 30 Mayıs 1932 tarihinde Bağdat'ta tek nüsha hâlinde yayımlanmış olup Milletler Cemiyeti Sekreterliği arşivlerinde saklanacaktır.

Irak Başbakanı Nuri es-Said

Beşinci Bölüm:
*Kerkük'teki
Gavurbağı
Katliamı:
12 Temmuz
1946*

Beşinci Bölüm: *Kerkük'teki Gavurbağı Katliamı:* *12 Temmuz 1946*

Irak Türkmenleri tarih boyunca ardı arkası kesilmeyen baskı ve zulümlere maruz kalmış olsa da millî kimliklerini ve vatan sevgilerini korumuşlardır.

12 Temmuz 1946'da, Kerkük'te Irak Petrol Şirketi işçilerinin 3-16 Temmuz tarihleri arasındaki genel grevi sırasında yaşanan katliam ve olaylar, insan hakları çerçevesinde en doğal taleplerini dile getiren vatandaşlara karşı uygulanan sindirme ve baskı politikasının başka bir açık örneğini teşkil eder.

Irak'ın zenginliklerini yağmalayan İngilizler, o dönemde İngiliz etkisi altındaki siyasi güçlerin geleneğine uygun olarak, Kerkük halkının haklı insani taleplerini karşılamaktan kaçınmak için hemen “isyancıları” suçladılar. Hükûmet kurumları da bu meşru taleplerin “komünist güçler” tarafından kışkırtıldığı ya da Kerkük şehri dışındaki tarafların körüklediği söylentisini yaydılar.⁶⁰

Bu bölümde, aşırı gizlilik nedeniyle ayrıntıları saklı tutulan ve medyanın, gerçeğin dünya kamuoyuna ve özgür basına sızması korkusuyla konuyu ele almasını engelleyen bu önemli olaya ışık tutacağız. Silahsız grevcilerin rastgele vurulması nedeniyle vatandaşlara yapılan haksızlığı gazetelerin yayınlamasının ardından Erşad el-Ömeri Bakanlığı, Bağdat'ta yayınlanan gazetelerin çoğunu kapatmaya karar verdi.⁶¹

Belki de söz konusu kapatma nedeniyle Türkmen ve Irak kamuoyu bu ayrıntılardan haberdar değildir. Gazetelere sızdırılan bilgiler ve ünlü araştırmacı Abdurrezzak el-Hasanî'nin kitabında yer alan bilgiler, büyük ölçüde hükûmet

⁶⁰ Stephen Hemsley Longrigg, grevin Kerkük dışındaki kışkırtıcı unsurlar tarafından gerçekleştirildiğini belirtir. bkz. *Modern Irak Tarihi 1900-1950*. Tercüme ve yorum: Selim Taha et-Tikritî, Fecir Yayın ve Dağıtım, Bağdat 1988, s. 553. Britanya Büyükelçiliği de Irak hükûmeti ile yazışmalarında olayları bu şekilde anlatır.

⁶¹ el-Hüsenî, *Târîhu'l-vizârâti'l-'Irâkiyye*, 7/118.

verilerine veya adı geçen yazara gönderilen mektuplar şeklinde kişisel tanıklıklara dayandığı için doğruluktan uzaktı. Bu bağlamda yer alan işçi taleplerinin anlatımı da arka plan bilgisi içermediği için hatalıydı. Aslında hükûmet ile Bağdat'taki İngiliz Büyükelçiliği arasında gizli bir çatışma yaşanmıştı. Büyükelçilik, ücret artışı talebine hükûmetin örtülü destek açıklamasına tepki göstererek, konuyu sonlandırmak için tehdit ve yıldırma yöntemlerine başvurmaya başladı.

Londra'daki İngiliz Ulusal Arşivlerinde saklanan İngiliz Dışişleri Bakanlığı dosyalarında ve Bağdat'taki İngiliz Büyükelçiliği yazışmalarında görebildiğimiz ve bu bağlamda ilk kez yayımlandığını düşündüğümüz İngiliz belgelerindeki ayrıntıların, bu önemli olaya ışık tuttuğuna inanıyoruz. Ayrıca -ister hükûmet açıklamasında ister şirket görüşmelerinde olsun- kamuoyuna sunulan bazı bilgilerin yanlışlığını da ortaya koyuyor. Bunun yanında yeterli ayrıntı verilmeden temel talepler dile getirilip ölü ve yaralı sayısı kesin olarak belirlenmemiştir.

Irak Petrol Şirketi işçilerinin grev sırasındaki talepleri şu şekildedir:

1. Irak Petrol Şirketinin işçiler için sağlıklı konutlar kurmasını veya onlara konforlu konut ödenekleri sağlaması,
2. İşsizlik, sakatlık ve yaşlılığa karşı sosyal sigorta,
3. İşçiler için asgari ücretin günlük 250 Irak filsi, yaşam maliyeti için 170 fils olarak belirlenmesi ve toplam günlük ücretin 420 Irak filsine çıkarılması.
4. İşe gidiş-dönüş ulaşımının sağlanması,
5. İşçilere, şirketin Hayfa'daki işçileriyle eşit muamele edilmesi, savaş riski ödenekleri ve yılda 72 güne denk olan bir maaş verilmesi,
6. Şirketin işçileri keyfi olarak işten çıkarmasına ve sendika faaliyetlerine karşı çıkmasına son vermesi.

Grevdeki işçi sayısının beş bine ulaşması,⁶² dönemin İngiliz Büyükelçiliği ve Irak hükûmetinin Kerkük işçileri üzerindeki yabancı etkisine dair ileri sürdüğü iddianın yanlışlığını ortaya koymaktadır. Nitekim 12 Temmuz'da düzenlenen oturma eyleminin tek amacı, meşru taleplerini dile getirdikten sonra hapse atılan tutuklu işçilerin serbest bırakılmasıydı.⁶³

62 Hannâ Battâtû, *el-'Irâk: eş-Şuyu'ıyyûn ve el-Ba'siyyûn ve ez-Zubbât el-ahrâr*, çev. Affî er-Rezzâz (Beyrût: el-Ebhâsü'l-Arabiyye, 1992), 2/190.

63 Muhammed Hamdî el-Ca'ferî, *Britânyâ ve'l-'Irâk: hukbetün mine's-sırâ' 1914-1958* (Bağdâd: Dârü's-şuûnü's-sekâfî, 2000), 159.

İşçilerin bazı taleplerinin İngiliz hükûmeti tarafından kabul edilmesi üzerine greve son verdikleri gün, Bağdat'taki İngiliz Büyükelçisi Sir Hugh Stenhewer Bird, 16 Temmuz 1946 tarih ve 6350 sayılı gizli telgrafında, Kerkük mutasarrıfının gösteri yapılmaması yönündeki emirlerine aykırı olarak ayın on ikisinde işçi gösterileri yapıldığını, göstericiler ile polis güçleri arasında çıkan çatışmada beş işçinin öldüğünü, on dört işçinin çeşitli yerlerinden yaralandığını, ayrıca altı yerel polisin de yaralandığını bildiren kısa bir rapor sunmuştur.⁶⁴

Büyükelçi ayrıca, Kahire'deki İngiliz Büyükelçiliğinde konuya ilişkin grevlendirilen çalışma danışmanı Bay Audsley'nin 13 Temmuz'da Kerkük'ü ziyaret ederek Kerkük Valisi ve Irak Petrol Şirketi temsilcileriyle görüştüğünü merkez yönetimine bildirdi. Bu raporda Audsley'nin valinin krizi ele alış biçiminin başarılı olduğuna inandığı belirtildi.⁶⁵ Sosyal İşler Bakanlığı Çalışma İşleri Müdürü, İçişleri Bakanlığında bir müfettiş ve birkaç üst düzey Irak polis memuru eşliğinde o akşam Kerkük'e gitti. 13 Temmuz akşamı olayları protesto etmek amacıyla nispeten küçük bir gösteri düzenlenmişti. Büyükelçi raporunu, grevdeki işçilerin genel grevlerini sonlandırdıklarını ve şehirdeki güvenlik koşullarının istikrarlı olduğunu belirterek sonlandırdı.⁶⁶

20 Temmuz 1946'da Bağdat'taki İngiliz Büyükelçisi Sir Bird, Irak Dışişleri Bakanı Sayın Dr. Fâzıl el-Cemâli'ye 456 numaralı beş sayfalık bir mektup gönderdi. Mektupta şunlar yazıyordu:

Sayın Dr. el-Cemâli,

Sayın Başbakanın 18 Temmuz'daki basın toplantısında hükûmetin Irak Petrol Şirketi çalışanlarının taleplerini desteklediğini belirttiğine dair medyada çıkan haberlerden rahatsız oldum. Bu vesileyle konuyla ilgili görüşlerimi sizinle paylaşmayı uygun buldum. Sayın Audsley ile yaptığımız görüşmenin ardından konunun gidişatı hakkında şahsen bilgilendirildiğinizden eminim. Bu görüşmenin üzerinden bir hafta geçtiği göz önüne alındığında konu hakkında yaşanan bazı gelişmeler, ilgili noktaların açıklığa kavuşturulmasını gerektiriyor.

Bay Audsley ile yaptığınız röportajdan hatırlayacağınız üzere Irak Petrol Şirketi çalışanları altı ana maddede özetlenen bir dizi talepte bulunmuş ve Bay Audsley bunları karşılamak için gerekli önlemleri almaya başlamıştı. Bu talepleri şöyle sıralayacağım:

⁶⁴ Britanya Belge Koruma Dairesi, Londra, Dosya: Dışişleri Bakanlığı 371/52456.

⁶⁵ Dönemin Kerkük mutasarrıfı Hasan Fehmi'ydi.

⁶⁶ Büyükelçi burada, Kerkük'te vatandaşların cenazelerine katılmak üzere sokağa çıkan kalabalıklara ve cenazeye eşlik eden protesto gösterisine atıfta bulunmaktadır.

Bir: Konut

İşçiler konut ya da bunun yerine konut yardımı talep ettiler. Bildiğim kadarıyla, şu anda çalışanlarına konut sağlayan Irak hükûmet birimleri yalnızca demiryolları, Basra Liman İdaresi ve Sulama Dairesi ile sınırlıdır. Şu anda çalışanlarına konut sağlayan herhangi bir hükûmet birimi veya özel şirket bulunmamaktadır. Ayrıca bu konuda herhangi bir Irak yasasında düzenleme bulunmamaktadır. Şirket, işçiler için konut konusunu hükûmet kurumlarıyla görüşmektedir. Ancak yapı malzemelerinin azlığı, hızlı ilerlemenin önünde engel teşkil edecek ve sürecin zaman almasını gerektirecektir. İşçilerin şu anda ödedikleri konut yardımları için bir şekilde tazminat ödenmesi önerisi var. Fakat işçi merkezlerinin Irak'ın farklı bölgelerine yayılması ve hükûmetin kira bedelleri üzerinde kontrolünün olmaması dikkate alındığında bu maliyet yüksek olacaktır. İşçilerin bu konudaki taleplerine olumlu yanıt verilmesinin, ülke genelindeki işçilerin hükûmet kurumlarından ve işverenlerden benzer şeyleri talep etmelerine yol açacağı da açıkça görülmektedir. Gördüğünüz üzere bu konu sadece Irak Petrol Şirketini ilgilendirmiyor, Kerkük şehrine özgü yerel bir sorun olarak da değerlendirilemez. Aksine bu mevzu, ülke çapında bir sorun olarak ele alınmalıdır.

Hükûmetin ülke genelindeki konut sorununu çözmek için acil adımlar atacağından eminim. Bu arada, şirketin Kerkük'teki vekil müdürü, Londra'ya belirli miktar konut ödeneklerini vermeyi teklif etti. Şirket yönetimi kabul ederse bu teklifin ülke genelinde benzer çağrılara yol açması muhtemel bir durum.

İki: Sosyal Sigorta

İşçiler, şirketin kendilerine işsizlik yardımı ve diğer sosyal yardımları ödemesini talep etti. Bay Audsley'nin size açıkladığı gibi bu alanda en gelişmiş ülkeler arasında saydığımız Birleşik Krallık veya Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hiçbir işveren, çalışanlarına bu tür hakları garanti etmiyor. Bu konu bir devlet sorumluluğudur. Şirket, Irak hükûmetinin 1936 tarihli 72 sayılı Irak İş Kanunu'nun 30. maddesi uyarınca bu ulusal sorunu ele alması gerektiğini düşünüyor. Ben de aynı kanaattemyim.

Üç: Ücret Artışı

Şirket, temmuz ayı başından itibaren yaşam maliyeti ödeneklerini artırdı. Bu konudaki talepler üzerine şirket Londra merkez ofisine başvurarak bunu temel ücret artışıyla değiştirmeyi kabul etti. Belki de işçilerin doğası hakkında

size bir şeyler anlatacak olan şey, daha önce Bay Audsley'den duyduğunuz ve benim tekrarladığım şu cümledir: Başlangıçtaki günlük ücret, geçim masrafı ödeneği olarak 120 filse ek olarak 80 filsti, yani toplam 200 filsti. Şirket bunu kendi insiyatifi ile 250 filse çıkardı.

İşçilerin talebi temel ücretin 250 filse yükseltilmesi, buna ek olarak 170 fils yaşam maliyeti ödeneği yani toplam 420 fils. Anladığım kadarıyla, Bay Audsley ile ücret konusunun tüm ülke için hassas bir konu olduğu konusunda hemfikirsiniz. Kerkük'teki bir ücret artışı, şehirdeki enflasyonu birdenbire artıracak, fiyatlar yükselecek ve şirkette çalışmayıp bu ücret artışından faydalanmayanların durumunu olumsuz etkileyecektir. Ayrıca enflasyonu bir bölgede kontrol altına almak imkânsız olacak ve Irak genelinde yaygın ücret artış talepleri meydana gelecektir. Irak Petrol Şirketi bunları kabul ederse bu talepler pratik olarak reddedilemez. Dahası ücret artışı sanayi işçileriyle sınırlı olacak, gıda fiyatlarındaki artış ise Irak toplumunun tüm kesimlerini etkileyecektir. İşçi sınıfının ezici çoğunluğunu oluşturan tarım işçilerinin temel ihtiyaçlarını karşılayamayacaklarını ve bu durumun [ülkede] karışıklık ve hoşnutsuzluk yaratacağını çok iyi biliyorsunuz.

Yukarıdakilere ek olarak Irak'taki ekonomik durum, eşitsiz ücret artışından etkilenenecektir. Bu ise şu anda küresel emsallerinden daha yüksek olan Irak ürünlerinin fiyatını daha da artıracaktır. Bu durum, Irak'ın satışlarında karşılaştığı zorlukları artıracak ve döviz kurundaki dalgalanmalar nedeniyle bu ürünlerin ihracatına zarar verecektir. Bu nedenle -Irak hükûmetinin, hayati önemi göz önüne alındığında- ülke genelindeki ücret durumu hakkında kapsamlı bir çalışma yürütmek yerine, değerlendirmesini tek bir bölgeyle sınırlamasının hiçbir gerekçesi olmadığını düşünüyorum. Öte yandan hükûmetin daha önce de bahsettiğim acil durum artışlarını da dikkate alması gerektiğini vurguluyorum.

Dört: Ulaşım

İşçiler evlerinden iş yerlerine ulaşım talebinde bulundular. Şirketin, şehrin dışındaki belirli bir toplanma merkezinden iş yerlerine ulaşım sağladığı ve araç sayısının azlığı ve lastik kıtlığı gibi zorluklara rağmen bunu sürdürmeye çalıştığı biliniyor. Ancak belediye sınırları içinde otobüs işletmenin mantıklı olmadığını düşünüyor. Bunun belediyenin sorumluluğunda olduğuna inanıyor ve valinin de bu görüşe katıldığını biliyorum. Kerkük Sosyal İşler Bakanlığı Çalışma İşleri Müdürü'nün, Bay Audsley'nin ziyaretinin ardından belediyenin bu amaçla otobüs tahsis edemeyeceğini açıkladığını öğrendim. Kerkük'ün bu

konuda neden istisna olması gerektiğini bilmiyorum. Fakat bu sorunun çözüleceği konusunda umutluyum. İşçilerin bu talebinin yerleşim yerlerinden toplanma merkezine olan mesafenin 2,1 kilometreyi, yani Raşid Caddesi'ne olan mesafenin dörtte birini geçmediği göz önüne alındığında haksız bir abartı olduğunu da eklemek isterim. Her ne kadar herhangi bir belediyenin kendi yetki alanı içinde otobüs işletmesi yapabilmesi gerektiğine inansam da bu talebin gerçek bir ihtiyaçtan değil, yalnızca hükûmeti ve şirketi zor durumda bırakma arzusundan kaynaklandığına inanıyorum.

Beş⁶⁷

İşçiler Hayfa'daki Irak Petrol Şirketi çalışanlarına yılda 72 günlük ücretle eşdeğer savaş riski ödeneği verildiğini ve bunun kendileri için de uygulanması gerektiğini talep ettiler. Öncelikle belirtmek isterim ki Hayfa'daki söz konusu ödeneklerin ödenmesi, Irak'takinden tamamen farklı olan Filistin'deki mevcut durum nedeniyle yapılmaktadır. Irak'ın şu anda Filistin'i örnek almasının hiçbir gerekçesi yoktur. Aksine mesela Burma'daki petrol şirketlerinin örneğini izlemesi kabul edilebilir. Irak Petrol Şirketi tarafından Hayfa'da verilen ödenekler Filistin yasalarına dayanmaktadır ve Filistin'deki tüm işverenler için geçerlidir. Ancak Kerkük'teki şirket ek ödenek olmaksızın 45 günlük temel maaş öngören Irak yasa ve yönetmeliklerini uygulamaktadır. Nitekim Kerkük'teki Irak Petrol Şirketi daha fazla ödeme yapmıştır. Özellikle 60 gün ödeneksiz (30 Irak dinarını aşmayan) ve 36 gün ödenekli bu ödemeyi gerçekleştirmiştir. Hiçbir işverenin -ister devlet ister özel olsun- bu tür teşvikleri ödeyecek kadar cömert olduğuna inanmıyorum.

Altı

İşçiler, Irak Petrol Şirketinin grevdeki işçilere misilleme yapmaktan kaçınmasını talep etti. Şirket bu konuda açık bir taahhütte bulundu ve bu taahhüdün yerine getirileceğini temin ederim.

Bay Audsley'nin açıkladığı üzere şirket ve yönetici, yukarıdaki paragraflar ışığında Kerkük'te bir açıklama yayınlamayı gerekli gördü. Açıklamanın taslağı, Kerkük'ü ziyaret etmeleri beklenen Ekonomi Bakanı ve Sosyal İşler Bakanlığı Çalışma Genel Müdürü tarafından onaylanmak üzere zaten hazırlanmıştı. Ne yazık ki Bakan Kerkük'te kalamadı. Ancak hatırlayacağınız üzere Başbakan, 17 Temmuz'daki görüşmemizde bu açıklamanın yayınlandığını doğruladı. Şirketin ve yöneticinin pozisyonlarına dair ayrıntılı bir açıklamanın

67 Orijinal metinde beşinci ve altıncı taleplerin başlığı bulunmamaktadır.

kamuoyu ile paylaşılmadığını ve yöneticinin yayınlamaya yetkili olduğu tek şeyin, şirketin Londra'dan yaşam masrafı ödeneği yerine temel ücretlerin yanı sıra konut ödeneğinin de artırılması için yetki talebinde bulunduğunu belirten kısa bir açıklama olduğunu anlıyorum.

Çalışanların büyük çoğunluğu işe dönmeye başladı ve bu fırsatın değerlendirilerek meselenin onlara açıklanmasının gerekli olduğuna inanıyorum. Bakanlar Kurulunun, Ekonomi Bakanına ve Vali'ye şirket ile üzerinde mutabık kalınan ilkeleri belirten bir açıklama yapmak için yetki vereceğinden eminim. Bu en kısa sürede yapılmazsa şirketin konuyu doğrudan çalışanlarına açıklamak zorunda kalacağına inanıyorum. Çünkü şirket; ücretleri, ödenekleri ve diğer olanakları artırdığı için [ülke genelinde yaşanacak kaostan] sorumlu tutulamayacağını düşünecektir. Bu ise enflasyonu ve benzeri zam taleplerini teşvik edecektir. Bu konuların Irak hükûmeti tarafından kararlaştırılması gerektiğine ve şirketin imkânları dâhilinde iş birliği yapmaya hazır olduğuna inanıyorum. Büyükelçiliğimin bu amaca ulaşmak için mümkün olan her türlü katkıyı yapmaktan memnuniyet duyacağını da eklemek isterim.

Bu bağlamda siz, Bay Audsley'e bu konuda size tavsiyelerde bulunmasının faydalı olacağını belirttiniz. Bay Bevin'in, koşulları böyle bir olup yardıma ihtiyaç duyan herhangi bir hükûmete yardımcı olmak üzere Orta Doğu'ya gönderildiğini size söylediğini biliyorum. Şu anda İran'dan Sudan'a kadar uzanan geniş bir alanda çalışıyor. Çalışmaları izin verdiğinde konuyu incelemek üzere Irak'a dönmeye tamamen hazır olacağına inanıyorum. Bay Audsley, eğer isterse Irak hükûmetine daimî bir uzman göndermesi için İngiliz Çalışma Bakanlığına başvurabileceğine inandığını ifade etti. Bu konu Irak hükûmetini ilgilendirdiğinden Bay Audsley'in geri dönmesi ya da Bay Bevin'in Çalışma Bakanlığından bir uzman talep etmesi için herhangi bir adım atmadım.⁶⁸ Irak hükûmeti isterse beni bilgilendirebilir. Böylece buna göre hareket edebilirim.

Mektubumu bitirmeden önce iki önemli noktaya değinmek istiyorum:

Daha önce de belirttiğim üzere Kerkük isyanlarının kışkırtıcılarının çoğunun hatta tamamının, dış kaynaklı olduğundan kesinlikle eminim. Olaylara karışan kişilerin isimleri Mutasarrıf tarafından biliniyor ve Sayın Audsley'nin de size bildirdiği gibi, hükûmetin sorun çıkaranların Kerkük bölgesinden uzaklaştırılması için derhal adım atmasının akıllıca olduğuna inanıyorum. Bu kişileri mutlaka hapse atmayı önermiyorum. Şu da var ki buradan uzaklaştırılmaları ve sürgünde bir yaşam sağlamaları son derece önemlidir.

68 Burada kastedilen, dönemin Britanya Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'dir.

Bir diğer nokta ise işçilere akıllı liderlik sağlanması ve sorun çıkaranların yerine şirketin işlerinde deneyimli olan vatandaşların getirilmesi gereğidir. Şirket, bu pozisyonları en az üç yıldır şirkette çalışan kişilerin alması gerektiğini önerdi. Ben bu önerinin her açıdan yerinde olduğunu düşünüyorum. Yöneticinin gerekli talimatları alması hâlinde şirketin, işçilere sunulmak ve temsilcileri olarak seçilmeleri için ikna edilmek üzere uygun gördüğü kişileri aday gösterme konusunda tam bir iş birliği içinde olacağına eminim.

Bu vesileyle Sayın Audsley'nin, vali ve yardımcısının bu krizi son derece bilgece ve özveriyle ele aldıkları yönündeki görüşünü yinelemek istiyorum. Sayın Audsley'nin iş uyuşmazlıkları alanında otuz beş yılı aşkın deneyimi var. Bu nedenle vali hakkındaki olumlu yorumlarını takdir ettim.

Sonuç olarak zaman kısıtlılığı nedeniyle Sayın Audsley'nin sizden başka kimseyle görüşmemesi ve konunun arka planına olan aşinalığınız nedeniyle bu mektubu ekonomi bakanına değil, size yazmayı tercih ettiğimi belirtmek isterim. Sayın Audsley'nin dediklerini tekrarlamak isterim: Önceliğimiz bu konuda yalnızca İngiliz hükûmetinin çıkarlarını değil, ortak çıkarlarımızı korumak ve ülke genelindeki işçi sınıfının durumunu mümkün olan en iyi şekilde iyileştirmektir. Bu iş başarılıyana kadar bu tür risklerin tekrarlanma olasılığından ve bunun ülkenin siyasi-ekonomik gerçekliğini olumsuz etkileyeceğinden korkuyorum. Bildiğiniz üzere Irak hükûmeti imtiyaz ücreti olarak günde yaklaşık on bir bin Irak dinarı alıyordu. Bu grev nedeniyle üretim neredeyse yarı yarıya düştü ve Irak hükûmeti günde yaklaşık beş bin Irak dinarı kaybetti. Oysa bu para, örneğin Kerkük'te yolcu otobüslerinin işletilmesi gibi faydalı amaçlar için kullanılabilirdi. Ayrıca bu konunun ve sosyal reformla ilgili her şeyin ele alınmasının önemine de dikkat çekmek istiyorum. Başbakanın on yıllık plan vizyonuna katıldığımı da belirtmek isterim. Fakat Irak'ta istikrar istemeyenlerin, bu dönemde [mevcut] atmosferi zehirlemeden rahat etmeyeceklerine inanıyorum. Şu da var ki hükûmetin yukarıda bahsedilen reformları hızlandırarak halkın hoşnutsuzluğunu veya kızgınlığını haklı çıkaracak her türlü gerekçeyi ortadan kaldırması önemlidir. Mesela Bağdat'taki son sel felaketi mağdurlarının yeniden yerleştirilmesinin hızlandırılmasını öneriyorum. Böylece bu insanların içinde bulundukları kötü durumdan fitnecilerin faydalanmasının önüne geçilebilecektir.⁶⁹

⁶⁹ Büyükelçi burada, 30 Haziran 1946 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından alınıp on yıl boyunca uygulanacak reform önerilerini incelemek üzere bakanlık komiteleri ve yüksek komite oluşturulmasına ilişkin karara işaret etmektedir.

Sir Hugh Stonehewer Bird⁷⁰

Bu mektupta da görüldüğü gibi İngiliz hükûmeti ve Irak Petrol Şirketi, işçilerin koşullarının iyileştirilmesine dair talepten memnun değiller. Ayrıca Irak hükûmetini işçilerin taleplerine yanıt vermekten veya meşru taleplerinin en ufak bir kısmını bile desteklemekten alıkoymak için örtülü tehditler savurarak hükûmetin durumu yatıştırma girişimlerini de hiçbir şekilde kabul etmediler. Bu mektuptan da anlaşılacağı üzere Irak hükûmetinin, işçilerin taleplerini ekonomi bakanına sunduğu yönündeki açıklaması tamamen asılsızdır. Zira bakan, kuzey tugaylarını ziyareti sırasında Kerkük'te durmamıştır.⁷¹

Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesinin 16 Eylül 1946 tarihli ve 9317 sayılı raporunda, meselenin ayrıntıları ortaya konulmuş ve sayın bakanın Irak Petrol Şirketinin çalışanlarına adil davranıp davranmadığı sorusuna yanıt verilmiştir. Olayların isyancılar tarafından kışkırtıldığı yönündeki suçlamalar tekrarlanmıştır. Bu raporda ayrıca işçilerin günlük ücretinin 260 Irak filsine yükseltildiği, günlük konut yardımının ise 50-75 filsi arasında değiştiği fakat geçim masraflarının artırılmadığı doğrulanmıştır.⁷²

Irak hükûmeti, olayın ayrıntılarını araştırması için Bağdat Temyiz Mahkemesi Başkan Yardımcısı Vali Ahmed Taha'yı görevlendirmişti. Taha, bir kopyası Livâü'l-istiklâl gazetesi tarafından elde edilen ve 4 Ekim 1946'da yayınlanan bir rapor sundu. Raporda şunlar yazıyordu:

1. Grev yapanların eylemleri olumlu değil, olumsuzdu; yani şiddete başvurmadılar.
2. Toplantılarında güvenliği tehdit edebilecek hiçbir şey yoktu.
3. Polis, olaydan önce onların farkında olup onları izliyordu. Olayın yaşandığı son gün ise işlerinden fazlasını yapmadılar.
4. Hepsi silahsızdı.

⁷⁰ Londra'daki İngiliz Belge Koruma Dairesinde F.O 52456/371 numaralı dosyada muhafaza edilmektedir.

⁷¹ Bu, Irak hükûmeti tarafından 13/7/1946 tarihinde yayımlanan bildiride yer almıştır. el-Hüseynî, *Târîhu 'l-vizârâti 'l-'Irâkiyye*, 7/118. s. 115. Söz konusu Ekonomi Bakanı Baba Ali Şeyh Mahmut'tu.

⁷² İngiliz Belge Koruma Dairesi, zikredilen dosya.

5. Polis onları sopalarla dövüp ateş açtıktan ve dağıttıktan sonra yaptıkları tek şey polise taş atmak oldu.
6. Ölen ve yaralananların çoğu kaçtıktan sonra yaralanıp öldü.
7. Polis, kalabalığı dağıtırken makul sınırları aştı.
8. Yönetim, olayın kışkırtılmasında hiçbir rolü olmayan kişileri tutukladı.⁷³

İçişleri Bakanı Sayın Abdullah Kasab, Kerkük Mutasarrıfı ve İlçe Emniyet Müdürünün Kerkük'ten nakledilmesini önerdi. Ancak Başbakan başlangıçta onay vermesine rağmen bunu uygulamadı. O dönemde bu geri adımın İngiliz Büyükelçiliğinin baskısıyla atıldığı söyleniyordu. Mutasarrıf Hasan Fehmi'nin 18 Kasım 1946'da⁷⁴ korkunç bir kazada hayatını kaybettiğini ve Emniyet Müdürü Abdürrezzak Fettâh'ın görevden alındığını belirtmek gerekir.

İçişleri Bakanı, Kerküklü işçilere yönelik hukuka aykırı silahlı saldırıdan derin üzüntü duydu ve faillerin cezalandırılmasını talep etti. Talebi reddedilince bakanlıktan istifa etti.⁷⁵ Ardından Erşâd el-Ömerî'nin bakanlığı da istifasını sundu. İstifa aynı yılın 16 kasımında kabul edildi.

⁷³ el-Hüssenî, *Târihu'l-vizârâti'l-'Irâkiyye*, 7/118.

⁷⁴ Yerine Abdülcélil Berto, Kerkük Livası'nın mutasarrıfı olarak geçti.

⁷⁵ el-Hüssenî, *Târihu'l-vizârâti'l-'Irâkiyye*, 7/119.

Altıncı Bölüm:
***Türkmen
Bölgelerinin
Çilesi***

Altıncı Bölüm: *Türkmen Bölgelerinin Çilesi*

Tuzhurmatu

Tuzhurmatu ilçesinin tanık olduğu tarihî olaylardan biri de 6 Haziran 1954 ayaklanmasıydı. Bölge ve Tuzhurmatu ilçesi sakinleri, bazı Irak hükûmetlerinin çeşitli seçim bölgelerinin temsilcileri olarak kendi taraftarlarını parlamento salonuna getirmek için oynadığı seçim oyunundan bıkmıştı.

Tuzhurmatu Türkmenleri, birlik ve beraberlik içinde olup seçim hilelerini mümkün olan her şekilde engellemeye kararlıydı. Hükûmetin etkisinden ve hükûmet adaylarına yönelik kayırmacılıktan uzak, özgür ve adil seçimler talep ediyorlardı.

1954 seçimlerinde iki aday vardı: Cihat el-Vendâvî ve Tuzhurmatu halkının Temsilciler Meclisinde kendilerini temsil etmesi için seçtiği el-Hâc Zeynelabidin Kanber Ağa.

Seçim merkezleri iki bölgede oluşturuldu:

1- Memurlar kulübü

2- Tuz İlkokulu

Oylama sabah saat 6.00'da başladı. Sadece birkaç saat sonra Tuzhurmatu sakinleri, yerel yetkililerin tarafsızlık ilkesini hiçe sayıp Bağdat'taki merkezî otoritenin emirlerini yerine getirerek aday Cihat el-Vendâvî'ye yöneldiğini fark etti. Diğer adayın temsilcileri, Cihat el-Vendâvî'ye oy vermek için getirilen bazı kişilerin birden fazla kez oy kullandığını iddia ederek itiraz etti.

Tuz halkı, Tuz Belediye Başkanı Hamid el-Âlûsî'ye yazılı bir protesto dilekçesi sundu. Belediye başkanı, konuyla ilgili soruşturma başlatıp adale-

tin yerini bulmasını sağlamak yerine, Türkmen aday Hacı Mübarek Hasan'ın temsilcisinin tutuklanması emrini verdi. Vatandaşlar durumun kötüye gittiğini anlayınca öfkelenmeye başladı. Protestocular kısa süre sonra iki sandık merkezine baskın düzenleyerek sandıkları tahrip etti.

Halk, memurlar kulübündeki birinci seçim bölgesi genel merkezinde, öfkeli kalabalığı terörize etmek amacıyla polis güçlerinin gözü önünde duran ağır silahlı adamların olduğunu fark etti. Ancak bu, kalabalığın ilerlemesini engellemedi ve silahsız göstericiler, kulüp genel merkezinde bulunan silahlı adamlara taş ve tuğla atmaya başladı. Bu kişiler, kulübü çevreleyen meyve bahçelerine sığınmak zorunda kaldı.

İlçe sakinleri ile amaçları hükümet adayının seçimi kazanmasını sağlamak olan ve sonradan [seçim bölgesine] gelen kişiler arasında çatışmalar devam etti. Protestoculara yoğun ateş açıldı ve bu olayda Tuzhurmatulu Süleyman Ali şehit edildi. Yaşanan bu olay, Türkmenlerin; genel olarak Irak halkının ve özel olarak ise Türkmen halkının iradesinin tahrif edilmesine yönelik gayrimedeni süreci reddettiğinin bir başka kanıtıdır.⁷⁶

1959 Olayları

Tuzhurmatu bölgesinde tanınan görgü tanıklarından Zeynelabidin Muhammed Harbende ifadesinde şöyle diyor:

Bu olayı iyi hatırlıyorum. Ocak 1959 tarihinde Ordu Günü kutlamalarının arifesinde Irak'ta komünistlerin yayıldığı günlerdeydi. Tuzhurmatu komünist fikirlere karşı sağlam bir kale olmasına rağmen bu akıma kapılıp örgütlenmeye başlayan birkaç kişi vardı.

Bu grubun işlettiği Devrim Kitabevi'nin yakınındaki Seyit Kalender Kahvesi'nde otururken bir grup anarşist genç içeri girdi. Kahvede oturan sanatçı Ekrem Tuzlu'ya saldırıya başladı. Yaralanan sanatçı Tuzlu, Tuz Hastanesi'ne kaldırıldı.

Bu olaydan kısa bir süre sonra küçük pazar olarak bilinen pazar yerinden bir grup genç, Komünist Partiye bağlı olduğunu açıkça iddia eden Devrim kitabevi önünde durup kütüphanenin ön cephesini kırmaya başladı. Ardından kitapevine saldırarak komünizmi yücelten kitapları imha edip çoğunu dışarı attılar.

76 el-Hürmüzî, *Hakikatü'l-vüçüd et-Türkmânî fi'l-Irak*, 215.

Kitabevinin sahibinin annesi olayların yaşandığı yerin yakınlarındaydı. Ağlıyor ve Turancı olarak adlandırdığı kişilere yüksek sesle hakaretler yağıdırıyordu. Yerel yetkililer daha sonra müdahale ederek gösteriye ve kitabevine yapılan saldırıya katılanların çoğunu tutukladı. Tutuklanan kişiler Kerkük Polis Karakoluna gönderildi. Burada birçok Kerkük sakini onları ziyaret ederek gözaltında kaldıkları süre boyunca onlara misafirperverlik gösterdi.

Bazı kaynaklar, bu olayla ilgili önemli ayrıntılara yer verir. Aslında Irak Komünist Partisi'nin genel merkezi olan söz konusu yayınevine saldıranların Ali Marufoğlu, Cafer Muhtar ve Hayrullah Bellû liderliğinde olduğu belirtildi. Mehdi Asker Rıza, Komünist Parti adını taşıyan bir pankartı bıçakla yırttı. Öfkeli kalabalık genel merkezin kapısına saldırıp kapıyı kırarak içerideki mobilya ve Komünist Parti yayınlarını basmak için kullanılan fotokopi makinesini de tahrip ettiler.

Bu olayda Zeynelabidin Naccâr, Ali Marufoğlu, Hayrullah Bello, Mübarek Hassan Neccâr, Nuri Hasan Neccâr, Haşim Nuri, Hasan Neccar, Abbas Aksu, Yüksel Ahmed Vehhâb, Reşid Asker, Molla Veli, Mahmut Muhammed Mindâv, Mehdi Hüseyin Neccâr, Nuri Ahmed Bayram ve Mehdi Kapandîş dâhil çok sayıda kişi tutuklandı.⁷⁷

Bir başka görgü tanığı olan mühendis Hasan Asker, söz konusu yerde bulunan büyükannesinin evine giderken Devrim Yayınevi'nin bulunduğu caddede yürüdüğünü ifade edip yayınevinin önünde toplanan kalabalığı ve söz konusu kitapların sokağa atılma sürecini kendi gözleriyle gördüğünü belirtti. Ayrıca göstericilerden birinin yayınevinin tabelasını söküp yere attığını ve diğerlerinin onu parçaladığını gördü. Olay yerinden çok uzak olmayan bir yerde bir kadının bağırıp küfrettiğini de gördü. Ona, bu kadının o sırada bölgede yaşanan anarşist-komünist akıma kapılan yayınevi sahibinin annesi olduğu söylendi.

Rejimin Tuz Halkına Zulmü

Baas rejimi döneminde 1980 ve 1981 yıllarında yaşanan baskıcı kampanyaların ardından yetkililer, Tuz'daki Türkmen vatandaşlara zulmetmeye ve Tuz halkına haksız idam cezaları vermeye başladı. 1981 yılında öğretmen Selim Hamdi Baki, kardeşi öğrencisi Haşim Hamdi ve tarım işçisi Abbas Nazlı'ya idam cezası verildi. Ayrıca Beşirli olan öğretmen Ali Abdülvahit de idam edildi.⁷⁸

⁷⁷ Habib el-Hürmüzî, *Müzekkerâtü sahâfiyyin Türkmâniyyin*, 53.

⁷⁸ Saatçi, *el-Kıyanü'l-Türkmânî fi'l-Irak*, 2014, 244.

Tuzhurmatu halkına yönelik rejimin zulmü Baas döneminde devam etti. Bu dayanıklı halkın maruz kaldığı mağduriyetlere ilişkin bilgiler kitabın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

Rejimin devrilmesinden sonra elde edilen raporlar, yetkililerin düşmanca faaliyette bulunmayan kişileri bile takip ettiğini gösteriyor. Nitekim maruz kaldıkları ağır adaletsizlikten kurtulmak için halkın göç etmesi, rejimin gözünde yakınlarının yargılanmasını ve cezalandırılmasını gerektiren bir suçtu.

Selahaddin Valiliği Emniyet Müdürlüğünün 1984 yılında Emniyet Genel Müdürlüğüne hitaben hazırladığı raporda aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Türkiye’de bulunan firari unsurların sürekli takibi sonucunda, bu ülkedeki bağlantılarımızdan biri kaçakların bulunduğu yer hakkında aşağıdaki bilgileri bize verdi:

Birincisi: Tuz bölgesinden bir grup öğrenci, Türkiye’deki eğitimlerini tamamladıktan sonra Katar’a dönmeyi reddediyor. İsimleri şöyle:

- 1- Tuz bölgesindeki Ba’as Mahallesi’nde ikamet eden Abbas Muhammed Nuri, bölgede yaşadığı süre boyunca siyasi olarak bağımsızdı.
- 2- Tuz bölgesindeki Ba’as Mahallesi’nde ikamet eden Yunus Ali Mehdi, bölgede yaşadığı süre boyunca siyasi olarak bağımsızdı.
- 2- Yasin Şekûr Muhammed, eğitim amacıyla yasal olarak Türkiye’ye gitti ve bölgede kaldığı süre içinde bir Türk kadınla evlendi. Siyasi olarak bağımsızdı.

İkincisi: Yugoslavya’da okuyan ve şu anda Türkiye’de bulunan bir grup öğrenci var:

1. Yaşar Muhammed Cafer, Tuz Mahallesi, 17 Temmuz Mahallesi
2. Ali Abdulhuseyin Hamid, Ba’as Mahallesi. Siyasi bağlantılarını tespit edemedik.
3. Hasan Zeynelabidin Vehhâb, 17 Temmuz Mahallesi
4. Isâm Kemal Zeynelabidin. Tuz bölgesinin Cemîle Mahallesi sakini. ajan Dava Partisi üyesi. 23/5/1982 tarihli 11023 numaralı mektubumuzla çıkarılan tutuklama emri kapsamındadır.

5. Salih Mehdi Cafer. Tuz'da Cemile Mahallesi sakini. Siyasi bağlantısını tespit edemedik.

Üçüncüsü: Kaynak, İran'da bir grup kaçak olduğunu ve bunların 1972 yılında İran'a seyahat eden kaçakçılardan biri olan İranlı Ahmet İbrahim Safer Ali al-Meskî'nin yardımıyla zaman zaman Türkiye'ye seyahat ettiklerini doğruladı. 1972'de İran'a sınır dışı edilenler arasında Tuz bölgesinde din âlimi olan babası da var. Bunlar:

1. Tuz bölgesinde 17 Temmuz Mahallesi sakini Yahya Ali Hüseyin Asker, daha önce ajan Dava Partisi üyesi olduğu gerekçesiyle tutuklanmış, reşit olmadığı gerekçesiyle Cumhurbaşkanlığı Millî Güvenlik İşleri Daire Başkanlığının 02/06/1982 tarih ve T4/101 sayılı yazısı gereği serbest bırakılmıştır.
2. Paragrafın konusu olan kişinin kardeşi Ekber Ali Hasan. Bir süredir bilinmeyen bir yerde kaçak durumundadır. Size hitaben yazdığımız 11 Ocak 1983 tarihli 865 sayılı mektubumuzun konusudur.
3. 1. ve 2. paragrafların konusu olan kişinin kardeşi Asgar Ali Hasan.
4. Yukarıda zikredilen kişinin kuzeni Abbas Semîn Hasan.
5. Halid b. Velid Mahallesi, Tuz bölgesi sakini, firari astsubay asker Nevzat Mustafa Kemal Semin.
6. Tuz bölgesinde Cumhuriyet Mahallesi sakini, İdari ve İktisadi Bilimler Fakültesi mezunu, firari asker ve Türkmen Demokratlar Örgütü üyesi Ali İbrahim Emin, size hitaben yazdığımız 7/6/1983 tarihli ve 22709 sayılı yazının 6. paragrafında zikredilmiştir.
7. Celil İbrahim Merdân, Tuz bölgesinin Cemile Mahallesi sakini, firari asker. 6 Temmuz 1983 tarihli 22709 sayılı yazımızın 3. paragrafının konusunu oluşturmaktadır. Siyasi yönelimini tespit edemedik.
8. Ali Mecid Hamid, Tuz bölgesi sakini, firari asker. Siyasi yönelimi hakkında bilgimiz yok.
9. İhsan Şükür Cuma, Tuz bölgesi sakini, firari asker. Siyasi yönelimi hakkında bilgimiz yok.

10. Haşim Mecid Cafer, Tuz bölgesi sakini, firari asker. Siyasi yönelimi hakkında bilginiz yok.
11. Sabah Namık Tevfik, Tuz bölgesi sakini, firari asker. Kendisi 06.07.1983 tarih ve 22709 sayılı yazımızın 14. paragrafının konusudur.
12. Tuz bölgesinden demirci asker Abdülaziz Semin Hurşîd bir süredir firarda ve siyasi bağlantısını tespit edemedik.
13. Tuz bölgesinden Halit b. Velit Mahallesi'nde ikamet eden Hasan Semin Hurşîd, 6 Temmuz 1983 tarihli 22709 sayılı yazımızın 12. paragrafının konusudur.
14. Tuz bölgesinden kaçak asker ve Türkmen Demokratlar müfrezesinin lideri firari suçlu Muhammed Reşîd Mehdi'nin kuzeni İhsan Asker Mehdi. 6 Temmuz 1983 tarihli 22709 sayılı yazımızın 4. paragrafının konusudur.
15. Tuz bölgesinin Cemile Mahallesi sakini Ümit Kanber İsmail, yaklaşık üç yıldır kaçak. Daha önce ajan Irak Komünist Partisi'nin üyesiydi ve 1974'te siyasi faaliyetlerine son verdi. Gizli kaynaklarımızdan edindiğimiz bilgilere göre ajan Irak Komünist Partisi'nin yardımıyla kuzey bölgesinden İran'a kaçtı. Bağdat emniyeti, Ajan Dava Partisi üyesi olduğu itirafı üzerine tutuklama kararı çıkardı.
16. Mezhepçi Mücahidin Hareketi üyesi Abdulilah Mustafa Merdân, yaklaşık üç yıldır firardadır. 21 Eylül 1981 tarihli 28699 sayılı telgrafımız uyarınca hakkında yakalama emri çıkarılmıştır.
17. Tuz bölgesinin 17 Temmuz Mahallesi sakini, firari asker Abbas Hilmi Hamid hakkında 6 Temmuz 1983 tarihli 22709 sayılı yazımızın 10. paragrafı kapsamında yakalama emri çıkarılmıştır.
18. Tuz bölgesinin 17 Temmuz Mahallesi sakini, Türkmen Demokratik Örgütü'nden firari asker Sîrvân Muhammed Merdân.
19. Tuz bölgesinin 17 Temmuz Mahallesi sakini, Cafer Sadık Kevser. 26/12/1982 tarihli ve 33629 sayılı, 1964 Emniyet Genel Müdürlüğüne hitaben yazdığımız yazının 8. paragrafının konusudur. Kürt uyruklu firari bir askerdir.

20. Tuz bölgesinin Ba'as Mahallesi sakinlerinden Âsi Abbas Hasan. Siyasi yönelimini tespit edemedik.

Kaynak ayrıca kaçak suçlu Şevki Barış Reşîd Sadık ve ailesi, kardeşleri Müfit ve Ümit ile anneleri Sadriya Ali Veli'nin şu anda Türkiye'de aşağıdaki adreste ikamet ettiğini bildirdi. Kendisi mezhepçi Irak Mücahidin Hareketi'nin bir üyesi olduğu için Emniyet Genel Müdürlüğü'ne hitaben yazdığımız 4/6/1982 tarihli 8273 sayılı mektubumuzun 4. paragrafının ve 28/9/1981 tarihli 28669 sayılı telgrafımızın 8. paragrafının konusu olduğunu belirtelim.

Adres

Özel bir ticari şirkette çalışıp ara sıra Libya ve Suudi Arabistan'a seyahat etmektedir. Türkiye'de yaşamaktadır. Ev telefonu numarası (adres ve telefon numarası saklı tutulmuştur).⁷⁹

Bilgilerinize sunarız, saygılarımızla.

Konum: Selahaddin Valiliği Emniyet Müdürü

Kopya: Tuz bölgesi Güvenlik Asistanı/ Bu soruşturmanın konusu olan kaçak askerlerin mensup olduğu birimlerin yerini hızla tespit etmek amacıyla yazdığınız 26/03/1984 tarihli 1466 sayılı mektubunuz.⁸⁰

İlgililer, İkinci Körfez Savaşı'nın sona ermesi ve Irak ordusunun Kuveyt'ten çekilmesinin ardından 1991 yılında halk ayaklanmaları başladığında Tuz halkına zulmetti. 26 Mart 1991 tarihinde rejim güçleri Tuz ilçesine gidip terör estirdi. İlçe genelindeki Türkmen gençleri rastgele ateşlere ve kasıtlı cinayetlere maruz kaldı. Bu operasyonlarda şehit düşenler arasında Muhammed Şakir, Ahmet Muhammed Ahmet, Fazıl Kanber, Abbas Muhammed Turşucu, Sakine Kanber, Ali Sadık, Aynur Hamid Mustafa, Ali Naki, Fâzıl Ali ve Hüseyin Yunus vardı. Aynı gün Asker Taki Beşir ve Ali Abdullah Kadir, Taze Hurmatu bölgesinde vuruldu.⁸¹

⁷⁹ Avukat Şevki Barış'ın tesadüfen yürütülmekte olan bir tutuklama işlemi sırasında bir arkadaşına plansız ziyareti nedeniyle iftira atılarak suçlandığı ortaya çıkmıştır. Söz konusu avukat, hayatı boyunca vatanına ve Türkmen davasına hizmet etmiş kişilerdendir.

⁸⁰ Selahaddin Vilayeti Emniyet Müdürlüğünün 1/4/1984 tarihli ve 18537 sayılı yazısı.

⁸¹ Subhi Saatçi, *el-Kıyanü'l-Türkmenî fi'l-Irak*, çev. Habib el-Hürmüzî (İstanbul, 2014), 250.

Yarım Asır Sonra

Kader, Tuzhurmatu'nun yaklaşık yarım asır sonra, 22 ve 23 Ağustos 2003 tarihlerinde başka bir trajedi daha yaşamasına sahne oldu. Tuz halkı, Aksu Nehri'ne bakan Tuz Dağı'nın tepesindeki İmam Murtaza Türbesini restore etmek istiyordu. Tuz halkına barış getirmek istemeyen muhalifler, türbeye zarar verdiler. Bölgede büyük protestolar yaşandı ve bölge sakinleri türbeyi yenilemeye başladı. Ardından bir kalabalık halka saldırdı, ateş açarak birkaç genci öldürdü. Bölge sakinleri şehitleri için cenaze töreni düzenlediği zaman daha fazla çatışma çıktı ve vatandaşlar büyük üzüntü yaşadı. Bu olaylarda aşağıdaki kişiler şehit olmuştur:

- 1- İsmail Yayıcı
- 2- Haşim Asker el-Şehîd Muhammed
- 3- Ahmed Remzî Rahman
- 4- Hüseyin Muhammed Hasan
- 5- Hasan Zeynelabidin Kanber
- 6- Ahmed Abdülhüseyin Demirci
- 7- Eşref Mazhar Kasım Künne eş-Şehîd
- 8- Ahmed Hasan el-Beyâtî

Erbil

Erbil, Babil'den daha eski olduğu söylenen antik bir şehirdir. Tarihsel yazıtlarda Urbilum olarak geçmektedir. Sırasıyla Sümerler, Akadlar, Gutiler, Üçüncü Ur Hanedanlığı ve Babilliler tarafından yönetilmiştir. Ayrıca, yazarlar Taha Bâkır ve Fuâd Sefer'in Antik Uygarlıklar Rehberi'nde belirtildiği üzere çivi yazısı yazıtlarında "Ülkenin Hanımının Evi" anlamına gelen [أكاشان كالأما] olarak geçmektedir. Asur döneminde Kral Sanharip, Erbil'de sulama projeleri gerçekleştirmiş, daha sonra şehir Bizanslılar ve ardından Sasani İmparatorluğu tarafından fethedilmiştir. Türkmen krallarından Zeynüddin Ali Küçük, burada bir Türkmen emirliği kurdu, ardından Muzafferüddin Ebû Said Gökbörü geldi. Onun hükümdarlığı döneminde Erbil, medeniyet açısından mükemmel bir konauma ulaştı.

Erbil önce Celâirîler ardından Karakoyunlu hanedanından Şah Muhammed ve kardeşi Emir Aspa ile Türkmen Akkoyunlu kralları tarafından yönetildi. Erbil, 1637’de İngilizlerin Irak’ı işgaline kadar Osmanlı egemenliğinde kaldı.

Erbil, Yakub Ağa, Razzâk Ağa, Garîbî, Şeyh Esad Efendi, Haşim Nâhid Erbil ve Tevfik Celal Orhan gibi Türkmen âlim, şair ve yazarlarını yetiştirmiştir.

Şu ana kadar Erbil şehrinin tapu kayıtlarında Türkmen sahiplerinin adına kayıtlı gayrimenkuller, toplam gayrimenkullerin %60’ını oluşturmaktadır. Ayrıca, Ta’cîl Mahallesi, Kürecilerin (Erbil’in asilleri) %80’inin yaşadığı bir bölge olup, Hamid Küreci, Salim Canbazoglu ve Sadreddin Küreci gibi büyük sanatçı ve aydınlar yetiştirmiştir.⁸²

Erbil, Türkmen nüfusun yoğun olarak yaşadığı bir merkezdi. Ancak komşu köylerden ve şehirlerden ardı ardına gelen göçler -özellikle Mart 1970’teki özerklik anlaşmasından sonra- nüfus dengesini Kürtlerin lehine değiştirmeyi amaçlıyordu. Filistinli yazar Hannâ Batâtû bu konuda şunları söyler:

Erbil gibi diğer Türk şehirleri de benzer süreçten geçti. Erbil büyük ölçüde Kürtleştirildi ve değişim barışçıl bir şekilde gerçekleşti. Ancak Kerküklüler daha dirençliydi. Türkiye ile yakın kültürel bağlarını koruyor ve daha derin bir etnik kimlik duygusuyla bir oluyorlardı.⁸³

Nitekim Musul vilayetinin mülkiyeti konusunda Milletler Cemiyeti’nin 30 Eylül 1924 tarihinde kurduğu araştırma komisyonu, 1925 yılında Erbil’i ziyaret edip Erbil’e ilişkin raporunda şu ifadelere yer vermiştir:

Her halükârda, komite bu şehirlerin sakinlerinin aslen Türkiye kökenli olduğunu ve oradaki önemli şahısların aileleriyle Türkçe konuşan Türkler olduğunu tespit etti. Komite, Erbil’deki beş muhtarın Türk, bir muhtarın yarı Kürt yarı Türk ve bir muhtarın Yahudi olduğunu belirledi.⁸⁴

Erbil’deki Türkmenler, İngiliz işgaline karşı örgütlenen hareketlerle iş birliği yaptı. İşgalden sonra Erbil bölgesinin askerî valisi olan William Rupert Hay, İttihat ve Terakki Cemiyeti adında aktivistlerin de içinde bulunduğu gizli bir cemiyetin varlığından söz ediyor.⁸⁵

⁸² Sâlih, *Turkmân el-’Irâk ve evdâ’uhum es-siyâsiyye ve’l-ictimâiyye hilâle’l-hukmi’l-melikî fi’l-’Irâk*, 138.

⁸³ Battâtû, *el-’Irâk: eş-Şuyu’iyyûn ve el-Ba’siyyûn ve ez-Zubbât el-ahrâr*, 2/224.

⁸⁴ Hüseyin, *Müşkiletü el-Mevsıl*, 92.

⁸⁵ W. R. Hay, *A’mân fi Kurdistan*, çev. Fahriye Adsay (İstanbul: Avesta, 2005).

Kentin ileri gelenlerinin, Kurtuluş Savaşı sırasında Revanduz'u kurtaran Yüzbaşı Özdemir (Erbil halkı ve hayranları ona Yözdemir Paşa derdi.) ile iş birliği yaptığı bilinmektedir. Özdemir, Musul'un kurtuluşunun öncelikle Erbil ve çevresinin kurtarılmasıyla sağlanacağına inanıyordu. Hacı Reşid Ağa'nın oğlu Nureddin Ağa da onunla iş birliği yaptı. Hoşnav aşiretinin ileri gelenlerinin, ayaklanmanın başlangıcında Nureddin Ağa ile iş birliği yaptıkları, hatta Erbil'e girmeleri için beş bin kişilik bir grubu onun komutası altına gönderdikleri söylenir. Nureddin Ağa'nın damadı Hacı Mahmud Çelebi, Özdemir'in kuvvetleri Erbil'e girdiğinde yardım ve destek sözü vermişti.

Erbil'deki İngiliz idari valisi, Kerkük'teki İngiliz kuvvetlerinin komutanına işgal güçleriyle işbirliği yapanların bulunduğunu bildirdi. Ancak karşı tarafın Hacı Reşit Ağa, Ali Paşa Doğramacı, Abdullah Paşa Ahmedî, Cemil Ağa Kurdî, Ahmed Paşa Dîzâî, Hacı Pir Davud ile Sürcî, Zrâdî ve Hoşnav aşiretlerinin bazı liderlerinin öncülüğünde İngiliz kuvvetlerine karşı direniş çağrısı yaptığını bildirdi.⁸⁶

Erbil halkı, Türkmen aktivistlerin işgale karşı direnişlerini anlatıyor. Reşit Ağa, Osmanlı ordusuna ziyafetler vermiş ve tüm tahıl depolarını onlara yiyecek sağlamak için açıyordu. Tüm bunlar idam cezasıyla Kerkük'e sürgün edilmesine yol açmıştır. Ancak Erbil halkı onun yardımına koşmuş ve İzzet Paşa, idamının sadece Türkleri değil Kürt aşiretlerini de öfkeli edeceği uyarısının ardından İngilizler onu idam etmekten vazgeçmiştir. Musul'daki Sabuncu ailesinin ileri gelenlerinin müdahalesi olmasaydı hakkında verilen hükmün infazı için Musul'a götürülen Ali Paşa Doğramacı'nın da başına aynı şey gelecekti.

Yüzbaşı Hay, göreve başladıktan sonra durumu yatıştırmak amacıyla çoğunluğu Türkmen ileri gelenlerinden oluşan Ali Paşa Doğramacı, Hacı Reşit Ağa Bayatlı, Said Ağa Üzeyiroğlu, Resul Ağa Esadi, Hacı Mahmut Çelebi, Ömer Ağa Cevişli ve din âlimi Molla Ebubekir Efendi'yi (Küçük Molla) ziyaret etti. Ayrıca Erbil dışındaki Kürt aşiretlerinin başkanlarını da ziyaret ederek İngiliz makamlarına desteklerini sağlamaya çalıştı. Fakat başarılı olamadı.

O dönemde, işgale karşı çıkan bir grup Erbil'de siyaset sahnesine çıktı ve her sınıftan ve meslekten bir üyeyi iş paylaşımı için aday göstermeye karar verdi. Bu gruba esnaf adı verildi. Marangozlar, bakkallar, demirciler, terziler, bahçıvanlar, kasaplar, şoförler, kafe ve restoran sahipleri, çömlekçiler ve parfümcüler gibi her sınıftan üyeler tereddüt etmeden bu oluşuma katıldı. Bu mücahitler arasında Hacı Pir Davud, Osman Babiş, Molla Emin Küçük Mu-

86 Muhsin Muhammed Hüseyin, *Erbil* (Erbil, 2012), 168.

hammed, Yunus Abdullah, Şeyh Hüseyin Abdullah, Hacı Ali Külnaz, Büv el-Kahvacı, Hacı Samet, Seyit Davud Ağa, Hacı Muhammed, Küçük Halil, Hacı Salim, Hacı Abdullah Ebu, Şeyh Osman Abdullah ve Hacı Şerif vardı.

Şehirde genel grev düzenlediler. Bu yüzden dükkânlar kapandı ve İngilizler esnaf adlı oluşumunun başkanlarını tutukladı. Halk, tutuklanan kişilerin oğullarının hapishaneye saldırıp tutukluları serbest bırakmak için bir plan hazırlamak üzere gece Yahudi mezarlığında gizli bir toplantı yaptıklarını konuştu. Bu, tutuklanmalarından iki gün sonra gerçekleşti. İngiliz idari valisi tehlikeyi hissedince onlar için ve Kral Faysal'ın Irak Kralı olarak tahta çıkmasını desteklemek için çeşitli gruplar oluşturmaya başladı.⁸⁷

İngiliz planlarına karşı koymak için gizli bir topluluk kuruldu. Topluluğun en önemli destekçilerinden biri, meşhur tespihini taşıyarak çarşıda görkemli bir şekilde boy gösteren Hacı Reşit Ağa'ydı. En büyük oğlu Abdullah Efendi, İngilizlere karşı direnişin en aktif temsilcilerinden biriydi.⁸⁸

1924 yılında Erbil'deki Mücahit liderlerinden Hurşit Osman Arslan tutuklanarak Basra'nın Fâv adlı ilçesine sürgün edildi. Hurşit Ağa, Kerkük ve Telafer'den gelen veya Erbil'e sürgün edilen Türkmenlerle Hânülfahm adlı iş yerinde görüşüyordu. İngilizler, onun bu grupların liderliğini üstlenmesinin tehlikeli olduğunu sezdiler. Bu da işgalcilerin emellerine karşı çıkmayı bırakmaları yönünde Türkmen halkına açık bir mesaj vermek için onun sürgüne gönderilme kararına yol açtı.

Ancak Hurşit Ağa, sürgündeyken bile toplantılara katılanlarla iletişim kurmaktan geri durmadı. Sürgünden döndüğünde ise Hânülfahm'ı Türk dilinin öğretildiği bir okula dönüştürdü.⁸⁹

Erbilli birçok genç, Hamza Osman'ın 1960 yılında Irak'ın güneyindeki Nâsiriye kentine sürgün edilmesi gibi çok sayıda sindirme girişimiyle karşılaştı. Hacı Abdulcabbar, Kerim Colak, Hilmi Neccâr, Said Kellekçi ve diğerleri gibi Türkmen davasının birçok savunucusu tutuklanıp tehdit edildi.⁹⁰

1968 yılında Erbil'de kamuoyunu oyalamak ve vatandaşları terörize etmek için çeşitli komplolar kurulmuştu. Bu olaylar sırasında genç Yasin Kassâb şehit edildi.

⁸⁷ Burhân Yârâlî, *Evrâk min melaffât Erbil* (Kerkük, 2009).

⁸⁸ Hay, *A'mân fi Kurdistan*, 159.

⁸⁹ Es'ad Erbil, *Ceride Erbil*, sayı 7-8, Aralık 2011, s. 5.

⁹⁰ Es'ad Erbil, *Ceride Erbil*, sayı 7-8, Aralık 2011, s. 5.

Türkmen Kardeşlik Ocağı Şubesi

Türkmen aktivizminin en önemli dönüm noktalarından biri, 1960 yılında Bağdat'ta kurulan Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın Erbil'de bir şubesinin açılmasıydı. Kulüp yönetimi aşağıdaki açıklamayı yaptı:

Erbil Valiliği, 31.12.1974 tarih ve 28/1788 sayılı yazısıyla, Türkmen Kardeşlik Kulübü'nün Erbil Valiliği merkezinde "Türkmen Kardeşlik Ocağı - Erbil Şubesi" adıyla bir bölüm açmayı kabul etmiştir. Buna göre, söz konusu şube yukarıda belirtilen tarih itibarıyla kurulmuş olacaktır.

Celal en-Nakîp

Kulüp Sekreteri⁹¹

Kulüp şubesinin kurucu kurulu, 9 Mart 1975 tarihinde toplanarak kulübün açılışını büyük bir halk töreniyle duyurdu. 14 Mart 1975'te kulüp şubesinin ilk yönetim kurulu seçimleri yapıldı ve üyeler şu şekilde belirlendi:

San'ân Ahmed Kassâb - Başkan

Salahüddin Merdan - Başkan Yardımcısı

Vedat Hurşit Osman Arslan - Sekreter

Hacı Abdüllatif Tevfik - İdari Direktör

Kemal Mustafa - Sayman

Hamza Osman Yunus - Üye

Haydar Seyit Garip - Üye

Muhsin Karnî - Üye

Fuat Hacı Fâik - Üye

Hurşit Osman Yunus - Yedek Üye

Fahreddin Muhyiddin - Yedek Üye

Cemal Hattâb - Yedek Üye⁹²

91 *Mecelletu'l-İhâ'*, sayı 162-163, yıl: 14, Kasım 1974.

92 *Mecelletu'l-İhâ'*, sayı 164-165, yıl: 14, Ocak 1975.

Bağdat'ta olduğu gibi rejim, Ocağın önemini ve kitleler üzerindeki etkisini hissetti. Bu sebeple mümkünse bu oluşumu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştı. Nitekim 1975 yazında sözde Devrim Komuta Konseyi üyeleri Taha Yasin Ramazan, Naim Haddâd ve Abdulhalik es-Samarrâi'den oluşan bir heyet, Ocağın Erbil'deki şubesini ziyaret etti. Ziyaretin amacı, Türkmenleri ülkenin kuzeyinde siyasi bir koz olarak kullanmaktır. Ayrıca Türkmenlerin desteğini alarak Kürt millîyetçi güçlerine karşı devrik rejimle birlikte çalışmaktır. Taha Yasin Ramazan, Türkmenlere bölgenin yönetimi ile Bağdat'taki siyasetin ve hükûmetin oluşumunda önemli bir rol verilmesini ima etti. Ancak önerileri taraftar bulmadı.⁹³

Altunköprü

Şehre neden bu adın verildiği hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazıları "Altın Su Köprüsü" anlamına gelen bol su kaynağına (Altun Su Köprüsü) atfederken, bazıları ise Osmanlı Sultanı IV. Murad'ın şehre ve iki köprüsüne olan hayranlığından kaynaklandığını düşünür. IV. Murad, şehre iki altın sikke hediye etmiş ve bunları köprülere asmıştır. Bu olaydan dolayı şehre "Altın Köprü" anlamına gelen "Altun Köprü" adı verilmiştir. Şehrin ismini açıklayan fakat burada yer veremeyeceğimiz başka rivayetler de vardır.

Şehir Arap, Türk ve yabancı seyyahlar ile çeşitli tarihçilerin eserlerinde zikredilmiştir. Bu da şehrin tarihî ve stratejik önemini göstermektedir. Şehir, uzun süredir Türkmenlerin yaşadığı bir yer olup buraya yerleşmeleri yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Şehirde yaşayan en ünlü Türkmen aşiretleri arasında Türkmen Bayat aşiretleri, Oğuz aşiretleri, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve İlhanlılar bulunmaktadır. Bu aşiretlerde (Ağalar - Bakkal - Bistamlî - Bayraktar - Balyemez - Oruç - Bir - Demiral - Ateş - Acemler - Baklar - Allaf - Atalar - Balıkçı - Behüol - Dilber - Azizli - Hayavî - Sincana - Sâlihî - Karavancı - Seyitler - Doğramacı - Sarhoş) aileleri dallandı. Altunköprü sakinlerinin çoğunluğu Türkmen'dir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde, Musul Komisyonunun Milletler Cemiyeti'ne sunduğu 16 Temmuz 1925 tarihli raporun 100. sayfasında belirtildiği gibi Altunköprü tamamen Türkmenlerden oluşan bir kasabaydı: "... Ana yol boyunca kasabaların çoğu Türkçe konuşuyor." ve örneğin (Altunköprü) tamamen Türktür. 1957 nüfus sayımına göre Altunköprü'nün nüfusu yaklaşık 31.162 kişiydi ve bunların büyük çoğunluğunu Türkmenler oluştuyordu.

93 Nihat İlhanlı, *Mecelletu'l-İlhâ'*, Bağdat, sayı 205, 2003, s. 19.

Dinî ve Arkeolojik Alanlar

Şehirde çok sayıda arkeoloji alanı, dinî merkez, imam ve evliya türbesi vardır. Sultan Özbek Türbesi Ortayaka bölgesinde, Sultan Recep, İmam Muhammed, Dört Kapılı ve Seyyid Gül ve Şeyh Bahir Türbeleri ise Büyük Yaka bölgesinde yer almaktadır.

Seyyid Ahmed ve Hacı Kaya Başı Türbeleri ise Küçük Yaka bölgesinde bulunmaktadır. Diğer anıtlar arasında Kuş Kaya, Şevket Talat Kayası, Kazan Kaynar, Habeş Kaya, Zerkemî, Büyük Küre, Namaz kılan Kayası ve Burun Başı bulunmaktadır.

Altunköprü halkı, vatandaşlık değiştirme kararlarından, gençlerinin tutuklanmasından ve diğerlerinin ülke dışına sürülmesinden büyük zarar gördü. Ayrıca devlet memurluğuna atanmaları da engellendi. Mesele sadece bununla kalmadı. Vatandaşların geçim kaynaklarına yönelik mücadeleye ve ticari faaliyetlerine ve dükkânlarına baskı yapıldı.

Muzaffer Mazhar, 1982’de tutuklandı ve düzmece bir yargılamanın ardından idam edildi. 7 Nisan 1986 tarihinde Muhammed Hacı Halil, Nizar Mehdi ve Ayet Mûşîr suikasta kurban gitti. Rüştü Hacı Halil de 1987’de öldürüldü. Ayrıca Orhan Hacı Ekrem de öldürüldü.

Fatih Neffî, tutuklanarak bombalanan bir arabaya konuldu ve bacakları keşildi. Mühendis Hüsameddin Nuri Behcet de aynı şekilde şehit edildi.

Muhammed Hacı Nuri isimli gencin idam cezası infaz edildi. Abdulkadir Esad, 1982 yılında tutuklandı, 1986 yılında serbest bırakıldı. Ancak bir süre sonra istihbarat servisleri tarafından zehirlendi.

Ardından şehir, 28 Mart 1991 tarihinde korkunç bir katliama maruz kaldı. Yetkililer, kimlik belgelerini göstererek bombardımandan kaçmak için evlerine sığındıklarını kanıtlamaya çalışan masum sivilleri öldürdü. Ayrıca yetkililer onları zorla başka bir bölgeye götürdü. Orada çocuk ve yaşlı ayrımı yapmadan hayatlarının baharındaki gençler de dâhil olmak üzere herkesi infaz ettiler.

Altunköprü bölgesindeki iş insanları, şehitler için anıt dikti ve şehitleri anmak için Altunköprü mezarlığı içerisinde özel bir mezarlık oluşturdu.

Kifri

Kifri birçok yetenekli şair, yazar ve üst düzey yetkili yetiştirmiş bir Türkmen şehridir. Bu bölge Irak’ın en eski ilçelerinden biridir. Eskiden

Kerkük Valiliğine bağlıydı ancak daha sonra ayrılarak Diyala Valiliğine bağlandı. 1980'lerin başına kadar nüfusunun büyük çoğunluğunu Türkmenler oluşturuyordu. Kürtlerin şehre göçü, rejimin şehrin kuzeyindeki bir dizi Kürt köyünü yıkmasının ardından başladı. 1990 yılında, Irak halk ayaklanması sırasında şehir topçu ve hava bombardımanına maruz kaldı. Bu da şehir sakinlerinin çoğunun Diyâlâ'nın başka bölgelerine ve başkent Bağdat'a kaçmasına neden oldu. Şehir zaman zaman Peşmerge ile ordu arasında, zaman zaman da iki Kürt grubu arasında birçok çatışmaya sahne oldu. Şehir ayrıca Peşmerge ile Kürt İslamcılar arasında da çatışmalara sahne oldu. Tüm bunlar ilçe sakinlerinin şehirlerine tekrar dönememesine yol açtı. Bu nedenle idari olarak Süleymaniye Valiliğine bağlı olması nedeniyle daha sonra özerk bölgenin bir parçası olarak kabul edildi ve daha sonra bölge sakinlerinin çoğu Kürt oldu.

Aynı durum palmiye ve meyve bahçeleriyle ünlü kadim Türkmen bölgelerinden biri olan Karatepe bölgesi için de geçerlidir. Bu yerleşim yeri Kerkük'ün parçasıydı ancak idari olarak Diyala Valiliğine bağlıydı. İlçede çok sayıda köy bulunmakta olup çevre köylerin tamamı Türkmenlerden oluşmaktadır. Büyük âlim Mustafa Cevad ilçenin mensubudur. Kent sakinleri, Türkmen olup muayyen bir mezhebe mensup oldukları için her türlü haksızlığa maruz kaldılar. Rejim döneminde kentin durumu tüm temel hizmetler açısından içler acısıydı. Bu bölgede Araplaştırma ve milliyetçilik ıslahı politikası izlendi. Ayrıca adı (Kurtuba) olarak değiştirildi.⁹⁴

Kifri'deki Bazı Şahsiyetler Hakkında

İşgal sırasında İngiliz yetkililerin Kifri bölgesindeki Türkmen gerçekliğini ve orada tanınan şahsiyetlerinin [bölgeye olan] etkisini fark ettiği ortaya çıktı. Bir İngiliz istihbarat raporunda Kifri'deki tanınmış kişiler hakkında çeşitli bilgiler yer alıyordu. Bu raporların, dürüst ve temiz olmalarıyla tanınan birçok kişiye kasıtlı olarak zarar verdiği açıktı. Mesela:

Seyit Muhsin Ağa:

Yaklaşık altmış yaşında ve Kifri'de çok sayıda mülke sahip. Tâlîşânî ailesinin fiili reisi ve Cemil Bey Bâbân'ın akrabası. Kifri'nin zenginlerinden biri.

Türklerin önde gelen destekçilerinden biri olan bu adam, Mart 1925'te Milletler Cemiyeti Komitesi'nde Türklerin lehine oy kullandı. Ziyaretçilerin sıkça uğradığı büyük bir meclisi var. Kifri'deki en aldatıcı Türklerle bağlantıları ve ilişkileri var. Seyit Kadir'in amcası ve Seyit Ömer Ağa'nın amcaoğludur.

⁹⁴ Yaşar Beyatlı, Biz Türkmeniz, 15 Temmuz 2014.

Hacı Reşit Çelebi:

Elli yaşında ve Kurmanci Kürtüdür. İbrahim Yusuf Bâbân'ın amcasıdır. Kifri'nin zengin tüccarlarından biri olarak kabul edilir. Türk eğilimleri vardır.

Seyit Kadiri Hasan Ağa:

Otuz yaşında ve Kifri'de yaşıyor. Ayrıca bu adam Kifri'nin yedi mil güneyindeki Tilîşah köyünün sahibi. Ali Hasan'ın kız kardeşinin, Seyit Kadir'in amcaoğlu olan Seyit Ömer'in karısı olduğu biliniyor.

Annesi Cemil Bâbân'ın kız kardeşiydi. İddiaya göre 1920'de Şimen Köprüsündeki tren baskını ile alakası olup Ağustos-Eylül 1925 tarihinde Kifri'de faaliyet gösteren isyancılarla temas hâlindeydi.

Seyit Ömer Ağa:

Talışani ailesinin tüm işlerinin lideri olarak kabul edilir. Kifri'nin zenginlerinden biri olarak kabul edilir ve iş hayatında adaleti ve dürüstlüğüyle tanınır. Açıkça Türklere meyleder.

Osman Efendi:

Eski hazinekar. Yaklaşık elli yaşında. Türk yanlısı. Kifri Kaymakamını öldüren İbrahim Yusuf Bâbân'ın destekçisi. Zimmetine para geçirmekten suçlu bulunmuş ve 27 Kasım 1921'de mahkûm edilmiştir. Ancak İbrahim Yusuf onun hapisten çıkmasını istedi. Firarda olduğu süre boyunca onu barındırdı, kolladı ve onun adına hükûmete çok sayıda dilekçe gönderdi.

Şeyh Reşit:

Yetmiş yaşında ve Kifri'nin eski hâkimi. Aslen Revanduzlu olan Reşit, Temmuz 1925 tarihinde emekli oldu. İbrahim Yusuf Bâbân'ı usulsüz bir şekilde yargılayıp nispeten hafif bir ceza verdi. Türklere meyleder.

Cemil Bey Bâbân:

Kırk beş yaşında. Kifri yakınlarındaki Han Gurban köyünde yaşıyor. Yetenekli ve iyi huylu bir çiftçi olup Kifri bölgesinin nüfuzlu kişilerinden biri. 1924 tarihinde kurucu meclise seçildi ancak halkın tepkisinden korktuğu için istifa etti.

Muhammed Said Efendi:

Altmış yaşında. Eski müftü ve Kifri kadısı. Türklere sadık.

Abdülmecid Efendi:

Kifri eski yazı işleri müdürü. 18 Şubat 1925'te işe gelmediği ve Türklerin Kifri'ye döneceğini kamuoyuna açıkladığı için işten uzaklaştırıldı. Alkol içtiği ve kanunsuz kazanç sağladığı söyleniyordu.

1931 tarihli 74 sayılı Yerel Diller Kanunu, Kerkük ve Kifri bölgelerindeki resmî dilin Kürtçe ya da Türkçe olacağına açıkça hükmetmişti. Manda yönetiminin kaldırılması ve Irak'ın bağımsız bir devlet olarak ilan edilmesi hazırlıkları kapsamında Irak hükûmetinin, Milletler Cemiyeti'ne verdiği taahhütte şunlar yer alıyordu:

Nüfusunun büyük bölümünün Türkmen olduğu Kerkük'e bağlı Kifri ve Kerkük ilçelerinde resmî dil, Arapçanın yanı sıra Kürtçe ya da Türkçedir.

Kifri halkı sayısız düşmanca uygulamaya maruz kaldı. Bunlardan belki de en önemlisi, 1959 Kerkük Katliamı'yla aynı zamana denk gelen bölgedeki nüfuzlu Türkmenleri ortadan kaldırma girişimidir. Halk, saflarını örgütlemeye ve muhtemel bir saldırıyı geri püskürtmek için plan yapmaya çalıştı. Bu girişim, halkın uyanıklığı ve kriz durumunu kontrol altına almak için 16 Temmuz'da Celavla'dan gelen askerî güç sayesinde başarısız oldu.

O dönemde Kifri'de hedef alınan Türkmen isimlerin şunlar olduğu belirtildi: Molla Midhat Mustafa, Abdullah Usta İlev, Hacı Ahmed Halil, Abbas İbrahim Korkmaz, Muhammed Kadir Dabbâğ, Yunus Aziz Dursun, Kadir Ahmed Sebilci, Kemal Ezzo Bey, Muhammed Ali Efendi, Hamle Kîl, Rıfat Said Yolcu, Adnan Mustafa Kemal, Cemal Hasan Salih Bayatlı, Şene berber lakaplı Neşet Salih, Ömer, Yahya, Kerim Mahmud Bâsârî ve diğerleri.

Yedinci Bölüm:

***1958 Darbesi
Sonrası
Cumhuriyet
Dönemi***

Yedinci Bölüm: *1958 Darbesi Sonrası Cumhuriyet Dönemi*

Darbe Öncesi Olaylar

Türkmen vatandaşlar kültürel-siyasi statülerinin ve varlıklarının dışlanmasına yönelik planların farkına varmaya başlamıştı. Bazı gençler ve aydınlar yapılara karşı seslerini yükseltti.

1947 sonbaharında yapılan parlamento seçimlerinden önceki günlerde bu konuda çeşitli hareketlenmeler yaşandı. Türkmen adayları desteklemek, savunmak ve seçim hilelerini önlemek amacıyla açık havada bir halk toplantısı düzenlendi. Kerkük'ün Musallâ adlı bölgesinde gerçekleşen ve çok sayıda gencin, öğrencinin ve vatandaşın katıldığı bu toplanmalar, eylemcilere desteklerini dile getirmek ve eyleme katılmak için iş yerlerini kapatan esnaf ve satıcıların da destek verdiği bir gösteriyle sonuçlanmış ve örgütlü bir mitinge dönüşmüştü. Böylece şehrin eski kısmında bulunan büyük pazara ulaşmak için el-Musallâ'dan hareket eden devasa bir insan kalabalığı meydana geldi. Göstericiler, şehrin yeni kısmına geçmeyi planlayarak eski taş köprüye yöneldi. Göstericiler mahsul pazarının önüne vardıklarında köprünün girişini kapatan ve pazarın önüne barikatlar kurarak geçişi engelleyen polis güçleriyle karşılaştılar. Göstericiler daha da heyecanlandı ve Türkmen adayları destekleyen sloganlar atmaya başladı. Polis, vatandaşların dağılma emrine uymadığını görünce sopa ve coplarla saldırmaya başladı. Bu da birçok kişinin ağır yaralanmasına yol açtı. Geri kalanlar ise polis saldırısının yoğunlaşması üzerine dağılmak zorunda kaldı.⁹⁵

1949 tarihinde Türkmen vatandaşlar, Kerkük Valisi ve belediye başkanının değiştirilmesini ve nüfusun çoğunluğunu oluşturan Türkmenlerden iki kişinin atanmasını istedi. Binlerce öğrenci ve çalışan bu talebi desteklemek için çeşitli

⁹⁵ Saatçi, *el-Kiyanü'l-Türkmânî fi'l-Irak*, 2014, 191.

mitingler düzenleyip yürüyüşler yaptı. Bu gösterilere polis baskısı ve düzenleyenlere yönelik zulümle cevap verildi. Ancak bu çabalar neticesinde göstericiler hükûmete güçlü seslerini duyurmayı başardı ve hükûmet bu taleplere kısmen de olsa yanıt vermekten başka çare bulamadı. Olaylardan iki ay sonra hükûmet, belediye başkanını değiştirip Şamil el-Yakubî et-Türkmânî'yi Kerkük Belediye Başkanı olarak atadı.⁹⁶

Irak'ta 1950'lerin ortalarında çalkantılar başladı. Irak'ın Bağdat Paktına dâhil olması, Mısır lideri Cemal Abdünnasır'ın tutum ve söylemleri ile millîyetçi-solcu hareketlerin körüklediği millîyetçi muhalefetin ortaya çıkmasına yol açtı. 1956 yılında durum daha da kötüleşti ve Irak hükûmeti ülkenin genelinde bir aydan fazla süreyle okulları tatil etti.

Bu dönemde Irak'ın ve bölgenin en önemli enerji kaynaklarından biri olan Kerkük'ü kontrol altına almayı amaçlayan siyasi ve ırksal hareketin etkileri başladı. Özellikle 1948 Filistin Savaşı'nda Türkmen askerlerinin gösterdiği büyük kahramanlığı ve ikinci fırkayı Filistin'e süren Tümgeneral Mustafa Ragıp'ın başarısını herkes anlatır. İkinci fırka, Cenin Muharebesi kahramanı Yarbay Ömer Ali komutasındaydı. Tümgeneral Mustafa Ragıp, Irak ve Arap kuvvetlerinin komutasını devraldı. Arap yetkililerin tepkisizliği karşısında Mustafa Ragıp, sert ifadelerle dolu bir mektup yazarak istifa etti.

Mustafa Ragıp, Savunma Bakanlığında görevliyken bir gün şunları söylüyor: Bakanlıktaki özlük dosyama bakmak istedim. Birinci Dünya Savaşı'nda ve Balkan Savaşı'nda edindiği deneyim ve yetkinliklerden bahseden uzun bir rapor buldum. Ancak Arap olmadığım için Arap meseleleriyle ilgilenmediğim söyleniyordu.⁹⁷

Yetkililerin uygun görmediği kişilerin Temsilciler Meclisine katılımını engellemek amacıyla seçimlere defalarca müdahale edilmiştir. Bunun bir örneği 1952'de Kifri'de yapılan seçimlerde yaşandı. Tuz ilçesinden Kanber Çayır'a karşı aday, Hacı Muhammed Numan el-Vendâvî'ydi (anlaşılan o ki, bu adam kaymakamdı.) Bölge sakinleri oy kullanırken kaymakam, Bağdat İçişleri Bakanından seçimleri kazandığı için tebrik eden ve Kifri temsilcisi olduğunu bildiren bir telefon aldı.⁹⁸

⁹⁶ Saatçi, *el-Kıyanü'l-Türkmânî fi'l-Irak*, 2014, 192.

⁹⁷ Sâlih, *Türkman el-'Irâk ve evdâ'uhum es-siyâsiyye ve'l-ictimâ'iyye hilâle'l-hukmi'l-meliki fi'l-'Irâk*, 125.

⁹⁸ Sâlih, *Türkman el-'Irâk ve evdâ'uhum es-siyâsiyye ve'l-ictimâ'iyye hilâle'l-hukmi'l-meliki fi'l-'Irâk*, 193.

1957 Nüfus Sayımı Olayları

Irak hükûmeti, 1947 nüfus sayımından on yıl sonra nüfus sayımı yapmaya karar verdi ve bu sayımları on yıllık aralıklarla yapmayı planladı.

Hükûmet, nüfus sayımı sürecini organize etmek için son sınıfların dışındaki ortaokul ve lise öğrencilerini işe aldı. Bu öğrenciler, nüfus sayımı formlarına aşinalık kazanmak, formların nasıl doldurulacağını öğrenmek ve okuma yazma bilmeyenlerin formlardaki soruları cevaplamalarına yardımcı olmak için kısa süreli bir kursa katıldılar.

Sosyal İşler Bakanlığı Nüfus İşleri Genel Müdürlüğü Teknik Daire Başkanlığı, Kerkük ve diğer Türkmen bölgelerindeki kayıt işlerinden sorumlu kişilere dağıtılmak üzere söz konusu kayıtla ilgili olarak bu işlerden sorumlu kişilere yönelik talimat kitapçığını Arapça ve Türkçe olarak bastırdı. 1957 yılının 1. örneğinde olduğu gibi Arapça ve Türkçe kayıt bilgilerini içeren form -yukarıda belirtilen amaçla- ayrı basılıp Kürt bölgelerinde Arapça ve Kürtçe olarak dağıtılmıştır.⁹⁹

Kayıt formları vatandaşların hangi dilleri konuştuğunu sorarak oluşturulmuştu. Birçoğu ilk olarak ülkenin resmî dili olarak Arapçayı, ardından Türkçe veya Kürtçe olsun fark etmez mahalli dilini söylüyordu.

Deneme turları sırasında gerginlik tırmandı. Ardından nüfus sayım günü olan 11 Ekim 1957’de sayımda görevli bazı öğrenciler, anadillerinin Türkçe olduğunu beyan eden vatandaşların cevaplarını başka bir dille değiştirmek için istatistiki verilerle oynadı. Bu nedenle büyük bir protesto hareketi ortaya çıktı. Buna karşılık, bazı Kürt unsurlar da kendilerini savunmak amacıyla bazı Türkmen öğrencileri aynı suçlamayla itham etti.

Genç Türkmenlerin yoğun olarak bulunduğu bazı kahvelerin önünden Kürt göstericilerle dolu araçların geçmesiyle gerginlik iyice tırmandı. Göstericiler, Türkmenlere ve genel olarak Kerkük’teki Türkmen varlığına karşı sloganlar attı. Bu şahıslarla provokasyona direnen kahve müşterileri arasında çıkan kavgada, bazıları yaralandı. Her iki taraftan da bazı gençler gözaltına alındı ve daha sonra durum sakinleşince tutuklanan kişiler serbest bırakıldı.

99 Kayıt İşlerinden Sorumlu Personel için hazırlanan Talimatlar Kitapçığı’nın Arapça metni Temeddün Matbaası’nda, Türkçe metni ise Bağdat’taki Rabıta Matbaası’nda basılmıştır.

Cumhuriyet Döneminin Başlangıcı

Irak'ta bazı ordu subaylarının gerçekleştirdiği askerî darbeyle anayasal monarşi yıkıldı. İktidardaki kraliyet ailesi acımasızca ortadan kaldırıldı. Irak halkı arasında yaygın olan genel kanı, halk yönetiminin güçlendirilmesi ve ülkedeki İngiliz ve Batı etkisinin ortadan kaldırılmasına yönelikti. Bu bakış açısıyla önce devrimi kutlamak, sonra da millî ve vatansever talepleri dile getirmek üzere çeşitli heyetler Bağdat'a akın etmeye başladı.

Cumhuriyet Rejiminin Kuruluşunu Tebrik Eden Türkmen Heyeti

Türkmen halkı, darbe yapan liderlerle görüşüp cumhuriyet dönemine bağlılık yemini etmek üzere Bağdat'a gidecek kalabalık bir halk heyeti oluşturmaya karar verdi.

Kerkük'ten yola çıkan onlarca aracın katılımıyla başlayan yürüyüşe 2 Ağustos 1958 akşamı Erbil ve Altunköprü'den gelen kalabalıklar da katıldı. Askerî darbeden sonra sokağa çıkma yasağı hâlâ yürürlükte olduğundan heyet organizatörleri yürüyüşe devam etmek için özel izin almak üzere ilgili makamlara başvuru yaptılar. Heyetin mola verip biraz dinlenmesi için Kerkük-Bağdat güzergâhı üzerindeki bir kahvenin, gece boyunca açık kalması talimatıyla kendilerine izin verildi.

Heyetin ilk durağı Tuzhurmatu oldu. İlçede yaşayan Türkmenler de yürüyüşe katılınca heyetin toplam sayısı binleri aştı. Konvoy, 3 Ağustos 1958 günü şafak vakti Bağdat'ın yüksek yerlerine, Yeni Bağdat semtine ulaştı ve Bağdat'ta sokağa çıkma yasağının bitmesini bekledi.

Güneş doğduktan sonra, etkinliğin organizatörlerinden olan ölümsüz Türkmen şehidi Atâ Hayrullah, heyetin bulunduğu mevkiye vardı. Yürüyüşün üst düzey organizatörleriyle bir araya gelip yapılan düzenlemeleri ve Türkmen halk gösterisi için belirlenen rotayı anlattı. Rota, Bâbü'l-muazzam bölgesindeki başlangıç noktasından yani tam olarak Mühendislik Fakültesi önünden başlayıp Savunma Bakanlığına doğru ilerleyip bakanlık karargâhının ana lo-bisine girmekte.

Dinlenmek üzere yakın otellere veya yakınlarının evlerine geçen heyet üyelerinin, saat 10.00'da başlangıç noktasında toplanması bekleniyordu.

Katılımcılar, ölümsüz lider Atâ Hayrullah önderliğinde heyetler hâlinde başlangıç noktasına doğru yürüyüşe geçtiler. Ardından yürüyüş, Temmuz Dev-

rimi'ni kutlayan pankartlar taşıyıp Cumhuriyet ile Arap-Türkmen kardeşliğini destekleyen çeşitli sloganlar attı.

Yürüyüşçüler bakanlığın büyük lobisinin ana kapısından içeri girip “Cumhuriyet ve liderleri yaşasın.” sloganını atmaya başladı. Kısa bir süre sonra darbe lideri Tuğgeneral Abdülkerim Kasım, muhafızla çevrili lobiye çıkan merdivenlerden indi. Kasım, heyeti selamlayarak uzun bir konuşma yaptı. Özellikle Türkmen bölgelerinden buraya gelme zahmetine girdikleri için onlara teşekkür etti. Irak halkının temel unsurlarından biri olan Türkmen halkının, ülkenin ilerlemesi uğruna gösterdiği duruş ve fedakârlığı övdü. Ayrıca göstericilere Türkmen halkının haklarını koruyacağı ve Irak’a hizmet etmelerini kolaylaştıracığı sözünü verdi.

Heyet üyeleri adına Avukat Tahsin Râfet Arapça bir konuşma yaparak Türkmen vatandaşların taleplerini dile getirdi. Şair MehmetSadık da bu vesileyle Türkçe bir şiir okudu.

Heyet üyeleri, başkentte yaşayan Türkmenlerle temas kurmak için Bağdat'ta birkaç gün geçirdiler. Sadece Bağdat'ta yayınlanan ve o sabah Türkmen heyetinin konuşmalarından kesitler sunan Irak televizyon haberlerini izlemek için civardaki kahvelere akın ettiler.

Cumhuriyet Döneminin İlk Şehidi Hidayet Arslan

Cumhuriyet yetkilileri, Irak'tan kaçan tüm politikacılar için genel af çıkardı. Başbakan Abdülkerim Kasım, eski Sovyetler Birliği'ne kaçan Molla Mustafa Barzânî'ye özel bir davette bulundu. Barzânî'yi Bağdat'ta sıcak bir şekilde karşıladı ve lüks bir konut tahsis etti.

Süleymaniye'yi ziyaret etmek isteyen Barzânî, Kasım'ın tahsis ettiği askeri uçakla Kerkük'e geldi ve karayoluyla Süleymaniye'ye gitmeyi istedi.

Barzânî, Süleymaniye'de birkaç gün kaldıktan sonra 24 Ekim 1958'de Kerkük'e döndü. Bu defa yanında yüzlerce Kürt destekçisi vardı. İnsanlarla dolu araçlar Kerkük sokaklarında dolaşmaya başlayıp Türkmenlerin, bir zamanlar kendilerine ait saydıkları bu şehri terk etmeleri çağrısı yapan sloganlar attılar.

Göstericiler Yıldız Kahvesi'nin önünden geçti, yaptıkları provokasyonlar sebebiyle kafenin bazı müşterileri onlara saldırdı ve çıkan kavgada çok sayıda kişi yaralandı. 2. Tümen komutanlığı durumu yatıştırmaya çalışarak Kerkük halkına sakin ve barışçıl olmaları çağrısında bulundu.

Bu arada Barzânî, Bağdat'a gitmek üzere Kerkük Askerî Havaalanına doğru yola çıktı. Tümen, havaalanında güvenliği sağlamak ve yaşanması muhtemel üzücü olayları önlemek için askerî disiplin amiri Yarbay Hidayet Arslan'ı görevlendirdi.

Barzânî uçağa bindiğinde şehrin sadık evlatlarından Arslan, uğurlayanların kışkırtmalarına tanık olup kalp krizi geçirdi. Daha sonra hastaneye kaldırıldı; ancak sevgili şehrinin kaderine üzülerək hayatını kaybetti.

Hidayet Arslan'ın ölümü kent halkında büyük bir şok etkisi yarattı. Bazı kesimlerin yaydığı, Barzânî'yi havaalanına götüren aracın altına Arslan'ın bomba yerleştirdiği yönündeki kötü niyetli ve tehlikeli söylentinin yarattığı gerginlik de beraberinde geldi. Hatta bazıları kendisini taşıyacak uçağa bomba yerleştirdiğini, bombanın bir Kürt askerî tarafından etkisiz hâle getirildiğini bile söyledi. İlginçtir ki, olayla ilgili herhangi bir soruşturma yapılmadı ve komployu ortaya çıkardığı söylenen askerînin ya da subayın ismi açıklanmadı.¹⁰⁰

Merhum için ayın yirmi beşinde şehrin çeşitli semtlerinden binlerce kişinin katıldığı bir cenaze töreni düzenlendi. Törenin ardından yas tutan kalabalık, sessiz bir yürüyüşle mezarlıktan İkinci Tümen binasına doğru ilerledi.¹⁰¹

Komutan Nazım et-Tabakçalı halka hitaben yaptığı konuşmada, halkı sakin ve sağduyulu olmaya çağırırdı. Bazı genç öğrencilerin sesleri yükselince tutuklanmalarını emretti ancak Türkmen lider Atâ Hayrullah araya girip ilgilenince bu tutuklamalar sadece birkaç saat sürdü.

Merhumun vefatının kırkinci gününde, halkın gönlündeki yeri nedeniyle kent genelinde halk gösterileri düzenlendi. Mezarının yapım töreni 5 Aralık 1958'de gerçekleştirildi. Binlerce gencin ve lise öğrencisinin katıldığı törende, merhumun kabrine çiçek taçları bırakıldı.¹⁰²

Kerkük'te Arapça ve Türkçe olarak yayımlanan El-Beşir gazetesinin özel sayısında çeşitli yazar, edip ve şairin kaleme aldığı yazı ve yas şiirleri yer aldı.¹⁰³

¹⁰⁰ Habib el-Hürmüzî, *Müzekkerâtü sahâfiyyin Türkmâniyyin*, 75.

¹⁰¹ Saatçi, *el-Kıyanü 'l-Türkmâni fi 'l-Irak*, 2014, 200.

¹⁰² Habib el-Hürmüzî, *Müzekkerâtü sahâfiyyin Türkmâni*, 77.

¹⁰³ Ceridetü'l-Beşir, sayı 13, 9 Aralık 1958.

Türkmen İleri Gelenlerinin Evlerinin Aranması ve Tutuklanması

1958 yılının aralık ayının son haftasında, bir süre sonra Türkmen vatan-daşlarının bir komplo kurduklarını ima etmek için kasten sahnelenmiş olduğu ortaya çıkan bir olay meydana geldi. Halk arasında korku yaymak ve onların silah sahibi olmalarını engellemek amacıyla büyük çapta silah stokladıkları iddia edildi.

Kerkük'teki İkinci Tümen Komutanlığı; Savunma Bakanlığı Askerî Planlama Müdürlüğünden, İbrahim el-Neftçi, emekli Yüzbaşı Atâ Hayrullah ve emekli Yarbay Şleymûn'un evlerinde silah aramak ve soruşturma yapmak üzere komite oluşturulduğunu ifade eden bir telgraf aldı.

Merhum Nazım et-Tabakcali, Şevvaf Hareketi'nden sonra yargılandığı Halk Mahkemesindeki ifadesinde, Bağdat'ta olduğunu ve tümen komutanlığındaki vekilinden telefon aldığını, askerî uçakla özel bir soruşturma komitesinin geldiğini, komitenin bazı Türkmen evlerini aramakla görevli olduğunu ve komiteye bağlı bir subayın halk direnişi mensupları ile komite üyesi olmayan bazı subayların olaya müdahale etmesine izin verdiğini belirtmiştir.

Kerkük'ten gelen bir anarşist heyetin, Başbakan Abdülkerim Kasım ile görüşerek, Türkmenlerin bazı köy ve kırsal kesimlerin yanı sıra Kerkük şehir merkezine ağır silah ve mühimmat yığdığını bildirdiği ortaya çıktı. Heyet, 27 evin ismini verdi.

Ancak Başbakan, bu ihbardaki abartı ve mübalağayı fark eden İçişleri Bakanı'nın tavsiyesi üzerine konunun doğruluğunu tespit etmek amacıyla üç ismin seçilmesini emretti. Bu üç isim, zikredilen geniş listeden seçildi.¹⁰⁴

Evlere zorla girenler üzerinde kontrol olmayınca mezkûr evlere girenler, pervasızca davrandılar. Çok miktarda para ve altın çalınmıştı. Stokladıklarını iddia ettikleri silahlar; İbrahim El-Neftaci'nin evinde 13 mutfak bıçağı, bir ruhsatlı tabanca ve ruhsatlı bir av tüfeği, Atâ Hayrullah'ın evinde iki ruhsatlı tabanca ve Yarbay Şleymûn'un evinde hatıra olarak bir kılıç ve eski bir duman [bombası] atıcısıydı.

Söz konusu kişiler tutuklanarak Bağdat'a sürgün edildi. Sorun çözüldüğünde serbest bırakılıp Kerkük'e geri gönderildiler. Evlerine akın eden kalabalıklar tarafından karşılandılar. İnsanlar tebrik ve desteklerini sundular.

¹⁰⁴ Habib el-Hürmüzî, *Müzekkerâtü sahâfiyyin Türkmâniyyin*, 86.

Bağdat Radyosunda Türkmen Bölümünün Açılışı

1 Şubat 1959 günü öğleden sonra saat birde, yayıncı Suna Ömer Fevzi'nin sesi yükseldi: İşte Bağdat, Irak Cumhuriyet Radyosu, Türkmen Bölümü.

Irak'ın çeşitli bölgelerindeki Türkmen halkı, radyoların başında toplandı ve uzun zamandır umdukları bu anonsu bekledi. Türkmen radyosunun her gün yarım saat yayın yapacağı duyurulmuştu.

Bağdat Üniversitesinde bugüne kadar radyo yayıncılığı bölümü kurulmadığı için profesyonel yayıncılık elemanı eksikti. Bu nedenle Türkmen öğrenciler gönüllü olarak radyo yayıncılığını üstlendi.

Bazı Türkmen gençler Irak Radyosu'nda Türkçe yayın yapan, Türkmen sanat ve edebiyatına hizmet eden Türkmençe kısmın açılmasını ve Türkmen şehirlerine hizmet edecek çeşitli taleplerini hükûmet yetkililerine dile getirmeyi düşündü. Dilekçeyi binin üzerinde kişi imzaladı. Kerkük Valiliği ve ardından Posta İdaresi, Başbakan'a gönderilmek üzere verilen dilekçeyi almayı reddedince dilekçeyi hazırlayanlar dilekçeyi taahhütlü posta yoluyla göndermek zorunda kaldılar. Ancak bu talebin ulaştığına veya bu konuya cevap verildiğine dair hiçbir delil bulunmuyor.¹⁰⁵

Türkmen vatandaşları, ülkede Türkmen varlığının tesisi amacını taşıyan bu adımı memnuniyetle karşıladılar. Daha sonra yayın süresi birkaç saate çıkarıldı, yüzlerce Türkmen türküsü ve tiyatro oyunu kaydedildi. Çok sayıda kültürel ve bilimsel program ve seminer yayınlandı. Nitekim bu radyo kanalı Türkmenistan coğrafyasının her yerinde ilgi odağı haline geldi. Zamanla radyo, yaratıcılığın sahnesi haline gelip yayıncılık, yönetmenlik ve çeviri alanında yetenekli kadroların mezun olduğu bir kuruma dönüştü.

Türkmen vatandaşların ilgisini çekmeye devam eden Türkmen radyosu bölümüne daha sonra Kerkük TV'nin Türkmen bölümü de katıldı. Bu kanallarda ardışık dönemlerde çok sayıda sanatsal ve kültürel yaratıcı faaliyet gerçekleştirildi.

Komünist Dalga ve Türkmen Aktivistlerin Tutuklanıp Sürgün Edilmesi

Tabakçalı'nın ayrılmasından sonra aşırı komünist yanlısı Tuğgeneral Davud el-Cenâbî'nin İkinci Tümen komutanlığına atanması emri verildi. Cenâbî,

¹⁰⁵ Habib el-Hürmüzî, *Müzekkerâtü sahaîyyin Türkmanî*, 86.

16 Mart 1959'da Bağdat'tan Kerkük tren istasyonuna geldi. Cenâbî, Barış Destekçileri Örgütü, Demokratik Gençlik Birliği ve komünistlerin kontrolündeki sendika ve derneklerin temsil ettiği bir kalabalık tarafından karşılandı.

Tümen komutanı, Kerkük'teki yerel gazetelere kendi gelişini zikretmeleri için derhal özel bir sayı çıkarmalarını emretti. Ayrıca, Kerkük'te yayımlanan üç gazeteye (Kerkük, El-Afak ve El-Beşir) de saldırgan makaleler yayımlamalarını emretti. Ancak bu durum Cenâbî ve yardımcılarını tatmin etmeyince gazetelerin kapatılması ve El-Beşir gazetesinin yönetici ve editörlüğünü yapan avukatlar Atâ Terzibaşı, Hacı Muhammed İzzet ve Habib el-Hürmüzi'nin tutuklanması emri çıkarıldı. Terzibaşı Bağdat'ta tutuklanırken Hacı Muhammed İzzet Kut'a, Habib Hürmüzlü ise Nâsiriye'ye sürgün edildi.

Tutuklamalar ve sürgünler devam etti. Tüm bu avukatlar tutuklandı: Nureddin Vâiz, Hacı Hadi Avcı ve eczacı Mecid Hasan. Ardından Atâ Hayrullah, avukat Hamit Muhammed Ali, avukat Fâzıl Salihi, avukat Hüsameddin Salihi, İbrahim Neftçi, Seyit Muhammed Salihi, Hüseyin Avcı, Molla Sâbir, Mazhar Tikriti ve bazı öğretmen ve memurlar tutuklandı. Çoğu güneydeki şehirlere sürgün edildi.

20 Haziran 1959'da Başbakan tarafından sürgün emirlerinin kaldırılması ve sürgündeki kişilerin daha önce yaşadıkları şehirlere ve ailelerine dönmelelerine dair izin emri yayımlandı. Genel Askerî Hâkim, tüm sürgün ve tutuklulara genel af çıkarılıp geri dönmelerine izin verilmesi için bir emir yayımladı.

Hem bu konu hakkında hem de bazı tarafların mezkûr aktivistleri Kerkük'e çekmek için gizlice düzenledikleri bir komplo olup olmadığı konusunda birçok spekülasyon yapıldı. Kerkük Katliamı, bu aktivistlerin Kerkük'e dönmesinden bir aydan kısa bir süre sonra gerçekleşti.

Sekizinci Bölüm:
***1959 Kerkük
Katliamı:
Olay ve Gerçek***

Sekizinci Bölüm: *1959 Kerkük Katliamı: Olay ve Gerçek*

1959 yılında Kerkük şehrine düzenlenen hain saldırıda çok sayıda yakını ve liderini kaybeden Irak Türkmen vatandaşlarının kanayan yarası hâlâ oldukça derindir.

Bu kanlı katliamda yaşananlar hakkında çok şey yazıldı. Yaraları yeniden deşmek istemiyoruz ama tarih o dönemde yaşananları kaydetmelidir. Bu insanlık dramına sebep olanların birçoğu sorumluluklarını inkâr ederken bazıları vicdanları ve öz eleştirileri olmaksızın gerçekleri çarpıtıp suçu başkalarına atmak istediler.

Bu nedenle bu çalışma, Irak halkının birçoğunun bu kanlı olayların mahiyeti hakkında kendilerinden gizlenen gerçekleri, gizlilik yasağının kaldırılmasından sonra ilk kez yayımlanan belgelerden yararlanarak açıkça Iraklılara aktaracaktır. Şevvaf albayının Musul'da ayaklanmasından sonra Kerkük'teki İkinci Tümen komutanı olan merhum Nazım et-Tabakçalı görevinden alınarak tutuklandı. Yerine ise kentin işlerinde komünistlere serbest hareket imkânı tanıyan lider General Davud el-Cenabi atandı. el-Cenabi'nin yaptığı ilk iş, Türkmen gazetelerinin tamamını yani Beşîr, Afak ve belediyenin çıkardığı Kerkük gazetesini yasaklamak ve bu gazetelerde çalışan aktivistlerin yanı sıra onlarca avukat, doktor, iş adamı ve çalışanı tutuklayıp sürgüne göndermek oldu. Bunların bir kısmı güney bölgelerine sürgün edilerek ev hapsine alındı. Bir kısmı ise Bağdat hapisanelerinde tutuldu.

el-Cenabi bunu yaptıktan sonra sadece Türkmen vatandaşların ev ve iş yerlerine baskın düzenleyip arama yapma ve askerî yetkililerin herhangi bir silah bulduğu evlerdeki kişileri tutuklama emirlerini çıkardı. Bu yaşananlar Türkmen vatandaşlarının silahsızlandırılmasının ve onları görünmez bir düşmana karşı savunmasız bırakmanın habercisiydi.

Haziran 1959'da komünist dalga gerilemeye başladı ya da Türkmen vatandaşlarına böyle gösterildi. Sürgün edilen Türkmenlere verilen cezalar kaldırıldı. Türkmen vatandaşlarına karşı işlenen en korkunç katliamdan sadece bir ay önce, dönüşlerinin zamanlamasının öneminden habersizce Kerkük'e geri döndüler.

Türkmenleri ve Arapları kızdırmak için takipçilerine talimat veren bazı partizan broşürler güvenlik müdürlüklerine ulaştı. Bu broşürler Abdülkerim Kasım ve genel askerî hâkime teslim edildi. Fakat onlar sonuçları görmezden gelip hiçbir şey yapmadı.

Türkmen vatandaşlar Abdülkerim Kasım'ın, gündemdeki konuları görüşmek üzere bir konferansa çağrılan General Davud el-Cenabi'yi Kerkük'e geri göndermeme kararıyla cesaretlendi. Komünistler ve Kürdistan Demokrat Partisi bu duruma öfkeleni ve bu iki partiden sivil heyetler Kasım'ın karşısına çıkarak el-Cenabi'nin Kerkük'e gönderilmesini istediler. Ancak Kasım bunu reddetti ve tümen Tuğgeneral Mahmut Abdurrezzak'a teslim edildi.

14 Temmuz 1959'da monarşiyi deviren ve parlamentoyu fesheden darbenin birinci yıl dönümü kutlamaları için hazırlıklar başladı. Türkmen yetkililer, sendika üyeleri, avukat ve doktor dernekleri ile memurlar, hükûmet komitesi tarafından düzenlenen resmî bir yürüyüşe katıldı. Yürüyüşe katılanlar elbette ki Türkmenlerdi. Bu durum kentin ulusal gerçekliğinin doğal bir sonucuydu. Ancak bu yürüyüşe katılmayan, çoğunluğu öğrenci, genç ve iş adamlarından oluşan bazı Türkmen vatandaşlar büyük bir halk yürüyüşü düzenlediler. Bu kişilerin resmî yürüyüşe katılarak yürüyüşü zenginleştirmeleri ve mevcut hükûmete dayanışma ve destek göstermesi gerektiği düşünülüyordu.

Resmî yürüyüş Büyük Çarşı'nın sonundaki eski köprüye ulaştı ve Korya semtinde Atlas Caddesi'ne doğru yöneldi. Aynı dakikalarda halk yürüyüşü Mecidiye Caddesi'nin sonuna ulaştı ve polis müdürlüğü binasının önünden Atlas Caddesi'ne dönerek resmî yürüyüşe katılacaktı. Tam bu sırada, resmî yürüyüşün önündekilere Atlas Caddesi'nin girişinde, Garbiye Ortaokulu ile 14 Temmuz Kahvesi arasındaki alana vardıktan sonra kimliği belirsiz bir kurşunun ardından otomatik tüfekle ateş açıldı. Kalabalık ne planlandığından habersiz ve telaş içindeydi. Hemen ardından devrim yanlısı slogan atan göstericiler taşıdıkları dövizleri yere atıp silahlarını ortaya çıkardılar. Plan yapanlardan bir grup 14 Temmuz Kahvesi'ne baskın düzenleyerek kendisini nasıl bir sonun beklediğinden habersiz yürüyüşçülere su ve yiyecek ikram etmekle meşgul olan kahvenin sahibi Osman Hızır'ı şehit etti.

Hemen sokağa çıkma yasağı ilan edildi ve üç gün boyunca kent tahrip edildi. Bağdat'taki askerî darbe gününde olduğu gibi çok sayıda Türkmen lider, aktivist ve aydın sokaklara döküldü. Bütün Türkmen dükkânları yağmalandı ve sinemalar, özellikle Atlas Sineması ve el-Alemeyn Sineması havan topraklarıyla bombalandı. Ayrıca Türkmenlerden ve resmî makamlardan yardım ulaşması için şehir kuşatma altına alındı. Ancak şehit Tuğgeneral Abdullah Abdurrahman kordonu aşarak Bağdat'a ulaşmış ve Başbakan Abdülkerim Kasım'a bu mazlum şehirde yaşananları anlatmıştır.

Bazı kaynaklar, Tuğgeneral Mahmut Abdürrezzak'ın Komünistler ve Partizanlar tarafından yoğun gözetim altına alındığını bildiriyor.

Abdülkerim Kasım'la temasa geçtiler ve o da bir piyade tugayı göndereceğine dair söz verdi. Ancak bu tugay katliamın üçüncü gününün sonunda komlocular amaçlarını gerçekleştirdikten sonra geldi.

Kerkük'te kaostan ardından şehrin her yerinde yangınlar çıktı ve tümen komutanlığı, ellerinde çokça bulunan itfaiye araçlarının gönderilmesi için petrol şirketine başvurdu. Ancak protestocular, ulaşmadan önce bu araçları yakarak engellediler.

Ayrıca Tümen komutanlığı hastaneyle temasa geçerek suçlu anarşistlerin tümen karargâhı yakınında sürükleyip astıkları bedenlerin kaldırılmasını talep eden bir girişimde daha bulundu. Ancak hastane yönetiminin gönderdiği ambulanslar engellendi ve kalabalık, ambulansları yakmaya çalıştı. Bedenler, temmuz sıcaklığında üç gün boyunca asılı kaldı.

Bağdat'tan Kerkük'e askerî güçler gelip dördüncü Tugaya bağlı Kürt askerleri silahsızlandırıldığı zaman katliamın failleri ve planlayıcıları kendilerine verilen görevi tamamlamıştı. Geride sadece tamamı Türkmenlerden oluşan 27 şehit, onlarca yaralı (resmî rakamlara göre 130) kalmıştı. Şehirdeki ticari faaliyetler de tamamen yok olmuştu.

İkinci Tümen Komutanlığından Disiplin Komutanlığına 7 Eylül 1959 tarihinde gönderilen yazıda komutanlık, olayları araştırmak üzere kurulan soruşturma komitesinin katliamda hayatını kaybeden 31 kişinin isimlerini tespit ettiğini söylüyor. Ayrıca mezkûr komutanlıktan, ölenlerin ailelerine bilgi verilmesini talep ettikleri de zikrediliyor.¹⁰⁶

---

106 Terzibaşı, *Kerkük Keşkülü*, 64.

Şehitlerin isimleri Kerkük Şehitliği'ne defnedildikleri şekilde kaydedilmiştir. Eski Tisin Mezarlığı'na defnedilen üç şehit hariç toplam 25 şehit olduğu belirtildi.

Araştırmacı Habib el-Hürmüzî'nin yaptığı derinlemesine araştırma sonucunda halk direnişi mensubu oldukları ya da sıradan bir çatışmada öldürüldükleri için isimleri açıklanmayan dört kişi hariç şehitlerin gerçek sayısının 27 kişi olduğu ortaya çıktı. Çünkü şehitlerden biri aile mezarlığına, diğeri ise başka bir mezarlığa defnedilmişti.¹⁰⁷

Böylece yayınlanan şehitlerin nihai listesi şu şekildedir:

- 1- Emekli Binbaşı Atâ Hayrullah
- 2- Yarbay Doktor İhsan Hayrullah
- 3- Kasım Neftçi
- 4- Salahuddin Avcı
- 5- Muhammed Avcı
- 6- Cahit Fahreddin
- 7- Osman Hıdır
- 8- Emel Fuat
- 9- Cihat Fuat
- 10-Nihat Fuat
- 11-Nureddin Aziz
- 12-Abdullah Bayatlı
- 13-İbrahim Ramazan
- 14-Abdulhalik İsmail
- 15-Hasip Ali
- 16-Cuma Kanber
- 17-Kazım Abbas Bektaş

---

107 Habib el-Hürmüzî, *Meczeretü Kerkük 1959* (İstanbul, 2020), 45.

18-Şakir Zeynel

19-Hacı Necim Muhammed

20-Enver Abbas

21-Adil Abdülhamid

22-Züheyr İzzet

23-Fethullah Yunus

24-Kemal Abdussamed

25-Seyit Gani Nakîb

26-Ali Ahmed Neftçî

27-Sıddık Rıza Salih

Bağdat'tan özel olarak bir araştırma komisyonu gönderilerek bu mesele incelendi ve Abdülkerim Kasım'a fotoğraf ve belgelerle desteklenen acil bir rapor sunuldu. Bunun ardından Abdülkerim Kasım, 19 Temmuz 1959 tarihinde St. Joseph Kilisesi'nin açılış konuşmasında Kerkük'te yaşanan vahşeti anlattı.

Olaydan sorumlu olanlara sert bir şekilde müdahale edileceğini vaat ederek Türkmenlerin, Kürtlerin ve Arapların bu ülkede kardeş olduklarını söyleyip bize yakışanın birbirimize yaptığımız zulümlerden kurtulmak olduğunu belirtti.

29 Temmuz 1959 tarihli basın toplantısında gazetecilere toplu mezarların, ölü bedenleri toprağa gömen buldozerlerin, sokak lambalarına asılan bedenlerin ve Kerkük'teki İkinci Tümen Komutanlığı giriş kapılarının fotoğraflarını gösterdi. Sonrasında bu yapılanların Barbarların ve Hülagü'nün vahşetinden aşağı kalmadığını belirterek "Hülagü böyle vahşice eylemlerde bulunmadı, Siyonistler de bulunmadı!" dedi. Sonra "Bunlar demokrasi iddiasında bulunan örgütlerin eylemleri olabilir mi?" diye sordu. Zulme uğramış güvenilir vatandaşlar olarak tanımladığı Türkmen vatandaşlarına samimi taziyelerini iletti ve bu suçların sorumlularından hesap soracağına dair söz verdi.

3 Ağustos'ta Savunma Bakanlığı karargâhında düzenlenen ve tüm yerel gazetelerin temsilcilerinin katıldığı bir başka basın toplantısında Abdülkerim Kasım şunları söyledi:

“Size Kerkük’teki son olaylardan bazı fotoğraflar göstereceğim. Bunlar bizim insanlarımız. Bunlar ulusal güçlerin mi yoksa demokratik olduğunu iddia eden örgütlerin mi eylemleri? Bu fotoğraflar vahşeti gösteriyor. Komplo- lar nerede? Bu gericilik mi? Türkmen kardeşleriniz halkın düşmanı mı? Millî göreviniz, gazetelerinizde otoriteye ve hukuka saygının gereğini vurgulamak- tır. Komplo hakkında yazan herkes vatan hainidir. Eğer ben bu eylemleri St. Joseph Kilisesi’ndeki sözlerimle kınamasaydım onurumuz, anarşist zihniyette haysiyetsiz ve vicdansız sayılıp faşistlerden bile daha aşağı görünecekti. Çün- kü onlar böyle bir şey yapmazlardı. Size temin ederim ki bu tür olaylar bir daha hiçbir yerde ve hiçbir zaman tekrarlanmayacaktır.”¹⁰⁸

Bu konuşmasından birkaç gün sonra, Bağdat’taki Irak Radyosu’nun yeni stüdyosunun açılışı dolayısıyla yaptığı konuşmada, maruz kaldıkları bu çile- den dolayı kendilerine bir teselli olarak stüdyonun isminin Türkmen Stüdyosu olmasını talep etti.

Abdülkerim Kasım, işlenen suçları araştırmak için Askerî Hareketler Di- rektörü Albay Abdurrahman Abdüssettar başkanlığında bir soruşturma kurulu oluşturdu. Olaylar sırasında şahitlik için çağrılanların hepsi ifade verdi. Bun- ların arasında İkinci Tümen Birinci Kurmay Subayı Albay İsmail Hamûdî el- Cenâbî de vardı.

Türkmenlere karşı işlenen suçların, Türkmenlerin tahriki olmaksızın ön- cedan planlandığı açık ve net bir şekilde ortaya konmuştur. Devlet kurumları- nın ve yetkililerinin böyle bir katliamın yaşanabileceği yönündeki uyarılarını dikkate almadıklarını dile getirdi. Bu şerefli subayın tanıklığı, hak ettiği halde tuğgeneral rütbesine terfi ettirilmemesine yol açmıştır. Bu nedenle istifasını sunmuş, istifası hemen kabul edilmiş ve ardından kendinî avukatlık mesleğine adanmıştır.

Türkmen vatandaşlar 18 Temmuz 1959’da Başbakan Abdülkerim Kasım’a şu yazılı muhtırayı sundular:

“Cumhuriyet döneminde işlediğimiz ve yakın zamanda yaşanan Kerkük faciasının, masum insanların hayatını kaybetmesinin sebebi olan suç, bazı grupların peşinden gitmememiz, onlara katılmamamız ve onların fikirlerini desteklemememizdir. Artık bazı grupların Irak’taki Türkmen unsuruna karşı bir imha savaşı yürütmek istediğinden eminiz. Çünkü bu unsur [Türkmenler], ayrılıkçı hedeflerine ulaşmalarını engelleyen bir engel teşkil ediyor. Vatan

¹⁰⁸ Ceridetü’l-Emânî, sayı: 133, yıl: 5, 4 Ağustos 1959.

haini ve fırsatçı İkinci Tümen eski komutanı Davud el-Cenâbî'nin yönetimi sırasında Kerkük'te yaşanan bu olaylar sabotajcıların, anarşistlerin ve onları takip edenlerin niyetlerini gösteren en iyi kanıttır. Kerkük'ün karanlık semalarında eski rejimin en karanlık günlerinde bile hiçbir ülkenin görmediği bir terör ve zulüm dalgası belirdi. Bu dalga sadece Türkmenlere yönelikti. Bahse konu olan komutan binin üzerinde Türkmen vatandaşını tutukladı. Türkmenler, İkinci Tümen koridorlarında bizzat komutanın gözü önünde, sorgu hâkimi Butrus Marokî, mahkeme başkanı Avni Yusuf ve eski güvenlik müdür yardımcısı Şeyh Rıza el-Kûlânî'nin gözetimi altında, gözaltı merkezlerine ve hapis-hanelere atıldılar. Subaylar ve diğer rütbeliler tarafından her türlü işkence ve zulme maruz bırakıldılar.

Yetkililer bununla yetinmediler. Bilakis vatana ihanet suçundan mahkûm etmek için silah ve teçhizat bulma umuduyla kapsamlı soruşturmalar yürüttüler. Ama Allah'ın adaleti her şeyin üstündedir ve iyi niyetler halkın gözünde her zaman parlar. Ruhsatlı birkaç tabanca ve av tüfeği dışında hiçbir silah bulamadılar. Çılgına dönüp gerçekleri çarpıttılar ve Bağdat'taki üst düzey yetkililerden bu kişileri tutuklayıp tugaydan çıkarmalarını istediler. Sivil ve askerî onlarca memurun ve işçinin işten çıkarılmasını talep ettiler. Fırsatçıların ve anarşistlerin yönettiği halk örgütleri, dernekler ve sendikaların isteği üzerine çoğunluğunu öğretmenlerin oluşturduğu diğer grup ise başka yerlere intikal ettirildi. Terörün zirveye ulaştığı dönemde Kürtler ve komünistler arasından Cumhuriyet karşıtı unsurları harekete geçirmeye yönelik örgütlenme ve hazırlıklar sürekli olarak yürütüldü ve çok sayıda silah dağıtıldı. Buna, halk direnişi ve yıkıcı örgüt üyeleri dâhil olmak üzere vatandaşlardan ele geçirdikleri ruhsatlı silahlar da dahildir.

Terör ve tehdit yoluyla ülkenin zenginlerinden para ve değerli eşya gasp edilmesi devam etti. Tüm bunlar Irak'taki Türkmen unsurunun yok edilmesi için hazırlık oldu.”

Konunun Esasları

Şimdi bu trajedinin sayfalarını şu noktalarda inceleyebiliriz:

1. Komünist Parti ve Parti'nin bir bölümünden oluşan Ulusal Cephe, 14 Temmuz kutlamalarını boykot ederken Türkmenler şehir genelinde büyük çaplı kutlamalar ve festivaller düzenlediler. Sadece tek bir liderin resimleri ile süslenmiş ve Irak bayraklarıyla donatılmış 130'dan fazla kemer diktiler.

2. Halk örgütleri, direniş örgütleri ve millî cephe, her yerde Türkmen vatandaşları kışkırtmaya başladı. Bazıları Rus bayrağı taşıyıp “Cephe, Millî Cephe, Sovyet-Irak Dostluğu”, “Kahrolsun Türkmenlik” ve “Cephe, Millî Cephe, sapma ve gericilik yok.” sloganları atarken, ellerinde halat ve zincirler taşıyorlardı. Türkmen kitleleri ise bunlara sadece “Kerim’den başka lider yok.” sloganlarıyla karşılık verdi.
3. 14 Temmuz akşamı saat 19.30’da Türkmen vatandaşlarının organize ettiği büyük yürüyüşün kortejleri geçti. Millî Cephe örgütleri muayyen bir amaç ve hedef doğrultusunda bu eyleme katıldı. Fırsatçı gruplar birdenbire suç işlemek için hazırlanmış taş ve sopalarla, dikili kemerlerin yakınındaki sokak kaldırımlarında toplanan vatandaşlara saldırıya başladı. Yürüyüş dağıldı ve vatandaşlar evlerine sığındı. İnsanlar ne olup bittiğini anlamadı. Ardından isyancılar dikili zafer kemerlerine saldırdı. Biricik liderimizin ve Irak bayrakları ile süslenmesine rağmen sapkın gruba ait olan Halk Birliğinin tek kemeri hariç hepsini yıkıp yaktılar. Ardından 14 Temmuz Kahvesine, Bayat Kahvesine ve Alemeyn Sinemasına saldırarak sahiplerini öldürdüler. Onları şehrin sokaklarında sürükleyip ağaç dallarına astılar.
4. Saat dokuzda, İkinci Tümanden sokağa çıkma yasağını önlemek için bir bildiri yayımlandı. Bunun sonucunda sokaklar yayalardan boşalırken Ulusal Cephe ve Direniş örgütleri üyeleri silahlı olarak sokakları doldurdu. Halk direnişinin bir bölümü İmam Kasım Karakolu’na saldırarak oradaki tüm silahları ele geçirdi. Yedek Yüzbaşı Nuri Cemil Talabani komutasındaki bir grup askerî disiplin personeli, halk direnişi mensuplarını askerî silahlarla donattı.
5. Tüm bu kişiler ülkenin güvenliğini tehdit etmeye başladılar. Sadece Türkmenlere ait dükkân ve evlere saldırıp içlerindeki parayı yağmaladılar. Kolayca taşınamayan malları da yaktılar. Yağma, talan ve yakmalar gece yarısı saat üçe kadar devam etti.
6. İkinci günün sabahı, yani 15 Temmuz 1959’da, isyancılar belirlenen evlere saldırmaya başladı. Evdeki insanları sokaklara sürükleyip ağaçlara ve direklere astılar. Bu vahşi suç eylemleri, Bağdat’tan ordu güçleri gelip şehrin kontrolünü ele geçirene kadar üç gün üç gece devam etti.

Bu Olayın Millî Cephe'nin Kurduğu Bir Komplo Olduğuna Dair Deliller

Birincisi: 12 Temmuz 1959 tarihinde bir felaket yaşanacağı söylentisi kentte dolaşıyordu. Ancak fitneciler vatandaşları 14 Temmuz kutlamalarına katılmaya ikna edip daha fazla can kaybına sebep olmak için o tarihte bir şey yapmadılar.

İkincisi: Millî Cephe mensuplarından bazıları Kerkük'te yaşayan yakınlarına ve tanıdıklarına 14 Temmuzdan önce kadınların ve çocukların şehri terk etmeleri gerektiğini söylemiş. Eğer erkekler şehirde kalmak istiyorlarsa Kürt kıyafetleri veya halk direnişi ya da asker kıyafetleri giymeleri gerektiğini ifade etmiş. Bunun delili, Kerkük Belediye Başkanı ve Davud el-Cenâbî'nin güvenilir yardımcılarının biri olan Marûf al-Berzencî'nin Namık Ağa ed-Dâvûdî'ye söylediği sözlerdir.

Söz konusu belediye başkanı katliam aracını Kürt köylerinden insanları taşımak için de kullanmış, bunun üzerine Kara Hasan ilçe komiseri, sürücüyü tutuklamak ve araca el koymak zorunda kalmıştı.

Üçüncüsü: 12 Temmuz'dan önce Kürt aşiretlerinden çok sayıda heyet, halk örgütleri ve köylü dernekleri adına Gavurbağı Katliamı'nın anılmasına katılmak amacıyla Kerkük'e gelmişti. Bu heyetler 14 Temmuz'dan sonra şehirde kalmış ve katliama katılmıştır.

Dördüncüsü: Halk direnişi mensupları 14 Temmuz akşam yürüyüşüne katılmamış, olay sırasında Genel Askerî Hâkimin halk direnişinin silah taşımamasını yasakladığına ilişkin açıklamasına rağmen hızla silahlarıyla olay yerine gelmişlerdir.

Beşincisi: Millî Cephe, şehirdeki Türkmenler ve diğer milletlerden sadık grupların düzenlediği kutlamalara katılmadı. Cephe örgütleri o gün kemerlerin dikilmesine, şenliklerin düzenlenmesine katkı sağlamadı. Hatta herhangi bir sevinç ve mutluluk da izhar etmediler.

Altıncısı: Millî Cephenin yayınladığı tüm bildiriler, cepheye bağlı belediye başkanının emriyle belediye başkanlığına ait matbaada basılmıştır. Ayrıca bu başkanlık tarafından çıkarılan Gavurbağı gazetesinin sayfaları da Millî Cephe'nin, kendi çıkarları için kullanımına tahsis edilmiştir.

Bazı Ordu Birlikleri ile Millî Cephe Mensupları Arasında İş birliği Ol- duğuna Dair Kanıtlar

Birincisi: Millî Cephe adına yapılan tüm açıklamaların askerî araçlardaki hoparlörlerden yayımlanması.

İkincisi: Ölenlerin bedenleri askerî araçlarla sokaklarda sürükleniyordu.

Üçüncüsü: Türkmenlere ait depo ve dükkânlardan yağmalanan paralar, si-
vil araçların yanı sıra askerî araçlarla da taşınıyordu.

Dördüncüsü: Askerlerin halk direnişi ve örgüt mensuplarıyla birlikte yağ-
ma ve talan operasyonuna katıldıklarını gösteren diğer bir husus, askerlerin bu
kişilerden hiçbirini tutuklamamasıdır.

Beşincisi: Askerî disiplin personeli, halk direnişi mensuplarıyla birlik-
te belirlenen evlere gelir, sahiplerini komutanlıktan çağırma bahanesiyle tu-
tuklar, yolda öldürür ve bedenlerini sürüklenmeleri için cephedekilere teslim
ederlerdi. Örneğin, merhum emekli Başkan Atâ Hayrullah ve merhum Kasım
en-Neftçi'ye olanları hatırlıyoruz.

Altıncısı: Sokağa çıkma yasağı sadece Türkmen vatandaşlarla sınırlıydı.
Halk direnişi mensupları, Millî Cephe mensupları ve Kürt kıyafeti giyenler
ordu mensuplarının itirazına maruz kalmadan serbestçe dolaşabiliyorlardı.

Yedincisi: Cephe mensuplarının gözetiminde askerler tarafından Atlas si-
neması, el-Alâmeyn sineması ve Kale'deki bazı evler havan topları ile bom-
balandı.

Sekizincisi: Millî Cephe'nin bölgeye gelen askerî güçlere verdiği emirler
harfîyen yerine getirilmiştir. Böyle olmasaydı çatışmalara son verebilirlerdi.
Zira bunun için güçleri vardı.

Komploların Anarşistler ve Ayrılıkçılar Tarafından Düzenlendiğine Dair Kanıtlar

1. Öldürülen, sokaklarda sürüklenen ve ağaçlara asılan kişiler Türkmendi.
Askerler ve halk direnişi arasında ölen ve yaralanan varsa bunun nedeni
dükkânları, evleri ve iş yerlerini yağmaladıklarında haraç alma ve gani-
meti paylaşma konusundaki anlaşmazlıklarıdır.

2. Bazı asker ve halk direniş gruplarının ayrılıkçılığı simgeleyen kırmızı Sovyet bayrağını taşıdığı ve Demokratik Gençlik Merkezi'nin (spor kulübündeki) üzerinde Rus bayrağının dalgalandığı görüldü.
3. Atılan tüm sloganlar anarşistleri yüceltiyor ve onlara karşı olan unsurların devrilmesini istiyordu.
4. Millî Cephe, Cephe'nin komutayı ele geçirmesinden sonra ortadan kaybolan İkinci Tümen Müdürü Türkmen Albay Abdullah Abdurrahman'ı tutuklayan 2 bin dinar ödül vereceğini açıklayan bir açıklama yaptı. Millî Cephe buna benzer birçok açıklama yaptı.
5. Saldırganların şehri ele geçirmesinin ardından ordu, ihtiyaç hâlinde Kürt anarşist ve ayrılıkçı grupların Kerkük'e rahat girebilmesi için Süleymaniye yolu dışında şehre giden tüm yolları kapattı.

Durumu Ele Alma ve Güvenliği Yeniden Sağlama

Bu acı verici durum, Türkmen vatandaşların ruhlarında göç ve şehri terk etme gibi çeşitli düşüncelere yol açacak kadar büyük bir korku bıraktı. Türkmenlerin kaygıları öyle bir boyuta ulaşmıştır ki yaşananlardan kaynaklanan anormal durumu ele almak için aşağıdaki önlemler alınmadıkça gönüllere huzur ve sükûnetin geri getirilmesi imkânsızdı. Bunlar mağdur olup korku ve yas tutan Türkmenlerin ihlal edilen haklarının iadesi için [o dönem gerçekleştirdikleri] acil taleplerdir:

1. İkinci Tümen Komutanlığına sadık bir ordu subayının ve sağlam bir yöneticinin atanması.
2. Türkmen topluluğu tarafından aday gösterilen bir Türkmen dâhil olmak üzere, sadık ve tarafsız kişilerden oluşan özel bir soruşturma komitesi kurulması.
3. Bu insanlık katliamının sorumlularına ve faillerine azami cezalar vererek bu tür suçları işleme eğiliminde olan herkese sert bir ders verilmesi.
4. Kerkük'teki idari, askerî ve polis teşkilatının hükûmet politikalarına düşman unsurlardan arındırılması. Zira mevcut unsurlar anarşist hücreler tarafından ele geçirilmiş ve kendi gündemlerine göre hareket etmektedirler.

5. Davud el-Cenâbî tarafından işten çıkarılan tüm vatandaşların, çalışanların ve eğitim görevlilerinin görevlerine iade edilmesi.
6. Kerkük'teli Halk Direnişi ve diğer örgütlerin tasfiyesi.
7. Zararların tazmini.
8. Davud el-Cenâbî döneminde İkinci Tümen komutanlığının el koyduğu telefonların sahiplerine iade edilmesi.
9. Kerkük bölgesinin Kürdistan Eğitim Müdürlüğüne bağlı olmaması. Çünkü bu bölge hiçbir şekilde Kürdistan'ın bir parçası değildir.
10. Kürtler arasındaki bazı gruplar ve unsurlar, Araplar ve Kürtlerin bu vatanın ortakları olduğunu iddia eden geçici anayasanın bir hükmünü istismar etmişlerdir. Bu gruplar bu maddeyi Türkmen vatandaşlarına haklar tanınmadığını iddia edecek şekilde yorumladı. Aslında, anayasanın uygulanmasından elde edilen pratik sonuçlar Türkmen halkının isteğiyle ile uyumluydu. Ancak herkesin içini rahatlatmak için ilgili metnin, kimseyi zikretmeden ve belirtmeden tüm Iraklıları kapsayan genel bir metinle değiştirilmesini umuyoruz. Bu mutabakat metninin yakın gelecekte ilginizi çekeceğini içtenlikle umuyoruz. Saygı ve şükranlarımızla.

Türkmen vatandaşlar¹⁰⁹

Türkmen vatandaşlar ayrıca Genel Askerî Hâkim'e şu muhtırayı sundular:

Sayın Genel Askerî Hâkim Hazretleri,

Sayın Ekselansları! Silah çeken, vatandaşlara karşı silahlanmaya teşvik eden ve kışkırtanlar arasında hiçbir fark olmadığı sizin için bir sır değildir. Özellikle de silah taşıma amacı, cumhuriyete ve liderine sadık çok sayıda vatandaşın hayatını kaybetmesine neden olacak bir katliam gerçekleştirmekse bu durum daha da açık hâle gelmektedir.

Liderin konuşmalarında ve basın açıklamalarında verdiği güvencelerle bu durum kesin olarak kanıtlanmıştır. Başta Sayın Cumhurbaşkanı ve Kerkük Katliamı'nı soruşturmak için oluşturulan soruşturma komisyonu üyeleri olmak üzere sorumlu makamlar, korkunç Kerkük Katliamı'na katkıda bulunanlara karşı gerekli önlemleri aldılar. Ancak katliamı kışkırtarak, teşvik ederek,

109 el-Ânî, *Târîhu 'l-vizârâti 'l-'Irâkiyye fî 'l-'ahdi 'l-cumhûrî*, 47.

planlayarak ve sivil ve askerî faillere talimatlar vererek katkıda bulunanların bir kısmı adaletten kaçtı. Kaos ve yıkıma neden olanlara karşı açılacak davaya henüz dâhil edilmedikleri için adalete katkıda bulunmak ve soruşturma komisyonunun çalışmalarını kolaylaştırmak amacıyla bu dilekçeyi sunuyoruz. Bu dilekçede katliamı düzenleyen önemli şahsiyetlerin isimlerini, dilekçeye ekli kanıtlarla birlikte beyan ediyoruz.

1. Katliamın ikinci günü olan 16 Temmuz 1959 tarihli Millî Birlik Cephesi'nin bildirisi ilişikte sunulmuştur. Bu bildiri, Millî Birlik Cephesi'ni oluşturan tüm örgüt, kurum ve partilerin doğrudan sorumlu olduğunun kesin kanıtıdır. Aslında, [Millî Birlik Cephesi] katliamın büyük bir kısmını gerçekleştirmiştir. Ekli bildiriler ise sadece hazırlık niteliğindedir.
2. Katliamdan birkaç gün önce Cephe'nin Kerkük halkına yaptığı açık imzalı açıklama, bu grubun niyetinin kanıtıdır. Yaşananlar ve bu kişilerin niyetleri bildirinin görselinde yer almaktadır.
3. Ayrıca yetkili makamların tanıdığı Kerkük Barış Destekçileri Ulusal Komitesi üyeleri, istedikleri ve arzuladıkları şekilde sürgüne gönderilen veya tutuklanan gerici ve uşak dedikleri kişilere karşı halkı kışkırtmayı içeren bir bildiri yayınladılar. Bu bildiri 14 Temmuz 1959 sabahı yayınlanıp dağıtıldı ve ekte söz konusu bildirinin bir kopyası bulunmaktadır.
4. Halk Birliği gazetesi, 18 Temmuz 1959 tarihli 147. sayısında katliamdan sonra Başbakan'la görüşme talepleri reddedilen Kerkük'teki demokratik örgütlerin temsilcileri adına; katliamı meşrulaştırmak için Türkmen vatandaşlarını kurdukları hayali bir komployla suçladılar. Telgrafın bir kopyası ektedir.
5. Ordunun bölgeye geldiği, bazı subay ve askerlerin bireysel veya toplu olarak katliama katıldığı, çeşitli malların yağmaladığı ve bu subayların bir kısmının adalete teslim edilmediği sır değildir.
6. Bu beyanlarda adı geçen ve bunları imzalayan kişiler sorumlu tutulurken, diğerleri sorumlu tutulmamış veya sorumluluklarını gerektirecek herhangi bir suçla itham edilmemiştir. Bu nedenle ulaşmaya kararlı olduğunuz adalete hizmet etmek için bu dilekçeyi sunuyor ve dikkatinizi çekeceğini umuyoruz. Uzun ömürler dileriz.¹¹⁰

¹¹⁰ el-Ânî, *Târîhu'l-vizârâti'l-'Irâkiyye fî'l-'ahdi'l-cumhûri*, 51. Ayrıca bkz. Câsim Muhlis, *Zikrayât Nâzim et-Tabakcalî ve müzekkerât el-muhâmi Câsim Muhlis* (Beyrût: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1969).

Dilekçe, iki avukat ve emekli bir asker tarafından imzalandı.

Ne yazık ki Abdülkerim Kasım, 7 Ekim 1959'da kendisine yönelik suikast girişiminin ardından geri dönerek komünistleri ve partizanları temize çıkarmaya çalıştı. 2 Ocak 1960 tarihinde es-Selam Hastanesinde bir basın toplantısı düzenledi. Bu yazıda daha önce kınadığı komünistlerin ve partizanların itibarını iade etmeye çalıştı. Suçu Birleşik Arap Cumhuriyeti ile Baasçıların üzerine attı.

Bu suçlardan sorumlu olanların çoğu, uzun yargılamalar gerektiren askerî mahkemelerde yargılandı. Suçları, çoğu aleyhine kesin delillerle kanıtlandı. Bunlardan yirmi sekizi idam cezasına çarptırılırken, suç ortakları ve örtbas edenlerin çoğu da birkaç yıl hapis cezasına çarptırıldı. İdam cezaları, bu cezaya çarptırılan tüm komünistlerin idam edildiği Arap Sosyalist Baas Partisi'nin iktidarı döneminde 23 Haziran 1963'te, Davud el-Cenâbî'nin 11 Şubat 1963'te idam edilmesinden sonra infaz edildi.

İngiliz Belgelerinden Kerkük Katliamı

Kerkük'te yaşanan katliamı İngiliz ve ABD hükûmeti yakından takip etti. İngilizler, bir raporda ABD hükûmetiyle aynı fikirde olmadıklarını belirttiler. Konu komşu ülkelerin de dikkatini çekti ve Irak hükûmetinden yaşanan olaylar hakkında açıklama talep ettiler.

18 Temmuz 1959 tarihinde İngiliz Büyükelçiliği, İngiliz Dışişleri Bakanlığına şu raporu gönderdi:¹¹¹

1. Kerkük'te yaşanan olayların niteliği hakkında kesin bilgi edinmek oldukça zor. Irak Petrol Şirketi çalışanlarının sağlık durumları iyi ve bu olaylardan etkilenmediler. Fakat şehir tamamen kapatılmış durumda. Şehrin belirli bölgelerini hedef alan uçaksavar füzelerinin -havan topu da olabilir.- kullanıldığına dair haberler var. Kerkük'e gidiş-dönüş tren seferleri durduruldu. Huzursuzluk devam ediyor gibi görünüyor. Eastern Bankın kapıları bugün kapalıydı ve tüm çalışanların sağlık durumları iyidir.
2. Olaylar, ayın 13'ünde bir Türkmen kahvesinin bir grup Kürt tarafından saldırıya uğraması ve ateşe verilmesiyle başladı. Olayda bazı Türkmenler hayatını kaybetti. İçişleri Bakan Yardımcısının Türk Askerî Ataşe-

¹¹¹ Büyükelçi Sir George Trevelyan'ın 18 Temmuz 1959 tarihli ve 973 numaralı telgrafı, F.O 371/140919 dosyası, İngiliz Millî Arşiv (National Archives), Londra.

si'ne ilettiğine göre ölü sayısı 25 olarak belirlenmiştir. Ancak sayının bundan daha fazla olma ihtimali var. Çoğunluğu Kürtlerden oluşan İkinci Tümen kuvvetlerinin önemli bir kısmının fitnecilere sempati duyduğuna dair doğrulanmamış bilgiler var.¹¹²

3. Bağdat'ta cinayetlerin eşlik ettiği farklı olaylar yaşandı. Birinci Özel Askerî Mahkeme Başkanı Tuğgeneral Şemseddin'in, millîyetçilerden birini barındırdıktan sonra kendinî savunmak amacıyla komünistleri vurmak zorunda kaldığına dair haberler yayıldı. Bazı kişiler, anti-komünist bir gazete olan Bağdat'ın ofislerini tahrip etti, ancak gazetenin editörleri zarar görmedi.
4. Kırsal kesimlerde çeşitli olaylar yaşandı ve bunlar büyükelçilik merkezine gönderilen mektupta bildirildi. Kutlamalar sırasında bu olayların devam edip etmediğine dair ek bilgi bize ulaşmadı. Kerbela'da ise Şii-ler, 14 Temmuz kutlamalarından çok matem ayına önem verdiler.
5. Hükûmetteki dört yeni bakan arasında tek kadın olan, muhtemelen Komünist Parti'nin fiilî üyesidir. Abdulkadir İsmail, Pakistanlı meslektaşına (büyükelçiye), Başbakan'ın siyasi partilere altı ay içinde faaliyet izni verme sözüne rağmen, Komünistlerin şu anda parti faaliyetlerini askıya almayı düşünmediklerini bildirdi.¹¹³

İngiliz Büyükelçiliğinin 19 Temmuz 1959'da İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği telgrafta şu ifadeler yer alıyordu:

1. Kerkük ile ilgili olarak, son zamanlarda oraya gelen bazı kişilerden Türk Büyükelçiliğine ulaşan bilgilere göre olaylar 14 Temmuz akşamı başlasa da Kürtlerin bu olaylara daha önceden hazırlık yapmış olabileceği öğrenilmiştir. Türk Kahvesi'ni ateşe veren Kürtlerden oluşan kalabalık, halk direnişi mensuplarından oluşan bir grupla takviye edilerek Türkmen liderlerinin evlerine saldırdı. Saldırıda bazı Türkmen liderler hayatını kaybetti. Irak İkinci Tümenine bağlı Kürt unsurlar da saldırıya katılmış ve 15 Temmuz gününe kadar durum kontrolden çıkmıştır. Bazı Türkmenler kaleye sığınırken Kürt provokatörler onlara havan topuyla ateş ederek zorla çıkarmaya çalıştı.

¹¹² Olayların başlangıç tarihi, elçiliğin telgrafında yanlış verilmiştir. Doğru tarih 14 Temmuz akşamıdır. Bu yanlışlık daha sonra elçilik tarafından düzeltilmiştir.

¹¹³ Kastedilen kişi, Belediyeler Bakanı olarak atanan Nezihe ed-Dileymi'dir.

2. 16 Temmuz'da diğer ordu birliklerinden gelen zırhlı ve piyade birlikleri tarafından durum kontrol altına alındı. Halk direniş güçlerinin şehir sokaklarından çekilmesiyle durumun şu anda sakin ve istikrarlı olduğu bildiriliyor. Yaralı sayısının elliye geçtiği, uçakların sadece bildiri atmak için kullanıldığına dair söylentiler var.¹¹⁴

20 Temmuz 1959 tarihli "Kerkük Kargaşası" başlıklı telgrafta şunlar belirtiliyordu:

Genelkurmay Başkanı bana ölü sayısının 31, yaralı sayısının 130 olduğunu bildirdi. Katliamdan sorumlu olanlara karşı sıkı tedbirler alınacağını ve Kerkük'e soruşturma komisyonu gönderildiğini söyledi.

Ayrıca Dışişleri Bakanı, olayların kasıtlı bir komünist kışkırtmasıyla teklendiğini ifade etti. Bazı askerî gruplar hızlı bir tavır sergileyemedi ve bu durum onların yerine Kerkük dışından grupların getirilmesini gerektirdi. Son iki gündür huzur sağlandı. Tüm yabancılar iyi durumda.¹¹⁵

İngiltere'nin Bağdat Büyükelçiliği Bakanlığın bir sorusu üzerine 20 Temmuz'da İngiltere Dışişleri Bakanlığına şu bilgileri bildirdi:

Başbakan, 19 Temmuz'da Katolik kilisesinin açılışı için düzenlenen toplantıda şu noktalara vurgu yaptı:

Son dönemde başta Kerkük olmak üzere birçok il ve ilçede yaşanan olayları kınadı. Olaydan sorumlu olanların en ağır şekilde cezalandırılacağını ifade etti.

- A. Hükûmetin elinde her türlü anarşist hareketi ezebilecek güçler var.
- B. Kitleleri başkalarına düşmanlık etmekten ve kışkırtmaktan vazgeçmeye çağırdı.
- C. Mezhepsel, dinsel, ideolojik veya fikri fanatizmden kaynaklanan her türlü ayrımcılığı kınadı.
- D. Irak halkının güven ve huzur içinde yaşaması hükûmetin öncelikli işlerindendir.
- E. Cumhuriyet düşmanlarının kötü niyetli oyunlarına kitleler itibar etmemelidir.

¹¹⁴ 20 Temmuz 1959 tarihli, Britanya Büyükelçisi'nin 983 numaralı telgrafı.

¹¹⁵ 20 Temmuz 1959 tarihli, Britanya Büyükelçisi'nin 983 numaralı telgrafı.

F. “Halk düşmanlarına özgürlük yok.” diyenlere yanıt olarak halk düşmanlarının, kitleler arasında korku salan bireyler veya gruplar tarafından değil, yetkili makamlar ve yasalar tarafından belirlendiğini açıkladı.

G. Kalabalığı korumak için yerel ordu, polis ve bekçiler oradaydı.¹¹⁶

İngiliz Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığının talebi üzerine 24 Temmuz 1959’da Kerkük’te meydana gelen olaylarla ilgili ayrıntılı bir rapor gönderdi ve raporda olayların gelişimi şu şekilde açıklandı.

14 Temmuz:

1. Olay, Halk Direniş Güçleri mensuplarının desteğiyle bir grup Kürt’ün, bölgeyi süsleyen zafer yayı üzerindeki Türkçe yazıları protesto etmek amacıyla bir Türkmen Kahvesi’ne saldırmasıyla başladı. Kahve yıkıldı ve sahibi öldürüldü.
2. Bunun üzerine şehrin Türkmen mahallelerine büyük çaplı bir saldırı düzenlendi. Türkmenlerin bazı ileri gelenleri öldürüldü, dükkânlar ve hükûmet binaları ateşe verildi. Saldırganlar, ele geçirdikleri bir polis karakolundan silah aldılar.
3. İkinci Tümene bağlı Kürt askerleri, kalabalık gruplar ve halk direnişi mensuplarıyla birleşerek Türkmenlere saldırdı. Sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Ancak Kürtler buna uymadı ve bazı Türkmen gruplar eski bir kaleye sığındı.

15 Temmuz:

1. Kerkük, gün boyunca Kürtlerin ve halk direnişi mensuplarının elinde kaldı.
2. Kürt saldırganlar, İkinci Tümeden kaçan askerlerin desteğiyle kaledeki Türkmenlere saldırmaya çalıştı.

16 Temmuz:

1. Zırhlı kuvvetler komutanı ve eski başbakan yardımcısının kardeşi Tuğgeneral Abdurrahman Arif liderliğindeki hükûmet takviye kuvvetleri geldi. Arif, İkinci Tümen birliklerine kamplarına, halk direnişi mensuplarına ise evlerine dönmelerini emretti. Şehirde güvenliğin yeniden sağlanması ve Türkmenleri kaleyi terk etmeye ikna etmek için ilk tedbirler alındı.

¹¹⁶ 20 Temmuz 1959 tarihli, Britanya Büyükelçiliğinin 984 numaralı telgrafi.

2. 19. Piyade Alayı (Abdülkerim Kasım Alayı) Komutanı Abdülkerim Muhammed, Bağdat'tan gelerek İkinci Tümenin komutasını üstlendi.

17-19 Temmuz:

Güvenlik ve hukukun üstünlüğü yeniden sağlandı.

1. Elimizdeki deliller incelendiğinde huzursuzluğun Kürtler ile Türkmenler arasında başladığı ancak komünistlerin bu huzursuzluğu sonuna kadar istismar ettiği anlaşılmaktadır. Böyle bir isyanı önceden tahmin edip buna karşı kapsamlı bir hazırlık yapmış olmaları pek muhtemel değildir. Komünistlerin olayları önceden planlayıp planlamadıklarına veya bilinen etkinlikleriyle ve öngördükleri olaylarda isyanları istismar edip etmediklerine hükmedemeyiz.
2. Büyükelçinin Tümgeneral (Ahmet Salih) el-Abdî'den duyduğu 31 ölü ve 130 yaralıdan daha fazla can kaybı olduğu söylentisini duymadık. Ama kamuoyunun öfkesi nedeniyle bazı abartılı söylentiler var.
3. Hükûmetin durumu yakından takip ettiği konusunda şüphe yok. Başbakan, 19 Temmuz'da yaptığı konuşmada düzeni ve sükûneti sağlama hususundaki kararlılıklarını vurguladı. Son günlerde bu yönde atılmış bazı adımlar olup, Askerî Genel Hâkim Tümgeneral el-Abdî ve askerî yetkililerin bu tedbirlere katılımı önemlidir. Örneğin:
  - a- Soruşturma komitesinin Kerkük'e ulaşması. Bu eylem hızla gerçekleştirildi ve dün Tümgeneral el-Abdî, şehirden kaçan Kerküklülere evlerine dönmeleri ve faillerin cezalandırılması için ilgili soruşturma komitesinde ifade vermeleri çağrısında bulundu.
  - b- Yargılama süreçlerinin hızlandırılması amacıyla Bağdat'ın belirli bölgelerine askerî subayların atanması. Benzer atamalar ülkenin geri kalanında da yapılabilir. Bu durum komünistlerin şiddetli tepkisine yol açabilir fakat hükûmetin bunu yapmaya kararlı olduğu aşîkârdır.
  - c- Halk dernekleri yasası doğru zamanda çıktı.
  - d- Basra Grevi hakkında alınan önlemler, hükûmetin kararlılığını ve yönelimini göstermektedir.
4. Beklendiği gibi komünizm yanlısı basın Kerkük'teki olayları kendi perspektifinden aktardı. Bu açıklama Halk Birliği gazetesine göre, Ker-

kük'ten bir heyetin Başbakan'a teslim etmesi gereken bir muhtıradan yer almıştı (Ancak bunu yapamadılar.) Muhtıranın tam kopyasını ekledim. Muhtıradan, muhalif grupların 14 Temmuz'da cumhuriyetin ilanının yıl dönümünü kutlayan cumhuriyet yanlısı güçlere saldırdığı belirtiliyor. Muhtıradan bu güçlerin İkinci Tümendeki Halk Direniş Güçleri'ne ve sadık güçlere saldırdığı iddia edildi. Irak ordusunun İkinci Tümen'indeki bazı komünist yanlısı unsurların o tarafa yakın durması nedeniyle, muhtıradan ordunun cumhuriyetin muhaliflerine karşı gerçek vatansvenlerin yanında olduğu iddia ediliyor.

5. Kahire Radyosu, Kerkük ayaklanmasını Musul Devrimi'nden bu yana yaşanan en önemli olay olarak nitelendirdi. Binlerce ölü ve yaralı olduğunu iddia etti. Bu sabah Dışişleri Bakanı ile bir süre görüştüm. Kahire Radyosu'nun tutumunun -Bağdat Radyosunun henüz benzer bir saldırı ile karşılık vermemiş olmasına rağmen- Birleşik Arap Cumhuriyeti ile olan gerginliğin azalmasını baltalayacağını bana bildirdi.¹¹⁷

Benzer bir telgrafta, İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliğinden İngiltere Dışişleri Bakanlığı Doğu Şubesi'ne gönderilen 25 Temmuz 1959 tarihli telgrafta, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi, Irak'taki İngiltere Büyükelçisi'nin 973 ve 978 sayılı telgraflarına atıfta bulunmuş ve telgraflarda şu ifadelerle yer verilmiştir:

Dışişleri Bakanlığının Bağdat Büyükelçisi'nden elde ettiği bilgi ve rakamların, Büyükelçi Humphrey Trevelyan'ın raporlarıyla büyük ölçüde örtüştüğü görülmektedir. Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Conralp, 23 Temmuz'da Bağdat Paketi Daimi Temsilcilerine yirmi beş Türkmenin öldürüldüğünü bildirdi. Conralp'ın olaylara ilişkin anlatımında Sir Humphrey Trevelyan'ın anlatımıyla uyuşmayan tek nokta, Bağdat'taki Türk Büyükelçisi'nin, karışıklıkların başlıca nedenlerinden birinin Irak ile Türkiye arasındaki dostane ilişkileri etkilemek olduğuna ve olayların arkasında tamamen Komünistlerin olduğuna inanmasıdır. Conralp, Irak hükûmetinin duruma ilişkin doğru tedbirleri alması, bu olayları kınadığını açıkça belirtmesi ve olaya neden olanları cezalandırmak için gerekli tedbirleri alacağı yönünde çaba sarf etmesi göz önüne alındığında, Türk hükûmetinin bu olaylar nedeniyle Irak hükûmetine karşı herhangi bir tedbir almayı düşünmediğini bana bildirdi.¹¹⁸

¹¹⁷ "24 Temmuz 1959 tarihli, 10133/6/59 numaralı gizli rapor Britanya Dışişleri Bakanlığına". Dosya: FO 371/140920, Britanya Arşivleri Dairesi, Londra.

¹¹⁸ 25 Temmuz 1959 tarihli, Britanya Büyükelçiliği Ankara'dan Britanya Dışişleri Bakanlığına gönderilen 365/10210 numaralı telgraf.

Dönemin Irak Başbakanı Abdülkerim Kasım'ın tepkisi ve almayı düşündüğü tedbirler hakkında, 30 Temmuz 1959 tarihinde Bağdat'taki İngiliz Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir telgrafta şunlar ifade ediliyordu:

1. Başbakanın Kerkük olaylarıyla ilgili özel komitenin soruşturmasının ardından bir basın toplantısı düzenlemesi niyetinin güçlü göstergesidir. Bu toplantı, kamuoyunu sorumlulara vermeyi planladığı ağır cezalara hazırlamak için yapılmış olabilir.
2. Kasım'ın yaşanan vahşet karşısında şoke olduğu ve bunun Özel Soruşturma Komitesi raporunda yer aldığı bilgisi bize ulaştı. Kasım tüm siyasi dengelere rağmen suçluların en ağır cezalarla cezalandırılması gerektiğine karar verdi. Yayımlamamaları şartıyla gazetecilere yaptığı açıklamada ölü sayısının 120'ye ve yaralı sayısının 140'a ulaşabileceğini, yaralıların tamamının ise Türkmen olduğunu söyledi.
3. Kasım her zamanki gibi komünistlerin isimlerini anmamaya özen gösteriyor ve aslında partilere karşı değil, bireylere yönelik tedbirlerden bahsediyor. Ama bu sözlerle komünistlerin kastedildiği biliniyor. Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü gazetecilere yaptığı açıklamada bunun komünistlere yönelik bugüne kadarki en sert saldırı olduğunu söyledi. Bu sabah eğitim konferansını görüşmek üzere Millî Eğitim Bakanı ile görüştüğümde bana bunun komünist dalgaya karşı atılmış en önemli adım olduğunu söyledi.
4. Polis güçlerinin Öğrenci Birliği ve diğer kuruluşlara yönelik baskınlarında ele geçirdiği deliller sonucunda Hükümet, Öğrenci Birliği, Tüccar Birliği ve Çiftçi Derneklerindeki komünist nüfuza karşı harekete geçmeye karardır. Basın toplantısının ardından Bağdat Radyosu, bir derneğin yirmi beş üyesinin, siyasi parti yolunu izlediği gerekçesiyle derneğin ve Esnaf ve Sanatkârlar Birliği'nin feshedilmesini talep eden bir telgraf yayımladı. Ayrıca seçimlerin tekrarlanmasını talep ettiler.
5. Başbakanın basına yönelik eleştirileri bu eğilimin bir işareti gibi görünüyor. Zira komünist yanlısı gazeteler geçen hafta daha ılımlı bir tutum sergilemeye başladı. Halkın Birliği gazetesi Kerkük'teki şikâyetlere odaklanmaya ve ulusal birliği teşvik etmeye başladı.
6. Askerî hâkim, devrim başladığından bu yana yaptığı benzeri görülmemiş kısıtlamalar içeren iki yeni açıklama yaptı. el-Abdî'nin basın toplantısında kararlı ve güçlü bir şekilde konuştuğu biliniyor.

7. Bağdat'ta şu anda bazı askerî önlemler alınıyor fakat genel durum endişe verici değil.
8. Halkın Birliği gazetesindeki basın toplantısıyla ilgili başyazı, vatandaşların özgürlüklerine yönelik saldırıları önlemeye odaklanılması gerektiğine değindi. Gazete, Kerkük'teki acı olayları kınamadığını, zira olaylar hakkında doğru bilgiye sahip olmadığını bildirdi. Komünistler, diğer demokratik örgütlerle birlikte ordunun koyduğu sokağa çıkma yasağına uyulması çağrısında bulundu. Diğer komünist gazeteler de son dönemde aynı uzlaşmacı yaklaşımı benimsedi.
9. Bağdat'taki Türk Büyükelçisi, hükûmetinden Kerkük'teki durumu soruşturması talimatını aldı. Dün bana Haşim Cevâd'ın faydalı bilgiler verdiğini ve bugün Ankara'ya gideceğini söyledi.

10. 3 Ağustos sabahı Dışişleri Bakanımızı ziyaret edeceğim.

Büyükelçilik, Askerî Genel Hâkim Ahmet Salih el-Abdî'nin açıklamalarına kronolojik sırayla bir ek ayırdı:

19 Temmuz:

Kerkük'te olaylar çıktı. Artık her şey normale döndü. Olayı araştırmak üzere özel bir soruşturma komitesi görevlendirildi ve failer adalete teslim edilecek.

Genel Askerî Hâkim Ofisini temsil eden üst düzey yetkililer, polis karakollarına ve adli makamlara iletilen şikâyetlerin çözümünü organize etmek ve hızlandırmak amacıyla Bağdat'taki altı ilçeye atandı.

21 Temmuz:

Evlerini terk eden Kerkük sakinlerine, dönmeleri ve Özel Soruşturma Komitesi'ne ifade vermeleri için çağrısında bulunuldu.

22 Temmuz:

Ruhsatlı veya ruhsatsız ateşli silah ve her türlü kesici alet taşımak yasaktır. Asker ve polis personeli, bu tür silahları taşıdığından şüphelenilen kişileri arama yetkisine sahiptir.

25 Temmuz:

Cumhuriyet Müdafaa Komiteleri adını alan ve kendi yetki alanları dışındaki konulara müdahale eden resmî veya yarı resmî dairelere bağlı kişiler, diğer

uzmanların çalışmalarını engelliyor ve kamu yararına zarar veriyor. Tüm kamu çalışanları işe gelmek zorundadır. Birim yöneticileri, çalışmaları yönlendirmek ve denetlemekle yükümlüdür. Sadece bu kişiler çalışanlar hakkında disiplin işlemi yapma yetkisine sahiptir.

Hükûmet, sözde Cumhuriyet Müdafaa Komiteleri'ne henüz ruhsat vermediğinden bu ismi kullanan ve çalışanları terörize eden herkes Ceza Kanunu'na göre cezalandırılacaktır. Memurlar, hangi taraftan olursa olsun işlerine dair herhangi bir müdahaleyi amirlerine bildirmeliler. Arındırma komiteleri daire başkanlarına yardımcı olacak. Başbakan, çalışanların hak ve geleceklerinin güvence altına alınmasını emretti. Çalışanlar adalet kurallarına uygun olarak, ayrımcılık veya kayırmacılık yapılmadan gerekli tüm tedbirlerin alınacağını bilmelidir.

29 Temmuz:

Halk Direnişi eğitim operasyonlarının ertelenmesi ve ülke genelindeki misyonlarının askıya alınması nedeniyle, Halk Direnişi üniforması giymek kesinlikle yasaktır. Ordu ve güvenlik güçleri bunu ihlal eden herkesi tutuklayacak.

Tüm ateşli silahların ruhsatları iptal edildi. Gelecekteki ateşli silah ruhsatları istisnai olarak verilecek. Buna uygun olarak tüm ruhsatsız ateşli silahlar uygun şekilde teslim edilmelidir.

Not: Halk derneklerinin çalışmalarını düzenleyip tanımlayan 1959 tarihli 151 sayılı Kanun çıkarıldı. Mayıs ayında kamuoyuna açıklanan taslakta komünistlerin itirazları dikkate alınmadı.¹¹⁹

“31 Temmuz 1959 tarihli bir başka telgrafta, Bağdat'taki İngiliz Büyükelçiliği, Başbakan'ın basın toplantısına ilişkin görüşlerini ve bazı gazetelerde yer alan haberler hakkındaki değerlendirmelerini İngiliz Dışişleri Bakanlığına iletti. Telgrafta şu ifadeler yer alıyordu:

Ertesi gün 28 Temmuz'da yapılan basın toplantısının haberine bütün mahalli gazeteler geniş yer verdi. Biri hariç tüm gazeteler kendilerine dağıtılan resmî metni yayımladı. Metnin tamamını size göndermedik. Muhakkak BBC Haber Servisi'nden ilgili metni okumuşsunuzdur. es-Sevra gazetesi ise metnin tamamını hiçbir eksiklik olmadan yayımladı. Bu da şunu gösteriyor:

¹¹⁹ 30 Temmuz 1959 tarihli, Britanya Büyükelçiliği Bağdat'tan Britanya Dışişleri Bakanlığına gönderilen 1029 numaralı telgraf. Dosya: FO 371/140920, Britanya Arşivleri Dairesi, Londra.

1. Başbakan “Bana karşı taraftan öldürülen bir kişi gösterin. Halkın düşmanları, vatandaşların çocuklarını sokaklarda sürükleyenleri bilenlerdir.” dedi. (Kadın ve çocukların fotoğraflarını gösterdi.)
2. Özgürlerin sesi mi, yoksa faşistlerin sesi mi? Gazetelerin yolundan sapmaması önemli.
3. Kerkük halkına karşı bir komplo kuruldu. Evlerinden arabalarla çıkarılıp sokaklarda sürüklendi. Bazıları hayatta ve tedavi görüyor.
4. Size, Öğrenci Birliği tarafından hazırlanan ve Bağdat’ı insanların sürükleneyeceği bölgelere ayıran haritaları göstereceğim. Örneğin “Falanca kişinin evi linç edilecek.” ya da “şüpheli.” Daha niceleri var böyle: Kimi şüpheli, kimisi ise linç edilip sürüklencek kişiler olarak işaretlenmişti. Kâmil Çadırcı’nı evi de dâhil olmak üzere sürüklenme için ayrılmış bir sokak var. Kerh’teki Molla Mustafa Barzânî’nin evi de sürüklenmek için işaretlenmiş. Bu, Öğrenci Birliği’nin görevleri arasında mı?
5. Gazetelerin tarafsız olması gerektiğini belirtirken özellikle Halk Birliği gazetesinin komplo teorilerini haberleştirme konusundaki ısrarına değindi.
6. Kerkük ve Bağdat’taki bu haritaların organizasyonuna ilişkin ayrıntılı bilgi veren Başbakan, Öğrenci Birliği’ni partizan siyasete bulaştığı gerekçesiyle eleştirdi.
7. “Sömürgecilikten bahsettiğinizde sömürgeciliğin kaynağını belirtmeyin, sadece sömürgecilikten bahsedin.” dedi.
8. Çiftçinin sorunlarıyla ilgilenmek tarım birliklerinin görevidir. Yanlış bir hesap yapılmış. Yasalara göre İçişleri Bakanlığının birliklere ruhsat verip sonrasında seçim yapması gerekiyor. Örneğin Kazım Ferhûd’un varlığı, onun istediği gibi hareket edebileceği ve ancak siyasi partisine danıştıktan sonra ruhsat verebileceği anlamına gelmiyor. Biz bu konular için gelmedik.
9. İnanın ki Kerkük’te barbarca işlenen terörist eylemlerden çok etkilendim.
10. Ne yazık ki oradaki (yani Kerkük’teki) kuruluşlar tarafsız davranmadılar.¹²⁰

¹²⁰ 31 Temmuz 1959 tarihli, Britanya Büyükelçiliğinden Britanya Dışişleri Bakanlığına gönderilen 1013/321/59 numaralı telgraf. 29 Temmuz 1959 tarihinde Bağdat’ta yayımlanan es-Sevra gazetesinin nüshasını temin etmeye çalıştık ancak başaramadık. Bu nedenle yayımlanan haberi İngilizceden çevirirken açıklamaların özünü korumaya çalıştık.

Londra Daily Telegraph gazetesi 31 Temmuz 1959 tarihli sayısında, anarşistlerin özellikle Irak Başbakanı Abdülkerim Kasım'ın açıklamalarından sonra kendilerine yönelik saldırıları göğüslediklerini ve Kasım'ın düzenlediği basın toplantısından sonraki on iki saat içinde çok sayıda üyenin halk örgütlerinden istifa ettiğini bildirmiştir.

Gazete, Abdülkerim Kasım'ın Kerkük Katliam haberi karşısında şok olduğunu ve bu haberi aldığı gece uyuyamadığı bilgisini de aktardı.¹²¹

3 Ağustos 1959 tarihinde Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliğinin İngiliz Dışişleri Bakanlığına gönderdiği önemli bir telgrafta şu ifadeler yer almaktadır:

Türkiye-Irak ilişkileriyle ilgili olarak 30 Temmuz'da Bakan Zorlu'ya, Irak'ta yaşayan çok sayıda Türkmenin hayatını kaybettiği veya yaralandığı Kerkük olaylarının, Irak ve Türkiye hükûmetleri arasındaki ilişkilerin seyrini etkileyip etkilemeyeceğini sordum. Konuyu kapanmış olarak gördüğünü ve Irak hükûmetinin bu olaylardan duyduğu derin üzüntüyü dile getiren açıklamalarında samimi olduğuna inandığını, yaşananların araştırılması ve sorumluların cezalandırılması için gerekli tüm tedbirlerin alındığını söyledi. Türk hükûmetinin, olayın özünü şiddetli bir şekilde takip etmek isteyen basının önüne geçmekte büyük zorluk çektiğini sözlerine ekledi.

Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği de 8 Ağustos 1959 tarihinde Londra'daki Dışişleri Bakanlığına şu telgrafi gönderdi:¹²²

Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi Müdürüne, gerek Bağdat'taki Türk Büyükelçisi'nden gerekse 14 Temmuz kutlamalarına katılmak üzere Bağdat'a giden heyetin notlarından edindiği bilgiler ışığında Irak'taki durum hakkında başka bir bilgisinin olup olmadığını sordum.

Sayın Benler elimizdeki bilgiler ışığında durumu değerlendirdi. Ancak, Türkiye'nin NATO daimi temsilci olarak bu konuyu NATO'da gündeme getirme olasılığını araştırdığını da sözlerine ekledi. Türk hükûmetinin müttefiklerinin iki konudaki bakış açısını bilmesi önemli olacaktır:

1. Kerkük'teki komünist şiddetin [Başbakan] Kasım üzerindeki kişisel etkisi neydi? Kasım karşı saldırıya geçti, doğru. Fakat Türkler, Kasım'ın komünistler ve milliyetçiler arasında bir denge kurmasının gerekli olduğuna inanıyordu.

¹²¹ Daily Telegraph gazetesi, 31 Temmuz 1959.

¹²² 3 Ağustos 1959 tarihli, Britanya Büyükelçiliği Ankara'dan Britanya Dışişleri Bakanlığına gönderilen 6 numaralı telgraf.

2. Moskova, Kerkük krizini bu kadar şiddetle yaratmayı planlamış mıydı? Yoksa Irak komünistleri, efendilerinin amaçladığından daha kapsamlı bir şekilde istismarda mı bulundular? Türk hükûmeti, olayların Moskova'da planlandığı kanaatinde. Çünkü Sovyet hükûmeti, Kasım'la Türkiye arasındaki dostluğun artmasından endişe duymaktadır.¹²³

İngilizlerin Kerkük Katliamı'na İlişkin Analizi:

İngiliz Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi'nde, Beyrut'ta ikamet eden Körfez ve Avrupa Şirketi'nin siyasi danışmanı Bay Copland'dan daireye ulaşan mektup hakkında tutanak düzenlendi. Bu, İngiliz Dışişleri Bakanlığının siyasi faaliyetlerle ilgili benzer kaynaklardan edinmeye alışık olduğu raporlardan biriydi.

Tutanak, Kerkük meselesi ve orada yaşanan trajediye ilişkin olarak raporda yer alan bilgilerin diğer kaynaklara göre daha ayrıntılı ve gerçeğe uygun olduğunu belirtir. Şu da var ki rapor bu olaylar sırasında bazı ordu alaylarındaki firarlara, bunların işlevsel ve askerî disipline uymamalarına ve komünist etkisinin etkisine odaklanılmasına ilişkin çekincelere işaret eder. İlgili tutanak etnik yönelimin daha etkili olduğu kanaatinde.

Bu yönde yapılan çalışmalar, İngiliz istihbarat ajanlarının raporlarının, ABD Dışişleri Bakanlığının Kerkük olaylarına ilişkin benimsediği analizlerden kökten farklı olduğunu ortaya koyuyor. İngiliz yaklaşımı, Irak siyasetindeki uçurumun derinliğini ve iktidarın komünistlerin elinde olduğunu gösteren kanıtlara rağmen Amerikalıların Irak'taki olayların gidişatına ilişkin nispeten iyimser bakış açısını eleştiriyor.

Raporda Abdülkerim Kasım'ın Kerkük'te yaşananlardan ilk saatlerden itibaren haberdar olmamasının mümkün olmadığı belirtilir. Görünen o ki dört gün boyunca Kerkük'te yaşananlar hakkında ne kamuoyuna ne de diplomatlara herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bunun sebebi, Kasım'ın o kritik anda tavrını belirlemeden önce olayların nasıl gelişeceğini beklemesiydi.

31 Temmuz 1959 tarihinde kaleme alınan bu rapor, iç kaynaklardan elde edilen yarı doğrulanmış bilgileri bir araya getirmesinin yanı sıra Batı ve Türk kaynaklarından, Kahire, Beyrut ve Irak'tan alınan raporlardan elde edilen bilgileri de içermesi bakımından önemlidir.

¹²³ 8 Ağustos 1959 tarihli, Britanya Büyükelçiliği Ankara'dan Britanya Dışişleri Bakanlığına gönderilen 10210/380 numaralı telgraf. Dosya: FO 371/140921, Britanya Arşivleri Dairesi, Londra.

Raporda Kerkük'teki olaylar şöyle ele alınıyor:

1. Kerkük'teki Türkmenler, olaydan on gün önce bir şeylerin olacağını bildiklerini söylüyor. Nefret ettikleri Berzencî lakaplı bir Kürt olan Kerkük Belediye Başkanı'nın, askerî teçhizatların (üniforma ve muhtemelen hafif silahlar gibi) depolanmasını denetlediğini fark ettiler. Türkmenler ayrıca Berzencî'nin bazı Kürt arkadaşlarına 14 Temmuz'dan önce Kerkük kentini terk etmeleri yönünde tavsiyede bulunduğunu da öğrendiler. Türkmenlerin bu endişelerinde haklı olup olmadıkları bir tarafa fakat bir şeyden endişe duydukları ve bir tür sorun bekledikleri açıktır.
2. Türkmenlerin ve Kürtlerin katılımıyla gerçekleşen 14 Temmuz kutlamalarında sabahın erken saatlerinde herhangi bir sorun yaşanmadı. Sınıflandırılması zor olan ve sonradan komünist olarak adlandırılan çok sayıda kişi buradaydı. Bunların kaçının gerçekte Komünist Partiye mensup olduğu tam olarak belli değildir. Taşındıkları pankartlara bakılırsa en azından propaganda anlamında talimatları komünistlerden aldıkları söylenebilir.
3. Olayların ilk kıvılcımı 14 Temmuz öğleden sonra saat tam dörtte askerî araçlara yerleştirilen hoparlörlerden Türkmenler kışkırılmaya, aşağılanmaya ve komünist cephelerinden biri olan Birleşik Ulusal Cephe'si övülmeye başlayınca ortaya çıktı. Türkmen kaynakları, ordu araçlarından gelen hakaretleri duyunca yürüyüşe katılmaktan vazgeçtiklerini belirtiyor. Diğer kaynaklar ise bazı Türkmenlerin bu hakaretlere itiraz ettiğini ve bazı Türkmenlerin bir ordu aracını devirmeye çalıştığını belirtiyor. Gözlemciler iki saat sonra ordu araçlarının Türkmenlere yönelik hakaret yağmurunu durdurup "Hepimiz dostuz." söylemlerine başlamasıyla tutum değişikliğinin yaşandığını ve tüm katmanların kutlamalara katıldığını söylüyor.
4. 14 Temmuz akşamı saat yedi olduğunda ilk olay Kürt sivillerden oluşan bir kalabalığın -Komünist olup olmadıklarına dair güvenilir bir bilgi yok.- Osman isimli bir Türkmene ait 14 Temmuz Kahvesi'nde toplanmasıyla yaşandı. Kürtler, Osman'dan kahvenin iç ve dış duvarlarını süsleyen bazı sloganları kaldırmasını isteyip bunu yapmaması hâlinde ağır sonuçlarla karşılaşacağı konusunda uyardılar. Osman sloganları örttü ve kalabalık kahveden uzaklaştı. Ancak daha sonra öfkelenen Kürtler, duygularına hâkim olamayıp Osman'ı dışarı sürükleyip öldürdüler.

5. Kerkük'te yaşanan diğer olayların eş zamanlı olup olmadığına dair elimizde kesin bir bilgi yok. Ancak Osman'ın kahveden çıkarılıp öldürüldüğü anda iki olayın daha yaşandığına dair çeşitli deliller var. Her hâlükârda 14 Temmuz Kahvesi'ne yapılan saldırı ve diğer olaylar, Halk Direniş Güçleri'ni de olayların içine çeken bir histeri fırtınası yarattı. 14 Temmuz günü saat 18.00-20.00 arasında bir grup halk direnişçisi İmam Kasım Karakolu'nu ele geçirdi ve silahlara el koydu. Halk direnişçileri, Osman'ın naaşını sokaklarda sürükleyerek taşıyan Kürtlere katıldı ve bölgedeki Türkmenlere ait dükkânlar yağmaladı.
6. 14 Temmuz Kahvesi'ne yapılan saldırıdan dakikalar sonra, İkinci Tümen Komutan Yardımcısı Tuğgeneral Mahmut Abdürrezzak, emrindeki birliklere sokaklara çıkma, durumu kontrol altına alma ve bu tür isyan gösterilerini yasaklama emri verdi. Bu birlikler, Kürtlerin ve "komünistlerin" (Kaynaklarımız, olaylara komünistlerin katılımlarının türü ve kapsamı konusunda kesin bir bilgi olmadığını belirtmek için tırnak içinde "komünistler" kelimesini kullanmıştır.) Türkmenler karşısında üstünlük sağladıklarını ve emirleri yerine getirmenin durumu kontrol altına almak amacıyla Kürtlere ve "komünistlere" saldırmak anlamına geldiğini fark edince duraksamışlardır.
7. Bu arada, Dördüncü Tugay'dan bazı genç subay ve astsubaylar komutanlarına isyan ederek Kürt siviller ve halk direniş güçleriyle birlikte Türkmen mahallelerine saldırdılar. İtaatsizlik etmekten kaçınan bazı İkinci Tümen güçleri ise onlara koruma sağladı. Sonrasında yaşananlara dair haberler birbiri ile çelişmektedir. Bazı haberlere göre bir grup subay Tuğgeneral Mahmut Abdürrezzak'ın ofisine baskın düzenledi ve onu silah zoruyla tehdit etti. Ayrıca daha önce verdiği emirleri iptal etmesini istedi. Ancak İkinci Tümen mensuplarının moral ve disiplininin, sokağa çıktıktan ve Halk Direniş Güçleri ile isyancı askerlerin Kerkük'te üstünlüğü ele geçirdiğini gördükten birkaç saat sonra dibe vurduğu aşikârdır.¹²⁴ İkinci Tümen'den bazı kişilerin itaatsizliğinin sebeplerinden biri de komünist ya da komünist yanlısı olarak bilinen eski İkinci Tümen Komutanı Davud Selman el-Cenâbî'ye olan bağlılıkları ve Muhammed Abdürrezzak'ın İkinci Tümen'in işlerini kendi üzerine almasına duydukları kızgınlık.

124 Raporun üzerine Doğu Dairesi yetkilileri tarafından şöyle bir not düşülmüştür: Hayır, konu tüm tugay personeli ile ilgili değil, yalnızca tek bir taburla ilgilidir.

lıktı. Katliamı Tuğgeneral el-Cenâbî'nin planladığı yönündeki haberler doğrulanmadı.

8. Tuğgeneral Abdürrezzak'ın emrine göre ordunun 14 Temmuz akşamı saat 20.00 ile 21.00 arasında hareket etmesi gerekiyordu. Ancak halk direnişi ve isyancı askerler akşam saat 11'de Kerkük'ün bütün bölgelelerini kapsayacak şekilde sokağa çıkma yasağı kararı aldılar ve bu yasak sırasında Türkmen mahallelerinde yağma ve talan yapan Kürtlere katıldılar. Sabah saat 3'e kadar Halk Direniş'inden gruplar Kürtler, isyancı askerler ve "komünistler"den oluşan çeteler Türkmen mahallelerindeki evlere baskın düzenleyerek ev ev dolaşp Türkmen ileri gelenlerini tutukladılar. Aralarında Türkmen millîyetçi hareketinin önde gelen isimlerinden Atâ Hayrullah'ın da bulunduğu kişileri sokaklarda sürükleyerek veya ciplerin arkasına bağlayarak gözaltına aldılar.
9. 15 Temmuz sabahı, Asuriler ve Ermenilerin yanı sıra çok sayıda Türkmen, Kerkük Kalesi'ne sığındı. 16 Temmuz sabahı ise halk direniş güçleri kaleye havan ve bazukalarla saldırarak büyük tahribata yol açtı. Ancak yaralıların sayısının az olduğu söylenmesine rağmen henüz bir haber alınmadı.
10. 15 Temmuz sabahına kadar Kerkük'teki durumu takviye etmek için askerî heyetlere herhangi bir emir verilmemişti. Çelişkili haberler göz önüne alındığında şu ana kadar henüz cevabı bulunamayan kritik bir soru ortaya çıkıyor: Kasım'ın ve üst düzey yetkililerin ofisinde olayların patlak verdiği haberi geldiği andan Kerkük'e takviye kuvvetlerin gönderilmesi emri verilene kadarki süreçte neler yaşandı? Ancak kesin olan şu ki Abdülkerim Kasım, Ahmet Salih el-Abdî ve diğer üst düzey subayların ofisleri, mezkur kişilerin güvенеbilecekleri en iyi güçleri aradıkları zaman kaos içindeydi. Son olarak Tuğgeneral Arif'in yardım kuvvetlerinin komutanlığına atanması kararı alındı. Orduda aynı isimde üç Tuğgeneral Arif olduğu için yardım kuvvetlerin komutasını üstlenen Tuğgeneral Arif'in kimliği konusunda çelişkili haberler var. Ancak artık bu haberlerin Abdüsselam Arif'in kardeşi Tuğgeneral Arif olduğu yönündeki iddiaların yanlış olduğu kesinleşti. Yardım kuvvetleri arasında Celavla, Bağdat'taki Raşit Kampı ve Bağdat'ın 40 kilometre güneyindeki Musayyib'den çeşitli taburlar yer aldı. Bu kuvvetler 15 Temmuz öğleden sonra bölgeye ulaşmaya başladı. Ve aynı ayın 16'sında sert önlemler alınmaya başladı. Akabinde Dördüncü Tugayın çoğu Kürt olan birçok üyesi hareketlerini bırakıp savaş alanından kaçtı. Tugay'ın diğer subay ve askerleri kışalarına döndü ve halk direnişi üyele-

ri dağıtıldı. Ayın 17'sinde sadece birkaç dağınık çatışma olayı yaşandı ve nihayet ayın 18'inde öğleden sonra durum istikrara kavuştu.

11. Kerkük olaylarını, ilk saatlerinden itibaren Irak ordusunun çeşitli kademelerindeki subaylar yakından takip ediyordu. Takviye kuvvetlerinin Kerkük'ü zamanında ele geçirmeyi başaramaması durumunda Irak ordusunun saflarında kaos, parçalanma ve ihtilafın yayılacağına dair güçlü işaretler vardı. Ayın 18'inde akşam saatlerinde Bağdat'taki üst düzey subaylar, durumun askerler tarafından kontrol altına alındığını anlayınca Kasım'ın bazı sert tedbirler alması gerektiği konusunda ısrar ettiler. Kasım, Kerkük'te yaşananları iki ayrı açıklamayla kınamasına rağmen kendisine üst düzey ordu subayları tarafından baskı uygulanana kadar belirli adımları atmaktan çekindi. Kasım'ın, birçok Iraklı subay gibi taraf tutmaksızın Kerkük'teki olayların nasıl gelişeceğini görmek için uzun süre beklediğini gösteren kanıtlar var.

Sonuç olarak kaynaklarımız Kerkük'te yaşanan olayların her iki tarafında da “komünist” bir el olduğuna dair somut bir kanıt olmadığını ve bu olayı tüm raporların bir Türkmen-Kürt çatışması olarak nitelendirdiğini belirtmektedir. Hükûmetin isyanları bastırma eylemlerinin isyana karşı güvenlik sağlamayı amaçladığı, Kasım ve üst düzey Irak hükûmet yetkililerinin eylemlerinin anti-komünist eylemler olduğuna dair bir gösterge bulunmadığı da ifade ediliyor. Kasım'ın Kerkük'teki olaylarla ilgili açıklamalarında hiçbir zaman komünistlerin adını anmayıp Arap diplomatlarla konuşurken “sahte komünistleri” suçlaması dikkat çekicidir.

Mezkûr kaynaklara dayandırılan raporda Türkmenlere ilişkin bilgilere yer verilerek Kerkük'te 70-80 bin, çevresinde ise 20 bin Türkmenin yaşadığı belirtiliyor.¹²⁵

Raporda, Kerkük ile Musul arasındaki şehir ve köylerde başka Türkmen gruplarının da yaşadığı, Mendeli bölgesinde ise büyük bir Türkmen grubunun ikamet ettiği belirtiliyor.

Raporda Abdülkerim Kasım'ın, Musul'daki darbe girişiminin ardından görevden alınan subayların yerine geçmesi beklenen ve geçen nisan ayında mezun olan 880 yedek subayı görevden aldığı belirtiliyor.

¹²⁵ Mezkûr rapor, ayrıca Irak hükûmetinin Türkmen terimini yalnızca Türk kökenli olanlar için değil, Türkçe konuşan Ermeniler ve Asuriler için de kullandığı hatasına düşmektedir. Bu durum, yakın zamana kadar Kerkük'te “Kale Hristiyanları” olarak bilinen küçük bir Türkmen Hristiyan azınlığının varlığı nedeniyle kendilerini yanıltmış olabilir.

Rapor Irak Petrol Şirketi bekçilerinin isyancılarla ilişkisine dair haberlerin sadece yabancı basında yer aldığını belirtiyor. Ayrıca yaşanan kriz sırasında aralarında Kerkük'te bulunan şirket yetkilileri de dâhil olmak üzere diğer kaynaklar, yabancıların aktardığı söylentilerin abartılı olduğunu, bu güçlerin şirketin malını ve çalışanlarının canını koruma görevini yerine getirdiğini, şirket yetkililerinin ise bu korumalar tarafından yapılan herhangi bir ihlali bildirmedini ifade etti.¹²⁶

Türk Belgelerinden Katliam Konusu

Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliğinin Türkiye Dışişleri Bakanlığına gönderdiği belgeler incelendiğinde aşağıdaki hususların yer aldığı görülmektedir.

Büyükelçilik, 18 Temmuz 1959 tarihli bir telgrafi Bakanlık merkezine gönderdi. Bu telgrafta aşağıdaki ifadeler vardı:¹²⁷

1. Sıkıyönetim Komutanlığı, Kerkük'teki olaylara ilişkin 104 sayılı bir açıklama yayımladı. Bu açıklamada Kerkük'te son günlerde can ve mal kaybına yol açan şiddet olaylarının yaşandığı belirtildi. Kentte yaşananlardan dolayı derin üzüntümüzü ifade edip her şeyin normale döndüğünü belirtmek isteriz. Olaylarla ilgili soruşturmanın yürütüleceğini, sorumluların tespit edilip adalete teslim edileceğini kamuoyuna duyurmak isteriz. Nitekim bu amaçla Kerkük'e bir soruşturma ekibi gönderilmiştir.
2. Başbakan Abdülkerim Kasım, 14 Temmuz kutlamaları dolayısıyla bir Katolik kilisesinde düzenlenen törende şunları söyledi:

(Kerkük'te yaşanan olayı şiddetle kınıyorum. Halkımıza saldıranlar hak ettikleri cezayı alacaklardır. Devlet elbette ki buna muktedirdir. Bu olayları gerçekleştirenlerin yoğun bir kin ve nefret duygusuyla hareket ettikleri ortaya çıkmıştır. Halkımıza saldıran anarşistleri ezecek güçteyiz.)

Telgrafta Iraklı yetkililerin bu tarihe kadar Irak Türkmenlerinin adını zikretmekten kaçındıkları ancak Abdülkerim Kasım'ın bunu açıkça söyleyerek "Biz bu ülkede Türkmen, Kürt, Arap ve diğer gruplardan oluşuyoruz." dediği belirtiliyor. Telgrafta ayrıca Kasım'ın Kerkük halkına saldıranların en ağır şekilde cezalandırılacağı yönündeki ısrarlı ifadelerine de yer verildi.

¹²⁶ Britanya Dışişleri Bakanlığı Doğu Dairesi tarafından düzenlenen tutanakta yer alan rapor. Dosya: FO 371/140921, Britanya Arşivleri Dairesi, Londra.

¹²⁷ 18 Temmuz 1959 tarihli, Türkiye Büyükelçiliği Bağdat'tan gönderilen 301 numaralı telgraf.

Bağdat'ta bulunan Türkiye Büyükelçiliğinden Ankara'daki Dışişleri Bakanlığına gönderilen telgrafta şu ifadelere yer verildi:¹²⁸

Birleşik Arap Cumhuriyeti Büyükelçiliği, Kerkük'teki olayların takibine büyük önem veriyor. Mısır maslahatgüzarı, bu konuyu özel olarak görüşmek üzere Büyükelçilik Birinci Kâtibi'nden randevu talep etti. Maslahatgüzar, Kerkük'ten Bağdat'a kaçan bazı Türklerle görüştüğünü, Kerkük'teki durumun tehlikeli olduğunu ve kendisine ulaşan bilgilere göre sağcıların Türkleri, solcuların ve Kürt askerlerinin ise Kürtleri desteklediğini bildirdi. Kerkük Kalesi'nin bombalandığını ve Kerkük'te ölü sayısının 400'ü geçtiğini de ekledi.

Büyükelçiliğimiz birinci sekreterini ziyaret eden İngiliz Büyükelçiliği birinci sekreteri, Kerkük Petrol Şirketi çalışanlarının şehre girmelerinin engellendiğini fakat yoğun silah ve bomba sesleri duyduklarını bildirdi.

Büyükelçilik, Mısır Maslahatgüzarı'nın aktardığı rakamların ve bazı Türkmen vatandaşlarından duyduklarının abartılı olabileceğini belirtti.

Aynı telgrafta, en-Neftçi ailesinin özel şoförünün, aile evinin tamamen yıkıldığını söylediği belirtildi. Ancak öldükleri iddia edilen İbrahim en-Neftçi, Kasım en-Neftçi ve Selahaddin en-Neftçi'nin arka kapıdan kaçtıkları ve İbrahim en-Neftçi'nin kardeşinin kayınpederi Raşit Akif el-Hürmüzi'nin evinde bulundukları ve hayatta oldukları bildirildi.¹²⁹

Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğinden gönderilen 23 Temmuz 1959 tarihli bir telgrafta da aşağıdaki ifadeler yer alıyor:¹³⁰

Genel Askerî Hâkim Tümgeneral Ahmet Salih el-Abdî yaptığı açıklamada şunları ifade etti: Kerkük'teki durumun istikrara kavuştuğu ve normale döndüğü göz önüne alındığında Kerkük'ün tüm saygıdeğer vatandaşlarını şehirlerine dönmeye ve suça karışanları tespit edip kamu yararına hizmet eden yetkili makamlara destek olmak için Kerkük'e gönderilen özel soruşturma ekibi ile iş birliği yapmaya davet ediyoruz.

Ahmet Salih el-Abdî'nin bizzat Kerkük'e giderek iki gün orada kaldığını öğrendik. Devam eden soruşturmalar sonucunda sekiz üst düzey yetkili tutuklanarak Bağdat'a gönderildi. Tümgeneral el-Abdî'nin, Bağdat'taki İngiliz

¹²⁸ 20 Temmuz 1959 tarihli, Türkiye Büyükelçiliği Bağdat'tan gönderilen 305 numaralı telgraf.

¹²⁹ Aynı gün, abisi İbrahim'in evine bitişik olan evinden ayrılmasına izin verilmeyen Şehit Kasım en-Neftçi'nin vahşice öldürülerek şehit düştüğü ortaya çıktı.

¹³⁰ 23 Temmuz 1959 tarihli, Türkiye Büyükelçiliği Bağdat'tan gönderilen 301 numaralı telgraf.

Büyükelçisi'ne Kerkük olaylarında ölü sayısının 31'e ulaştığı bilgisini verdiği öğrenildi.

Türkiye Büyükelçiliğinin 3 Ağustos 1958 tarihli telgrafında şunlar yazıyordu.¹³¹

Irak Kara Kuvvetleri Komutanlığı Hareket Dairesi Başkanı Tümgeneral Ferit Elvan, Bağdat'ta düzenlenen bir resepsiyonda Türk askerî ataşesine, Kerkük olaylarında ölü sayısının 39'a ulaştığını, 70 ila 100 arasında yaralının ise çeşitli hastanelerde bulunduğunu bildirdi. Yaşananların komünist bir hareketin sonucu olduğu ve İkinci Tümen eski komutanı Davud el-Cenâbî'nin bu işi planlayanlar arasında olduğu kesin olarak kanıtlanmıştır. el-Cenâbî'nin şu anda tutuklu olduğunu ve daha önce İngiltere'de bir akıl hastanesinde tedavi gördüğünü belirtmiştir.

Telgrafta, Tuğgeneral Elvan'ın aşırı komünist olarak bilindiği ve açıklamasının düşündürücü olduğu belirtiliyordu. Telgrafta, Tuğgeneral Elvan'ın söylediklerine dair iki olasılık sunuluyordu: Birincisi, aslında komünist olmadığı, ikincisi ise verdiği destekten vazgeçtiği. Bu konu daha detaylı araştırılmayı hak ediyor.

8 Ekim 1959'da Türkiye Büyükelçiliği, Kerkük Katliamı'nda şehit düşenlerin fotoğraflarını içeren bir dosyayı Bakanlığa gönderdi. Bu fotoğraflar, Türkmenlerin ne kadar vahşice katledildiğini açıkça ortaya koymuştur. Ancak bu fotoğraflar 1960 darbesinden sonra Türkiye'de konuyla ilgili yasağın kaldırılmasına kadar Türkiye'nin hiçbir yerinde yayımlanmadı.¹³²

Bağdat'ta bulunan Türk Büyükelçiliğinden gönderilen 24 Kasım 1959 tarihli şifreli bir telgrafta, büyükelçilik Kerkük Katliamı'nda şehit sayısının kırkı geçmediği bilgisini aktardı. Büyükelçilik, davalarda şehit ailelerini temsil eden avukatlardan birinin ifadesine dayanarak şehit sayısının 36 civarında olduğunu ve kayıp kişilerin varlığı nedeniyle bu sayının artabileceğini belirtti. Büyükelçilik, Kerkük olayları Tazminat Komitesi Başkanı Kürt Devlet Bakanı Fuat Arif ile Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği Askerî Ataşesi arasında geçen son görüşmeyi aktardı. Arif, Kerkük olaylarında ölenlerin sayısının 31 olduğunu, bunlardan 8'inin Türkmen olmadığını söyledi. Fuat Arif, bu amaçla toplanan toplam bağış miktarının yetmiş beş bin Irak dinarı olduğunu ancak etkilenen-

¹³¹ 3 Ağustos 1959 tarihli, Türkiye Büyükelçiliği Bağdat'tan gönderilen 328 numaralı telgraf.

¹³² 8 Ekim 1959 tarihli, Türkiye Büyükelçiliği Bağdat'tan Bakanlık merkezine gönderilen 1141/741 numaralı yazı.

lerin kesin listesinin henüz teyit edilmemesi nedeniyle tazminat dağıtımının başlamadığını belirtti.¹³³

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Kerkük'ten gelen korkunç haberle sarsılan Türk kamuoyuna yönelik 25 Temmuz 1959 tarihli bir bildiri yayımladı. Bildiride, Kerkük şehrinde yaşanan talihsiz olaylar sonucu yaklaşık 30 Irak Türkmen vatandaşının öldürüldüğüne değinildi. Türk hükûmeti, Bağdat'taki Türk Büyükelçisi aracılığıyla Irak Dışişleri Bakanlığıyla temasa geçti, Türk Dışişleri Bakanı tarafından kabul edilen Ankara'daki Irak Büyükelçisi de Türk bakanın görüşünü destekledi ve Birleşmiş Milletler İlkeleri'ne aykırı olan bu tür acı olayların bir daha tekrarlanmayacağı yönünde güvence verdi. Irak hükûmetinin de belirttiği gibi gelecekte bu tür olayların yaşanmaması veya tekrarlanmaması için gerekli tedbirler alınacak.¹³⁴

Amerikan Gazetelerinin Yorumu

Bazı Amerikan gazeteleri Kerkük Katliam konusuna yer verdi. New York Times, 21 ve 26 Temmuz tarihlerinde konuyla ilgili iki makale yayımladı. Çıkan makalelere göre; Kerkük'te yaşanan olaylar nedeniyle Cumhuriyetin kuruluşunun birinci yıl dönümü kutlamalarının iptal edildiği haberi de yer aldı. Komünistler ile milliyetçi güçler veya Kürtler ile Türkmenler arasında çıkan çatışmalar üç gün sürdü. Kerkük'teki bir kahvede başlayan olaylarda yirmi ile altmış kişi hayatını kaybetti. Olayı soruşturmak üzere Bağdat'tan Kerkük'e bir soruşturma komitesi gönderildi.

Gazete, Bağdat'ın 240 kilometre kuzeyinde yer alan ve çoğunluğu yaşam standartları nispeten yüksek olan Türkmenlerden oluşan Kerkük'te bir soruşturma yürütüldüğünü bildirdi. Cinayetlere çeşitli silahlarla donatılmış Kürt sivililer de katıldı. Resmî orduyla iş birliği yapan komünist eğilimli halk direnişi mensubu da var.

Gazete, Bağdat'taki diplomatik kaynaklara dayandırdığı haberinde Kerkük'te bir grup Türkmenin evlerinden alınarak öldürüldüğünü bildirdi. Kentteki etnik çatışma Kürtlerin komünist yanlısı, Türkmenlerin ise komünist olmaması nedeniyle yoğunlaştı.¹³⁵

¹³³ 24 Kasım 1959 tarihli, Türkiye Büyükelçiliği Bağdat'tan gönderilen 518 numaralı telgraf.

¹³⁴ Saatçi, *el-Kıyanü'l-Türkmânî fi'l-Irak*, 2014, 210.

¹³⁵ en-Nakib, *Kerkük ve hüviyyetühe'l-kavmiyye ve's-sekâfiyye*, 144.

Irak Komünist Partisi'nin Kerkük Katliamı'na İlişkin Tutumu

Kerkük'teki katliama tepkiler çeşitlilik gösterdi. Parti, başlangıçta savunmacı bir tavır takınarak parti edebiyatında defalarca vurgulandığı gibi “sömürgeci, nefret dolu ve kötü niyetli grupları” suçladı.

Kerkük'teki komünist örgüt ve kuruluşların temsilcileri, Abdülkerim Kasım'a, Kerkük'te yaşananları kendi istedikleri şekilde anlatan ve katliam mağdurlarına karşı saldırıya geçen bir muhtıra sundular. Onları komplo kurmakla, gericilikle, tekerci petrol şirketlerinin peşinden gitmekle ve cumhuriyetin kazanımlarını tehlikeye atmakla suçladılar. Abdülkerim Kasım'ı komplocu unsurlara karşı durmaya çağırdılar ve Halk Birliği gazetesi 18 Temmuz 1959 tarihinde “Kerkük'teki Vandallara Karşı Daha Fazla Sertlik” ve “Kerkük'teki Sömürge Komplolarının Bastırılmasının Önemi” başlıklı birer makale yayımladı.¹³⁶

Aynı gazete 22 Temmuz 1959 tarihli yazısında Kerkük şehrinin, kendi ajanları ve bazı Bağdat Paktı ülkelerinin ajanlarının hegemonya ve faaliyet merkezi olduğunu ileri sürmüştür. Kentte bir komplo düzenlendiği iddiasının ardından haberde “Cumhuriyetin uyanık güçleri kudretini göstermiş ve şevvâf komplosunu çökerten güçlü ve kesin darbeyi (Kerkük şehrinde) vurmuştur.” denildi.¹³⁷

Abdülkerim Kasım'ın Kerkük'teki vahşi eylemleri kınayan açıklamalarının ve düzenlediği basın toplantısının ardından parti, halkın öfkesini yatıştırmaya çalıştı. Irak Komünist Partisi Merkez Komitesi, Kerkük ve diğer Irak kentlerinde yaşananların, “Parti destekçilerinin kazanımlarını kaybetme korkusundan kaynaklanıp suistimallere ve haksız baskı eylemlerine yol açan hatalı dürtüler” olduğunu değerlendirdiği geniş bir toplantı düzenledi.¹³⁸

Komünist Parti'nin resmî tutumu sorumluluğu reddetmekten yaşananları yanlış bir hesaplama olarak görmeye, sonra bu açıklamaları geri çekip bir kez daha mağduru suçlamaya kadar uzanıyordu.

Görgü tanıklarından, dönemin parti liderleri arasında yer alan partinin kuzey bölge sorumlusu Aziz Muhammed de vardı. Muhammed ifadesinde şunları söyledi:

¹³⁶ Semîr Abdülkerîm, *Advâ' ale'l-hareketi 'ş-şuyû' iyye fî'l-'Irâk* (Beyrût, 1998), 1/121.

¹³⁷ Abdülkerîm, *Advâ' ale'l-hareketi 'ş-şuyû' iyye fî'l-'Irâk*, 122.

¹³⁸ 3 Ağustos 1959 tarihli *İttihadü 'ş-ş'a'b* gazetesi, A.g.e, s. 123.

Yaşananları eksiksiz anlatabilirim. Devrimin birinci yıl dönümü arifesinde Kerkük'te gergin bir atmosfer vardı. Yıl dönümünü anmak için ortak bir yürüyüş yapılmasına karar verildi. Türkmen kardeşlerimiz hakları olan bağımsız bir yürüyüş düzenlemek istediler. Ancak bu durum mezkûr gergin ortamda bizim dâhil olmadığımız diğer taraflarca makbul karşılanmadı.

“Konvoyun üzerine ateş açıldı, silah seslerinin nereden geldiği belirlenemedi. Bu durum kaos hatta histeri yarattı. Durum kontrolden çıktı ve örgüt olarak hiçbir rolümüzün olmadığı Türkmenlere karşı çeşitli yanlışlar yapıp tasfiyeler yaşandı. Akan kanı durdurmak için elimizden gelen her türlü çabayı gösterdik ancak başarılı olamadık.”¹³⁹

Bu ifade, Kerkük Katliamı sırasında Kerkük'teki yerel Komünist Parti komitesinde yer almış olan Irak Komünist Partisi üyesi Adil Misrî'nin (Ebu Serûd) aşağıda verilen ifadesiyle uyuşmuyor:

“Kerkük'te yaşayan tüm etnik grupların istisnasız katılımı, yürüyüşe karşı o ana kadar herhangi bir sabotaj yapmayan petrol şirketi ajanlarının öfkesine yol açtı. Ancak daha sonra anlaşıldığı üzere barışçıl yürüyüşe katılan silahsız vatandaşlara yönelik bir katliam planlamışlardı. Yürüyüş Atlas Caddesi'ne girip Gençlik Gazinosu (!) ve Atlas Sineması'na ulaştıktan sonra çatılardan taş ve tuğla parçaları yağmaya başladı. Ardından caddeye bakan evlerden birinin çatısından hızla kurşun yağmuru başladı. İnsanlar bu hain saldırı karşısında şaşkına döndüler, dar sokaktan fırladılar ve bazıları yangının kaynağını bulup söndürmek için yol açtı. Sokak, panik ve kaos ortamında birbirlerinin üzerine hareket etmeye başlayan kalabalıklarla doldu. Dehşet içinde ağlayan çocukların ayaklar altında çiğnenmesi gibi korkunç sahneler yaşandı. Neyse ki hiç kimse ölmedi, kadınlar da ayaklar altında kaldı. Olaylar hızla gelişti, kontrol altına alınamadı. Petrol şirketinin ajanları tarafından önceden hazırlanmış gibi duran bazı unsurlar kaos yarattı ve insanları, özellikle Türkmenlere ait dükkan kapılarını kırmaya, öldürmeye, yağmalamaya ve yangın çıkarmaya teşvik etti. Halkın heyecanı öyle bir noktaya geldi ki sokaktaki her insan, kendisine suçlama parmağı kaldırıldığı için kaynağı ne olursa olsun ölümle tehdit ediliyordu.

Eski Kerkük Kalesi'nden üç gün boyunca aralıklarla ateş açıldı. Kale, ordu ve halk direnişi tarafından taranana kadar saldırılar durdurulamadı. Halk direnişinin tarama operasyonuna katılımı, İkinci Tümen Komutanlığının talebi

¹³⁹ Irak Komünist Partisi Sekreteri ile yapılan bir röportaj, 4 Ağustos 1979'da Londra'da yayımlanan *al-Vasat* dergisinin 288. sayısında “Komünist Partisi'nin Defterleri” başlığıyla yayımlanmıştır. Semine Naci Yusuf ve Nezar Halit, *Selâm âdil: Sîretü munâdil* (Şam, Dârü'l-medâ lil'sekâfe, 2001), 67.

ve Bağdat'tan cumhuriyet düşmanı gerici unsurların suçlarına son verilmesi yönünde gelen talimatlar üzerine gerçekleşti.”¹⁴⁰

Adı geçen siyasetçinin ifadesinden, yürüyüşe katılan silahsız vatandaşlara taş ve kurşun yağdığı söyleniyor. Hâlbuki öldürenler ve sürüklenenler, saldırgan dediği kişilerdir. Adil Misrî, katliamın ardından Abdülkerim Kasım'ın sorduğu soruya yanıt vermemeliydi: “Karşı taraftan öldürülen tek bir kişi gösterin bana. Ölenlerin hepsi neden Türkmen?”

Dolayısıyla olayın o anki birçok tanığı, özeleştirii yapmayı ve siyasi nedenlerle gerçekleşen öldürmeleri, sürüklenmeleri ve uygulanan işkenceleri kınama fırsatını kaçırmıştır. Meselenin insani boyutunu unutmuş; durumu ve saldırganları doğru bir şekilde ortaya koyan tarafsız raporların tamamını görmezden gelmiştir.

Abdülkerim Kasım Komünist Miydi?

Bu soru siyasi analistleri meşgul ediyor ve Batılı istihbarat çevreleri Abdülkerim Kasım'ın gerçek siyasi bağlantısını belirleme konusunda ikiye bölünmüş durumda. İngiliz hükûmet ajanları ve muhbirleri tarafından sunulan raporda, Kasım'ın kayıtlı bir komünist veya Irak Komünist Partisi'ne sadık olduğu yönündeki inançlarından vazgeçtiklerini daha önce belirtmiştik.

Bu arada, İngiliz yetkililere başka bir taraftan sunulan ve E.D. Rennie adlı bir iş adamının imzasını taşıyan bir rapor bu eğilimi destekliyor ve aşağıdaki ifadelerle yer veriyor:

“Abdülkerim Kasım, 1937 yılında Irak Komünist Partisi'ne katıldı ve 1945'te alkol ve kumara şiddetli bağımlılığı nedeniyle partiden ihraç edildi. Ancak 1951'de yeniden parti saflarına döndü. Bu durum, Komünist Parti'nin yayın organı olan Halk Birliği gazetesinin genel yayın yönetmeni Abdulkadir İsmail el-Bustânî tarafından, Kasım'ın Irak'taki siyasi partilerin yeniden faaliyet göstermelerine izin vermeyi reddetmesinin ardından yaptığı ayrıntılı bir açıklamayla dolaylı biçimde doğrulandı.”¹⁴¹

¹⁴⁰ Röportaj, *el-Sekâfetü'l-Cedide* dergisinde Eylül 1983'te yayımlanmıştır. A.g.e, s. 69.

¹⁴¹ İş insanı E. D. Renie'nin notu. Dosya: FO 371/140922, Britanya Belge Koruma Dairesi, Londra.

Dokuzuncu
Bölüm:
***Birinci
Türkmen
Eğitim
Konferansı***

Dokuzuncu Bölüm: *Birinci Türkmen Eğitim Konferansı*

Türkmen öğretmenlerinin ilk mahalli konferansı 28 Ağustos 1960'ta Kerkük'teki Atlas Sineması'nda yapıldı. Aynı ayın otuzuna kadar devam eden konferans, Millî Eğitim Bakanı İsmail el-Arif, Öğretmenler Sendikası Genel Sekreteri Dr. Safa el-Hafız ve Kerkük Öğretmenler Sendikası Başkanı Hakkı Hürmüzlü'nün konuşmalarıyla açıldı. Etkinliğe Kerkük'ten onlarca öğretmenin yanı sıra, Telafer, Musul, Erbil, Altunköprü, Dakuk, Tuzhurmatu, Kifri, Kızlarbat, Hanekin ve Bedre'den çok sayıda öğretmen heyeti katıldı.

Konferansta, genel olarak eğitim konularını ve Türkmen vatandaşlarının Irak Anayasası tarafından kendilerine garanti edilen ulusal haklardan yararlanma isteklerini ele alan önemli çalışma raporları sunuldu. Konferans, Müfredat ve Kitaplar Komitesi, Kamu ve Özel Okullar Komitesi, Ümmilikle (Okuma Yazma Bilmeme) Mücadele Komitesi, Üniversite Eğitim ve Burslar Komitesi ve Yazarlık, Çeviri ve Yayın Komitesi tarafından incelenen belirli konuları ele alan çalışma komitelerine ayrıldı. Önemli kararlar ve tavsiyeler alındı. Bunların en önemlileri şunlardır: ilkokullarda Türkmen dilinin öğretilmesi, bunun için özel kurslar açılarak öğretmenlerin hazırlanması, ders kitaplarının ve görsel materyallerin bu dilde hazırlanması, yetişkinlerin eğitimi ve okuma yazma seferberliği için özel kitapların yazılması ve bu amaçla köylerde ve kırsal bölgelerde eğitim merkezlerinin açılması, üniversitelerde Türkmen öğrencilere yeterli kontenjan ayrılması ve onların özel burslarla yabancı ülkelere gönderilmesi, Türkmen bölgelerinde öğretmen ve eğitmeni açığının giderilmesi, Türkmen diliyle kitap basımı ve yayını için özel matbaaların kurulması, eserlerin yayımlanmasının teşvik edilmesi ve Kerkük Öğretmenler Sendikası tarafından Arapça ve Türkmençe olmak üzere iki dilde bir dergi çıkarılması. Ayrıca Arapça eğitim güçlendirilerek yaygınlaştırılacaktır.

Türkmen öğretmenlerin ilk yerel konferansının önerileri sıcak bir şekilde karşılandı ve Türkmen vatandaşlarının kültürel haklarının tesis edilmesinde

temel teşkil etti. Türkmen toplumunun farklı kesimleri arasındaki güçlü uyum da açıkça görüldü; Bağdat Üniversitesindeki Türkmen öğrenciler, Kerkük Öğrenci Birliği ile iş birliği içinde, çeşitli Türkmen bölgelerinden gelen alt komite üyeleri ve heyet başkanları için görkemli bir resepsiyon düzenledi.

Konferans Kararları

Irak Cumhuriyeti Merkez Öğretmenler Sendikası tarafından yayımlanan Birinci Türkmen Öğretmenler Yerel Konferansı kararlarının tam metni aşağıdadır.¹⁴²

Müfredat ve Ders Kitapları Komisyonu Kararları

1. Konferans, Türkmen çalışmaları için Millî Eğitim Bakanlığı tarafından onaylanan genel müfredatın uygulanmasını desteklemekte ve müfredat planlamasına Türkmen uzmanların dâhil edilmesiyle yerel ihtiyaç ve koşulların dikkate alınmasını ummaktadır.
2. Konferansta, Arapça dilinin eğitimin her kademesinde okutulmaya devam etmesi ve Arapça ders kitaplarının kullanılması desteklenirken, Türkmencenin ilkokullarda açıklama, anlatma ve pekiştirme amacıyla kullanılmasının gerekliliği vurgulandı.
3. Konferans, öğrencilerimizin tüm eğitim kademelerinde kaderlerinin bağlı olduğu bu dile hakim olabilmeleri için hiçbir derste Arapça saatinin müfredatta belirtilenden az olmaması gerektiğine inanmaktadır. Konferans, Millî Eğitim Bakanlığının Türkmen bölgelerinde Arapça öğretmek üzere yetkin öğretmenler göndermesini talep etmektedir.
4. Konferans, ilkokullarda çeşitli sınıflarda Arapça okuma kitaplarının kullanılmasını desteklemektedir. Ancak, Türkmencenin ikinci sınıftan ilkokul sonuna kadar öğretilmesinin gerekliliğini görmekteyiz. Bu bağlamda aşağıdaki hususlar dikkate alınmalıdır:
  - a. Türkmen bölgelerinde 60/61 eğitim-öğretim yılından itibaren ikinci sınıf Türkmen dilinin öğretimi için temel bir ders kitabının geliştirilmesi ve okullarda kullanılması zorunluluğu.
  - b. 3, 4, 5 ve 6. sınıflar için seri kitaplar üretmeye devam etmek.

¹⁴² Mukarrarâtü'l-mu'tamari'l-maḥalliyi'l-evvel li'l-mu'allimîn al-Turkmân, Irak Öğretmenler Sendikası Yayınları, Vefa Matbaası, Bağdat, 1960.

c. Türkmençe ders saatlerinin dağılımı aşağıdaki çizelgeye göredir:

- İkinci sınıf: Haftada 4 saat
- Üçüncü sınıf: 3 saat
- Dördüncü sınıf: 3 saat
- Beşinci sınıf: 2 saat
- Altıncı sınıf: 2 saat

Konferans, bu saatlerin yönetilmesi konusunda bazı derslerin ders saatlerinin azaltılmasını veya artırılmasını Millî Eğitim Bakanlığına bırakıyor. Türkmençenin 60/61 eğitim-öğretim yılından itibaren öğretilmesini önerdiğimizden konferansta ikinci sınıf derslerinden iki saat hayat bilgisi, birer saat beden eğitimi ve sanat eğitiminin kaldırılması öneriliyor. Eğer iki saatlik hayat bilgisi dersini kaldırmak mümkün değilse ikinci sınıfın toplam ders saatinin haftada 28 saat yerine 30 saat yapılması da uygundur.

5. Konferans, Türkmençeyi ilkokullarda öğretecek öğretmenleri yetiştirmek amacıyla şunları öneriyor:
  - a. Türkmen okullarında kadın ve erkek öğretmen yetiştirmek amacıyla Türkmen dili dersinin ve öğretim esaslarının müfredata eklenmesinin gerekliliği, bu dersin bu enstitülerde Türkmen olmayan öğrenciler için seçmeli ders olarak verilmesi.
  - b. Türkmen dilinin öğretim esaslarını öğretmek amacıyla Türkmen öğretmenlerine yönelik kısa süreli kurslar açılması.

Kamu ve Özel Okullar Komitesi Kararları:

1. Türkmen diliyle alfabe, okuma, yazım kuralları ve kompozisyon gibi ders kitapları hazırlanırken bu iş Arap harfleriyle yazılmış Eski Türkçe sınırlarının dışına çıkmamalıdır. Çünkü mevcut halk lehçelerinin sayısı fazla olsa da bunların hepsi herkesin anlayabileceği ortak ve ilmî bir dilde birleştirilmektedir. Bu durum farklı türdeki tüm halk lehçelerinin kaynaştığı fasih Arapçaya benziyor.
2. Konferansta okuma yazma bilmeyen Türkmenlere yönelik bir okur-yazarlık programı uygulanarak Arapçanın yanı sıra yerel Türkmençe dilini öğrenme fırsatı verilmesi öneriliyor. Böylece günlük ve yaşamsal

ihtiyaçlarını karşılayabilir ve okuma yazma bilmeyen Türkmenlerin zihinleri aydınlanabilir.

3. Konferansta, Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türkmenlik çalışmalarını denetleyecek daimi bir Türkmen komitesinin kurulması öneriliyor.

Ümmilikle (Okuma Yazma Bilmeme) Mücadele Komisyonu Kararları:

1. Konferans, ümmiler arasında kültürün yaygınlaştırılmasını önermektedir. Bu nedenle Türkmen bölgelerindeki okuma yazma merkezlerinde kullanılmak üzere Türkmençe bir kitabın hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Konferansta ayrıca, okuma yazma bilmeyen bu kişilerin okuma yazma öğrendikten sonra faydalanabilecekleri bir dizi takip kitabının hazırlanması da öneriliyor.
2. Konferansta okuma yazma bilmemeyle mücadelede liyakat ve başarıyla mücadele eden öğretmenlere Irak dışında öğrenim izni ve burs verilmesi ve istedikleri yerlere nakilleri gibi ayrıcalıklar tanınması öneriliyor.
3. Konferansta Türkmen bölgelerinde sağlık ve sosyal kültürün yaygınlaştırılması, ümmiliğin ortadan kaldırılması ve temel eğitimin sorumluluk alanına dâhil olan tüm görevleri üstlenecek temel eğitim merkezlerinin kurulması öneriliyor.
4. Konferansta, her türlü modern araç kullanılarak ümmi kişilerin okuma yazma okullarına kaydolmalarının teşvik edilip bu merkezlere çekilmesi öneriliyor.

Lisansüstü Eğitim ve Burslar Komisyonu Kararları

1. Konferans, Millî Eğitim Bakanlığının Türkmen öğrencilerin Bağdat'taki enstitü ve fakültelere kabulünün, Türkmen bölgelerinin eğitim, sosyal hizmetler, sağlık, sanat ve yaşam standartlarını yükseltmeye yardımcı olacak diğer alanlarda çeşitli hizmetlere olan ihtiyaçları ile orantılı olmasını sağlamasını talep etmektedir. Böylece enstitü ve fakültelerden mezun olduktan sonra bu alanlarda çalışabileceklerini bilirler.
2. Konferansta, yeterli sayıda Türkmen öğrencinin burslar aracılığıyla Irak dışındaki üniversitelere ve fakültelere gönderilmesi öneriliyor.
3. Konferansta ortaokul ve liselerdeki kadroların takviye edilmesi ve güçlendirilmesi öneriliyor. Konferansta ayrıca, eğitime katkı sağlayacak la-

boratuvvarlar ve diğer tüm imkânların sağlanması ve bilim dallarında bu konuya özel önem verilerek tüm öğrencilere eğitimde fırsat eşitliğinin sunulması isteniyor.

Çeviri, Yazarlık ve Yayın Kurulu Kararları:

Konferans eğitimin yanı sıra Irak'ta kültürel birliği korumanın da Millî Eğitim Bakanlığının görevi olduğuna inanmaktadır. Konferans, onaylanan müfredatın Irak'taki tüm okullarda ve her seviyede uygulanmasını ummaktadır.

Konferansta Türkmen eğitimini denetlemek üzere Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde daimi bir komite kurulması ve Türkmen öğretmenlerinin yeteneklerinden yararlanılarak hedeflerin gerçekleştirilmesi amaçlanıyor.

Konferansta, eğitim alanında ilk öğretmen (ülkenin lideri) Tümgeneral Abdülkerim Kasım'ın görüş, talimat ve direktiflerinden yola çıkılması gerektiği vurgulanıyor.

Konferansta Türkmençe kitap, broşür ve dergilerin basılabilmesi için Millî Eğitim Bakanlığından Türkmençe harfli bir matbaa temin edilmesi talep ediliyor.

Konferansta Türkmen öğretmenlerinin kültür seviyesini yükseltmek amacıyla Öğretmenler Sendikasının Arapça ve Türkmençe haftalık veya aylık bir eğitim dergisi yayınlamasının yetkili makamlarca onaylanması umuluyor.

Konferans bilim, şiir, sanat ve edebiyat alanlarında yetenekli Türkmen yazarların eserlerini basıp yayımlamalarını teşvik edip desteklemeyi ve Türkmen el yazmalarının herkesin yararına basılmasına yardımcı olmayı öneriyor.

Konferansta Türkmen bölgelerindeki ümmilikle mücadele derslerinde kullanılmak üzere Türkmençe bir kitap yazılması öneriliyor.

Konferansta Türkmenlerin kısa tarihî ve Irak'taki yayılma alanlarının coğrafyası konularında eğitim verilmesi ve deneyimli Türkmenlerden oluşan bir komite oluşturulması öneriliyor. Bu konuda bilimsel araştırmalar yaparak tarihî, coğrafi, beşerî ve toplumsal gerçeklere ulaşmak ve araştırmalarını Millî Eğitim Bakanlığı Müfredat Daire Başkanlığının istifadesine sunmak için bu teklif önerilmiştir.

Konferans Öğretmenler Sendikası'na, imla sorununu incelemek üzere uzman ve deneyimli Türkmen öğretmenlerinden oluşan bir komite oluşturulmasını ve Türkmen dili dersleri için gerekli ders kitaplarının hazırlanmasında, şarkı ve parçaların bestelenmesinde kullanılabilecek deneyimli Türkmen öğretmenlerin adlarının yer aldığı bir listenin Millî Eğitim Bakanlığına sunulmasını öneriyor.

Konferansta Türkmençe çocuk edebiyatının teşvik edilip geliştirilmesi, çocukların sanatsal, dilsel ve kültürel yeteneklerini sergilemelerine olanak sağlayacak panolar, çizimler, haritalar vb. hazırlanıp üretilmesi öneriliyor.

Konferansta dil ve tarih araştırmaları, el yazmaları ve divanlar da dahil olmak üzere Türkmenlerin yeterliliklerinin geliştirilmesi ve araştırmalarının yayımlanması ve Türkmen bölgelerinde sosyal, beşeri ve sanatsal çalışmalar yapılması amacıyla Bağdat Üniversitesi, Irak Bilim Akademisi ve Güzel Sanatlar Enstitüsünden yardım isteniyor.

Konferansın sonuç bildirgesinde yer alan önerilerin hiçbiri dikkate alınmadı. 1970 yılında Türkmen vatandaşlarının kültürel haklarının onaylanmasının ardından Türkmen çalışmalarını canlandırmak için komiteler oluşturuldu. İlkokul birinci sınıflar için ders kitapları hazırlamak üzere İzzeddin Abdi Bayatlı, Muhammed Hurşit Dakuklî ve Reşit Kazım'dan oluşan bir komite kuruldu. Bunlar Millî Eğitim Bakanlığı tarafından basıldı ve Türkmen bölgelerindeki birinci sınıf öğrencilerine dağıtıldı. Kısa bir süre sonra tamamen nasıl kaldırıldıkları önümüzdeki bölümlerde ele alınacaktır.

Onuncu Bölüm:
*Kasım, Birinci
Baas ve Arif
zamanı*

Onuncu Bölüm

Kasım, Birinci Baas ve Arif zamanı

Türkmen Kadın Örgütlerinin Kuruluşu

Komünist akıma karşı Türkmen kadınları dik durmuştur. Kerkük komünist karakter taşıyan Irak Kadınlar Federasyonu'nun İslam ve Türkmen değer ve gelenekleriyle çelişen herhangi bir faaliyet yürütemediği belki de tek Irak şehri olmuştur. Kerkük'ü ziyaret edip buradaki kadınlarla görüşme talebinde bulunan Belediyeler Bakanı Nezihe Dulaimi, öfkelenerek toplantıyı terk etmek zorunda kaldı. Dulaimi, Kerkük'te yaşayan az sayıdaki kadın yoldaşını kadınlar ve aileler arasında Komünist Parti'nin ilkelerini yaymada başarısız oldukları için suçladı.

Bu olayın arkasından anti-komünist Cumhuriyet Kadınları Örgütü büyük bir ivme kazandı ve Kerkük'teki yetkililer örgüte katılan kadın sayısının çokluğu karşısında şaşkınlığa düştü. Bu kuruluş yıllarca Kerkük'teki kadınlara ve şehrin çevresinde bulunan köylerdeki ailelere ve öğrencilere önemli sosyal ve insani hizmetler sağlamıştır.

Ulusal Cephe ve Irak Türkmenleri

1960 yılında üniversitenin öğrenci birliği seçimleri öncesinde Bağdat Üniversitesinde Ulusal Cephe kuruldu. Cephe, Arap Sosyalist Baas Partisi, Arap Milliyetçi Hareketi, Müslüman Kardeşler, Bağımsızlık Partisi ve Türkmen Öğrenci Grubu tarafından temsil edildi. Cephe, seçimlere tek listeyle katıldı ve başarılı sonuçlar elde etti. Öğrenci birliğinde Türkmenleri temsil eden üç üye vardı.

Türkmen Kardeşlik Ocağı

1960 yılı Irak Türkmenlerinin kültürel ve siyasi yaşamında önemli bir değişim meydana geldi. Türkmen toplumunun tüm kesimleri, Türkmen sesini temsil etmek ve yansıtmak için ortak bir enstrüman üzerinde anlaştılar. Bu enstrü-

man kuruluş kararı 7 Mayıs 1960'ta yayımlanan Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın kurulmasıyla sağlandı. Kurucu kurul tarafından bir merkezin kiralanması, döşenmesi ve her türlü hazırlığının yapılmasıyla altyapı kurulmaya başlandı. Kayıtlı tüm üyelere oluşan genel kurul kısa bir süre sonra ilk toplantısını yaptı ve Bağdat'ın İvaziyne semtinde faaliyetlerini sürdürdü. Türkmen topluluğunun vicdanını yansıtan kültürel ve sosyal faaliyetlerin çoğunu gerçekleştirdi. Ocağın başlıca amaçlarından biri, entelektüel ve kültürel faaliyetleri zenginleştirmek ve fikrî çalışmalar için kitap ve referans kaynakları sağlamaktır.

Irak Türkmenlerinin millî ve kültürel faaliyetlerinde belki de en önemli temel değişim, Mayıs 1961 tarihinde yayın hayatına başlayan Arapça ve Türkçe Kardeşlik dergisinin yayımlanmasıyla gerçekleşti. Dergi, Irak halkının entelektüel hayatında önemli bir yer edindi. Önde gelen Iraklı düşünür ve şairler bu dergide makalelerini ve şiirlerini yayımladı. Dergide ayrıca tarih, bazı toplumsal meseleler, entelektüel tartışmalar ve edebiyat eleştirisi üzerine önemli çalışmalar yer aldı. Dergi, 1977 yılına kadar bağımsız ve dengeli durumunu sürdürdü. Bu tarihte Devrim Komuta Konseyi, Türkmen toplumunun çeşitli kesimlerinden demokratik yollarla seçilen idari organı görevden aldı. Bunun yerine bu sağlam kültürel yapının içeriğini boşaltma hedeflerini gerçekleştirmek üzere yetkililer tarafından seçilen yarı cahil bir grubu atadı.

Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın Erbil şehrinde şube açmasıyla etkisi daha da arttı. Türkmen vatandaşlar, bu dirençli şehirde kültürel ve entelektüel miraslarını canlandırmak için önemli bir çıkış noktası buldular. Ocak ayrıca Musul şehrinde bir şube daha açarak Musul ve çevresindeki köy ve ilçelerdeki Türkmenleri kendine çekti. Telafer ilçesi ile Musul'un köy ve kasabalarındaki aydınlar ve gençler, büyüyen bu şubeye önemli sosyal ve kültürel katkılar sağladı. Baas rejiminin yıkılmasının ardından Kerkük'te de ocağın bir şubesi açılmış ve kentin entelektüel ve kültürel hareketine zenginlik katmıştır.

Ocağın bir diğer başarısı çeşitli bölgelerden gelen Türkmen gençlerinin kültürel, entelektüel ve mesleki alanlarda yükseköğrenim görmelerini teşvik etmesi oldu. Ocak, öğrencileri barındırmak ve üniversite hayatına uyum sağlamalarına yardımcı olmak için bir iç departman kurdu. Bu hizmet, daha sonra Irak kamu hizmetinde üst düzey pozisyonlara gelen birçok kişiye fayda sağladı. Türkmen Kardeşlik Ocağı, kültürel ve sosyal bir kulüp olmasına rağmen siyasi faaliyetlere katkısı açıktır. Türkmen sesinin yetkili mercilere ve Irak halkına ulaştırılmasında önemli rol oynamıştır.

Türkmen arzularını temsil eden ocak, Irak'ta Türkmenlerin görüşlerini yansıtan temel talepleri dile getirmiştir. Bunlar arasında cumhurbaşkanlığına birden fazla kez sunduğu muhtıralar da yer alıyor.

Türkmen Aktivistlere Yönelik Suikastlar

Halkı terörlere etmek için Türkmen aktivistleri hedef alan bazı suikastlar başladı. Bu suikastlar, delil yetersizliği nedeniyle aklanmış olan Kerkük katliamı'na karışmış bazı kişileri hedef alan olayların bir tür intikamı niteliğindeydi.

6 Mart 1961 tarihinde, Kerkük'ün sevilen zanaatkârlarından Selahaddin Kayacı suikasta kurban gitti. Çalıştığı taş ocağından kamyonetiyle evine dönerken saldırganlar tarafından yolda pusuya düşürüldü. Otomatik silahlarla vurularak öldürüldü ve saldırganlar iz bırakmadan kaçtı.

Bu acı olay halkın duygularını çok derinden etkiledi. Öğrenciler, zanaatkârlar ve kalabalık bir topluluğun katıldığı görkemli bir cenaze töreni düzenlendi. Cenaze töreni büyük bir gösteriye dönüştü.¹⁴³

Bir başka üzücü olayda ise 9 Ocak 1962 tarihinde Ramazan ayında gerçekleştirilen vahşi bir suikast sonucu Türkmen aktivist Salah Terzi hayatını kaybetti. Üzerlerine ateş açıldığı zaman orada oturanlardan biri kurtuldu. Fakat arkadaşı İbrahim Hamza ağır yaralı olarak Salah Terzi ile birlikte hastaneye kaldırıldı. İbrahim Hamza aynı gece şehit olurken Terzi 10 Ocak 1962'de vefat etti.

İki şehidin cenazeleri için hazırlıklar devam etti. Fakat şehit aileleri ve yakınları, yetkililerin güvenlik gerekçesiyle cenazeleri teslim etmeme kararı karşısında şaşkına döndü. Bu karar bölge sakinlerini de öfkeliendirdi. Cumhuriyet Hastanesi önünde bölge sakinleri ile polis ve güvenlik güçleri arasında çatışmalar yaşandı. İki cenaze, yoğun güvenlik önlemleri altında mezarlığa taşınarak ilgili kişilere teslim edildi. Defin töreninin ardından güvenlik güçleri gösteri başlatan cenaze katılımcılarını dağıtmaya çalıştı ve kalabalığa saldırdı.

Ertesi gün genel grev başladı ve dükkânlar kapatıldı. Ancak halk bununla yetinmedi. Tutuklandıklarını öğrendikleri katillere ve onların destekçilerine saldırdı. Polis ve güvenlik güçlerinin engelleme çabalarına rağmen çok sayıda kişi kuşatmayı yardı. Çıkan olaylarda bir komünist öldü ve on beş kişi yaralandı. Bu olayların ardından yetkililer 120 Türkmeni tutukladı. Bunları Kerkük dışına sürgün edip ev hapsine aldı.¹⁴⁴

¹⁴³ Saatçi, *el-Kıyanü'l-Türkmânî fi'l-Irak*, 2014, 215.

¹⁴⁴ Saatçi, *el-Kıyanü'l-Türkmânî fi'l-Irak*, 2014, 216.

Birinci Baas Dönemi

İkinci askerî darbe Abdülkerim Kasım iktidarını devirdi. Bu darbe, Arap Sosyalist Baas Partisi tarafından ilk darbenin liderlerinden Abdusselam Arif ile iş birliği içinde gerçekleştirildi. Arif, Kasım ile anlaşamayınca görevden alınmıştı. Yapılan darbenin akabinde cumhurbaşkanı oldu.

Kasım'ın yaptığı darbeden sonra olduğu gibi Türkmen vatandaşlar, Kasım'ın yönetimini sona erdiren ikinci darbeden sonra da sıkıntılı dönemin geride kaldığını düşündüler. Türkmen vatandaşlar 8 Mart 1963'te darbenin birinci ayını anmak için düzenlenen halk kutlamasında mücadele tarihlerinin en büyük yürüyüşünü başkent Bağdat'ta düzenledi. Yürüyüşe çeşitli bölgelerden binlerce Türkmen katıldı.

Yeni hükûmet ırkçılık yapınca Devrim Komuta Konseyi, Bağdat'ın Vezi-riye ilçesindeki eski kraliyet sarayındaki Konsey karargâhında, ulusal ve kültürel haklarından yararlanmak ve Irak'a hizmet etmek için çeşitli taleplerini konseye sunan Türkmen vatandaşlardan oluşan bir heyeti kabul etti. Heyet üyelerinden biri, Türkmenlerin Irak'ın en iyi ordu liderlerini, başta Refik Arif, Mustafa Rağib, Ömer Ali ve diğerleri olmak üzere, aynı zamanda en iyi hukukçuları, profesörleri, doktorları ve aydınları yetiştirmiş olmasına rağmen, ardışık Irak hükûmetlerinin bakanlık oluşumlarında Türkmen vatandaşlarını neden ihmal ettiklerini sordu. Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı, klasik bahanelerle bundan kaçınmak isteyince bu heyet üyesi, Kanalizasyon ve Drenaj Bakanlığı da olsa Türkmenlerin bakanlık oluşumuna katılmak için taleplerinin olduğunu söyledi.

8 Mart 1963 Büyük Yürüyüşü

8 Şubat 1963 Darbesi'nin birinci ay dönümünü ve aşırı sol güçlerle iş birliği yapan Abdülkerim Kasım rejiminin devrilişini kutlamak amacıyla Türkmen vatandaşlar, Bağdat'ta düzenlenecek büyük yürüyüşe katılma kararı aldılar. Bu karar Türkmen Kardeşlik Ocağı tarafından alındı. Ocak, Irak genelindeki Türkmen halkı yürüyüşe katılmaya çağırdı.

Kerkük, Tuz, Dakuk, Taza, Erbil ve Telafer'de yapılan hazırlıklar tamamlandıktan sonra yüzlerce araba ve onlarca otobüs 7 Mart 1963'te başkent Bağdat'a doğru yola çıktı.

Yakınlardaki otellerde, yakınlarının ya da arkadaşlarının evlerinde kalamayan onlarca vatandaş geceyi Ocağın Ayvaziye'deki merkezinde geçirdi. Türk-

men öğrenciler ve gençler, ertesi gün şafak vaktine kadar karargâhın güvenliğini sağlamak için özel bir birlik kurdular.

Binlerce katılımcı, belirlenen tarihte yürüyüşün organizasyonu için Ocak yönetiminin hazırlıklarını yaptığı Bağdat'ın Kerh bölgesindeki buluşma noktasına gitmek için yola çıktı. Türkmenlerin yürüyüşü üzerine hoparlör yerleştirilmiş araç kullanmasına izin verilen tek yürüyüştü. Bu ayrıcalık darbe sırasında Bağdat'ın muayyen bölgelerinin kontrol altına alınmasına katılan Türkmen subayı Aziz Kadir Samancı'nın girişimleri ile oldu.

Yürüyüş, diğer şehirlerden gelen kalabalıklarla birlikte Kerh'e yöneldi. Cumhuriyet Köprüsü'nü geçerek Doğu kapısı'na, ardından Reşid Caddesi'nden Bâbü'l-Muazzam'a geçen yürüyüşçüler eski kraliyet sarayının Devrim Komuta Konseyi'nin karargâhı olarak kullanıldığı Veziriye bölgesine doğru ilerledi.

Darbe liderleri katılımcıları selamlamak için platforma çıkarken Türkmen yürüyüş grubu platform önünde birkaç dakika durdu, ulusal sloganları attı ve Irak Türkmenlerinin haklarını istedi. Yürüyüş, Irak resmî televizyonu, ana Irak Radyosu ve yerel birimler tarafından ayrıntıları ile yayımlandı.¹⁴⁵

Irak Ulusal Öğrenci Birliği Seçimlerinin Boykotu

Yapılacak boykot Bağdat Üniversitesi'ndeki Türkmen öğrencilerin üstlendiği ilk meydan okumaydı. Bağdat Üniversitesi'ndeki Türkmen öğrenciler, ulusal birlik yolunda cesur bir adım attılar. Daha önce var olan Ulusal Cephe'nin yaptığına benzer şekilde diğer ulusal güçleri dışlamadan birleşik bir liste oluşturulması çağrısında bulundular. Baasçılar ve Arap milliyetçileri, birleşik listeler ve ilkeler konusunda anlaşamamakta ısrar edince Bağdat Üniversitesi Türkmen Öğrenci Derneği Genel Sekreteri ve Yürütme Kurulundan iki temsilciden oluşan bir heyet, Irak Ulusal Öğrenci Birliği'nin merkezini ziyaret etti. Birlik Başkanı Mikdat Ânî ile görüşüp ülke genelindeki Türkmen öğrencilerin, ulusal güçler arasında mutabakat sağlanamaması durumunda seçimleri boykot etme kararı aldıklarını bildirdiler. Baasçılar ulusal safları tek bir liste hâlinde birleştirmeyi reddedince seçimlerin boykot edilmesi kararı alındı. Söz konusu kararı desteklemek amacıyla -az sayıda da olsa- Süleymaniye Üniversitesi'ndeki Türkmen öğrenciler de bu protestoya katıldı.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Ayrıntılar için bkz. Habib el-Hürmüzî, *Müzekkerâtü sahâfiyyin Türkmanî*, 179.

¹⁴⁶ Erşad el-Hürmüzî, *et-Turkmân ve 'l-vatanü 'l-Irakî* (İstanbul, 2003), 105.

Kerkük Katliamının Faillerinin İnfazı

Kerkük'teki katliamın faillerini yargılayan birinci ve ikinci askerî mahkeme, farklı tarihlerde verdikleri kararlarda sanıkların katliamın planlanması, uygulanması ve fiilen suça katılımlarından dolayı suçlu bulunduklarına hükmetti. Ve ilgili suçlar sebebiyle mahkûmiyetlerine karar verdi. İki mahkeme, suçlu bulunanlardan yirmi sekizini idama mahkûm etti. Bir kısmını da çeşitli sürelerle hapis cezasına çarptırdı. Haklarında yeterli delil bulunmayan bazı sanıkları ise beraat ettirdi.¹⁴⁷

Ancak Abdülkerim Kasım siyasi nedenlerle verilen cezaları infaz etmeyi reddetti. Suçlular ise bir gün serbest kalacakları umuduyla hapiste kaldılar.

8 Şubat 1963'teki askerî darbenin ardından kurulan yeni hükûmet, şehit Nazım Tabakçalı'nın yerine İkinci Tümen Komutanlığına geçen ve birçok suçtan hüküm giyen Davud Cenâbî'yi idam cezasına çarptırdı.

23 Haziran 1963 tarihinde mezkûr suçları işledikleri kanıtlanıp idam cezasına çarptırılan kişiler hakkındaki karar Kerkük'te infaz edildi.

Kuzey Bölgesi Genel Askerî Hâkimi, 28 komünist suçlunun infazına ilişkin 30 numaralı açıklamada şunları söyledi:

Birincisi: Cumhuriyet Kararnameleri gereği 1959 kanlı Kerkük katliamı'n-da masum vatandaşları öldürüp sürükleyen, ölümlere ve dirilere işkence eden, cesetleri asıp kesen, yakan; ormandaki hayvanların bile kendilerinden tiksiniş lanetlediği komünist suçlulara karşı idam kararı, 23 Haziran 1963 günü bu sabah infaz edildi.

Mezkûr vahşi eylemleri, hastalıklı ve çirkin ruhlarında kök salmış olan iğrenç nefretlerini tatmin etmek için gerçekleştirdiler.

Bugün onlar, işledikleri kötülüklerin cezasını buldular. Böylece her iftiracı ve hain için ibret oldular. “Biz onlara zulmetmedik. Fakat onlar kendilerine zulmediyorlardı.”

Mübarek 14 Ramazan Devrimi Hükûmeti, vatandaşlarının çıkarlarını koruma konusunda dikkatlidir ve adaletin doğru bir şekilde tecelli etmesini, iyilik yapanlara iyilik yapılmasını ve kötülük yapanların cezalandırılmasını sağlamak için kararlı bir şekilde dik durmaktadır. Böylece sevgili ülkemizde güvenlik ve istikrar sağlanacak. Tüm halkımız özgürlük ve huzur içinde yaşayabilecektir.

¹⁴⁷ Ayrıntılar için bkz. Habîb el-Hürmüzî, *Meczeretü Kerkük 1959*, 308.

İkincisi: İdam edilen suçluların isimleri aşağıdadır:

- 1- Suçlu Muhammed Hasan Aziz
- 2- Suçlu Necmeddin Nadir
- 3- Suçlu Abdurrahman Muhammed
- 4- Suçlu Fettah Salih
- 5- Suçlu İhsan Hüseyin
- 6- Suçlu Talib Ömer
- 7- Suçlu Mahmut Ali Beste
- 8- Suçlu İbrahim Acem lakaplı Halil İbrahim
- 9- Suçlu Muhtar Belhaş
- 10- Suçlu Adil Hüseyin
- 11- Suçlu Hürşit Mahmud
- 12- Suçlu Maruf Berzenci
- 13- Suçlu Abdulcebbar Piruzhan
- 14- Suçlu Hüseyin Berzenci
- 15- Suçlu Abdulmecit Hasan
- 16- Suçlu Fatih Molla Davut
- 17- Suçlu Nuri Molla Abdullah
- 18- Suçlu AstsubayAbdulhafız Şerif
- 19- Suçlu Naim Anber
- 20- Suçlu Tevfik Mustafa
- 21- Suçlu Kerim Halef
- 22- Suçlu Kerim Ramazan
- 23- Suçlu Abu Şuvaip lakaplı Mahmud Mecid

- 24- Suçlu Rahim Said
- 25- Suçlu Mehdi Merdan
- 26- Suçlu Nuri Seyit Veli
- 27- Suçlu Ahmet Muhammed Emin
- 28- Suçlu Hüseyin Hurşit.

Tümgeneral Said Fethi Sıkıllı, Kuzey Bölgesi Genel Askerî Hâkimi,

Ertesi gün es-Sevra gazetesi aşağıdaki yorumla birlikte söz konusu açıklamayı yayımladı.

“Yiğit Kerkük dün intikamını aldı ve halkı huzura kavuştu. Fahreddin, Avcı ve Neftçi ailelerinden şehitlerin kanları boşa gitmedi. Bilakis şehitlerin kanı Ramazan Devrimi bildirisinin mürekkebi ve halkımızın yollarını aydınlatan hürriyet meşalesini sulayan yağ olmuştur.”¹⁴⁸

Arif Kardeşlerin Cumhurbaşkanlığı Dönemi

Birinci Baas Partisi dönemi sona erdi ve Abdusselam Arif iktidarı ele geçirek Baasçıları iktidardan uzaklaştırdı. Basra’da meydana gelen gizemli bir helikopter kazasında hayatını kaybeden ağabeyinin yerine, kardeşi Tümgeneral Abdurrahman Arif göreve getirildi.

Irak’ta ideolojik çatışma dönemi bittikten sonra ortalık sakinleşti ve devlet kurumlarının güçlendirilmesine odaklanıldı. Irak’ta makul düzeyde bir özgürlük hâkim olmaya başladı.

Türkmenlerin Cumhurbaşkanı Abdüsselam Arif’e Muhtırası

Türkmen Kardeşlik Ocağı, 8 Nisan 1964 tarihinde Cumhurbaşkanı Kurmay Mareşal Abdüsselam Muhammed Arif’e, Türkmen vatandaşlarının kamu meselelerindeki tutumları ve Irak siyasi hayatına katkıda bulunmaları yönündeki meşru taleplerini içeren bir muhtıra sundu. İlgili metin aşağıdadır.¹⁴⁹

Sayın Cumhurbaşkanım Mareşal Abdüsselam Muhammed Arif

Selamlar, saygılar ve yüksek övgüler.

¹⁴⁸ Sevra gazetesi, Bağdat, 24 Haziran 1963.

¹⁴⁹ Mevlüd Taha Kayacı, *Kürreâsetü vefdi'l-müvâtinîne 'l-Türkmân* (Bağdad, 1966).

Binlerce yıldır Irak'ta yaşayan kavimler arasında, Sümer topluluklarıyla kaynaşmış bir unsur vardı. Bu unsur İslam'ın doğuşundan, hatta yüce Muhammedi davetin başlamasından önce Irak'ta ortaya çıkmış daha sonra da şeref ve itibar bakımından yükselmiştir.

Bu unsur, daha sonra Orta Asya'dan göç eden kendi türünden halklarla birleşerek gücünü daha da artırmıştır. Bugün Irak'ın üçüncü büyük etnik grubunu oluşturmakta olup Şebek ve Raşidiye köylerinden başlayarak Telafer ilçesine uzanan, Erbil ve Altunköprü bölgesine geçerek bu hattın ana merkezi olan Kerkük'e kadar devam eden hat üzerinde yaşamaktadır. Daha sonra Tazehurmatu, Dakuk, Tuzhurmatu bölgelerinden, Bayat, Karatepe, Kifri, Karağan (Celevla), Kızıbat (Sadiye), Hanekin köylerinden geçerek Mendeli'de sona eriyor.

Arap ve Kürt bölgelerinin birleştiği bu uzun ve dar hattın iki yakasında, bu vatanın toprağına bağlı yarım milyondan fazla Türkmen vatandaş bulunmaktadır.

Türkmenler, asırlardır bu ülkede özgür, onurlu ve huzurlu bir yaşam sürmenin en asil yollarını bulmak amacıyla Araplar ve Kürtlerle ortak bir mücadele içinde yaşamışlardır. Türkmenlerin tıpkı kardeşlerinin mücadelesi gibi, nefret dolu sömürgeciliğe karşı şanlı mücadelesi, İngilizlerin Irak işgali sırasında somutlaştı. Bu işgalin etkileri ilk olarak sürgün, yerinden edilme, hapsedilme, işkence ve Türkmenlerin doğal haklarından mahrum bırakılması şeklinde ortaya çıkmıştır.

Sömürgecilerin Türkmenlerden gördüğü şiddetli muhalefet, işgalci güçlerin askerleri aracılığıyla planladığı ilk katliamla sonuçlandı. İngiliz Levi askerleri olan Tiyariler, 1924 yılında Kerkük'te Türkmen vatandaşlarına karşı en iğrenç suçları işledi. Bu suçlar arasında özellikle cinayet, yağma ve kundaklama yer alıyordu. Eski rejim yetkilileri tarafından yürütülen düzmece soruşturma ve yargılamalar sonucunda suçlular cezalandırılmadan ilgili dava kapatıldı.

Türkmenler, komünistlerin istismar edip kendilerine nispet ettiği Gavurbağı Katliamı da dâhil olmak üzere bir dizi felakete maruz kaldılar. Onlarca masum Türkmen öldürüldü.

14 Temmuz Devrimi gerçekleştiğinde Türkmenler, haklarının bir kısmını elde etme konusunda büyük umutlar besliyordu. Devrimin ilk aylarında gerçekten de bazı haklar elde edildi. Türkçe gazeteler çıkardılar, radyoda Türkmenlere özel program tahsis edildi.

Şevvâf Devrimi gerçekleştiğinde Türkmenlerin çilesi, diğer iman ve inanç kardeşlerinin çilesi gibiydi. İşledikleri herhangi bir suçtan dolayı değil, kızıl zulüm karşısındaki kahramanca duruşlarından dolayı komünist ajanların elinde hapsedilmenin, sürgün edilmenin ve işkence görmenin acısını tattılar. En zorlu zamanlarda bile Türkmen komünistlerinin sayısının bir elin parmaklarını geçmemesi ve bunların çoğunun soyunun da belli olmaması övünç olarak yeterli olmuştur.

Türkmenlerin başına gelen belki de en korkunç felaket, zalim liderleri Abdülkerim Kasım'ın sömürgecilerle iş birliği yaparak planladığı komünist canavarlar ve suçlu ajanların işlediği bu insanlık katliamıdır.

Bu katliamın amacı, Irak'taki Türkmen unsurunu ortadan kaldırmak veya yok etmek için daha da sıkıştırmaktır. Ancak bu felaket sonucunda ortaya çıkan şiddetli tepki, Türkmenlerin haksızlık ve zulüm karşısında güçlü bir irade ve kararlılıkla dimdik durmasını sağlamıştır. Başlarına yapılan zulüm ve musibetler onların tertemiz dinî inançlarını, samimi milliyetçilik ve vatanseverliklerini artırdı.

Irak Türkmenleri her zaman hukukun üstünlüğüne saygılı, varlığını parçalanmaktan koruyan, dilini, millî mirasını koruyan ve diğer milletler gibi hukukun üstünlüğü altında yaşayan bir halktır.

Allah'a, millete ve vatana karşı birinci derecede sorumlu olan Sayın Cumhurbaşkanımızdan millî haklarımızı talep ediyoruz. Biz sadece kabul görmeyi ve iyi şeyler yapılmasını umuyoruz. Haklı taleplerimizde umut ve temenni sınırını aşmıyoruz.

Sayın Başkan,

Irak'taki Türkmenler hukukun üstünlüğüne her zaman saygı duyan ve sosyal adaleti engellemeyi asla düşünmeyen insanlardır. Yaptıkları işin, eylemlerin ve içinde bulundukları mevcut durumun doğası gereği adaletin savunucuları olarak kabul edilirler. Kaybetmekten korkacakları milyonlarca servete sahip olmayıp haksız kazanç yoluyla daha fazla para kazanmaya da ihtiyaçları yok. Allah, onlara lütfundan helal ve güzel rızıklar verdi. Bu yüzden sevinç ve neşe içinde Allah'ın nimetlerine şükrederler. Kimsenin malına göz dikmez, kimsenin hakkına tecavüz etmezler. Onlar, Allah'ın kendilerine lütuf ve kereminden verdiği şeylerle yetinen barışçıl insanlardır.

Ancak büyük talihsizlikler yaşadılar. Bu sadık, dürüst, doğru sözlü ve cömert olan her insanın özelliğidir. Düşmanlar her taraftan onları bekler. Onları

haksız yere alçakça ortadan kaldırmak isterler. Fakat hepsi başarısız oldular. Bu yüzden pişmanlık içinde parmaklarını ısırıyorlar. Yaptıkları işten utanç duydular. Çünkü o büyük günde, zalim ve saldırgan grupların haksız saldırısına uğramışlardı.

Türkmenler bu noktada onurlu bir duruş sergilediler. Çünkü onlar fesat peşinde koşmayan, kötü ve düşmanca bir ruha sahip olmayan bir halktır. Zaferin hakla, hüsranın ise dalaletle beraber olduğuna inanırlar.

Sayın Başkan,

Türkmenlerin, ilginizi ve özeninizi çekeceğinden emin oldukları meşru talepleri yerine getirildiği zaman samimi vatandaşlık bilinci güçlenecek ve ulusal hükûmetin kendilerine özenle yaklaştığına dair güvenleri pekişecektir. Güncel konuları dört maddede özetledik:

Birincisi, Irak'taki Türkmenlerin tek isteği devrimci hükûmetin dillerini ve millî miraslarını koruma konusunda onları serbest bırakıp ülkedeki üç ana millettten biri olarak varlıklarının kabul edilmesidir. Aslında devrimci icraatların doğurduğu fiili sonuçlar tanımının -örtülü şekilde de olsa- var olduğunu göstermiştir. Fakat özellikle ülke anayasasına ilişkin bir referandumun öncesinde olduğumuz şu zaman diliminde yetkililerin resmî açıklamalarıyla bu hususun yeni anayasada yer almasını, böylelikle gönüllerimizin rahatlamasını istiyoruz.

İkinci olarak, ulusal duygulara daha uygun ve günümüz demokratik yaşamının bir gereği olan adem-i merkeziyetçiliğin uygulanmasına ilişkin yapılan resmî açıklamaları yürekten destekliyoruz. Bu durum, şehirlerde ve diğer idari birimlerde farklı sistemlerin denenmesine olanak sağlar. Halklarının homojen bir tarihe, umuda, dile, kültüre ve ekonomik çıkarlara sahip olduğu Türkmen bölgelerinde adem-i merkeziyetçiliğin uygulanmasında bir sakınca yoktur.

Üçüncü konu ülkede özel bir danışma kurulu kurulması niyetine ilişkindir. Türkmenlere bu kurulda sandalyeler tahsis edilip önemlerine uygun bir şekilde gerçek anlamda temsil edilmelerini umuyoruz.

Dördüncüsü: Ramazan ayının on dördünde gerçekleşen mübarek devrimin ardından bizden bir heyet Bakanlar Kurulunu ziyaret etti. Yetkililere temel taleplerimizden birini sunduk: Hükûmete Türkmen bir bakan atayarak bizi gerçek anlamda yönetim sorumluluğuna dahil edin. Bu isteğin yerine getirilmesinin, Türkmenler ile hükûmet arasında kalıcı ve doğrudan bir bağın oluşmasına sebep olacağını, -varsa- sorunların çözümüne katkı sağlayacağını, iş birliği ve

sinerji oluşturacağını söyledik. Başbakan o dönemde konuya ilişkin biraz anlayış gösterse de iktidardan ayrılan diğer yetkililer; bakanların etnik, mezhepsel veya bölgesel temelde değil, liyakat esasına uygun olarak atandığını savunmuş ve bu durumdan son derece rahatsız olduklarını dile getirmişlerdir.

Bizim onlara cevabımız şu şekilde oldu: “Türkmenler arasında Bakanlık makamına uygun liyakatli tek bir adam yok mu?” Aslında liyakat veya dürüstlük ölçütleri dikkate alınsa birden fazla Türkmen bakanın atanması gerekecekti.

Son olarak Yüce Allah’tan sizi başarıya ve refaha ulaştırmasını, kuvvet ve zafer vermesini dileriz. Zira Allah güç sahibi ve kudretlidir.”

Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif ile Görüşme

Abdurrahman Arif cumhurbaşkanlığını devraldığında Irak genelinde yaşayan Türkmen vatandaşları temsil eden bir heyet, Cumhurbaşkanı Abdusselam Arif’in vefatı münasebetiyle başsağlığı dilemek ve Abdurrahman Muhammed Arif’in cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden dolayı tebrik etmek üzere geldi.

Heyet, 3 Mayıs 1966 Salı sabahı merhum cumhurbaşkanının kabrini ziyaret etti. Mezara çelenk bıraktı. Ali Soranî, Kur’an-ı Kerim’den ayetler okudu, Türkmen şair Mehmet Sadık ise Türkçe bir kaside okudu.

Heyet daha sonra Cumhurbaşkanı ile görüşmek üzere Cumhuriyet Sarayı’na gitti. Türkmen Kardeşlik Ocağı Başkanı Emekli Tuğgeneral Abdullah Abdurrahman yaptığı konuşmada şunları söyledi:

Sayın Cumhurbaşkanım, İslam ve Arap dünyasını hüzne boğan büyük kahraman merhum Abdüsselam Muhammed Arif ve yiğit arkadaşlarının şehadeti, Türkmen halkını derinden üzdü. Türkmenler yaşadıkları bölgelerin çeşitli yerlerinde onlarca hatim meclisi kurup Fatihalar göndererek, bu vesileyle binlerce telgraf çekerek ve şairler Türkçe şiirler besteleyerek coşkun duygularını ve güçlü hislerini gösterdiler. Kerkük Tugayı Vali Yardımcısı ve Vali’nin başkanlığındaki bir başka resmi heyetin Bağdat’a gelmesiyle ve bu halk heyetinin de gelmesiyle coşkun duygularını ve güçlü hislerini gösterdiler.

Sayın Başkan, Türkmen vatandaşlarının cumhuriyet yönetimine, hakikat ve özgürlük ilkelerine bağlılığı, kanun ve yönetmeliklere itaati ve her alanda millî görevlerini yerine getirme konusundaki kararlılığı sizin ve Irak halkının malumudur. Nitekim Türkmenler onurlu bir duruş sergilemek için ayağa kalktılar. Yakın geçmişte ise hakikatin sözünü yüceltmek, zulüm ve saldırganlığa

karşı durmak uğruna evlatlarının canlarını feda ettiler. Bugün ise daha önce yaptıkları fedakârlıkların kat kat fazlasını sunmaya hazırlar.

Efendim! Türkmenler, bu cumhuriyet altında millî haklarının korunmasından ve onurlu bir hayat sürmelerinden başka bir şey istemiyorlar. Sizin bayrağınız altında yeni dönemde refah içinde yaşamayı umuyorlar.

Allah merhuma rahmet eylesin. Mekânı cennet olsun. Size ve Irak halkına sabır ve teselli versin. Size ve yönetimden sorumlu olan diğer kişilere, halkın ulusal birliğini ve refahını sağlama ve adalet bayrağını ülke genelinde yayma hususunda başarı versin. Samimiyet, dürüstlük ve vatan menfaatlerini gözetme duygusuyla dolu gönüllerimizle sizleri kutluyoruz.

Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Cumhurbaşkanı Abdurrahman Muhammed Arif, yaptığı konuşmada heyete hissettikleri duygulardan dolayı teşekkür etti. Halkın refahı ve milletlerin kardeşliği için çaba gösterip çalışacağını vurguladı. Cumhurbaşkanı hukukun her şeyin üstünde olduğunu, herkesin kanun önünde eşit olduğunu söyleyip Arap, Kürt, Türkmen ayrımı olmadığını, vatanın herkese ait olduğunu ve herkesin kaynaklar üzerinde hakkı olduğunu ekledi.

Türkmenlerin geçmişte zarar gördüğünü belirten Cumhurbaşkanı, uygulanan zulümlerin farklılıkları derinleştirip millî safları bölmeye çalışan sömürgeciliğin işi olduğunu belirtti: “Yaşananlardan ibret alıp ders çıkarmalıyız. İşe koyulmalıyız. Sonuç vermeyen sadece ülkenin ilerlemesine ve refahına zarar veren kinleri unutmalıyız.”

Konuşmasında sosyalizme değinen Cumhurbaşkanı, dünyanın artık bu yöne doğru gittiğini söyledi. Sosyalizmin halkın parasını çalmak anlamına gelmediğini, aksine ülkenin servetini adil bir şekilde dağıtmak ve sermayenin devlet üzerindeki kontrolünü sınırlamak anlamına geldiğini belirtti. Konuşmasının sonunda Yüce Allah'tan, ülke için en hayırlı olanı yapmak hususunda yardım istedi.

Cumhurbaşkanı daha sonra heyet üyelerine Türkmen vatandaşlarının herhangi bir sorun yaşayıp yaşamadığını sordu. Ayrılırken katılımcılardan biri, Türkmenlerin daha önce merhum cumhurbaşkanına isteklerini içeren bir muhtıra sunduklarını söyledi. Mezkûr muhtıranın Cumhurbaşkanlığı Divanında korunduğunu ve ilgili taleplerin Cumhurbaşkanı'nın ilgisini çekeceğini temenni etti. Cumhurbaşkanı ise heyete hayırlı bir karşılık vaadinde bulundu.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Kayacı, *Kürrâsetü vefdi'l-müvâtinîne'l-Türkmân*.

Kerkük Kültür Kulübü'nün Kurulması Girişimi

Bu dönemde, nispeten açık bir atmosferde Türkmen aktivistler bir araya gelip Türkmen davasına ve bölge halkına hizmet etmek amacıyla bir kültür kulübü kurmaya karar verdiler. Kurucu kadro şu isimlerden oluşuyordu:

- 1- Dr. Salahattin Hürmüzlü
- 2- Nazım Salihî
- 3- Dr. Sâti Arslan
- 4- Erşat Hürmüzlü
- 5- Ekrem Taha
- 6- Salah Nevres
- 7- Fikret Dede

Kulübün işleyişini düzenleyen bir iç tüzük hazırlandı. Kulübün en önemli hedefleri şunlardı:

- Kerkük ve diğer Türkmen bölgelerindeki kültürel hareketi zenginleştirmek.
- Arapça ve Türkçe haftalık bir gazete yayımlamak.
- Türkmen köylerini ziyaret etmek ve çiftçilere modern tarım teknikleri ile tarımsal mekanizasyon konusunda eğitim vermek, her bölgede toprak türlerine göre ürün çeşitliliğini teşvik etmek amacıyla bir tarım hizmetleri komitesi kurulması.
- Merkezde, köylerde ve kırsal alanlarda sağlık hizmetleri sunup farkındalık kampanyaları düzenlemek, aşı ve korunma yöntemlerini yaygınlaştırmak.
- Tüm dillerde kültürel ve edebî üretimi teşvik etmek amacıyla matbaa ve yayınevi kurmak,
- Kamusal etkinliklerde sosyal hareketliliği teşvik etmek, konser ve sanatsal etkinlikler düzenlemek,
- Folklor hareketine katkıda bulunup derlemek ve tiyatro oyunları ile sanat toplulukları oluşturmak,

- Öğrencilere yönelik takviye kursları düzenlemek,
- Yabancı dil kursları düzenlemek.

1960 tarihli ve 1 sayılı Dernekler Kanunu hükümlerine göre İçişleri Bakanlığı Dernekler Müdürlüğüne başvuru yapıldı. Beşinci maddenin birinci fıkrasına göre bir dernek, kurucularının imzalayıp tüzüğün eklendiği bir bildirimin İçişleri Bakanlığına sunulmasına müteakip otuz gün içinde kurulur.

Aynı maddenin ikinci fıkrasında, birinci fıkrada belirtilen süre içinde İçişleri Bakanı'nın, kanun hükümlerine aykırı olması gerekçesiyle dernek tüzüğünde değişiklik veya ilave yapılması için talepte bulunması ve kanuni şartları taşımayan kuruculara itiraz etmesi gerektiği hükme bağlanmıştır. Dernek tarafından gerekli düzeltmelerin yapılmasının ardından ilgili maddenin (a) bendinde öngörülen süre, düzeltmenin tamamlandığının İçişleri Bakanı'na bildirildiği tarihten itibaren başlatılır.

Üçüncü fıkrada, Bakan tarafından bir önceki fıkraya göre yapılan düzeltmenin yeterli olmadığı veya kanunda belirtilen sebeplerden birinin varlığı hâlinde kuruluş talebinin reddedilmesi üzerine kurucu üyeler, tebliğ tarihinden itibaren on beş günü geçmemek üzere Temyiz Mahkemesine itiraz edebilirler. Temyiz Mahkemesi istinaf tarihinden itibaren on beş gün içinde konuyu karara bağlar. Ve bu karar kesindir.

Dernekler İdaresi, iki defa tüzükte önemli olmayan sebeplerle değişiklik talebinde bulunmuştur. Kurucu kurul, kanun hükümlerine uygun olarak talebi yerine getirmiş ve tüzük değişikliğini Bakanlığa göndermiştir.

Derneğin resmen kurulması için onay beklenirken Irak'ta üçüncü askerî darbe gerçekleşti ve Arap Sosyalist Baas Partisi iktidara geldi.

Kısa bir süre sonra Kerkük Kültür Kulübü'nün kurucu heyeti, İçişleri Bakanı Salih Mehdi Ammaş imzalı bir yazı aldı. Yazıda, kulübün kuruluş başvurusunun 1960 tarihli 1 sayılı Dernekler Kanunu'nun 4. maddesinin beşinci fıkrası uyarınca reddedildiği belirtiliyordu.

Bu maddede şunlar söylenmektedir:

Madde 4:

- 1- Derneğin amaçları aşağıdaki şartları taşımalıdır:
- 2- Ülkenin bağımsızlığına ve millî birliğine aykırı olmamalıdır.

- 3- Cumhuriyet rejimine aykırı olmamalıdır.
- 4- Demokratik yönetim sisteminin gereklerine aykırı olmamalıdır.
- 5- Millîyetler, dinler veya mezhepler arasında ayrılık çıkarmayı veya bölünme yaratmayı amaçlamamalıdır.
- 6- Amacı meçhul veya gizli olmamalı, görünür amaçların altında gizlenmemelidir.
- 7- Yukarıdakilere ek olarak, kamu düzenine ve ahlakına aykırı olmamalıdır.

Yeni Baas Rejimine İlk Meydan Okuma

Bu resmî yazı, Baas Partisi'nin Irak'ta iktidara gelmesinin hemen ardından teslim alındı. Kurucular bu konuyu tartıştılar. Bunun iki yolu vardı: Birincisi, yeni iktidarın ırkçı yönelimine ve ilk eylemlerine eşlik eden şiddete bilerek sessiz kalmak ve durumu kabullenmek. İkinci seçenek ise karara itiraz etmek ve yasal süre içerisinde Temyiz Mahkemesine başvurmaktır.

Kurucular, sonuçlarına aldırmadan ikinci seçeneği tercih etti. Temyiz Mahkemesine başvurarak İçişleri Bakanlığının kararına itiraz edip iptalini istediler. Ancak konu yaz mevsimine, tam da 1968 yılının ağustos ayına denk geliyordu. Kurucu üyelere üçü, yaz tatilinde her zamanki gibi Irak dışına seyahat ediyordu. Geriye kalan dört kurucunun ise yasal süre içerisinde başvuruyu kendi adlarına imzalayıp göndermesi zorunlu hâle geldi.

Temyiz Mahkemesi, haftalar sonra kurucuların tümünün temyiz başvurusunu resmen imzalamadığı gerekçesiyle başvuruyu reddetti.

Böylelikle kurucuların ve geniş bir gönüllü kitlesinin amaçladığı iddialı program sona erdi. Irak ile Türkmen toplumuna arzulanan güzel hizmetlerin sunulması engellenmişti.

On Birinci Bölüm:
***Baas Yönetimi
Altında 35 Yıl***

On Birinci Bölüm: *Baas Yönetimi Altında 35 Yıl*

17 Temmuz 1968 tarihinde Irak'tan sürgün edilen Cumhurbaşkanı Abdurrahman Arif'in iktidarı, üçüncü askerî darbeyle devrildi. Baas Partisi diğer subaylarla iş birliği yapmıştı. Aralarında Cumhuriyet Muhafızları Komutanı ve Askerî İstihbarat Müdürü de vardı. Baas Partisi, 30 Temmuz 1968'de iktidarı ele geçirmeleri hususunda kendilerine yardımcı olan mezkûr kişileri ortadan kaldırarak yönetimi tek başlarına ele aldı.

Türkmen Vatandaşların Tutuklanması

1969'un ilk haftasında yetkililer, çok sayıda Türkmen ileri gelenini ve aktivisti tutukladı. Bunun nedeni, parti kadrolarını devrimin emellerine karşı olmak ve Kerkük'te millîyetçi duyguları yaymakla suçlayan ithamlardı.

Gözaltına alınanlar arasında öne çıkan isimler şunlardır:

Nazım Salihi

Seyit Muhammed Salihi

Şükür Neccâr

İzzeddin Kocava

Settar Halit

Niyazi Süleyman Sadık

Eczacı Mecit Hasan

Vahit Hacı Ceddu

Mazhar Mithat Ağa ve diğerleri.

Mezkûr isimler yaklaşık iki hafta boyunca Bağdat'ta gözaltında kaldılar.

Daha sonra serbest bırakılıp Kerkük'e geri döndüler ve büyük bir coşkuyla karşılandılar.

7 Temmuz 1970 tarihinde Kerkük'te Türkmen vatandaşlarını şoke eden trafik olayın ardından büyük bir huzursuzluk yaşandı.

18 yaşındaki Muhammed Fatih Saatçi, babasının saatçi dükkânında çalışıyordu. Silahsız olduğu hâlde iki polis memuru tarafından sebepsiz yere otomatik silahlarla vuruldu.

Mezkûr olayın sonucunda Kerkük'te genel grev yaşandı. Dükkânlar kepenklerini kapattı ve Türkmen vatandaşlar günlük işlerine gidemedi. İki gün süren grev ve sivil itaatsizlik sırasında vatandaşların tepkisi arttı. Merhumun cenaze törenine on binlerce vatandaş katılırken tören büyük bir gösteriye dönüştü.¹⁵¹

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Gizli ve Bireysel İrticai Faaliyetlerle Mücadele Daire Başkanlığının İçişleri Bakanlığı Genel Merkezi'ne hitaben yazdığı yazıda şu ifadeler yer verildi:

İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü Gericî Faaliyetlerle Mücadele Dairesi tarafından İçişleri Bakanlığına gönderilen “son derece gizli ve kişisel” ibareli yazısında aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Kerkük Emniyet Müdürlüğü, 7/7/1970 tarihli 9542 sayılı ve 7/11/1970 tarihli 6027 numaralı çok gizli yazısında, 7/7/1970 sabahı saat 9.45'te Petrol İstihbarat Teşkilatı'nda görevli komando onbaşı yardımcısı Muhammed Davud ile Kerkük Petrol Polis Müdürlüğü'nde görevli polis onbaşı Ahmet Davud'un, Büyük Çarşıda Muhammed Remzi Fatih Saatçi adlı kişiye ateş açtığını bildirdi. Saldırganlar, Emniyet Müdürlüğü ekipleri tarafından yakalanarak soruşturma için Kerkük polisine teslim edildi. Cumhuriyet Hastanesine kaldırılan yaralının durumu ağırlaştı ve hayatını kaybetti.

8 Temmuz 1970 tarihinde Tisin Mahallesi'nden Remzi'nin cenazesi kaldırıldı. Bu cenaze töreni, devrime karşı duyulan nefretin açığa çıktığı büyük bir gösteriye dönüştü. Gösteri, safların birliğini bozmak ve aynı halkın evlatları arasında ayrılık çıkarmak için zehir saçmak amacıyla bazı sızmış unsurlar tarafından istismar edildi. Katillerin idam edilmesini talep eden pankartlar açılırken yas tutanlardan bazıları maktul ile Arap fail arasında yaşanan kişisel kavgayı, sanki kurbanı öldürmek için yapılmış bir anlaşamaymış gibi siyasi olarak

¹⁵¹ Saatçi, *el-Kıyanü'l-Türkmanî fi'l-Irak*, 2014, 224.

nitelendirmeye çalıştı. Aşağıda gösteriye katılıp nefret duygusuyla fırsattan istifade ederek zehirli oklarını fırlatmak için uygun fırsat bulan, attıkları sloganlar ve söyledikleri sözlerle kargaşa ve karışıklık yaratan kişilerin isimleri yer almaktadır. Bilgilerinize sunulur.

İsimler:

- 1- Nihat Şeyh Kudret, Askerî Teğmen
- 2- Yıldırım, Emekli Üsteğmen
- 3- Aydın Halid, Polis Teğmeni
- 4- Aydın Şevki, katiller idam edilene kadar dükkânları yeniden açmamaları için vatandaşları uyaran bir posta çalışanı
- 5- Tisin semtinde oturan Muhammed Ahmet Muhlis, Araplara küfür eder ve meydan okurdu. Filistin’de Yahudilerin Arapların namusuna saldırıdıklarını, burada ise Arapların Türkmenleri öldürdüklerini söylerdi.
- 6- Hamadi, modern pazarın yakınındaki bir berber dükkânının sahibi
- 7- Adil Rauf Muhammet, Öğretmen
- 8- Cihat Salih Döşemeci, hastanenin karşısında
- 9- İzzeddin Kocava grubundan Kerim Keçeci
- 10-Şevket, Çocuk Cenneti mağazasının sahibi
- 11- Sabah, Öğretmen
- 12-Televizyon şarkıcısı ve Nizameddin Arif’in yeğeni Muhammed Rauf
- 13-Pankart tutan Salah Said
- 14-Pankart tutan Fuat Cemal,
- 15-Pankart tutan Adnan
- 16-Pankart tutan Muhsin Hezzâ
- 17-Pankart tutan Kemal Reşat
- 18-Sami Salih Muhiddin, Türkmenler arasında konuşup “Bugün sizin birlik gününüz. Geçmişî bırakın ve kaybettiğiniz haklarınızı geri kazanmak için saflarınızı birleştirin.” derdi.

19- Topal Aydın, ölen adamın resmini taşıyarak aralarında tezahürat yapıyordu.

20- Bir mescitte yaşayan işsiz İzzeddin Muhiddin Paçacı

21- Esnafı dükkânlarını kapatmaya teşvik eden asker Nevzat Salih Abbas

22- Ulviye'nin Nazım el-Asi köyündeki Havza 7 Okulunda öğretmenlik yapan Enver Abdülmecid, Müslüman Kardeşler üyesidir.

23- Musalla Mahallesi sakini, Ali Cengiz lakaplı Ali Ömer

24- Şehitler Köprüsü yakınında bir dükkân sahibi, baba adı bilinmeyen Reşit.

25- Musalla mahallesinde yaşayan öğrenci Sami Cuma Sorani

26- İbrahim Rauf, mahkemelerin arkasındaki, yeni modern Pazar'da terzi

Göstericiler şu sloganları attı:

- 1- Biz Türkmen aslanları, hakkımızı istiyoruz.
- 2- Şehitler Türkmen'dir, Kerkük Türkmenindir.
- 3- Vah Türkmenlerin ve İstanbul'un hâline!"
- 4- Araplar arasında Yahudiler gibi olduk.
- 5- Türkmenlerin hakları boşa gitmez.
- 6- Kerkük sonsuza dek Türkmen kalacaktır.
- 7- Ey şehidimiz, ey Muhammed! Türkmen olarak yaşar ve ölürüz.
- 8- Biz Türkmeniz, Kerkük bizim yurdumuzdur ve bize zulmedenleri affetmeyiz.
- 9- Kan Kan ve intikam.

İmza/Tümen Komutanı

Nâzım Gezar

Emniyet Genel Müdürü

Birer nüsha aşağıdaki yerlere gönderilmiştir:

- Devrim Komuta Konseyi - Genel Sekreterlik Bürosuna
- Devrim Komuta Konseyi - Halkla İlişkiler Bürosuna
- Devrim Komuta Konseyi üyelerine
- Askerî İstihbarat Müdürlüğüne
- Kerkük Vilayeti Emniyet Müdürlüğüne - yukarıdaki yazınıza cevaben. Tam isimlerin de bildirilmesi talebiyle.¹⁵²

Söz konusu talep üzerine Kerkük Valiliği, 22 Ağustos 1970 tarihli yazısında bilgileri istenen 26 kişinin tam kimliklerini ve açık adreslerini göndermiştir.¹⁵³

Tutuklamalar 1971 yılında da devam etti. Bir kısım zanaatkar ve gençler tutuklandı. Berber dükkânında Türkçe broşür gören bir müşteri, durumu hemen Kerkük'teki güvenlik güçlerine bildirdi. Güvenlik güçleri de söz konusu kişiyi hemen gözaltına aldı. Sonra tutuklama olayları Cevdet Avcı, Hadi Vedud ve diğer şahıslara kadar uzandı. Meselenin önemsiz olduğu anlaşılınca herkes serbest bırakıldı.

Bu olayda gözaltına alınanlardan biri yaklaşık bir buçuk yıl sonra, el kolan ruhsatlı tabancasını almak için Emniyet Müdürlüğüne gitti. Yetkililer davayı yeniden değerlendirdi ve serbest bırakılanların hepsini tutukladı. Askerî Mahkemeye çıkarıldılar, Bağdat yakınlarında bulunan Ebu Gureyb Hapishanesinde yedi yıl hapis cezasına çarptırıldılar. Tutuklular, iki yıldan fazla cezaevinde kaldıktan sonra genel af çıkarılınca serbest bırakılmadılar.

Irak Türkmenlerinin Kültürel Haklarının Tanınması

Irak Devrim Komuta Konseyi, yaşadıkları bölgelerde Türkmenlerin kültürel haklardan yararlanmalarına ilişkin 1970 tarihli 89 sayılı kararı şu şekilde yayımlamıştır:

Devrim Komuta Konseyi'nin yayımladığı bir karar:

17 Temmuz Devrimi vatandaşların vatan hizmetine daha fazla katkıda bulunmalarını sağlayıp ulusal birliği güçlendiren ve mücadele birliğini artıran hususun; vatandaşların meşru haklarından yararlanmalarıyla mümkün oldu-

¹⁵² Emniyet Genel Müdürlüğü'nün yazısı. Sayı: M.N.R/M 3/385, 25 Temmuz 1970 - Kayıt numarası 69257/27 Temmuz.

¹⁵³ Kerkük Vilayeti Emniyet Müdürlüğü'nün yazısı. Sayı: K.S/7125, 22 Ağustos 1970, Emniyet Genel Müdürlüğüne- Gerici Faaliyetlerle Mücadele Müdürlüğüne.

ğuna inanmaktadır. 17 Temmuz Devrimi yaşadıkları bölgelerde Türkmenlerin kültürel haklardan yararlanma hakkına inanmaktadır. Bu nedenle Devrim Komuta Konseyi 24.01.1970 tarihinde yaptığı oturumda aşağıdaki kararı aldı:

Birincisi: İlkokullarda Türkmence öğretilmesi.

İkincisi: Bu dilin öğretileceği tüm okullarda tüm eğitim materyallerinin Türkmence olması.

Üçüncüsü: Millî Eğitim Bakanlığı bünyesinde Türkmen Araştırmaları Müdürlüğünün kurulması.

Dördüncüsü: Türkmen yazar, şair ve edebiyatçıların birlik kurmalarını sağlayıp onlara yardımcı olmak, eserlerini yayımlamak, dil yeteneklerini ve kabiliyetlerini artırmalarına imkân vermek ve bu birliği Irak Yazarlar Birliği'ne bağlamak.

Beşincisi: Kültür ve Enformasyon Bakanlığına bağlı bir Türkmen Kültür Müdürlüğü kurulması.

Altıncısı: Türkmence haftalık gazete ve aylık dergi çıkarılması.

Yedincisi: Kerkük TV'de Türkmence yayınların artırılması.

Devrim Komuta Konseyi

Irak gazeteleri Türkmen vatandaşlarına kültürel haklar “verilmesinden” söz etmeye başlayınca vatandaşlar kültürel hakların anayasal bir hak olarak “tanındığını” belirten pankartlar açmakta ısrar ettiler.

Belki pek çok kişi, Irak hükûmetinin bu dönemde Türkmenlerin kültürel haklarını tanımasına yol açan sebebi bilmiyordur. Bunu açıklamak için Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun 21 Aralık 1965'te her türlü ırk ayrımcılığının ortadan kaldırılmasına yönelik karar aldığını söylemek gerekir. 1965 yılında örgüte üye devletlerin imzasına açılan uluslararası belge, 4 Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 1965 yılında örgüte üye olan devletlerin imzalaması için uluslararası bir belge hazırlandı. Bu belge Ocak 1969 tarihinde yürürlüğe girdi. Irak hükûmeti belgeyi 18 Şubat 1969 tarihinde imzaladı. Ancak bu imzanın yürürlüğe girmesi, ülkedeki yasama organının, bildirinin maddelerini onaylamasına bağlıdır. Irak'ta yasama organının yerine Devrim Komuta Konseyi'nin geçmesi ve geçici anayasaya göre kararların kanun hükmünde sayılması sebebiyle konsey 14 Ocak 1970

tarihinde iki çekinceyle birlikte belgenin içeriğini onaylamıştır. Birinci çekince geleneksel nitelikte olup bu belgenin kabul edilmesinin İsrail'in tanınması anlamına gelmeyeceğini belirtir. İkinci çekince ise Irak'ın bu belgeyi imzalayınca kendisini belgenin 22. maddesinin hükümleriyle bağlı saymaması ve dolayısıyla Uluslararası Adalet Divanı tarafından yürütülen zorunlu yargılama usullerini kabul etmemesi yönündedir.

Onaylama sürecinden bir hafta sonra Devrim Komuta Konseyi, Türkmen vatandaşların kültürel haklarını tanıyan söz konusu kararı yayımladı ve bir kopyasını Birleşmiş Milletler belgelerine eklenmek üzere teslim etti. Bu, Irak hükûmetinin vatandaşlara yönelik kötü muamele ve anayasal haklarını gasp etme suçlamasından kendini kurtarma prosedürlerinin sonudur. Özellikle de bu kararın ardından Süryanice konuşan vatandaşlarla ilgili bir başka karar ve Kürtler için 11 Mart Karar çıkarıldı.¹⁵⁴

Söz konusu kararın uygulanması kapsamında eğitim müdürlükleri, Türkmence eğitimine kayıt yaptıracak öğrenci sayısını belirlemek amacıyla öğrenci velileri arasında anket düzenlemeye başladı. Kerkük'te 124 okuldan 104'ü Türkmen eğitimini tercih ederken Tuzhurmatu, Kifri, Altunköprü ve diğer Türkmen bölgelerinde büyük çoğunluk Türkmen eğitimi istedi. İlgili kapsama dahil olan okulların yeniden Türkmen adlarıyla isimlendirilmesi amacıyla yeni bir komite kuruldu. Ayrıca okul kitapları ve müfredatlarının hazırlanması için seçkin eğitim ve edebiyat adamlarından oluşan bir komisyon oluşturuldu.

Kültürel Haklar Bildirgesi'nin yayımlanmasının üzerinden henüz bir yıl bile geçmemişti ki Irak makamları bu kararları geçersiz kılıp içeriğini boşaltmamış olsun. Eğitim müdürlüklerine, Türkmence eğitiminden çekilme ve tamamen Arapça eğitime dönülmesini talep eden bir dilekçenin velilere dağıtılması talimatı verildi. Ayrıca bu talebe uyulmaması hâlinde sonuçlarının ağır olacağı tehdidinde bulunuldu. Türkmen Araştırmaları Müdürlüğü ve Türkmen Kültür Müdürlüğü'nün kurulması gibi diğer haklar ise Irak makamları tarafından çarpıtılmış bir şekilde uygulandı. İlgili kurumların tamamı yarı ümmi kişilere ve yönetime bağlı paralı askerlere devredildi. İlginç olan şu ki edebiyatçıların birlik kurmalarına imkân tanıyan kararın, devletin bu birliği kendi adamları aracılığıyla kurması şeklinde değiştirilmiş olmasıdır. Bunu yaparak gerçek edebiyatçılara ilgili hakkı kullanma imkânı verilmemiştir.

Türkmen vatandaşlar öğrenci ve halk mitinglerinde “Kültürel haklar hak sahiplerine iade edilsin.” sloganını atarak haklarını talep etti. Kerkük sokakları

¹⁵⁴ el-Hürmüzî, *et-Turkmân ve 'l-vatanü 'l-Irakî*, 114.

da bu talebi dile getiren pankartlarla doldu. Ancak pankartlar şehir güvenlik güçleri tarafından ivedilikle kaldırıldı.

Türkmen Kardeşlik Ocağı'nın Müzakere Sürecini Resmen Devralması

Irak yönetimindeki Baas Partisi Kardeşlik Ocağı'nın gücünün ve Türkmen halkının tüm kesimlerini yani elitlerini, aydınlarını, siyasetçilerini ve halk kitlelerini temsil ettiğinin farkındaydı. Onun tek derdi oyunun iplerini elinde tutmak ve Türkmenlere “tanınmış” hakların uygulanmasını, partiye sadakatleri konusunda eksiksiz güven duyduğu Türkmenler aracılığıyla sağlamaktı. Bunun üzerine parti kültürel haklar kararının nasıl uygulanacağı, bu uygulamanın kapsamı, mekanizmaları ve en önemlisi bu kararı uygulamakla görevlendirilecek kişilerin kimler olacağı konusunda ocakla istişare etmeye başladı. Kararda özetle Türkmence eğitim verilmesi, Türkmen Yazarlar Birliği'nin kurulması, Türkmence gazete ve dergi çıkarılması, Türkmen Kültür Müdürlüğü'nün kurulması ve Kerkük TV'nin Türkmence bölümünün yönetilmesi konuları yer aldı.

Ocakta Kültür ve Enformasyon Bakanlığı temsilcileri ile ocağın yönetim kurulu arasında çeşitli toplantılar yapıldı. Fakat yönetim kurulu üyeleri rejimin gönderdiği bu adamlara taviz vermedi. Bu ocak başkanı ve üyeleri, Baas Partisi liderliğiyle bir toplantı yapmak üzere - Cumhuriyet Sarayının karşısında yer alan - “Hayat” binasına çağrıldıkları zaman ikinci görüşme gerçekleşti. Partiyi temsilen toplantıya Murtaza Hadîsi başkanlık etti. Toplantı başarısızlıkla sonuçlandı. Mezkûr teklif, rejimin önerdiği yarı ümmi kişiler ile gerçek Türkmen edebiyatçılarından oluşan koalisyon komiteleri kurulmasını öngörüyordu.¹⁵⁵

Türkmenlerin Baas Hükûmetinin İcraatlarına Meydan Okuması

24 Ocak 1971 tarihinde Türkmen Kardeşlik Ocağı, kültürel hakların tanınmasının birinci yıl dönümü münasebetiyle, Kerkük'teki Selahaddin Sine-masında, Fakir Öğrencilere Yardım Derneği yararına akşam bir organizasyon düzenledi. Resmî sorumluların ve parti yetkililerinin katıldığı bu etkinlikte kültürel hakların sahiplerine iade edilmesi talebi dile getirildi.

Sinema salonunun her iki katını dolduran kalabalık “Irak milleti ve Türkmen halkı çok yaşa!” sloganları atarak kültürel hakların sahiplerine iade edilmesini, halkın iradesine saygı gösterilmesini ve ilgili kararların çarpıtılmamasını istedi.

¹⁵⁵ Habib el-Hürmüzî, *Müzekkerâtü sahâfiyyin Türkmenî*, 220.

Salon dolduktan sonra Türkmen Kardeşlik Ocağı Başkanı şehit Abdullah Abdurrahman salona girdi. Girişi tören spikeri tarafından şöyle duyuruldu: “Şimdi salonu hakikat, vatan ve Türkmenlik için savaşıyan Türkmen Kardeşlik Ocağı Başkanı Sayın Abdullah Abdurrahman onurlandırıyor.”

Türkmen Ocağı’nın başkanı kalabalığı selamlayıp ön taraftaki koltuğuna otururken dakikalarca alkışlandı. Baas Partisi Kerkük Şubesi yöneticileri ve Kerkük Valisi, halkın bu sıcak karşılaşmasını şaşkınlıkla izlediler. Belki de vatandaşların gerçek önderlerini tanımanın gerekliliği ve bazı şarlatanları onların yerine geçirmenin faydasız olduğu anlaşılmıştır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Türkmenlerin millî ve kültürel hakları, Kanûnu Esâsî ve Irak’ın Milletler Cemiyeti’ne verdiği taahhüt ile sağlanmış siyasi bir ahittir. Henry Foster Modern Irak’ın Ortaya Çıkışı [The making of modern Irak/Neşetü’l-‘Irâki’l-Hadîs] adlı kitabının ikinci bölümünde yirminci yüzyılın başlarında Türkmen bölgelerinde on üç Türk devlet okulu olduğunu söyler. Ancak Baas Partisi yönetimi altında ne devlet ne de özel hiçbir Türkmen okulunun kalmadığını hatta öğrenci ve öğretmenlerin kendi aralarında Türkmence konuşmalarının bile yasaklandığını ifade eder.

Okul Öğrencilerinin ve Halk Örgütlerinin Büyük Grevi

Türkmen vatandaşların, yönetimin adaletsiz kararlarını gözden geçirmesi için yaptıkları barışçıl girişimler sonuçsuz kaldı ve hükûmet [veren] kültürel hakların içeriğini boşaltmaya yönelik uygulamalara imza attı. Türkmenler bu durumu reddetmek için medeni ve anayasal haklarını kullanarak tepkilerini ortaya koymaya karar verdiler.

Kerkük’teki okulların tüm kademelerinde kapsamlı boykot ilan edilmesine karar verildi. Bu grev 3 Kasım 1971’de başladı. Yetkililer, birkaç istisna dışında okulların öğrenci, öğretmen ve eğitmenden yoksun olduğunu görünce şaşırıldılar. Boykotu planlayanlar, içeriye girilmesini engellemek için bazı okulların kapılarını kilitlemeyi bile planlamıştı. Yetkililer, hükûmetin keyfî uygulamalarını kınamak için planlanan bu grevi kendi otoritelerine yönelik çok büyük tehdit olarak değerlendirip diğer illere sıçramasından endişe etti.

Öğrenci boykotunun mimarları olarak görülen çok sayıda öğrencinin yanı sıra grevi ve kültürel hakların sahiplerine iadesi yönündeki protestocuları destekleyen öğretmen sendikası üyeleri tutuklandı.

Güvenlik güçleri bu meydan okumaya karşı tüm güçlerini seferber etti. Yetkili makamların hazırladıkları rapor ve yazılarından bu olay karşısında düşükleri paniğin boyutu anlaşılmaktadır.

Kerkük Emniyet Müdürlüğü, Emniyet Genel Müdürlüğü Siyasi İşler Daire Başkanlığına acil bir telgraf göndererek konuyu ivedilikle İçişleri Bakanlığına bildirdi.

Daha sonra 7 Kasım 1970 tarihinde Siyasi Daire, İçişleri Bakanlığına Ş3/15985 sayılı gizli ve kişisel bir yazı gönderdi. Bu yazıda şunlar yazıyordu:

11/3/1970 tarihli 15759 sayılı yazımıza atıfta bulunarak;

Ukbe bin Nafi Okulu öğretmeni ve Kerkük Öğretmenler Sendikası Şubesi Sekreteri Suat Muhammed Sait, tamamı Türkmenlerden oluşan Öğretmenler Sendikasıından on altı üye ile birlikte bir muhtıra sundu. Bu muhtıranın birer nüshasını Kerkük Valisi'ne, Arap Sosyalist Baas Partisi örgütüne, Kerkük Emniyet Müdürü'ne, Bağdat'taki Öğretmenler Sendikası Genel Merkezine, Kerkük İli Eğitim Müdürü'ne ve Bağdat'taki İnsan Hakları Derneği Genel Merkezine gönderdiler. Söz konusu muhtırada Türkmenlerin kültürel haklarına dair maddelerin uygulanması konusunun yeniden gözden geçirilmesi ve kapatılan Türkmençe eğitim veren okulların eski hâline döndürülmesi talep edildi. Mezkûr kişilerden bazıları Kerkük Valisi'nin soruşturma emriyle tutuklandı, diğerleri ise tutuklanacak. Lütfen kontrol edin.

İmza/Tümgeneral

Emniyet Genel Müdürü

Bir nüsha aşağıdaki yerlere gönderilmiştir:

- Askerî İstihbarat Müdürlüğü
- Gerici Faaliyetlerle Mücadele Müdürlüğü
- Siyasi İşler Müdürlüğü¹⁵⁶

Kerkük Emniyet Müdürlüğünün 13 Kasım 1970 tarihinde Kerkük Valiliğine gönderdiği raporda, konuyla ilgili soruşturmanın seyri hakkında şu ifadelere yer veriliyordu:

---

156 15985 sayılı yazı, 7 Kasım 1970.

4 Kasım 1971’de Türkmen öğrenciler ortaokul ve liselerde grev yaptılar. Grev sonucunda ise tutuklandılar. Sorgu hâkimi, Hukuk Muhakemeleri Usulü Kanunu’nun 103. maddesi uyarınca tutuklanmalarına karar verdi. Aşağıda, tutuklanma ve serbest bırakılma tarihlerini listeliyoruz. Bilginize arz olunur.

İmza/Güvenlik Yarbayı

Kerkük Valiliği Güvenlik Müdürü

Bir nüsha aşağıdaki yerlere gönderilmiştir:

Emniyet Genel Müdürlüğü - Gizli Kayıtlar

Emniyet Genel Müdürlüğü - Siyasi İşler - İrticai Faaliyetlerle Mücadele.

Bilginize arz olunur.

Sıra	İsim	Görevi	Gözaltı Tarihi	Serbest Kalma Tarihi
1	Nebil Hakkı Cemil Hürmüzlü	Lise Öğrencisi	04/11/1971	09/11/1971
2	Cengiz Muhammed Hurşit	Öğrenci	04/11/1971	07/11/1971
3	Alâeddin Merdan Casım	Hikme Lisesi Öğrencisi	04/11/1971	06/11/1971
4	İzzeddin Said Mâlullah	Hikme Lisesi Öğrencisi	04/11/1971	09/11/1971
5	Ahmet İbrahim Ahmet	Sanayi Okulu Öğrencisi	04/11/1971	09/11/1971
6	Mustafa Kemal Abdullah	Okul Öğretmeni	04/11/1971	08/11/1971
7	Mevlut Taha Mevlut	Kızılyar Okulu Müdürü	04/11/1971	09/11/1971
8	Kahtan Nacati Ali Hürmüzlü	Irakiye Okulu Öğretmeni	04/11/1971	06/11/1971
9	Rüşti Reşat Fethullah	Lise Mezunu	04/11/1971	06/11/1971
10	Sabit Abbas Hüseyin	Okul Öğrencisi	04/11/1971	07/11/1971
11	Ömer Fatih Mustafa	Okul Öğrencisi	04/11/1971	06/11/1971
12	Yasin Cemil Hurşit	Kerkük Lisesi Şube Müdürü	05/11/1971	09/11/1971
13	Nihat Halil Tevfik	Türkkan Okulu Öğretmeni	06/11/1971	09/11/1971
14	Necmeddin Muhammed Vendavi	Telü’z-zeheb Okulu Öğretmeni	06/11/1971	09/11/1971
15	Mucip Muhammed Hüseyin	Şarkiye Ortaokulu Müdürü	06/11/1971	06/11/1971

16	Mustafa Kemal Ahmet	Eğitim Müdürlüğü Muhasebecisi	06/11/1971	09/11/1971
17	Suat Muhammed Said Abdülğani	Ukbe bin Nafi Okulu Öğretmeni	06/11/1971	06/11/1971
18	İzzeddin Abdi Abbas	Adalet Okulu Müdürü	06/11/1971	07/11/1971
19	Yunus Ahmed Ömer	Adalet Okulu Müdür Yardımcısı	06/11/1971	09/11/1971
20	Salah Muhammed Abdullah	Şaturlu Okulu Öğretmeni	06/11/1971	09/11/1971
21	Hüseyin Ahmet Abdülhakim	Fedai Okulu Müdürü	06/11/1971	09/11/1971
22	Adnan Şükür Osman	Fedai Ortaokulu Öğretmeni	06/11/1971	09/11/1971
23	Sabaheddin Reşat Abdülaziz	Kindi Okulu Öğretmeni	06/11/1971	09/11/1971
24	Miktat Muhammed Tevfik	Musalla Lisesi Öğretmeni	06/11/1971	09/11/1971
25	Aydın Siddık Tayfur	Velid Ortaokulu Öğrencisi	06/11/1971	09/11/1971
26	Muhammed Ömer Fethullah	Şoför	06/11/1971	09/11/1971
27	Adnan Ömer Ali	Merkez Ortaokulu Öğretmeni	06/11/1971	09/11/1971
28	Halid Muhammed Ramazan	Merkez Ortaokulu Öğretmeni	06/11/1971	09/11/1971
29	Hasan Yunus Ahmed	İşadamı	04/11/1971	07/11/1971
30	Gazi Abdülmecid Tevfik	Kerkük Lisesi Öğrencisi	05/11/1971	07/11/1971
31	Kenan Namık İsmail	Vahde Ortaokulu Öğrencisi	05/11/1971	09/11/1971
32	Selahaddin Ali Veli	İşsiz	06/11/1971	06/11/1971
33	Muhammed Abbas Muhammed	Kızılyar Okulu Öğretmeni	07/11/1971	09/11/1971
34	Abbas Muhiddin Abbas	Restoran Sahibi	08/11/1971	09/11/1971
35	Mehdi Ali Ahmet	Üniversite Öğrencisi	07/11/1971	09/11/1971
36	Muhammed Abdürrahman Muhammed	Cumhuriyet Hastanesi Şoförü ¹⁵⁷	08/11/1971	09/11/1971

13 Kasım 1971’de Askerî İstihbarat Müdürlüğü, Türkmen öğrenci boykotuyla ilgili olarak Genelkurmay Başkanlığına mektup yazdı. Mektupta aşağıdaki ifadeler yer alıyordu:

¹⁵⁷ Kerkük Vilayeti Emniyet Müdürlüğü’nün yazısı. Sayı: 9696, 23 Kasım 1971.

1. 3 Kasım 1971’de Kerkük Valiliğinde bazı Türkmen öğrenciler aşağıdaki gerekçelerle boykot yaptılar:
  - A. Enformasyon Bakanlığı, Kardeşlik dergisinin Latince yayınlanmasını yasaklamıştı.
  - B. Kerkük Millî Eğitim Müdürlüğü bazı Türkmen okullarını Arap okullarıyla değiştirdi. Bazı Türkmen öğretmenleri okul müdürlüklerinden öğretmenliğe kaydırılıp bazıları ise Kerkük vilayeti dışına gönderildi.
  - C. Bağdat ve Kerkük’teki yetkililer, Devrim Komuta Konseyinin Türkmenlere kültürel haklar tanıma kararını uygulamıyor.
2. Grevdeki öğrenciler “Türkmenlerin talepleri yetkililer tarafından karşılanana kadar grevde kalacağız.” sloganını attılar. Grevdeki öğrenciler aşağıdaki taleplerde bulundu:
  - A. Kardeşlik dergisinin Türkçe Latin harfleriyle yeniden yazılması.
  - B. Her seviyedeki okul ders kitaplarının Latince basılması.
  - C. Türkmen okullarının isimleri Latince olmalıdır.
  - D. Öğretmenlerin eski görevlerine ve nakil oldukları okullara iade edilmesidir.
3. Ekli listede isimleri bulunan kişi ve öğrenciler Türkmen öğrencileri grev ve teşvik etti.
4. 25/26 Ekim 1971 gecesi Kerkük’te Dr. Şeref Pasvan’ın evinde aşağıdaki kişilerin katıldığı bir toplantı yapıldı.
  - A. Dr. Selahaddin Hürmüzlü
  - B. Dr. Şeref Pasvan
  - C. Abbas Kalender
  - D. Dr. Müyesser Hürmüzlü (Türk asıllı, Dr. Salah Hürmüzlü’nün eşi)
  - E. Bağdat’taki Türk diplomatik heyetinden gelen biri kadın olmak üzere üç kişi. Geldiklerinde, üzerinde “14 / Diplomatik Heyet” plakası bulunan, beyaz renkli bir Renault marka otomobile seyahat ediyorlardı.

5. Toplantıda aşağıdaki konular görüşüldü:

- A. Arap Sosyalist Baas Partisi ile KDP arasındaki ilişki.
- B. Arap Sosyalist Baas Partisi ile Türkmenler arasındaki ilişki.
- C. Kürtler ile Türkmenler arasındaki ilişki.
- D. Türkiye'nin Arap Sosyalist Baas Partisi, Kürt hareketi ve Irak Türkmenleri konusundaki tutumu.

6. Kerkük polisi, 7 Kasım 1971 günü saat 22.30'da Sevre Caddesi'nde elektrik çarpması sonucu hayatını kaybeden bir kişinin cesedinî buldu. Yapılan incelemede elektrik çarpması sonucu hayatını kaybeden Hüseyin Ali Musa adlı kişinin, Kerkük televizyon kanalının elektriğini kesmeyi planladığı ortaya çıktı.

7. Ölünün cesedi Necef'e nakledildikten sonra Gavurbağı bölgesinde -Nüsûr Caddesi- Türkmen kadınları devrim, liderleri ve Arap Sosyalist Baas Partisi aleyhine sloganlar atarak gösteri düzenledi. Kadınların gösterisi gece geç saatlere kadar devam etti.

8. 6 Kasım 1971'de Tuz Lisesinde yaklaşık yetmiş Türkmen öğrenci boykot yaptı. Aynı gün Altıncöprü Okulunda ve Tazehurmatu Ortaokulunda doksan öğrenci de boykota katıldı.

9. 7 Kasım 1971'de Süleymaniye Üniversitesindeki Türkmen öğrenciler, Kerkük okullarında boykot yapan Türkmen öğrencilerle dayanışma amacıyla boykota katıldı.

“Bilgilerinize arz olunur.”¹⁵⁸

Kurmay Albay

Askerî İstihbarat Müdürü

Bir nüshası Emniyet Genel Müdürlüğüne gönderilmiştir.

Emniyet Genel Müdürlüğü Siyasi Şubesi, 9 Kasım 1971 tarihinde İçişleri Bakanlığına “çok gizli” ibareli bir yazı gönderdi:

¹⁵⁸ Kara Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı -Genelkurmay Dairesi- Askerî İstihbarat Müdürlüğü'nün yazısı. Sayı: K.Ş/16/2813, 13 Kasım 1971.

11/7/1971 günü sabah saat on bir sularında Kerkük'ten yaklaşık 150 Türkmen öğrenci Bağdat'taki Irak Ulusal Öğrenci Birliği'nin merkezine geldi. Taleplerini hayata geçirmek için gösteri yapmaya çalıştılar ve Ulusal Birliğe sundukları muhtırada şu maddelere yer verdiler:

- 1- Türkmenlere özel okulların yeniden açılması.
- 2- Gözaltındaki öğrencilerin serbest bırakılması.
- 3- Türkmence eğitim verilmesi.
- 4- Devrim Komuta Konseyi kararıyla kapatılan Türkmen okullarının yeniden açılması.

Bu öğrenciler Kerküklüydü ve Bağdat Üniversitesine mensuptu. Millî Birlik Başkanı Kerim Molla, toplanan öğrencilere bir konuşma yaparak dağılmalarını istedi. Kendilerinden gelen muhtırayı alan Millî Birlik, gösteri yapılmasını önlemek için Türkmen öğrencilerle bütünleşmeleri çağrısında bulundu.¹⁵⁹

Tümgeneral, Emniyet Genel Müdürü

İlgili yazının bir nüshası gönderildi:

- Askerî İstihbarat Müdürlüğüne
- Gerici Faaliyetlerle Mücadele Müdürlüğüne
- Siyasi İşler Müdürlüğüne

Ayrıca Emniyet Genel Müdürlüğü, 14 Kasım 1971 tarihinde Gerici Faaliyetlerle Mücadele Müdürlüğüne şunları yazdı:

11/11/1971 tarihli ve 3/17139 sayılı yazımızın devamı olarak, Kerkük Valiliği Emniyet Müdürlüğünün Kerkük şehrinde boykotu kışkırtan öğrencilerin isimlerine ilişkin 11/4/1971 tarihli ve 9127 sayılı yazısının bir kopyasını aşağıda sunuyoruz. Gereğini arz eder, konunun incelenip gerekli işlemin yapılmasını rica ederiz.

Bir nüshası gönderildi:

- Gizli Kayıtlar Müdürlüğüne
- Dördüncü Şube Müdürlüğüne

¹⁵⁹ Emniyet Genel Müdürlüğü, Siyasi İşler Dairesi yazısı. Sayı: S 17015/1, 9 Kasım 1971.

Yazının metni

11/3/1971 tarihli 9116 sayılı gizli ve acil telgrafımıza ek olarak Kerkük şehrinde boykotu başlatan öğrencilerin isimlerine ve boykotun nedenlerine aşağıda yer veriyoruz:

- 1- Türkmenlere kültürel hakların tam olarak verilmemesi.
- 2- Türkçe eğitim veren bazı okulların kapatılması.
- 3- Türkmence yazılmış okul adlarını taşıyan levhaların kaldırılması.
- 4- Türkmen Kardeşlik dergisinin son sayısından Latince kısmın silinmesi.
- 5- Bazı Türkmen öğretmenlerin il dışına nakledilmesi.
- 6- Bazı okul müdürlerinin görevden alınarak öğretmenliğe atanması.

Aldığımız bilgilere göre Türkmenlere kültürel hakların verilmesi yönünde hükûmet acil önlemler alana kadar boykot birkaç gün devam edecektir. Ayrıca boykot, öncelikli olarak bazı okul idarelerini feshedip eğitim dilini Türkmenceden Arapçaya çeviren Eğitim Müdürüne yöneliktir. Gereğini bilgilerinize arz ederiz.

İsimler:

Birinci - Kerkük Lisesi

- 1- Gazi Abdülmecit
- 2- Nebil Adil Taha
- 3- Yaşar Zeynel Abidin
- 4- Abdulezel İhsan Hamdi
- 5- Şahin Muhammed Reşat, Mustansiriye Üniversitesi öğrencisi - (İdari ve İktisadi Bilimler)

İkinci - Hikme Ortaokulu

- 1- Erşan Burhan Celal
- 2- Cemal Circis Mahmut
- 3- Yılmaz Abdurrezzak

Üçüncü - Garbiyye Merkeziye (Batı Merkez) Ortaokulu

1- İnayet Muhammet

2- Remzi Sabir

3- Abdullah Nasih

Dördüncü - Tisin Lisesi

1- Nebil Hakkı Hürmüzlü

2- Muhammed Münir Hatip

3- Abdürrezzak Hüseyin

Beşinci - Kerkük Sanayi Lisesi

1- Sabah Fahreddin

2- Muhammet Nail

3- Abdussami Gafur

4- Ahmet (Baba adı bilinmiyor.)

Altıncı - Velit Erkek Ortaokulu

1- İrfan Halil

2- Aydın Sıddık

3- Velit Halit

4- Mecit Fahreddin

5- Adnan Halil

6- Nureddin Ali

Yedinci - Cezayir Kız Orta Okulu

1- Ecmel Musa

2- Lale Kasım

3- Yasemin

4- Suzan

Sekizinci - Musalla Ortaokul ve Lisesi

- 1- Erşat Rüştü
- 2- Hişam Mustafa
- 3- Nurhan Ali Hikmet
- 4- Semiha Namık
- 5- Vefaa Selahaddin
- 6- Mecid Hamed Hürşit
- 7- Salah Necmeddin
- 8- Cevdet Ata Şakir
- 9- Halil Casim
- 10- Semir Abdülaziz İzzet
- 11- Fatih Falih Mahmut
- 12- Faruk Namık
- 13- Hüseyin Ali Merdan
- 14- Ali Hüseyin
- 15- Mükerrerem Enver Hüseyin
- 16- Feridun Ali Ahmed

Dokuzuncu - Çeşitli

- 1- Celil Hac Hamza Kassab, Öğretmen
- 2- Velit Nihat
- 3- Muhammet Ömer
- 4- Muhammet Kara Ulus, Öğretmen
- 5- Kemal Reşat Fethullah, Orozdi Bak Çalışanı
- 6- Kahtan Necat Hürmüzlü

7- Makbule Abdülhamid Gedik, Öğretmen

8- Kemal Sabri Gani, Öğretmen.¹⁶⁰

1972’de Türkmen Aktivistlerin Tutuklanması

Kamu sektörü çalışanları, askerî personel ve lise öğrencileri de dahil olmak üzere çok sayıda Türkmen aktivist tutuklandı. Bu kişiler gizli Türkmen örgütleri kurmak, öğrencileri belli gruplara ayırmak ve vatandaşları yetkililerin eylemlerine karşı direnmeye teşvik etmek suçlamasıyla Bağdat Emniyet Genel Müdürlüğü Siyasi Şube Müdürlüğüne sevk edildiler.

Haklarında hiçbir kanıt olmaksızın gözaltına alınıp çeşitli işkencelere maruz kalmaları, Ağustos 1972 sonuna kadar devam etti. Daha sonra serbest bıraktılar ve Kerkük’te büyük gösterilerle karşılandılar.

---

¹⁶⁰ Emniyet Genel Müdürlüğünün Gerici Faaliyetlerle Mücadele Müdürlüğüne yazısı. Sayı: 3/17270, 14 Kasım 1971.

On İkinci Bölüm:
***Türkmen
Liderlerin
Tutuklanmaları
ve İnfaz
Edilmeleri***

On İkinci Bölüm: *Türkmen Liderlerin Tutuklanmaları ve İnfaz Edilmeleri*

Baas rejimiyle yaşanan köklü kopuş, Arap Sosyalist Baas Partisi'nin yol açtığı olaylardan sonra kesinleşti. Partinin siyasal ve yönetsel rolü geriledi. Bunun yerini Irak'ta insan haklarına ve halkın farklı kesimlerine aldırış etmeyen, ırkçı ve diktatör nitelikli totaliter bir yönetimle başlayan bireysel ve baskıcı bir rejim aldı. Bu rejim, Irak'ı kendisi ve yakın çevresi için bir çıkar ve nüfuz alanı olarak görüyordu.

1979 ve 1980 başlarında yaşanan olaylarda Türkmen vatandaşlar şoka uğradı. Bu olay belki de 1959 Kerkük Katliamı kadar yıkıcıydı. Baas yetkilileri, tüm vatandaşların saygı duyup takdir ettiği beş Türkmen aktivisti tutukladı.

- 1- 1979 yılı Şubat ayının 28'inde iş insanı Adil Muhammet Şerif,
- 2- 1979 yılı Mart ayının 24'ünde üniversite hocası ve Türkmen millîyetçi hareketinin düşünürlerinden biri olan Necdet Nureddin Ali Tevfik (Koçak),
- 3- 1979 yılı Nisan ayının 28'inde millîyetçi ekibin uzaklaştırılmasından önce Türkmen Kardeşlik Ocağı Başkanı olan emekli Albay Abdullah Abdurrahman Bekir Emin,
- 4- 1979 yılı Haziran ayının 19'unda iş insanı Behaeddin Resul Hüseyin Kocçava,
- 5- 1979 yılı Temmuz ayının 7'sinde Dr. Rıza Bekir Demirci tutuklandı.

Tutukluların aileleriyle görüşmeleri engellenmiştir. Tutuklama işlemleri Ceza Kanunu'nun 158/204. maddesi uyarınca Genel İstihbarat Başkanlığı Soruşturma Birimi tarafından gerçekleştirildiğinden avukatları da yoktu.

Şehit Necdet Koçak'ın eşi Ayten Koçak ile merhum Bahaeddin Kocava'nın eşi Selva Minas Garib, dönemin Cumhurbaşkanı ve Devrim Komuta Konseyi Başkanı Saddam Hüseyin ile görüşerek eşlerinin serbest bırakılmasını talep ettiler. Bu olayda olduğu gibi tutuklulara yardım edilmesine veya seslerinin yetkili makamlara iletilmesine yönelik tüm çabalar sonuçsuz kaldı.

Elde edilen raporları ve ilgili ifadeleri incelediğimizde şu noktalara işaret etmemiz gerekir:

- 1- Genel İstihbarat Teşkilatı, aylarca en ağır işkence ve baskılara maruz kalan tutuklular hakkında asılsız ve mesnetsiz suçlamalar üretmiştir. Eğer soruşturma makamları suçlamaların sanıkların birbirlerine attıkları itiraflara dayandığını beyan ediyorsa da aynı metinler iddiaların tamamen asılsız olduğunu ortaya koymuştur.
- 2- Genel soruşturmalardan ve belgelerdeki ifadelerden, adı geçen şehitler hakkında herhangi bir suçun ispat edilemediği anlaşılmıştır. Çünkü isnat edilenler herhangi bir eyleme dönüşmeyen sıradan görüşmelerden ibaretti. Ayrıca ilgili sanıkların herhangi bir silah veya benzeri bir şey aldıkları da hiçbir zaman kanıtlanamadı ve araştırılabilecek herhangi bir dış temas da olmadı.
- 3- Önemli olan şu ki: Şehitler konuyu öyle yönlendirdiler ki tüm suçlamalar kendilerine nispet edildi. Faşist ve baskıcı yönetime karşı mücadele eden ve kendileriyle ilişkisi bulunan hiç kimse hakkında konuşmadılar. Böylelikle birçok kişiyi kötü sondan kurtardılar. Ama mücadele ve direniş ateşini körükleyerek, bu yolda ilerleyen mezkûr kardeşlerinin önünü açarak yaptılar.
- 4- Sanıkların avukatlık veya hukuki danışmanlık hizmetine ulaşmalarının engellendiği ve istihbarat tarafından yönlendirilen bir kişi dışında savcılık tanığı bulunmadığı ortaya çıktı. Cezayı gerektiren herhangi bir eylem içermeyen ancak ihanet kokan bazı açıklamalara yer veren ilgili ifadenin ayrıntılarını açıklayacağız.
- 5- Raporlardan sanıkların idam kararının, soruşturma evrakları meşhur Devrim Mahkemesine gönderilmeden önce verildiği anlaşılmaktadır. Zira bu evraklarda mahkemenin (idam cezasına) hükmettiği yazıyordu.
- 6- Soruşturma makamlarının bu suçlamayı uydurmaya ve gerçekmiş gibi sunmaya kararlı oldukları anlaşılmaktadır. Nitekim sanıklardan birinin

serbest bırakılması kararına davanın dış bağlantıları ve istihbarî boyutu olduğu gerekçesiyle itiraz etmişlerdir.

Davaya Dair Belgeler

Soruşturma, 1979 yılının Şubat ayından Haziran ayına kadar aynı yılın Temmuz ayının ilk hafta sonunda tutuklanan Dr. Rıza Demirci hariç dört sanıkla devam etti. Genel İstihbarat Başkanlığı Soruşturma Makamı tarafından 19.09.1979 tarihinde düzenlenen “İlk İhbar Tutanağı”, 30.06.1979 tarihinde ihbar kapsamında başlatılan işlemler çerçevesinde 1966 yılı tutuklularına yöneltilen asıl suçlamayı yeniden ele alıyor. Tutanakta aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Yetkili makamlar, tutuklu sanıklar Adil Muhammed Şerif, Necdet Nuredin Ali Tevfik Koçak, Abdullah Abdurrahman Bekir Emin ve Bahaeddin Resul Kocava’nın Türk istihbaratı ve Turancı hareketiyle bağlantılı oldukları bilgisini aldı.

Zikredilen sanıkların Genel İstihbarat Başkanlığı soruşturma görevlisi tarafından soruşturulması sonucunda, söz konusu sanıkların Türk Büyükelçisi, Türk büyükelçilik personeli ve ajan Barzânî’nin temsilcileriyle ilişkileri ve kendi aralarındaki görüşmeler ortaya çıktı.

Söz konusu sanıkların ifadeleri, Genel İstihbarat Başkanlığı soruşturma hâkimi tarafından doğrulanmış ve sanıkların Devrim Mahkemesi Başkanlığına sevk edilmesi amacıyla Ceza Kanunu’nun 158/204. maddesi uyarınca ilk bilgi raporlarını durdurmaya karar verilmiştir.

Soruşturmacı/ 19 Eylül 1979¹⁶¹

Sanık Bahaeddin Koçava hakkında Genel İstihbarat Başkanlığının yaptığı soruşturma üzerine, Emniyet Genel Müdürlüğü, 8/8/1979 tarihinde Devrim Komuta Konseyi Genel İstihbarat Başkanlığına yazdığı yazıda şunları söylemiştir:

26 Haziran 1979 tarihli M 7/2537 sayılı mektubunuz.

Iraklı Bahaeddin Resul Hüseyin Koçava hakkında elde edilen bilgiler aşağıdadır:

¹⁶¹ Bağdat’ta Genel İstihbarat Başkanlığı Soruşturma Valiliğinden İlk Haber Formu, sayı 48/1979.

- 1- 1971 yılında Mirahur köyüne gidip Esad Fettah el-Herkî ile bir araya geldi. Kendisine 25 bin dinar verdi. Bu şahıs da parayı önde gelen yandaşlarına dağıttı. Bu paranın verilme nedeninin, İran'a gönderilmek üzere yün satın almak olduğu anlaşıldı. Bu adam İran istihbaratının ajanı ve casus olup merhum Molla Mustafa nezdinde önemli bir konuma sahiptir.
- 2- 1972'de İkinci Soruşturma Komitesi tarafından tutuklandı. Ayrıca aynı yıl bağış ve bilgi toplayıp bunları, Bağdat'taki Mustansiriya Üniversitesinde öğrenci olan Celal Talabani'nin eşi Hîro İbrahim Ahmed aracılığıyla kardeşi İzzeddin Koçava'ya göndermektedir. Saygılarımla bilgilerinize sunarım.

Kamu Güvenliği Müdürü¹⁶²

Delil Tanığı Nasreddin Kasım Casım: Hiçbir Şeye Tanık Olmayan Tanık

Tutuklulara masumiyetlerini ispat etme imkânı tanınmazken yetkililer 30 Haziran 1979 tarihinde Genel İstihbarat Başkanlığı Yedinci Şubesine çağrılan Irak Türkmeni olarak adlandırdıkları Nasreddin Kasım Casım'ın tanıklığından yardım aldılar.

Şube 30 Ağustos 1979 tarihli mektubunu Halkla İlişkiler Genel İstihbarat Müdür Yardımcısı'na yazdı. İlgili mektup, tutukluların Devrim Mahkemesine getirilmesi için kullanıldı.

Mezkûr açıklamayı içeren mektup şu şekildedir:

(Çok Gizli)

M5'ten gelen talep üzerine 30.06.1979 tarihinde söz konusu kişinin Bulgaristan'daki Irak Büyükelçiliğine müracaatı üzerine çağırıldık. Kendisinin Turancı hareketin bir üyesi olduğunu, Türkiye'de iken Irak vatandaşlığından ayrıldığını ve pişman olup ülkesine geri dönmek istediğini belirtti. Gerçekten de 06.06.1979 tarihinde geri döndü.

Birincisi: Soruşturmanın seyri

Söz konusu kişinin sorgulanmasından şunlar ortaya çıktı:

- 1- 1947 yılında Temim Valiliğinde (Kerkük) Türkmen asıllı bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Lise beşinci sınıfa kadar öğrenimini sürdürdü. Ardından birçok işte çalıştı. Sonuncusu müteahhitlikti.

¹⁶² Emniyet Genel Müdürlüğü yazısı. Sayı: 45/Kh/116721, 8 Ağustos 1979

- 2- Yetiştirilme tarzı ve Türkmen vatandaşlarla etkileşimi nedeniyle ırkçı ve milliyetçi bir ruh geliştirdi. Türkler arasında esas hareket Milliyetçi Hareket Partisi (Türkeş Partisi) olduğundan, (Muhammed Bayız, Muhammed Nail, Hikmet Said) gibi isimleri de yanına katarak bu harekete katılmış ve (Muhammed Kasım, Muhammed Hasan, Kemal Ahmet, Gazi Muhammed, Bahaeddin Said, Cabbar Ali, Vecdi Reşit) gibi isimleri de söz konusu harekete kazandırarak bu faaliyetini sürdürmüştür.
- 3- 1977 yılında adı geçen kişi Türkiye'ye giderek Milliyetçi Hareket Partisi yetkililerinden Acar Okan ile tanışmış ve Okan, kendisinden Irak Türkmenlerinden Necdet Nureddin ile temasa geçmesini istemiştir. Şu anda Necdet Nureddin, Turancı hareket ve Türk istihbaratıyla ilişkisi olduğu iddiasıyla tutukludur. Gerçekten de bu ikisi arasında temas kuruldu ve mezkûr kişi söz konusu hareket kapsamında faaliyet göstermeye devam etti.
- 4- 1978 yılının sekizinci ayında Türkiye'ye gidip Irak uyruklu olduğunu kanıtlayan tüm belgeleri Türk makamlarına sunarak vatandaşlık ve sığınma talep etti. Bir ay kaldıktan sonra katıldığı Turancı hareketin yalanlarının ortaya çıkması ve kendisini bu yola iten bazı hususların (vatan özlemi, maddi çıkarlar, Türkiye'nin kötüleşen durumu) etkisiyle ülkeye geri dönmeyi düşünmeye başladığını iddia etti. Türk yetkililerden belgelerini geri almaya çalıştı ve Avrupa'ya gitmek istediğini iddia etti. Fakat 1979 yılının ikinci ayında bir avukat vasıtasıyla istediklerini alana kadar bu girişimleri başarısız oldu. Pasaportu ve diğer belgeleri iade edildikten sonra ise Bulgaristan'a gitti.
- 5- Bulgaristan'da bulunduğu sırada Irak Büyükelçiliğine dilekçe verip ülkeye geri dönmek istediğini ve Turanî hareket ve bu hareketin mensuplarıyla ilişkilerini dile getirdi.
- 6- Ülkeye dönüşünün arkasında Türk istihbaratının ya da herhangi bir kuruluşun olduğu iddialarını yalanladı.

İkincisi: Prosedürler

- 1- Yukarıda adı geçenlerin ve tutuklu sanık Necdet Nureddin'in verdiği bilgiler arasında çapraz kontrol yaptık ve doğru olduğunu gördük.
- 2- Yukarıda adı geçen sanıklarla tutuklu sanıklar (Necdet Nureddin ve Abdullah Abdurrahman) arasında Turancı hareket ve Türk istihbaratıyla

ilişkileri konusunda yüzleştirme yapıldı ve adı geçen kişinin verdiği bilgilerin doğru olduğu ortaya çıktı.

Üçüncüsü: Sonuç

- 1- Adı geçen şahsın, Turancı hareketin yurt içinde ve yurt dışında bazı faaliyetlerine katıldığı doğrulandı. Fakat mezkûr faaliyetleri kendi iradesiyle yetkililere bildirmesi, ülkenin güvenliğini ve istikrarını ilgilendiren bu tür eylemlerden dolayı yasada öngörülen cezaların uygulanmasından onu muaf tuttu.

Dördüncüsü: Öneri

Gereğini arz eder, aşağıdaki maddelerin onaylanmasını talep ederiz.

- 1- Mezkûr kişinin muhbir olarak değerlendirilmesi ve geçmişte partiye ve devrime karşı yürüttüğü faaliyetler nedeniyle yetkili mahkemeye sevk edilmemesi.
- 2- Mezkûr kişinin iki yıl süreyle yurtdışına çıkışının yasaklanması ve Casuslukla Mücadele Müdürlüğünün görüşü doğrultusunda 1980 yılı başından itibaren gizlice görevlendirilip istihdam edilmesi, böylece kurumumuzla olan ilişkisinin açığa çıkmasının önlenmesi.
- 3- Önemi dikkate alınarak çalışma ve takip amacıyla Turancı harekete ilişkin elde edilen bilgilerin M3, M4 ve M5'e aktarılması.
- 4- Yukarıda zikredilen ve Turancı hareketle bağlantıları hakkında bilgi edinilen şahısların şimdilik tutuklanmaması daha doğru olacaktır. Ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve güvenlik koşulları göz önüne alındığında özellikle Turancı hareket ve Türk istihbaratıyla bağlantılı dört şüphelinin tarafımızca soruşturulması durumunda bunların takip edilmesi yeterli olacaktır.

Bilgilerinize sunar, gereğini arz ederim.

Saygılarımla,

Soruşturma ve Tahkikat Müdürü¹⁶³

163 Genel İstihbarat Başkanlığı yazısı. Sayı: M7/3332, 30 Ağustos 1979.

Davalarla İlgili Özet Bilgi

Genel İstihbarat Başkanlığı, 5 Eylül 1979 yılında Cumhurbaşkanlığı Özel Bürosuna çok gizli olduğunu belirten davalarla ilgili özet bilgi sundu. Bu özet-te şunlar yer alıyordu:

1979/9/3 tarihli ve 295 sayılı yazınız üzerine,

Tutuklularla ilgili dava özetlerini aşağıda bilgilerinize sunuyoruz. Konuyla ilgili olarak daha önce 6/8/1979 tarih ve 3055 sayılı değerlendirme notunu Genel İstihbarat Başkanı'na sunduk. Söz konusu notun bir sureti ekte yer almaktadır.

- 1- Kuveyt istihbaratıyla bağlantısı olduğu iddia edilen bir Basra vatandaşının davası.
- 2- Sanıklar: Adil Muhammed Şerif ve Necdet Nureddin.
  - a. Mezkûr kişiler Türk istihbaratı ve Turancı hareketle ilişkilerini itiraf ettiler. Ayrıca konuyla alakalı başka şahıslar da olup ve bu şahıslar daha sonra sırayla tutuklanmıştır. Sanıklardan Abdullah Abdurrahman 28 Nisan 1979 tarihinde bu kapsamda tutuklanmıştır. Kendisi ve diğerleri hakkında yapılan soruşturma sonucunda sanık Bahaeddin Resul 19.06.1979'da tutuklandı. Casuslukla Mücadele Genel Müdürlüğü ile koordineli olarak yürütülen soruşturma ve davanın takibi sonucunda sanık Rıza Mahmut Bekir 07.07.1979'da tutuklandı. Soruşturmanın selameti adına Türkiye ile ilişkilerimizin önemi ve ülkenin içinde bulunduğu mevcut siyasi durum nedeniyle dava hakkında kapsamlı bir soruşturma yürütüyoruz. Şu anda davayı sonuçlandırıp tutuklu sanıkları mahkemeye sevk ediyor ve diğerlerini Casuslukla Mücadele Genel Müdürlüğü aracılığıyla takip ediyoruz.
  - b. Bu durumu 30.08.1979 tarihli ve 3321 sayılı çalışmamızda İstihbarat Dairesi Başkanlığı Kamu İşleri Başkan Yardımcılığı'na sunarak izah ettik.

Genel İstihbarat Başkanlığı, 1 Eylül 1979 tarihli ve 3336 sayılı yazımızla Cumhurbaşkanlığı Divanı Başkanlığının tutuklularla ilgili sorduğu soruya yanıt vermiştir. Söz konusu yazımızın bir sureti ekte sunulmaktadır.

Bilgilerinize sunulur, saygılarımla.

Soruşturma ve Tahkikat Müdürü.¹⁶⁴

¹⁶⁴ Genel İstihbarat Başkanlığı, 7. Şube yazısı. Sayı: 3408, 5 Eylül 1979.

Genel İstihbarat Başkanlığı Yedinci Tümen Başkanlığı, 15.09.1979 tarihînde Genel İstihbarat Başkanlığına “Sanık Adil Muhammed Şerif ve Grubu” başlıklı bir yazı gönderdi. Mektupta şunlar yer alıyor:

Birinci: İlgili makama sevk

7 Temmuz 1979 tarihli ve M7/2693 sayılı mütalaa notumuza ek olarak Casuslukla Mücadele Genel Müdürlüğü 19 Şubat 1979 tarihli ve 1369 sayılı yazısı uyarınca mezkûr kişinin Türk istihbaratı ve Turancılık hareketiyle -diğer bazı Türkmenlerle birlikte- ilişkisi olduğuna dair mevcut bilgilere dayanarak sorgulanmak üzere çağrılmasını istedi. Adı geçen şahıs 28.02.1979 tarihînde müdürlüğümüze getirilmiş ve hakkında mevcut bilgilerin ciddiyeti nedeniyle tutuklanmıştır.

İkinci: Soruşturmanın Gidişatı

Sanık yapılan soruşturmada şunları söyledi:

- 1- 1932 yılında Irak Türkmen asıllı bir ailenin çocuğu olarak Temim’de (Kerkük) doğdu ve inşaat müteahhidi olarak çalışıyor.
- 2- Sanıklardan Necdet Nureddin’den çeyrek dinar değerindeki bir banknotun yarısını aldığını ve diğer yarısıyla kendisiyle iletişime geçecek bir kişinin olduğu bilgisini ondan aldığını itiraf etmiştir. Bu olayın, yaklaşık sekiz yıl önce gerçekleştiğini belirtti.
- 3- Gerçekten de karşı taraftaki kişi onu aradı ve sanığın kimliğinden emin olduktan sonra Türkmenler için çalışmak üzere onu ziyaret etmesi hususunda anlaştılar. Ziyaretin ardından bu amacı gerçekleştirmek için başkalarını ikna etmek konusunda ittifak ettiler. Ondan sanık Necdet Nureddin ile Türkmen Kardeşlik Ocağı’nın genel merkezinde görüşmesini istedi. Sanık o tarihten beri onlarla görüşmediğini iddia etti.
- 4- Sanık, 1961 yılında komünistlere yönelik suikast düzenleyen bir şebekeye katıldığını itiraf edip herhangi bir görevi yerine getiremediğini söyledi.
- 5- Sanık, 1966 yılında İzzeddin Kocava isimli şahsın evine gittiğini ve orada Türkiye Büyükelçisi dışında Salih Yusifî, ajan Barzânî’nin temsilcisi ve sanık Abdullah Abdurrahman’ı gördüğünü belirtti. Abdullah Abdurrahman oradakilere “isyancılar Temim’i (Kerkük’ü)

isyan bölgesine katmaktan vazgeçerlerse Türk hükûmetinin isyancılara destek vereceğini” teyit etti. Aksine Türk hükûmeti onlara yardım etmeyecek. Salih Yusifi, konuyu inceleyeceklerini söyledi. Sanık Abdullah Abdurrahman, cevabını sanık Adil Muhammed Şerif’e iletmesini istedi.

- 6- Salih Yusifi iş yerine geri döndü ve diğerlerini sordu. Sanık, konuyu yetkililere bildirmeyerek hata yaptığını ve pişman olduğunu itiraf etti.

Sanık Necdet Nurettin Ali Tevfik:

1979 yılı 24 Mart tarihinde ilk sanığın itirafları doğrultusunda yakalanmıştır. Yapılan sorgulamada aşağıdakileri ifade etmiştir:

- 1- 1939 yılında Kerkük’te Irak Türkmen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1970 yılında Türkiye’de Ziraat alanında doktora derecesi aldı ve Bağdat Üniversitesi Mühendislik Fakültesinde doçent olarak görev yapıyor.
- 2- Sanık, Türkiye’deki eğitimi sırasında aralarında Muhammed Erbil’in de bulunduğu Türkmenlerle tanıştığını itiraf etti. Erbil, Türkiye’nin Türkleri korumaya hazır olduğunu dile getirdi.
- 3- Türkiye’de Said Arap adı verilen birisiyle tanıştı. Said Arap ülkeye döndüğünde Bağdat’ta bir dükkân sahibiyle bağlantı kurmasını talep etti. Türk Büyükelçiliğine ulaşması gerekirse bu dükkân sahibinin ona yardımcı olacağını söyledi. Sanık bu kişiye Türkmenlerin Bağdat’taki Türkmen Kardeşlik Ocağı aracılığıyla örgütlenmesi gerektiğini ifade etti.
- 4- Ülkeye döndükten sonra mezkûr dükkânın sahibiyle iletişime geçti. Bu adam, kendisini Türk Büyükelçiliği’nde görev yapan Sezai adlı memurun evine götürdü. Sanık, Sezai’nin kendisiyle emir verir gibi konuştuğunu söyleyip Türkmenlerin Kürt komünistlere ve diğer gruplara karşı kendilerini savunmak için silah temin edebileceklerini söylediğini nakletti. Sanık, Sezai’nin bu görüşmeden bir ay sonra tekrar gelmesini istediğini de belirtti.
- 5- Belirlenen saatte adı geçen Türk’ün evine gitti ve Türk Büyükelçiliğinde görevli Cüneyt isimli memuru gördü. Birlikte silahlar meselesini görüştüler. Evden çıkarken kendisine yarım çeyrek dinar değerindeki

bir banknot uzatarak bunu sanık Adil Muhammed Şerif'e vermesini istemiş ve silah konusunu sanık Adil ile görüşeceğini bildirmiştir.

- 6- Sanık, Adil Muhammed Şerif'e giderek parayı teslim etti. Sanık, Said ve Sezai'nin Türk istihbaratında çalıştığını, bu nedenle yanlış yolda olduğunu düşünerek söz konusu kişilerle ilişkisini kestğini ve yetkililere bunu bildirmediği için pişman olduğunu iddia etti.

Sanık Abdullah Abdurrahman Bekir Emin:

Sanık, birinci ve ikinci sanığın itirafları ışığında 28.04.1979 tarihinde tutuklanmış ve yapılan soruşturmada şunları söylemiştir:

- 1- 1918 yılında Temim'de Iraklı Türkmen bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Harp Okuluna girdi ve 1938 yılında mezun oldu. Tuğgeneral rütbesine kadar terfi etti. 22 Ağustos 1962'de emekli oldu.
- 2- Bağdat'taki Türk Büyükelçiliğine sık sık gittiğini, davetlerine katıldığını ve bazı büyükelçilik çalışanlarıyla tanıştığını itiraf etti.
- 3- Yaklaşık 100 adet kendisine ait (üzerinde ele geçirilen) kartı bastırıp tanıdıklarına dağıttığını itiraf etti. Bu kart, Türkmen inancına ve Türkmen Kardeşlik Ocağı adına bereket, selam ve mutluluklar iletip "Tanrı Türkleri ve Türkmenleri korusun." ifadesini içermektedir. Bunların bir kısmı Türk Büyükelçiliği üyelerine gönderilmiş.
- 4- Söz konusu kartın amacının Türklerin saflarını birleştirmek ve pekiştirmek olduğunu, mezhep çatışması çıkarmak gibi bir amacının olmadığını öne sürdü.
- 5- 1967 yılında adı geçen İzzettin Resul'ün kendisini sanık Bahaedin Resul'ün evine çağırdığını, Bahaedin Resul'ün evine vardığında ise Salih Yusufi, Muhsin Dizayi, Muhammed Erbil ve Türk büyükelçisini gördüğünü itiraf etti. Ölen suçlu Barzânî'nin temsilcisi sıfatıyla hareket eden Sâlih Yûsufî, onlarla özerklik meselesi konusunda anlaşmaya varılmasını ve Temîm vilayetinin özerklik kapsamına dâhil edilmesini talep etti. Sanık Abdullah ise bunun kendi yetki alanına girmediğini dile getirdi.
- 6- Sanık Adil Muhammed Şerif'in o dönemde gerçekten Kerkük ve Bağdat'taki suikast komitesinden sorumlu olduğunu doğruladı.

- 7- Hardan Abdülgafâr'ı yönetimin öldürdüğünü ifade eden sözleri tekrarladığını itiraf edip bundan pişman olduğunu dile getirdi. Şu da var ki Türkmen teşkilatının ocak seçimlerine katılan üyelerinin isim listelerini satın alıp bunları Türk askerî atâşesine teslim ettiğini inkâr etti.

Sanık Bahaddin Resul Hüseyin Koçava:

Sanık, mezkûr sanıkların itirafları üzerine 19 Haziran 1979'da tutuklandı. Soruşturma sırasında aşağıdakileri söyledi:

- 1- 1934 tarihinde Irak Türkmen asıllı anne ve babanın oğlu olarak Temim'de doğdu. Mûteahhitlik yapıyor.
- 2- Sanık Abdullah Abdurrahman'ın 1972 yılında kendisiyle iletişime geçerek belirlenen saat ve yerde Şattûlarap adlı otele gelmesini istediğini itiraf etti. Sanıkla görüşüğünü ve yanında Türkiye Büyükelçiliği çalışanı Nihat Bacalan'ı gördüğünü belirtti. Sanık Abdullah, Türk Büyükelçiliğinin Irak makamlarına sadık bazı kişiler hakkında bilgi talep ettiğini kendisine bildirdi. (Sanık, bu konuda sayın Münzir Mutlak'ı bilgilendirdiğini ve yetkililerle iş birliği yaptığı için kendisine teşekkür ettiğini söyledi.) Bir süre sonra sanık Abdullah Abdurrahman ile görüşerek kendisinden bilgi istedi. O da sadece Ömer Hızır'la ilgili bilgi verdi.
- 3- 1966 senesinde kardeşi İzzeddin'in evine gidip orada Türk Büyükelçisiyle birlikte Muhammed Erbil'i, vefat eden suçlu Barzânî'nin temsilcileri olan Nâfız Celâl, Sâlih Yûsufî, Muhsin Dizâî ve Habîb Kerîm'i; sanıklar Adil Muhammed Şerif ve Abdullah Abdurrahman'ı gördüğünü itiraf etti. Türk büyükelçisi, Türkmenlere karşı olumlu bir tutum sergilemeleri hâlinde Türk hükûmetinin sınırın açılmasına yardımcı olacağını ifade etti.
- 4- Eldeki bilgiler, sanık Adil Muhammed Şerif'in bir suikast örgütünün lideri olduğunu destekliyor.
- 5- Sanık Abdullah Abdurrahman'dan Irak-Türkiye Dostluk Derneği üyesi olduğunu belirten bir kimlik aldığını itiraf eden sanık, kardeşi İzzeddin'in Türkiye'ye kaçtığını doğruladı.
- 6- 1972 yılında isyancılarla iş birliği yaptığı iddiasıyla Nihaye adlı sarayda tutuklandığını ve yetkililere yukarıdaki bilgileri bildirmediği için pişmanlık duyduğunu itiraf etti.

Sanık Rıza Bekir Demirci:

Sanık, Casuslukla Mücadele Genel Müdürlüğünün talebi üzerine ve sanık Abdullah Abdurrahman ile olan ilişkisi nedeniyle 7/7/1979 tarihinde tutuklandı. Soruşturma sırasında aşağıdakileri söyledi:

- 1- 1927 yılında Temim vilayetinde Irak Türkmeni bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Yükseköğrenimini Türkiye’de tamamlayıp 1959 yılında doktorasını bitirdi. Şu an Bağdat Orman Müdürlüğünde araştırma müdürü olarak çalışmaktadır.
- 2- Mezkûr sanık, tutuklanan sanık Abdullah Abdurrahman’ı Türkmen Kardeşlik Ocağı’nın idari kadrosunda çalıştığı için tanıdığını ve iki yıl sonra bu ocakla ilişkisini kestiğini belirtti.
- 3- Evinde öğrenci toplantıları yaptığına dair bilgileri yalanlayıp Türkiye Büyükelçiliğinden bildiri aldığını da inkâr etti.
- 4- Hamit Hikmet’e Türkiye’ye mesaj iletmesini istediği iddialarını da yalanladı.
- 5- Irak-Türkiye Dostluk Derneği üyesi olması nedeniyle Türk Büyükelçiliğindeki etkinliklere katıldığını doğruladı. Fakat Türk Büyükelçiliğiyle ya da Turancı hareketle ilişkisinin bulunduğu iddiasını inkâr etti.
- 6- Tutuklanmadan önce söylediklerini teyit etti. Türkmen Kardeşlik Ocağı’nda birlikte çalışmaları hasebiyle sanık Abdullah Abdurrahman’ın tutuklanmasının ardından kendisinin de tutuklanma ihtimalinin bulunduğunu dile getirdiğini doğruladı.
- 7- Elli dinar karşılığında Türkmen örgütlerinin isim listelerini aldığını ve bunları Türk askerî ataşesine teslim ettiğini reddetti.

Üçüncü: Yürütülen işlemler

- 1- Sanıkların birbirleri aleyhine itiraflarda bulunmaları ve Emniyet Genel Müdürlüğü ile koordineli olarak yürütülen çalışmalar sonucunda bu kişiler peş peşe tutuklandı.
- 2- Sanık Abdullah Abdurrahman’ın evini inceledik. Türk millîyetçiliğini yücelten bayram tebrik kartına ve evraklara iliştilmiş Willy marka tabancaya el koyduk.

- 3- Sanık Abdullah Abdurrahman hakkında Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı Ofisinden gelen soruşturmaya yanıt olarak işlemlerinin devam ettiğini ve tamamlandıktan sonra kendilerine sonucu bildireceğimizi bildirdik.
- 4- İlgili makamlardan sanıklarla ilgili bilgi talep ettik ve bunu belgelerle ilişkilendirdik.
- 5- 23 Mayıs 1979 tarihli ve 655 sayılı yazı ile Kuzey Bölgesi Şubesi'nden Casuslukla Mücadele Genel Müdürlüğüne bilgiler ulaşmıştır. Bu bilgiler, sanık Abdullah Abdurrahman ile sanık Rıza Mahmut'un; Tuz, Erbil ve Temim bölgelerinde Kardeşlik Ocağı seçimlerine katılan Türkmenlerin isimlerinden oluşan teşkilat listesini, kulübün temsilcisi olan İsmail Hakkı'dan elli dinar mukabilinde aldığını ve Türk askerî ataşesi-ne teslim ettiklerini göstermektedir.

Dördüncü: Sonuç

Mezkûr sanıklar hakkında yapılan soruşturmada aşağıdaki hususlar ortaya çıktı:

- 1- Rıza Mahmut Bekir Demirci hariç sanıkların Türkiye Büyükelçiliği ve Kürt isyancılarla ilişkileri 1966 yılına kadar uzanmaktadır. Bu kişiler 1966 yılında tutuklu sanık Bahaeddin Rasul'un kardeşi firari sanık İz-zeddin Rasul'un evinde Türk Büyükelçisi ve isyancılarla bir araya geldiler.
- 2- Yukarıdaki (1) numaralı fıkra da adı geçen sanıklar, Turanî ve Türk milliyetçi hareket için aralıksız çalışmışlardır. Hâlâ da çalışmaktadırlar. Bunlarla ilişkileri Türkiye'deki öğrenimleri sırasında başlamıştır.
- 3- Elimizde 1961 yılında sanık Adil Muhammed Şerif'in komünistlere su-ikast düzenlemeye yönelik bir şebekeye üye olduğuna dair doğrulanmış bilgiler bulunmaktadır.
- 4- Türk Büyükelçiliğinde görevli istihbarat subayı Sezai'nin ağzından aktarıldığı üzere Türk istihbaratının, Türkiye'nin Türkmenlere komünist Kürtlere ve diğerlerine karşı kendilerini savunmaları amacıyla silah temin etmeye hazır olduğu bilgisi doğrulanmıştır.
- 5- Türkiye'nin Türkmenlerle bağını vurgulayarak Irak'ın bazı bölgelerini topraklarına katma konusunu gündeme getirdiği ortaya çıktı. Bu durum

yukarıda zikredilen 1976 tarihli toplantısındaki sunulanlardan açıkça anlaşılmaktadır. Durum şu anda da böyle devam etmektedir.

Beşinci: Öneri

Yukarıda zikredilenler ışığında aşağıdaki maddeleri öneriyoruz:

- 1- Sanıklar Adil Muhammet Şerif, Necdet Nureddin Ali, Abdullah Abdurrahman ve Bahaüddin Resul, Ceza Kanunu'nun 158/204. maddeleri uyarınca Devrim Mahkemesi'ne sevk edildi (idam hükmü için).
- 2- Yapılan soruşturmada ilgili kişilerin çok sayıda şüpheli faaliyeti ortaya çıkmış; Türkiye ile bağlantıları, Türk milliyetçiliğine bağlılıkları ve Turancı hareket için çalışmaları konusunda çeşitli endişeler meydana gelmiştir. Bu durum durumlarının kapsamlı bir şekilde incelenmesini ve liderlerinin belirlenmesini gerektirir. Parti teşkilatının, Türk azınlığa yaklaşarak partiye ve devrime kazanmaya çalışması böylelikle etnik taassuplarını gidermeye yönelik adımlar atması gereklidir.
- 3- Sanık Rıza Mahmut Bekir Demirci'nin davasının yukarıda adı geçen kişilerin davasından ayrılmasına ve (5) numaralı fıkrada belirtilen bilgilerin takibinin tamamlanması için davasının soruşturmaya devam edilmesine karar verilecektir. İlgili bilgiler Casuslukla Mücadele Genel Müdürlüğü ile koordinasyon sağlanarak doğrulanmazsa serbest bırakılıp bizim için çalıştırılması talebinde bulunacağız.
- 4- Devrim Komuta Konseyi Başkan Yardımcısı ofisine soruşturma sonuçları bildirildi.

Soruşturma ve Araştırma Müdürü.¹⁶⁵

Genel İstihbarat Başkan Yardımcısı mektubu onaylayarak imzaladı ve önerinin ikinci maddesi yani doğrulama ve Türkmenlere açılım konuları hususunda Parti Genel Sekreterliği Ofisine yazı yazılmasını istemiştir.

25/9/1979 tarihinde, tutuklu sanıklar Adil Muhammet Şerif Salih, Necdet Nureddin Ali Tevfik Koçak, Abdullah Abdurrahman Bekir Emin ve Bahaeddin Resul Koçava ile ilgili 48/19769 numaralı davanın nihai raporu düzenlendi.¹⁶⁶

¹⁶⁵ 7. Şube yazısı. Sayı 3513, 15 Eylül 1979.

¹⁶⁶ Dr. Rıza Mahmud Demirci davasının ayrılması ve adının nihai raporda yer almamasına dikkat edin.

Rapor metni:

İlgili makamlar, mezkûr sanıklar ile Türk istihbaratı ve Turancı hareket arasında bir bağlantı olduğuna dair bilgiler aldı. Yapılan soruşturma şunları ortaya koydu:

Birinci: Aşağıda zikredilen sanıklar, İstihbarat Genel Müdürlüğü soruşturma görevlisi önünde şunları ifade ettiler:

Sanık Adil Muhammed Şerif Salih şunları söyledi:

- 1- Sanık Necdet, kendisine çeyrek dinarlık banknotun yarısını verip birisinin gelip kendisine diğer yarısını vereceğini ifade edip söz konusu kişinin kimliğinin doğrulanması için iki yarısını karşılaştırması gerektiğini söyledi. Kastedilen kişinin kimliğini doğrulamak amacıyla parçaları karşılaştırılması gerekmektedir.
- 2- On gün sonra birisi yanına gelip banknotun yarısını uzattı. Diğer yarısı ile aynıydı. Sonra ona örgüt tarafından gönderildiğini söyledi. Sanık, iş birliği yapmak üzere iş yerine gitmesi konusunda bu kişiyle anlaştı. Bu görüşme gerçekleşti ve Türkmen davasına hizmet etmek üzere bazı Türkmenleri kazanma hususunda uzlaştılar.
- 3- 1961 yılında Kerkük'ün Kale bölgesinde suikast şebekelerinden birisine dâhil oldu.
- 4- 1966 yılında sanık Abdullah Abdurrahman onu İzzeddin Resul Koçava'nın evine götürdü. Burada Türkiye Büyükelçisi Salih Yusufi ve ajan Barzânî'nin temsilcisi de vardı. Sanık Abdullah Abdurrahman, Kerkük'ün isyan bölgesine ilhak edilmesi fikrinden vazgeçilmesi durumunda Türk hükûmetinin isyancılara yardım etmeye hazır olduğunu, aksi takdirde yardımda bulunmayacağını belirtti.
- 5- Salih Yusufi, sık sık otele gidiyor ve (sanık) bu durumu yetkililere bildirmiyordu.

İkinci: Sanık Necdet Nureddin Ali Tevfik şunları söyledi:

- 1- Türkiye'de öğrenim gördüğü dönemde, Bağdat'taki Türk Büyükelçiliğinde görevli olan Türkmen Muhammed Erbil ve Türkiye'deki Iraklı Türkler İşbirliği ve Kültür Derneği'nin başkanı Necmeddin ile tanıştı.

- 2- Irak Türkmenlerinin durumunu anlatmak için Türkiye’de seminerler düzenliyordu.
- 3- Türk Büyükelçiliğine Muhammed Erbil’in atanmasını istemiyordu. Zira onun Türkmenlerin çıkarlarına hizmet etmeyecek çeşitli faaliyetlerde bulunmasından korkuyordu. Ancak Muhammed Erbil’in bir davetine icabet etti.
- 4- Said Arap, Irak’a döndüğünde Bağdat’taki bir dükkânla irtibata geçmesini talep etti. Dükkân sahibi onun Türk Büyükelçiliğine ulaşmasını temin edecekti. Ayrıca Said Arap’a, Türkmenleri Türkmen Kardeşlik Ocağı etrafında örgütlemesini ve bunu ülkedeki tüm Türkmenlere duyurmasını önerdi.
- 5- Kendisini Türk Büyükelçiliği çalışanı Sezai’nin evine götüren dükkân sahibiyle iletişim kurdu. O da daha önce istediği talepleri yerine getirmesini istedi. Türkmenlerin kendilerini Kürt komünistlere ve diğerlerine karşı savunmaları bahanesiyle onlara silah temin edebileceklerini ifade etti. Sezai bir ay sonra tekrar gelmesini talep etti.
- 6- Bir ay sonra Sezai’nin evine gitti ve Bağdat’taki Türk Büyükelçiliğinde çalışan Cüneyd adlı kişiyle karşılaştı. Türkmenleri silahlandırma mevzusunu tartıştılar ama bir sonuca varamadılar. Sezai, Adil Muhammed Şerif’e teslim etmesi için ona içinde yarım çeyrek dinar bulunan küçük bir zarf uzattı. O da bu zarfı Adil’e teslim edip Sezai’den geldiğini söyledi.
- 7- Sezai ve Cüneyt’le tanıştıktan sonra yanlış yola saptıkları gerekçesiyle onlarla ilişkisini kestiğini öne sürdü.
- 8- Said Arab’ın Türk istihbaratı mensubu, Sezai’nin ise Bağdat’taki Türk Büyükelçiliğinde görevli Türk istihbarat görevlisi olduğunu belirtti. Konu hakkında ilgili makamlara bilgi vermediği için pişman olduğunu ve yardım talebinde bulunduğunu ekledi.

Sanık Abdullah Abdurrahman Bekir Emin şunları söyledi:

- 1- Kendisi, ailesi ve diğer kişiler için giriş vizesi almak amacıyla sık sık Türk Büyükelçiliğine gidiyordu. Türkiye’den ilaç getirmek gerekince elçilikten aldığı davetiyeleri getiriyor ve bu vesileyle büyükelçiyle ve elçilik çalışanlarıyla da görüşüyordu.
- 2- Yüz adet kart bastırıp tanıdıklarına dağıttı. Kartlarda bayram temennileri ve mutluluk dilekleri, Türkmen Kardeşlik Ocağı’nın ismi ve (Allah

Türk'ü ve Türkleri korusun) cümlesi yer alıyordu. Bir kısmını Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliği mensuplarına ve Türk Büyükelçisine gönderip amacının halk arasında mezhep çatışması ve ayrılık çıkarmak olmadığını aksine Türklerin saflarını birleştirmek ve güçlendirmek olduğunu ileri sürdü.

- 3- 1967 yılında İzzeddin Resul Kocava adında biri onunla temasa geçti ve gelmesini istedi. Ancak oğlunun hastalığı nedeniyle özür beyan etti. Şu da var ki başka bir zaman Bahaeddin'in evine gitti. Salih Yûsufî ve Muhsin Dizâî ile görüştü. Bu toplantıya Bağdat'taki Türk Büyükelçisi ve Muhammed Erbili de katıldı. Salih Yûsufî, Türkmenlerle özerklik konusunda ve Kerkük'ün onlara katılması hususunda anlaşmaya varılmasını talep etti. O ise bu konunun yetki alanına girmediğini söyleyerek cevap verdi.
- 4- Ayrıca "Güvenlik birimlerinin Hardan Abdurgaffâr'ı Kuveyt'te suikast düzenleyerek öldürdüğünü" söylediğinden dolayı pişman olduğunu ifade etti.

Sanık Bahaeddin Resul Hüseyin Kocava şunları ifade etti:

- 1- 1972 yılında sanık Abdullah Abdurrahman ile görüştü; o sırada Nihat Bacalan adlı kişi Türk Büyükelçiliğinde görevliydi. Abdullah, Türk makamlarının Irak yönetimine bağlı bazı kişilerden bilgi toplanmasını istediğini bildirip bu görevi yerine getirmesini talep etti. Sanık bu konuyu Sayın Münzir Mutlak'a ilettiğini iddia etti.
- 2- Abdullah Abdurrahman kendisinden bilgi istedi, o da sadece Ömer Hızır Ağa Surac'dan bahsetti.
- 3- Kardeşi İzzeddin'in evine gittiği zaman Bağdat'taki Türk Büyükelçisini, Muhammed Erbil'i, Barzânî'ye bağlı temsilcileri, Adil Muhammed Şerif'i ve Abdullah Abdurrahman'ı orada buldu. Türk Büyükelçi, Barzânî'nin temsilcilerine, Türk hükûmetinin kendilerine yardımcı olacağını ve sınırları açacağını ancak Türkmenlere karşı olumsuz bir tutum sergilemeleri hâlinde hiçbir şey vermeyeceklerini söyledi.
- 4- Konuyla ilgili malumatı olmadığından ilgili makamlara bilgi vermediğini sözlerine ekledi.

Yukarıda adı geçen sanıkların ifadeleri, Genel İstihbarat Başkanlığı Soruşturma Hâkimi tarafından doğrulandı. Hâkim şu kararı verdi:

- 1- Ceza Kanunu'nun 158/204. maddesi uyarınca ön incelemenin sonlandırılmasına karar verildi.
- 2- Dosyanın ayrılmasına ve ilk nüshasının, davanın Devrim Mahkemesi Başkanlığına sevk edilmesi yönünde tavsiyede bulunulması amacıyla kendisine gönderilmesine karar verildi.

Üçüncü: Sonuç

Yukarıda belirtilenlerden şu anlaşılmıştır: Eldeki delillerden tutuklu sanıklar Adil Muhammed Şerif Sâlih, Necdet Nureddin Ali Tevfik Koçak, Abdullah Abdurrahman Bekir Emin ve Behaeddin Resûl Hasan Koçava'nın davalarının Ceza Kanunu'nun 158/204. maddesi uyarınca Devrim Mahkemesi Başkanlığına sevk ve bu madde gereğince yargılanarak cezalarının belirlenmesi için yeterli olduğu anlaşılmıştır.

Soruşturmacı

25 Eylül 1979¹⁶⁷

Soruşturma hâkiminin 29/9/1979 tarihli notunda aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:¹⁶⁸

Yapılan inceleme sonucunda tutuklu sanıklar Adil Muhammed Şerif Salih, Necdet Nureddin Ali Tevfik Koçak, Abdullah Abdurrahman Bekir Emin ve Behaeddin Resûl Hüseyin Koçava aleyhinde elde edilen delillerin, Ceza Kanunu'nun 158/204. maddesi uyarınca yetkili mahkemeye sevk edilmeleri için yeterlidir. Buna binaen mezkûr madde uyarınca yargılanmak üzere Devrim Mahkemesi Başkanlığına sevk edilmelerini tavsiye ederim.

29/9/1979

Soruşturma Hâkimi

Konu, Genel İstihbarat Müdürlüğü tarafından 6/10/1979 tarihli (Çok Gizli) ibaresiyle Ulusal Güvenlik Hukuk İşleri Daire Başkanlığına iletildi. Yazıda şu ifadeler yer aldı:

Aşağıda isimleri zikredilen tutuklu Iraklı sanıklar hakkındaki 48/1979 sayılı soruşturma dosyasının birinci nüshası ektedir:

¹⁶⁷ 48/1979 sayılı davaya ait nihai rapor, 25 Eylül 1979.

¹⁶⁸ 29 Eylül 1979 tarihli, soruşturma hâkimi tarafından yazılmış not.

- I. Adil Muhammed Şerif Salih
- II. Necdet Nureddin Ali Tevfik Koçak
- III. Abdullah Abdurrahman Bekir Emin
- IV. Bahaeddin Resul Hüseyin Kocava

Ceza Kanununun 158/204. maddesi uyarınca yargılanmak üzere Devrim Mahkemesine sevk edilmelerini öneren Genel İstihbarat Müdürlüğü soruşturma hâkiminin 62 sayfalık belgesini içermektedir. İncelemenizi ve gereğini rica eder, tarafımıza bilgi vermenizi rica ederiz. Saygılarımızla.

Ekler: Mezkûr dava.

İmza/Genel İstihbarat Başkanı

Bir nüshası aşağıdaki yerlere gönderildi:

Devrim Mahkemesi Başkanlığına: Bilgilerine sunulur. Saygılarımızla.

Emniyet Genel Müdürlüğüne /45/: Nihai raporun bir nüshası ve ilk bilgi notu ilişkide sunulmuştur. Bilgi ve gerekli işlem için saygılarımızla.¹⁶⁹

Saddam Hüseyin, mezkûr sanıklar sevk etmeye karar verir:

Sonuç olarak delillerin zayıflığına, iddianamedeki çelişiklere ve ileride değineceğimiz hukuki hatalara rağmen Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, Cumhurbaşkanlığı Ofisi-Ulusal Güvenlik Hukuk İşleri Dairesinden gönderdiği bir yazıda sanıklar Devrim Mahkemesine aşağıdaki şekilde sevk etmeye karar verdi:

Devrim Mahkemesi Başkanlığı

Sevk Kararı

Aşağıda isimleri zikredilen sanıklar hakkında Genel İstihbarat Başkanlığı Soruşturma Hâkimliği tarafından yürütülen 48/1979 numaralı soruşturma dosyasında sanıkların aleyhinde çeşitli delillerin varlığı dikkate alınarak 30/4/1979 tarihli Devrim Komuta Konseyinin 565 sayılı kararnamesinin birinci maddesi ile 1958 tarihli ve 7 sayılı “Vatanın Selametini Tehdit Eden Komplocuları ve Yönetim Düzenini Bozanları Cezalandırma Kanunu”nun sekizinci maddesinin üçüncü fıkrası uyarınca hareket edilmiştir.

¹⁶⁹ Genel İstihbarat Başkanlığı yazısı. Sayı: M7/3899, 6 Ekim 1979.

- 1- Adil Muhammed Şerif Salih
- 2- Necdet Nureddin Ali Tevfik Koçak
- 3- Abdullah Abdurrahman Bekir Emin
- 4- Bahaeddin Resul Hüseyin Kocava

48/1979 numaralı soruşturma dosyasının (Genel İstihbarat Başkanlığı Soruşturma Hâkimliği) yukarıda zikredilen sanıkların kendilerine isnat edilen suçtan dolayı, Ceza Kanunu'nun 158/204. maddesi uyarınca yargılanmalarını sağlamak üzere mahkemenize gönderilmesine karar verilmiştir.

İlgili dava dosyası ektedir. Gerekli yasal işlemlerin yapılması ve sonucunun tarafımıza bilgi verilmesi rica olunur.

Saddam Hüseyin

Cumhurbaşkanı¹⁷⁰

Bir gün sonra 10/9/1979 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Güvenlik Hukuku İşleri Dairesi; Devrim Komuta Konseyi/Sekreterlik Ofisi'ne, Cumhurbaşkanlığı Ofisi Başkanlığına, Adalet Bakanlığına ve Genel Emniyet Müdürlüğüne "Devrim Mahkemesine Sevk" başlıklı yazıyı gönderdi. Yazıda şunlar belirtiliyordu:

"Devrim Mahkemesinin 10/8/1979 tarih ve 23/418 ve 419 sayılarıyla verdiği iki sevk kararının iki sureti ektedir.

Bilgi ve takdirlerinize sunulmasını rica ederim.

Hâkim/ Abdülhadi eş-Şâvi¹⁷¹

Daha önce de belirttiğimiz üzere, sanık Behaeddin Resul Koçava'nın eşi Selvâ Minas Garîb, eşinin davası hakkında Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin ile görüşmeyi başarmıştır. Bu görüşmenin ardından Cumhurbaşkanlığı Divanı Başkanlığı, Genel İstihbarat Başkanlığına hitaben Behaeddin Kocava'nın serbest bırakılmasına ilişkin bir yazı göndermiştir. Yazıda şu ifadeler yer almaktadır:

Genel İstihbarat Müdürlüğüne

Selvâ Garîb

¹⁷⁰ Cumhurbaşkanlığı Divanı yazısı, sayı 23/418, 8 Ekim 1979.

¹⁷¹ Cumhurbaşkanlığı Divanı, mezkûr daire yazısı. Sayı: 23/911, 9 Ekim 1979.

Ekte, adı geçen kişinin dilekçesinin bir sureti sunulmuştur.

Söz konusu kadının kocası Bahaeddin Resul'ün, tutuklanma sebebinin firari İzzeddin Resul'ün kardeşi olması ise serbest bırakılması uygundur.

Gerekli tedbirlerin alınıp tarafımıza bilgi verilmesini talep ediyoruz.

Hâmid Yusuf Hammâdî

Dîvân Başkanı

Bir örneğinin, dilekçe örneğiyle birlikte aynı amaçla Emniyet Genel Müdürlüğüne gönderilmesi rica olunur.¹⁷²

Ancak Genel İstihbarat Başkanlığı, konuyla ilgili olarak davanın özeti- nin Dîvân'a yazıyla bildirilmesini emretti. Zira yapılan inceleme sonucunda mezkûr davanın nedeni, kardeşi İzzeddin Koçava'nın kaçıışı değildir. Bilakis sanığın Türk istihbaratıyla casusluk yaptığı iddiasıyla 158. madde uyarınca Devrim Mahkemesine sevk edilmesidir.

Dolayısıyla söz konusu karar uygulanmadı ve kendisine müebbet hapis cezası verildi. Şehit, cezaevinde çok acı çekti ve şeker hastalığı nedeniyle iki bacağı kesildi. Kısa bir süre sonra cezaevinde hayatını kaybetti.

Haksız Ölüm Cezası

3 Ocak 1980 tarihinde Devrim Mahkemesi aşağıdaki kararı verdi:

Karar

- 1- Adil Muhammed Şerif Salih, Necdet Nureddin Ali Tefvîk Koçak ve Abdullah Abdurrahman Bekir Emin, Ceza Kanunu'nun 158. maddesi ve aynı kanunun 47, 48 ve 49. maddeleri uyarınca asılarak idam cezasına çarptırıldılar.
- 2- Bahaeddin Resul Hüseyin Kocava, Ceza Kanunu'nun 158. maddesi ve 47, 48 ve 49. maddeleri uyarınca müebbet hapis cezasına çarptırılmasına ve tutukluluk süresinin cezasından mahsup edilmesine hükmedilmiştir.
- 3- Yukarıdaki 1 ve 2 numaralı fıkralardan hüküm giymiş olan kişilerin taşınır ve taşınmaz mallarına el konulması.

¹⁷² Cumhurbaşkanlığı Divanı yazısı. Sayı: B/4/15716, 2 Aralık 1979.

İmza/ 1. Hukuk Müşaviri

Hâşim Taha

Devrim Mahkemesi Savcısı

Derhal Umumî İstihbarat Müdürlüğü, kararın üçüncü fıkrasının uygulanması için Bağdat Valiliği ile temasa geçti. Valilik 1/12/1980 tarihli “Malların Müsaderesi” başlıklı bir yazıyı Maliye Bakanlığına gönderdi. İlgili yazıda şu ifadeler vardı:

Genel İstihbarat Müdürlüğünün 1/3/1980 tarihli S/M7/Ş T/35 sayılı yazısında belirtilenlere binaen; adı geçen kişilere ait el konulan paraların listesi tek nüsha şeklinde ektedir. 1972 tarihli ve 115 sayılı Devlet Taşınır Mallarının Satışı Hakkında Kanun uyarınca satışının yapılması hususunda onayınızı rica ederiz.

Aşağıda belirtilen tutarlar toplamı (221.015) iki yüz yirmi bir dinar on beş fils olup, 1/7/1980 tarih ve 44/34727 sayılı tutuklama emri uyarınca hazineye kesin gelir olarak kaydedilmiştir. Gereğini bilgilerinize sunarım. Saygılarımla.

	İsim	Tutar (Dinar / Fils)
1	Iraklı Necdet Nureddin Tevfik	35 dinar / 865 fils
2	Adil Muhammed Şerif	66 dinar / 000 fils
3	Bahaeddin Resul	100 dinar / 000 fils
4	Abdullah Abdurrahman Bekir	19 dinar / 150 fils
	Toplam	221 dinar / 015 fils

Aziz Casim

Bağdat Valisi

Bir sureti aşağıdaki makamlara gönderilmiştir:

- Genel İstihbarat Başkanlığına: Yukarıda belirtilen yazınız gereğince konuyla ilgili para teslim listelerinin bir nüshası görevlendirdiğiniz kişiye teslim edilmiştir. Bilgi edinilmesini rica ederiz.
- Genel Muhasebat Müdürlüğüne / Denetim Takip Birimi: Bilgi edinilmesini rica ederiz.
- Genel Gelirler Müdürlüğüne / Gelirler Şubesi: Aynı şekilde, bilgi edinilmesini rica ederiz.¹⁷³

¹⁷³ Bağdat Valiliği, Gelirler Dairesi yazısı. Sayı: 250, 12 Ocak 1980.

Dr. Rıza Demirci - Davası Uğruna Kendinî Feda Eden Kahraman

Irak Türkmenlerinin siyasi mücadele tarihindeki ölümsüz kahramanlıklarından biri de şehit Dr. Rıza Demirci'nin inanç ve ilkeleri uğruna canını feda etmesiyle kaleme alınmıştır.

Türkmen davasına ilk hizmet edenlerden biri olmasına rağmen hakkında yapılan soruşturmalarda ve ifadesinde Baasçı bakış açısıyla hesap sorulmasını gerektirecek hiçbir delil bulunmadığını daha önce belirtmiştik. Bu açıdan onun davası, 16 Ocak 1980 tarihinde idam edilen diğer şehitlerin davasından ayrılmıyordu. Genel İstihbarat Müdürlüğünün 15 Eylül 1979 tarihli yazısında şöyle denilmiştir:

Sanık Rıza Mahmut Bekir Demirci'nin davası yukarıda adı geçenlerin davasından ayrılacak ve 5 numaralı fıkra da belirtilen bilgilerin takibinin tamamlanması için soruşturmaya devam edilmesine karar verilmiştir. Eğer bu bilgiler Genel İstihbarat Müdürlüğü ile koordinasyon yoluyla teyit edilmezse serbest bırakılması ve bizim için çalışmaya kazandırılması hakkında resmî bir mütalaa sunacağız.

Onun davasının diğerlerinden ayrılması yönündeki öneri aynı yazıda yer almış ve onun Türk Büyükelçiliği ve Kürt isyancılarla ilişki suçlamadan muaf tutulduğunu ifade etmiştir.

Yukarıdaki beşinci fıkra da yer alan ifade şöyledir:

(Casusluk Mücadele Genel Müdürlüğüne Kuzey Bölge Şubesinden 23/05/1979 tarihli 655 sayılı belge ulaştı. Bu belge Abdullah Abdurrahman ve Rıza Mahmut adlı sanıkların Kardeşlik Ocağı seçimlerine katılan Türkmenler için Tuz, Erbil ve Kerkük bölgelerindeki örgüt üyelerinin isim listesini, kulübün temsilcisi İsmail Hakkı adlı kişiden elli dinara satın alıp Türk askerî ataşesine teslim ettiklerini belirtiyor.)

Tabii ki ocak başkanının ve yönetim kurulunun etkin üyelerinden birinin, ocağa ait üyelik listelerini aylık aidatları tahsil eden kulüp görevlisinden satın almaya çalışması söz konusu olamazdı. Çünkü açıkçası ilgili listeler onların elinde ve kayıtlarındaydı. Aslında, bu listeleri görevini yerine getirebilmesi için görevliye teslim eden de onlardı.

Yukarıda zikredilen nedenle, Demirci'nin serbest bırakılması gerekiyordu. Fakat başkanlık tarafından onaylanan teklifte belirtilen “onlar için çalışması” şartıyla.

Mesele tam da burada başladı. Çünkü şehit Rıza Demirci, Arap Sosyalist Baas Partisi'ne katılmak için başvuruda bulunmayı gurur ve onurla reddetti. Türkmen aktivistler ve yakınları hakkında rapor yazmayı reddetti ve ulusal davadaki yakınları ve meslektaşları hakkında hiçbir zaman bilgi vermedi.

Kahraman şehide yönelik yıldırma, terör ve işkence kampanyaları 3 Ocak 1980'de başladı. Diğer arkadaşlarının davası, üç şehidin idam edilmesi ve bir şehidin de daha sonra hapishanelerin derinliklerinde hayatını kaybetmesiyle sonuçlandı.

Yaklaşık üç ay boyunca her türlü korku ve yıldırma direnen Rıza Demirci, en ağır işkencelere maruz kaldı. İnkâr etmeye devam etti ve yetkililerin öğrenmek istediği hiçbir ismi açıklamadı. Zayıf bedeni yapılan işkencelere daha fazla dayanamadı. 24/3/1980 tarihinde yani aynı kaderi paylaştığı kardeşleri ve arkadaşlarının idamından yaklaşık iki ay sonra, işkence altında son nefesini verdi.

Hakkında herhangi bir hüküm verilmemiş olmasına rağmen ağır cezalar altında cezaevinde tutuluyordu. Çok geçmeden nöbetçi doktor Dr. İyad Lukma Abdülemir çağrıldı ve ölüm belgesini imzaladı. Belgede ölüm nedeni olarak asılarak idam belirtildi. Ancak Devrim Mahkemesi tarafından verilmiş böyle bir hüküm yer almıyordu.

Konuya İlişkin Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğindeki Belgeler

Bağdat'taki Türk Büyükelçiliği ile Dışişleri Bakanlığının bu davaları yakından takip etmesi oldukça doğaldı. Zira Türkmen aktivistlerin Türk istihbaratıyla ilişkileri ve Türk Büyükelçiliğine sık sık gitmeleri nedeniyle tutuklanıp yargılandıklarına dair haberler sızmıştı.

Bakanlık merkezi ile Bağdat'taki Türk Büyükelçiliği arasında konunun ayrıntılarına ilişkin yazışmalar gerçekleşti. Türk yetkililer ile Türk Büyükelçisi Iraklı yetkililerle görüşmeler yapmış ve bu görüşmelerde söz konusu suçlamaların asılsız olduğunu, Türkiye'nin Irak'la iyi ilişkilere sahip olmayı istediğini vurgulamıştır. Geçmişte büyükelçilik üyeleri veya büyükelçiye atfedilen bazı şeyler, yalnızca birkaç sosyal etkinliğe katılmak veya bazı Türkmen önderlerinin durumu hakkında konuşmaktan ibarettir. Bu durum ne Irak'ın iç işlerine müdahale sayılır ne de Irak'a karşı yöneltilmiş herhangi bir eylem niteliği taşır. Tüm bunlara rağmen elçilik zaman zaman bakanlık merkezine, bu girişimlere tam olarak yanıt verilmediğini bildirmek zorunda kalmıştır.

1979/12/12 tarihli bir telgrafta aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

“Elimize ulaşan ve doğruluğu teyit edilmemiş bilgilere göre Abdullah Abdurrahman ve kimliklerini belirleyemediğimiz dört kişi idam cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca kararın onay için Cumhurbaşkanına sunulduğunu öğrendik.”¹⁷⁴

10 Ocak 1980 tarihinde elçilik, bakanlık merkezine şunları göndermiştir:

“Aşağıdaki bilgiyi Jandarma Komutanlığına iletmeniz rica olunur. Elimize ulaşan bilgilere göre, Türkmen toplumunun önderleri Abdullah Abdurrahman, Necat Koçak ve Adil Şerif, bir ay önce Türkiye lehine casusluk suçlamasıyla idam cezasına çarptırıldı. Cezanın onaylandığı ve infazın yakın bir zamanda gerçekleştirileceği bildirilmektedir.”¹⁷⁵

“Bakanlık merkezinden ek bilgi talebi üzerine Bağdat’taki elçilik şunları söylemiştir:

Aynı milletten olup idam cezasına çarptırılan akrabalarımız hakkında kesin bir bilgi bize ulaşmadı. Konuya ilişkin şu ana kadar ne yapıldığını bilmiyoruz. Irak Dışişleri Bakan Yardımcısı Münzir Arım’i, Ordu Bayramı’nda meydana gelen olaylar hakkında görüşme vesilesiyle ziyaret ettiğimde konuya dolaylı olarak değindim. Mezkûr kişiye, Bağdat’taki Irak Büyükelçiliği Medya Müşavirliğinin peş peşe yaptığı iki açıklamanın Ankara’da memnuniyetle karşılandığını bildirdim. Bu açıklamalardan birincisi Iraklı yetkililerinin Irak Türkmenleri üzerinde baskı uyguladığını reddediyordu. İkinci açıklama ise bazı Türkmenlere idam cezası verildiğine dair bilgilerin, kötü niyetli çevreler tarafından kasıtlı olarak yayıldığını belirtiyordu.

Bu bilgileri aktarmaktaki amacım, Bakan Yardımcısı tarafından ilgili açıklamaların desteklenmesini sağlamaktı. Fakat Bakan Yardımcısı daha önceki görüşmemizde olduğu gibi herhangi bir açıklama yapmayıp söylediklerimi dinlemekle iktifa etti. Mezkûr kişinin suskunluğu, bu mevzunun Irak’ın iç meselesi olduğu ve bu konuya değinmek istemediği yönündeki önceki beyanını doğruluyor olabilir.”¹⁷⁶

Gözüaltına alınan kişilerin aileleri ve Türkmen toplumu arasında, idam cezalarının tadil edilmiş olabileceği yönünde doğrulanmamış çeşitli haberler sız-

¹⁷⁴ 27 Aralık 1980 tarihli, Bağdat’taki Türkiye Büyükelçiliğinin Dışişleri Bakanlığına gönderdiği şifreli telgraf.

¹⁷⁵ 10 Ocak 1980 tarihli Bağdat’taki Türkiye Büyükelçiliğinin Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 35 numaralı gizli ve şifreli telgraf.

¹⁷⁶ 10 Ocak 1980 tarihli, Bağdat’taki Türkiye Büyükelçiliğinin 17 numaralı telgrafı.

mıştı. Bu konu hakkında büyük bir merak vardı. Bu haberin Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğine ulaştığı ve Büyükelçiliğin Bakanlık merkezine aşağıdaki yazıyı yazdığı anlaşıyor:

“12 numaralı telgrafımıza ek olarak Abdullah Abdurrahman hakkında verilen idam cezasının müebbet hapse, diğer sanıklar hakkında verilen cezaların ise 4 yıldan 25 yıla kadar hapis cezasına indirildiği yönünde (henüz) teyit edilmemiş haberler Büyükelçiliğimize ulaştı.”¹⁷⁷

Haksız kararın ardından Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliği, yaşananları büyükelçilik merkezine telgrafla şu şekilde bildirdi:

“Aynı milliyete mensup olduğumuz kişilere verilen idam cezaları konusunda büyükelçiliğimize çelişkili bilgiler ulaşıyor. Öğrendiğimize göre Necdet Koçak'ın eşi (Türk vatandaşı) 15 Ocak Salı günü cezaevine çağrılmış ve eşiyle görüşmesine izin verilmiş. Necdet Koçak 16 Ocak'ta cezasının infaz edileceğini söyledi ve istihbarat görevlilerinden biri Koçak'ın eşine gelip cezasının infaz edildiğini bildirdi.

Diğer hükümlünün kardeşi Adil Şerif'in de 16 Ocak Çarşamba günü kardeşiyle görüşmek üzere cezaevine çağrıldığını ve Adil Şerif'in kendisine idam cezasının birkaç gün içerisinde de infaz edileceğini bildirdiğini öğrendik.

Mahkeme kararlarının onaylanması esasen elçiliğimize ulaşan haberlerden kaynaklanmıştır.¹⁷⁸

3 Şubat 1980 tarihinde Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliği, Bakanlık merkezine aşağıdaki bilgiyi içeren bir telgraf çekti:

- 1- Kerkük'teki Türk Bahattin Gören Şirketi projesinde hukuk müşaviri olarak görev yapıp sonra bu şirketten ayrılan ve Irak istihbaratı adına çalışmaya başlayan avukat Ünal Garipoğlu'nun, İsviçre'de öldüğüne ya da öldürüldüğüne dair bilgiler edinilmiştir.
- 2- Üç kişinin idam edilmesinin ardından Kerkük'teki Türkmen liderlerden Dr. Rıza Demirci'nin de idama mahkûm edildiğini öğrendik.¹⁷⁹

Belki de Irak ve Türkiye arasındaki ilişkilerin aksamasını en iyi şekilde gözler önüne seren yazışma, Türkiye'de mezkûr haksız hükümler sebebiyle

¹⁷⁷ 13 Ocak 1980 tarihli, Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğinin 20 numaralı telgrafı.

¹⁷⁸ 21 Ocak 1980 tarihli, Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğinin 38 numaralı telgrafı.

¹⁷⁹ 3 Şubat 1980 tarihli, Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğinin 55 numaralı telgrafı.

basında ve toplumda oluşan büyük öfkenin ardından, Türk Büyükelçisi'nin Ankara'daki Dışişleri Bakanlığına gönderdiği ayrıntılı raporda yer almıştır. 8 Şubat tarihinde bir önceki gün Irak Dışişleri Bakan Yardımcısı Münzir Arım ile yaptığı görüşmeye ilişkin aşağıdaki ifadeler yer aldı:

Talimatlarınız doğrultusunda dün, 7 Şubat'ta Dışişleri Bakan Yardımcısı Münzir Arım'i ziyaret ettim. Büyük bir öfkeye yol açan mezkûr duruma ilişkin ne söyleyeceğini merakla bekleyip bu açıklamaların ortamı yatıştırmaya katkı sağlayabileceğini ilettim.

Toplantımızın tutanaklarını yazması için bir görevlinin hazır bulunmasını rica etti. Muhtemelen aşağıdaki ifadelerini Arapça olarak aktarmayı tercih edip tercümandan sözlerini çevirmesini istedi.

Daha önce mezkûr konu gündeme getirildiği zaman bunun Irak'ın meselesi olduğunu belirttik. Herhangi bir Irak meselesine müdahaleyi kabul etmediğimizi ifade ettik. Ayrıca Iraklıların hak ve yükümlülükler bakımından birbirlerine eşit olduklarını bildirdik. Bu tür konuların gündeme getirilmesinin Irak'ın iç işlerine müdahale anlamına geldiğini vurguladık. Biz Türkiye'nin iç işlerine hiçbir şekilde karışmadığımızdan iç işlerimizi ilgilendiren bir isteğin kabul edilmesi söz konusu olamaz.

Bir takım haberleri yayan kişilerin, iki ülke arasındaki ilişkilere zarar vermeyi amaçladıkları bariz şekilde görülmektedir. Türk hükûmetinin ilişkilerimizin önündeki bu engeli ortadan kaldırmasını istiyoruz. Elimizde imkân olmasına rağmen biz Türkiye'nin iç işlerine kesinlikle müdahale etmiyoruz.

Ben de Bakan Yardımcısı'na cevap olarak "Konuşmamın başında Irak'la aramızdaki dostane ilişkilerin güçlü olmasını istediğimizi açıkladım. Ancak komşu ülkeler arasındaki bazı ortak noktaları göz ardı etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu konuların yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı tartışılması son derece doğal. Gerçek şu ki Türk hükûmeti üzerinde büyük bir baskı var. Bu duyguları mümkün olduğunca kontrol altında tutmaya çalışıyoruz. Fakat ülkemizdeki basın özgürlüğünün ve basının hükûmetimize yönelik sert eleştirilerinin göz ardı edilemeyeceğinin farkındasınız. Irak hükûmetinin Türkiye'deki basını engelleme isteğine karşılık vermemiz imkânsızdır.

Bakan Yardımcısı şu yanıtı verdi:

Biz bu konularda çok hassasız. Dostlarımıza, ülke dışından bize yönelik sabotaj operasyonlarına maruz kaldığımızı söylemek istiyoruz. İran, ABD ve

diğer ülkeler de dahil olmak üzere birçok kaynak buna başvuruyor. Peki, Türkiye neden bu konuları bu gerginlikler ortasında gündeme getiriyor.

Kendisine bölgenin hassas bir atmosfere girdiğini ancak yıkıcı planlardan söz edilirken Türkiye’den bahsetmenin hiçbir şekilde söz konusu olmadığını söyleyip bu durumun son derece açık olduğunu ifade ettim. Ayrıca sizlere bildirdiğim üzere, mezkûr soruların gündeme getirilmesinin tek nedeni, idam kararlarına ilişkin ardı arkası kesilmeyen haberlerdir. Bunun dışında hiçbir neden ya da gerekçeden söz etmek mümkün değildir.

Irak’ın Ankara Büyükelçiliği Medya Ataşesi’nin yaptığı açıklamaya ekleyecek bir şeyi olmadığını söyleyen Bakan Yardımcısı, aşağıda zikredilecek resmî çizmeye çalıştı:

Türkiye’nin Irak’a yönelik saldırıları giderek artıyor. Irak Büyükelçiliğinin Ordu Günü resepsiyonuna saldırı düzenlendi ve bomba ihbarı yapıldı. Bu durum bir kaos yaratma planına işaret etmektedir. Tören sırasında aralarında diplomatların da bulunduğu Iraklı vatandaşlar darp edilerek karakollara götürüldü ve bir öğrenci tutuklandı. Irak Büyükelçiliği personeli sürekli yoğun baskı altında; telefon ve mektupla tehdit ediliyor. İkametgâhları gözetim altında. Ayrıca, İstanbul’daki diplomatik postamızın açılma girişimi oldu. Tüm bunlar üzücü. Bu konuda Türk hükûmetinden bilgi talep ettik ancak şu ana kadar bir yanıt alamadık.

Kendisine Ordu Günü resepsiyonu ve mezkûr tutuklamalarla ilgili olarak kendisine verilen bilgilerin yanlış olduğunu ifade ettim. Buna karşılık Bağdat’taki Türk Büyükelçiliğinin son dönemde maruz kaldığı olayları ve bazı personelimizin yaşadığı sıkıntılı durumları izah ettim. Karısı evde yalnızken çalışanlarımızdan birinin evine iki defa zorla girilmeye çalışıldı. Bir çalışanımızın köpeği bahçesinde feci şekilde yaralandı. Bir başka çalışanımızın aracının ön camı kasten kırıldı. Bağdat’ta Ermenilerin düşmanca yürüyüş yaptığı haberi yayıldı. Kendisine mezkûr sebeplerden dolayı bu konuları gündeme getirmem gerektiğini ve ikimizin de bu meselelerin son bulması gerektiği konusunda hemfikir olduğumuzu açıkladım.

Bakan Yardımcısı konuşmamı dikkatle dinledi. Yüzünde şaşkınlık alame-ti belirdi ve duyduklarından etkilendiğini gösterdi. Sonuç olarak, Iraklılar bu olaylardan bir kısmının bilinçli ve Türkiye hükûmetinin bir tepkisi olarak meydana geldiğine inanıyorlar. Bu olaylar karşısında duygusal tepki gösteren ilgili mercilere, söz konusu gerginliklerin mahiyeti hakkında bilgi verebilirsiniz.

Öte yandan üç Türkmen'in idam edilme meselesini dostlarımızla görüştük. Her ne kadar idam cezalarının müebbet hapse çevrildiğine dair haberler elimize ulaşsa da mezkûr kişilerin aileleri, yakınlarının tabutlarını teslim aldıklarını söyleyip -yetkililerin talebi üzerine- defin törenlerinin hiç kimsenin katılımı olmadan gerçekleştirildiğini teyit etmişlerdir. Ayrıca merhumlara son bir kez bakma imkânı ailelere verilmemiş ve tabutlar kapalı şekilde teslim edilmiştir. Irak'ta benzer durumlarda aynı uygulamaya başvurulması alışlagelmiştir. Teyit edilmemiş bazı haberlere göre tek bir istisna yaşanmıştır: Necdet Koçak'ın yakınları cenazeyi görebilmiştir.¹⁸⁰

Adil Olmayan Bu Hükme Nasıl Varıldı?

İşin doğası gereği sanıkların kendilerine isnat edilen suçlamaların asılsız olduğunu açıklamaları ve bu suçlamaların eyleme dönüşmemiş birtakım temaslardan ibaret olduğunu belirtmeleri gerekirdi. Yöneltilen suçlamaları doğrulayan hiçbir fiil, hareket ya da işaret tespit edilmemiştir.

Sevk dosyalarında gerçeğe aykırı bir şekilde bütün sanıkların Türkiye Büyükelçiliği ve Kürt isyancılarla bağlantılı oldukları ileri sürülüyordu. Ancak yine onların hazırladığı diğer raporlarda “bütün sanıklar” ifadesinin gerçeği yansıtmadığı ve bu tanımlamanın fiilî duruma uygun düşmediği açıkça belirtilmişti.

Raporlarda ve ilgili sevk kararlarında, Türk Büyükelçiliğinin düzenlediği ve üst düzey Iraklı yetkililerin katıldığı bazı tören ve etkinliklere katılmanın sanıklar hakkında suçlama olarak yöneltildiği görülmüştür. Hatta raporlar, sanıkların öğrenimlerine Türkiye'de başlamış olmalarını bile bir kanıt olarak değerlendirmiştir.

Davanın tüm rapor ve belgelerinde, sanıkların “Turan hareketi” ile bağlantılı oldukları iddiası tekrarlanmıştır. Şu da var ki kimse bu hareketin ne olduğuna, gerçekten olup olmadığına veya bu hareketle ilgili herhangi bir suç deliline dair soru sormamıştır.

Daha önce belirttiğimiz üzere ilgili sevk kararlarının hukuka aykırı biçimde düzenlenmesini, kötü şöhretiyle tanınan Devrim Mahkemesinin tutumu izlemiştir. Bu mahkeme, sanıkların kendilerini savunmasına ve gerçeği anlatmasına imkân tanımamıştır. Böylece, mahkeme haklarında 1969 tarihli 111 sayılı Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri uyarınca yapılan sevk hükümlerinin açık hükümlerini de ihlal etmiştir. İlgili hususların ayrıntılarına aşağıda değineceğiz.

¹⁸⁰ 8 Şubat 1980 tarihli, Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliği raporu, sayı 73.

İlgili konunun tamamen intikam amaçlı olduğu şüphesiz ortaya çıkmıştır. Bu, Türkmen vatandaşları korkutmaya ve tehdit oluşturan bazı unsurları ülkeyi terk etmeye zorlamaya yönelik çirkin bir girişimdir.

Sevk talep raporlarında belirtildiği üzere yapılan bazı öneriler, Türkmenlerle yakın ilişkiler kurulmasını ve onları kazanma yönünde açılım yapılmasını tavsiye etse de fiilî durum bunun tam aksini ortaya koymuştur. İzlenen bu plan, mevcut rejimin diktatörlüğüne boyun eğmeyen ya da onunla iş birliği yapmayı reddeden çok sayıda masum insanın tutuklanıp idam edilmesini hedeflemektedir.

Yargılamanın Dayanağı ve Olayların Seyri

48/1979 numaralı soruşturma dosyasının (Genel İstihbarat Müdürlüğü Soruşturma Makamı) Devrim Mahkemesine sevk edilmesine, sanıkların kendilerine isnat edilen suçlar nedeniyle Irak Ceza Kanunu'nun 158 ve 204. maddeleri uyarınca yargılanmalarına karar verilmiştir.

Mezkûr iki maddeye bakıldığında aşağıdaki hükümler görülmektedir:

Madde 158 - 1969 tarihli 111 sayılı Irak Ceza Kanunu'ndan:

“Irak’a karşı düşmanca eylemler gerçekleştirmek amacıyla yabancı bir devletle veya onun hesabına çalışan herhangi birisiyle temas kuran, haberleşen ya da bu tür eylemleri planlayan veya savaş çıkmasına ya da diplomatik ilişkilerin kesilmesine yol açabilecek faaliyetlerde bulunan veya zemin hazırlayan herkes idam edilir veya müebbet hapis cezasına çarptırılır.

Madde 204 - Irak Ceza Kanunu No. 111 (1969) şöyle söyler:

- 1- “Aşağıdaki fiilleri yapan birisi on beş yılı aşmamak üzere hapis ve bin Irak dinarını aşmamak üzere para cezasına çarptırılır.
  - a) 200, 201 ve 202. maddelerde belirtilen fiilleri yapmayı amaçlayan dernek, kurum veya örgütü kuran, tesis ve organize eden veya yöneten kişi.
  - b) Merkezi Irak dışında da olsa yukarıda belirtilen dernek, kurum veya örgütlerden birinin Irak içinde bir şubesini kuran, tesis ve organize eden veya yöneten kişi.
  - c) Irak'ta ikamet eden her yabancı veya yurtdışında ikamet eden her Irak vatandaşı, yukarıda belirtilen dernek, kurum veya örgütlerden

birinin yurt dışında bir şubesini kurar, tesis eder veya yönetirse aynı cezaya çarptırılır.

2- Ayrıca aşağıdaki durumlarda on yılı aşmamak üzere hapis cezası verilir:

- a) Yukarıda zikredilen dernek, kurum, örgüt veya şubelerden herhangi birine amaçlarını bilerek katılan, üye olan ya da herhangi bir şekilde iştirak eden kişi.
- b) Yukarıda belirtilen dernek, kurum, örgüt veya şubelerle doğrudan veya dolaylı olarak yasadışı amaçlarla ilişki kuran, başkalarını teşvik eden veya kolaylaştıran kişi.

Yukarıdaki birinci maddenin (a) fıkrasında zikredilen maddeler mezkûr derneklerin ve kuruluşların niteliğini tanımlamaktadır. Buna göre yasadışı örgütler

- İktidarda bulunan Baas Partisi'nden ayrılmayı veya ona muhalefet etmeyi amaçlayan,
- Siyonist ya da masonik ilkeleri yaymayı hedefleyen,
- Arap ırkına, Irak halkına veya Irak'ta yaşayan herhangi bir toplumsal kesime açıkça hakaret eden,
- Ya da ulusal bayrağa ve devletin sembollerine hakaret eden tüm oluşumlardır.

Devrik Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, sevk kararını aşağıdaki hükümlere dayandırmıştır:

- 30 Nisan 1979 tarihli 565 sayılı Devrim Komuta Konseyi Kararı'nın birinci maddesi,
- 1958 tarihli, 7 numaralı "Vatanın Barışını Tehdit Eden Komplocuların ve Rejim Bozucularının Cezalandırılması Hakkında Kanun"un sekizinci maddesinin üçüncü fıkrası (tadil edilmiş şekliyle).

Aşağıda bu iki metni aktarıyoruz:

30 Nisan 1979 tarihli 565 sayılı Devrim Komuta Konseyi Kararı aşağıdaki şekilde hükmetmiştir:

Birincisi: Devrim Mahkemesi aşağıda belirtilen suçlara bakıp hükme bağlamakla görevlidir:

1. Ceza Kanunu'nun 156 ile 222. maddelerinde belirtilen devletin iç ve dış güvenliğine yönelik suçlar.
2. 1974 tarihli, 141 sayılı ve değiştirilmiş hâliyle yürürlükte olan Yabancı İstihbarat Ajanlarının Cezalandırılması Hakkındaki Kanun'da zikredilen suçlar.
3. Ceza Kanunu'nun 223 ile 226. maddelerinde belirtilen ve kamu otoritesine karşı işlenen suçlar. Ancak 225 ve 226. maddelerde belirtilen ve silahlı kuvvetler mensupları tarafından işlenen suçlar bu kapsamın dışında yer alır.
4. 1976 tarihli, 8 sayılı Yasadışı Aracılığın Cezalandırılması Hakkındaki Kanun'da zikredilen suçlar.
5. Ceza Kanunu'nun 307 ile 314. maddelerinde zikredilen rüşvet suçları.
6. Ceza Kanunu'nun 315, 316, 318, 319 ve 320. maddelerinde zikredilen zimmet suçları.
7. 1970 tarihli, 20 sayılı ve değiştirilmiş hâliyle yürürlükte olan Ticaretin Düzenlenmesi Kanunu'nun 11 ila 13. maddelerinde zikredilen, ulusal ekonomiye ve ticarete zarar veren suçlar.
8. 1965 tarihli, 68 sayılı ve değiştirilmiş hâliyle yürürlükte olan Uyuşturucu Maddeler Kanunu'nun 14. maddesinde zikredilen uyuşturucu suçları.
9. 1968 tarihli, 151 sayılı ve değiştirilmiş hâliyle yürürlükte olan Silahlar Kanunu'nun 29. maddesinin 1, 2 ve 4. fıkralarında ve 30. maddesinde zikredilen silah suçları. Ayrıca 29 Temmuz 1975 tarihli ve 807 sayılı Devrim Komuta Konseyi Kararı'nda zikredilen suçlar.
10. Kanunla belirtilen veya Cumhurbaşkanı tarafından Devrim Mahkemesine sevk edilmesine karar verilen diğer tüm suçlar.

1958 tarihli, 7 sayılı ve değiştirilmiş hâliyle yürürlükte olan "Vatanın Barışını Tehdit Eden Komplocuların ve Rejim Bozucularının Cezalandırılması Hakkındaki Kanun"un sekizinci maddesinin ikinci fıkrası (İlgili kararda yanlışlıkla üçüncü fıkra olarak kayda girmiştir.) şunları söylemektedir:

"Devrim Mahkemesi yukarıdaki kanunda zikredilen suçlarla, Ceza Kanunu'nda yer alan devletin dış ve iç güvenliğine ilişkin suçlara ve ayrıca Baş-

bakan'ın veya yetkilendirdiği birinin sevkine karar verdiği diğer herhangi bir suça bakmak ve bunları hükme bağlamakla görevlidir.”

Yukarıda zikredilen maddelerin incelenmesi sonucunda şu görülmüştür: Sanıklara isnat edilen suçlamalar ilgili maddelerin hiçbirine uymamaktadır. Bu maddeler, Irak devletine düşmanca eylemlerde bulunmak amacıyla yabancı bir devletle ilişki kuran veya ilgili devletin yararına çalışan kişilerle temas kuran, onlarla haberleşen ya da bu tür faaliyetleri planlayan ve bunlara zemin hazırlayan kimseleri kapsar. Hâlbuki ilgili sanıklara Irak'a karşı düşmanca eylemler yürütme, savaş çıkarma veya diplomatik ilişkileri kesme girişimi suçu yöneltilmemiştir.

Soruşturma ifadelerinde bazı sanıkların Türkiye Büyükelçiliğiyle veya Barzânî temsilcileriyle temas kurduklarının belirtilmesine rağmen ifadeler ve raporlar bu temasların Irak'a karşı herhangi bir eylemle bağlantılı olmadığını açıkça göstermektedir. Hatta Türkmenlere silah sağlanacağına dair söylentiler dahi Irak yönetimine karşı değil, komünistlere ve Kürtlere karşı savunma amaçlı olduğu yönündedir. Kaldı ki sanıklar böyle bir faaliyete katılmayı reddetmiş dolayısıyla bu tür bir eylem hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Birinci madde kapsamında mezkûr suçlamalar geçersiz olduğu gibi sevk gerekçesi olarak zikredilen ikinci madde, idam cezasını değil, yalnızca hapis cezasını öngörmektedir. Ayrıca, sevk kararında atıfta bulunulan ne karar ne de kanun maddelerinden hiçbiri sanıkların durumuna uygulanamaz. Sanıklar sorgulanırken kendilerinden istenen ifadeleri vermeye zorlanmış ve çok ağır işkencelere maruz kalmıştır. Tüm bunlara rağmen mezkûr ifadeler ileri sürülen suçlamaları doğrulamamıştır.

Bu durum iki olasılıktan birini göstermektedir: Devrim Mahkemesi idam kararı verirken ya kanun hükümlerine açıkça aykırı davranıp ağır bir hata yaptı ya da gerçekleri bilerek göz ardı etti. Çünkü mahkeme yargılamadan önce idam cezası vermekle görevlendirilmişti. Bu durum, sevk raporunda yer alan ve “idam cezası verilecektir.” ifadesine açıkça atıfta bulunan yönlendirmede açıkça görülmektedir.

İşte böyle büyük bir felaket Türkmenlerin başına gelmiştir. Türkmenler her zaman barışçıl mücadele ve demokratik yollarla hak arayışını savunan değerli önderlerini ve liderlerini kaybetmişlerdir.

On Üçüncü
Bölüm:

***Tutuklama
ve İdam Dalgası
Devam Ediyor***

On Üçüncü Bölüm: *Tutuklama ve İdam Dalgası Devam Ediyor*

Daha önce anlatılan olayların ardından, tutuklamalar ve kötü şöhretli Devrim Mahkemesinin göstermelik yargılamaları devam etti. 1980 yılında öğretmen, memur ve öğrencilerden oluşan bir grup genç sözde “Rejim düşmanı Türkmen hareketi örgütlemek” suçlamasıyla tutuklandı.

Türkmen bölgelerinde yaşanan onlarca acı olay var. Fakat burada, bu bölgelerin seçkin gençlerinin idam edilmesiyle sonuçlanan vakalardan sadece bazılarını değineceğiz.

Kerkük Kurtuluş Birlikleri

1979 yılının sonlarında bir grup Türkmen genç tutuklandı ve dosyaları Devrim Mahkemesine sevk edildi. Mahkeme, sanıkların büyük kısmı hakkında idam kararı verdi ve bu cezalar 9 Temmuz 1980 tarihinde infaz edildi.

30 Haziran 1980 tarihli, 741//1980c sayılı mahkûmiyet kararında aşağıdaki ifadeler yer aldı: Cumhurbaşkanı, 11 Haziran 1980 tarihli 171 sayılı sevk emriyle, 26/1980 numaralı dava dosyası kapsamında, sanıklar Selahaddin Necim Mecit ve arkadaşlarının yargılanması için davayı Devrim Mahkemesine göndermiştir. Yargılama, Irak Ceza Kanunu’nun 158, 156, 204/2, 200/f ve 208. maddelerine göre yapılmıştır.

Sanıklar, korkup çekinmeden “Kerkük Kurtuluş Grubu”na mensup olduklarını kabul etti. Genel İstihbarat Başkanlığı bu grubu, Turan hareketinin uzantılarından biri olarak tanımladı.

Sanıkların tamamının ifadeleri, grup üyelerinin Türk Millîyetçi Hareket Partisi ile bağlantılı oldukları, Kerkük’te faaliyet gösteren Türk firması “Bahattin Gören Şirketi”nde çalışan Türk istihbarat mensuplarıyla ve Bağdat’taki

Türkiye Büyükelçiliğiyle iş birliği yaptıkları iddialarıyla kayıt altına alındı. Mezkûr iddialar, soruşturma komitelerinin gerçeğe dayanmayan suçlamalar üretme çabalarının açık bir göstergesiydi. Soruşturma komiteleri ve mahkeme, ilgili sanıkların Kerkük'teki dükkân duvarlarına söz konusu partinin adını öven rejim aleyhine sloganlar yazdıklarını ve bu amaçlarla bağış topladıklarını ileri sürdü.

Sanıkların hiçbir avukatla iletişim kurmasına izin verilmediğinden mahkeme, savunmalarını yapmak üzere onlara bir avukat görevlendirdi. Savcılığın iddianamesi okunduktan sonra mahkeme tarafından görevlendirilen avukat Ubûd Lâzım, savunmasına başladı ve mahkemeden, Turan hareketine mensubiyeti kanıtlanmayanlara karşı merhamet gösterilmesini istedi. Fakat yıkıcı akımlarla ve Turan hareketiyle bağlantısı bulunan kişiler için en ağır cezaların verilmesini talep etti.¹⁸¹

Sanıklardan Selahaddin Necim Mecit (Haffâf), yargılananlar arasında en genciydi. Hatta henüz reşit bile olmamıştı. Ancak Baas rejiminin kör nefretinin bir sonucu olarak mahkeme idam edilebilmesi için Salahaddin'i adli tıpa sevk etti. Kemik yapısının dayanıklılığına dayalı bir tıbbî raporla yaşını reşit olarak belirleyip ilgili rapora istinaden idam cezası verdi.

Yukarıda zikredilen grubun "el-Haffâf Grubu" olarak anılmasının nedeni, ilk tutuklanan kişinin Selahaddin Necim Mecid (el-Haffâf) olmasıdır. İfadesine göre 28 Ekim 1979'da tutuklanmıştır. Sonrasında 28 Aralık 1979 tarihine kadar diğer sanıklar da peş peşe gözaltına alınmıştır.

Daha sonra yapılan incelemelerden anlaşıldığı üzere mezkûr sanıklar ya da bunların bir kısmı, Türk olmaları nedeniyle kendilerine yakınlık duyan bazı Bahattin Gören Şirketi çalışanlarıyla ilişkiydiler. Suçlamalarda ve bazı sanık ifadelerinde ilgili temasın Türk Kültür Merkezinden bir görevliyle gerçekleştiği belirtilmişti. Daha sonra ortaya çıktığına göre mezkûr şirkette görev yapan Türk hukuk müşaviri, şirketten istifa ederek Irak istihbaratı için çalışmaya başlamıştı. Görünüşe göre bazı sanıkların isimlerinin açığa çıkması bu kişinin hazırladığı raporlara dayanıyordu. Suçlamaları desteklemek amacıyla şirketin bazı çalışanları da tutuklandı. Fakat Türk hükûmetinin devreye girmesi sonucunda tutuklanan bu kişiler hakkında yargılanma yapılmadan ülkelerine gönderildiler.

¹⁸¹ ABD'de ikamet eden ve hükümlülerden biri olan Sayın Sabah Aziz Bekr'in 7 Haziran 2020 tarihinde telefon aracılığıyla şahsi konuşması.

Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğinin bir raporunda bu kişinin akıbeti ile ilgili şu bilgi yer alıyordu:

“Avukat Ünal Gariboğlu, Kerkük'te faaliyet gösteren Türk Bahattin Gören Şirketi projesinde çalışıyordu. İşten ayrıldıktan sonra Irak istihbaratı için çalışmaya başladı. Yaklaşık on gün önce İsviçre'de cesedi bulundu. Ölümünün normal mi yoksa cinayet sonucu mu olduğu tespit edilemedi.”¹⁸²

Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir raporda Iraklı yetkililerin bir Türk siyasi parti liderine yaptıkları açıklamalarla ilgili şu değerlendirme yer aldı: Iraklı yetkililer, Türkmenlerin patlamalar ve bomba atma eylemleri gerçekleştirdiğini bunun da ülkedeki toplumsal atmosferi gerdiğini iddia etmişlerdi. Ancak raporda bu tür olayların bir istisna hariç kesinlikle yaşanmadığı belirtilmişti. Bu istisna Devrim Komuta Konseyi kararıyla Arap Sosyalist Baas Partisi tarafından Türkmen Kardeşlik Ocağı başkanlığına atanan Dr. Suphi Kemal Hassun'un Kerkük ziyareti sırasında arabasının yakılması olayıdır. Raporun devamında bu olayın sorumluluğunu “Kerkük'ü Kurtarma Birlikleri Örgütü”nün yayımladığı bir bildiriyle üstlendiği ifade edilmiştir.¹⁸³

Bağdat Devrim Mahkemesi kararı 30/6/1980 tarihinde aşağıdaki şekilde yayımlandı:

Devrim Mahkemesi Başkanlığı

Bağdat

Sayı: M/719

Tarih: 30/06/1980

Dava numarası: 719/C/1980

HÜKÜM KARARI

Devrim Mahkemesi 30/06/1980 tarihinde toplanarak aşağıdaki isimlerden oluşturulmuştur:

Başkan: Müslim Hadi Musa

¹⁸² 3 Şubat 1980 tarihli, Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğinin Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 55 numaralı telgraf.

¹⁸³ 1 Ağustos 1981 tarihli, Bağdat'taki Türkiye Büyükelçiliğinin Ankara'daki Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 332 numaralı telgraf.

Üyeler: Hukukçu Binbaşı Davud Selman Şihap ve Hukukçu Binbaşı Adnan İmran Hüseyin.

Mahkeme, halk adına aşağıdaki kararı vermiştir:

1. Sanıklar Selahaddin Necim Mecit, Selahaddin Abdullah Ali, Muhammed İbrahim Muhammed, İzzeddin Celil Ahmet, Rüşdi Reşat Fethullah, Hamid Rahman Süleyman, Mustafa Abbas Muhammed ve Muhsin Ali Hasan'ın, Ceza Kanunu'nun 156, 158 ve 300/47, 48 ve 91. maddeleri uyarınca idam cezasına mahkûm edilmelerine; taşınır ve taşınmaz mallarına el konulmasına karar verilmiştir.
2. Firari sanıklar Salih Abdullah Hamza ve Zahir Muhammed Habib'in, Ceza Kanunu'nun 156, 158 ve 30/1, 47, 48 ve 9. maddeleri uyarınca gıyaben idam cezasına çarptırılmalarına; taşınır ve taşınmaz mallarına el konulmasına karar verilmiştir.
3. Sanıklar Sabah Nureddin Muhyiddin, Salah Ali Abbas, Muhsin Hüseyin Ahmet ve Celil Fatih Osman'ın, Ceza Kanunu'nun 156, 158, 79 ve 133/47, 48 ve 9. maddeleri uyarınca müebbet hapis cezasına çarptırılmalarına; taşınır ve taşınmaz mallarına el konulmasına karar verilmiştir.
4. Sanıklar Sabah Aziz Bekir, Erşat Reşat Fethullah ve Muazzam Osman Ali'nin, Ceza Kanunu'nun 208, 201/47, 48 ve 9. maddeleri uyarınca 10 yıl hapis cezasına çarptırılmasına; taşınır ve taşınmaz mallarına el konulmasına karar verilmiştir.

Sanıklar İmâd Abdurrahman Kerem, Muhammed Kerim Yusuf, Celil Muhammed Nuri, Necmeddin Abdullah Hamza, Azzâm Mustafa Resul, Sami Mahmut Resul, Muvaffak Şekûr Yusuf ve İmadüddin Sıddık Mustafa'nın Ceza Kanunu'nun 210, 201/47, 48 ve 9. maddeleri uyarınca 7 yıl hapis cezasına çarptırılmasına; taşınır ve taşınmaz mallarına el konulmasına karar verilmiştir.¹⁸⁴

Sanıklar arasında adı zikredilen şehitleri ve hapsedilmiş mücadeleçileri, kimlik belgelerinde ve Kerkük'te aileleri ile arkadaşları arasında tanınan adlarıyla anmak üzere aşağıda zikrediyoruz:

184 *Şühedâü Türkânî'l-İrâk (Türkçe)* (Kerkük: Matbûat Cemiyetiş-şuhedâ ve'-İmescünîne's-siyâsiyyîne't-Turkmân, 2016).

- Salah Necim Haffâf
- Selahaddin Abdullah Tenekeci
- Mehmet Korkmaz
- İzzeddin Celil Terzi
- Rüştü Reşat Muhtar
- Hamid Rahman Kümbetli
- Mustafa Abbas Muhammed
- Muhsin Ali Kaleli

Gıyaben cezaya çarptırılanlar:

- Salih Kasâp
- Zahir Öztürk

Tutuklu bulunan kişiler:

- Sabah Nuriddin Günyeci
- Salah Ali Tazeli
- Muhsin Hüseyin Çoban
- Celil Fatih Sabuncu
- Sabah Aziz
- Erşat Salihi
- Muazzam Osman Kasapoğlu
- İmad Abdurrahman Kerem
- Muhammed Kerim Kadioğlu
- Celil Muhammed Otrakçı
- Necmeddin Kasab
- Azzam Mustafa Bayatlı

- Sami Muhammed Bayatlı
- Muvaffak Şükür Terzi
- İmadüddin Sıddık Dayıla

Aradan bir aydan daha kısa bir süre geçtikten sonra Binbaşı Halit Akkoynlu hakkında verilen idam kararı infaz edildi. Ayrıca Cevdet Avcı, Kemal Terzi, Ahmet Muhammed Rıza, Hasan Neccar, Hasip Ali Kölemen ve diğerleri tutuklandı; bunların bir kısmı idam edildi, bir kısmı ise sorgulama sırasında gördükleri işkencelerden dolayı hayatlarını kaybetti. Cenazeleri ise ailelerine teslim edilmedi.¹⁸⁵

Türkmen Milliyetçileri Teşkilatı (TMT)

Bu hareketin kuruluşu, 1970’li yıllarının ortalarına kadar uzanır. Örgütün başında öğretmen ve edebiyatçı olan Halit Şengül lakaplı Halit Osman bulunuyordu. Halit Şengül bir grup genç ve öğrenciyi örgütlemişti. Bu gençler arasında daha sonra örgütü yöneten Şemseddin Türkmenoğlu, Sabah İzzet, Kubilay ve Gazi Memet yer alıyordu. Bu isimler vatan sevgisiyle ve Türkmen kimliği ile yoğrulmuş kişilerdi.

1980 yılında Halit Şengül tutuklandı. Örgüt üyelerinden biri olan Gazi Memet ise daha önce gözaltına alınmış ve idam edilmişti.

Halit Şengül köyleri ve şehirleri dolaşarak Türkmen kardeşlerine mücadele ve özgürlük ruhunu aşıyor, onlara bağımsızlık bilinci ve hürriyet kazandırıyor. Faaliyetlerinin merkezi, Çiniçiler Mahallesi’ndeki mütevazı evi ile Cirit Meydanı’ndaki kahvehane idi. Cirit Meydanı’ndaki kahve gençleri etrafında toplamak için bir merkezdi. Onlara zalimlere karşı Türkmenlerin mücadelesinden, edebiyattan ve fıkirden söz ederdi.

Halit Şengül ayrıca manevî babası olarak gördüğü merhum Mehmet İzzet Hattat ile sürekli irtibat hâlindeydi. Söylentiye göre kahvehaneye gelenlerden biri tarafından ihbar edilmesi üzerine memleketinden bir kızla nişanlandıktan kısa bir süre sonra henüz düğün yapamadan tutuklanmıştır.

İstihbarat görevlileri ve sorgu memurları, Halit Şengül’den örgüt üyeleri hakkında hiçbir itiraf alamadılar. Fakat Devrim Mahkemesi, kendisini örgütün lideri olarak idam cezasına çarptırdı. Verilen hüküm 8 Ocak 1981’de infaz edildi.

¹⁸⁵ Saatçi, *el-Kıyanü’l-Türkmenî fi’l-Irak*, 2014, 244.

Merhum Tümgeneral Esad Reşid Zeynel, Kerkük'te yayımlanan kitabında yer alan tanıklığında şu ifadelere yer veriyor:

Merhum Şehit Halit Osman (Şengül) hakkında şunları gördüm: Halit Osman, tarih boyunca hiç kimsede görüp duymadığım ve okumadığım bir cesaret ve ilkelere bağlılık sergiledi. İnfazı sırasında son bir şey söyleyip söylemek istemediği sorulduğunda “Evet, bir isteğim var.” dedi. İnfaz heyeti önünde ise şöyle konuştu: “İlkelerim uğruna her şeyi yaptım. Hiçbir şeyden pişman değilim. Buradan çıksam milletimin ve vatanımın onuru için daha fazlasını yapacağım. Tek isteğim temiz ve kutsal ellerimle ipi kendi boynuma geçirmeme izin verilmesidir. Bunun, Allah'ın huzurunda, hesap gününde ve ümmetin önünde zulüm ve baskıya karşı bir delil ve şahitlik etmesini istiyorum.”¹⁸⁶

Diğer Hükümler

Avukat Yaşar Muhammed Mehdi, pilot Aydın Mustafa, Abdülkerim Allah-verdi, Seyit Hadi ve Hızır Ali Merdan hakkında verilen idam cezaları da infaz edilmiştir.

Kendisi de idam cezasına çarptırılan ancak cezası daha sonra müebbet hapse çevrilen merhum Tümgeneral Esat Reşit Zeynel, hapishanede inançlarına ve ilkelerine sarsılmaz bir bağlılıkla yaşamış, yüksek ahlâklı bir direnişçi olan şehit avukat Yaşar Mehdi Tuzlu ile karşılaşır. Onu hücrelerinde hasta iken bulunduğunu, kendisine yöneltilen suçlamaların mahiyetini açıkladığını ve tüm sorumluluğu üzerine alarak kimsenin ismini vermediğini söyler. Zeynel “Evet, yaptığın şeyle birçok kişiyi kurtardın.” dediğini aktarır.

Cezasının hafifletildiği ve başka bir yere nakledileceği kendisine bildirildiğinde şehit Yaşar Mehdi'nin hücresinin önünden geçtiğini, o anda Yaşar Mehdi'nin parmaklıklar arasından elini uzatarak kendisine vasiyetini ilettiğini ve kendisinin de o mübarek eli öpmek için eğildiğini söyler. Fakat bu sırada gardiyanlardan biri başına sert şekilde vurur.

Esad Zeynel, ağır işkencelere maruz kalan şehit Kemal Terzi ile hapishane- de nasıl karşılaştığını da anlatır. Kemal Terzi, gördüğü vahşi işkenceler sonucunda el ve ayak hislerini tamamen kaybetmişti. Zeynel, gücü yettiğinde onu sırtında taşıyarak tuvalete götürürdü.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Esad Reşid Zeynel, *Şümu'len tentafi'* (Kerkük: Matbaatü'l-Hâlid, 2016), 34.

¹⁸⁷ Zeynel, *Şümu'len tentafi'*, 33.

Yetkililer Tuzhurmatu, Beşir ve Tisin gibi Türkmen bölgelerinin çeşitli yerlerinden birçok genci ve aktivisti idam etti. İdam edilenler arasında Tuzlu Öğretmen Selim Hamdi Baki, Öğrenci Haşim Hamdi Baki, Memur Abbas Nazlı, Tisin'den Öğretmen Hızır Ali Merdan, Öğretmen Sefil Mehdi Gaib, Mühendis Zeynelabidin Sabır, Öğretmen Ahmet Muhammed Ali ve Öğretmen Ali Murad Hüseyin vardı. Ayrıca 1982 yılında Necdet Kasım Koryalı ve Öğrenci Muhammed Hüseyin hakkında da idam cezası infaz edildi.¹⁸⁸ İdam kararları, Muhsin Maksut ve Natık Köprülü'ye de uygulanırken, Ömer Kunduracı yedi yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Merhum Esad Zeynel, kitabında şöyle anlatır:

Aynı cezaevinde kaldığı Mısırlı bir mahkûma serbest kalacağını önceden haber verir. Bu olay gerçekleşince bu mahkûm kendisinden bir dilekte bulunmasını ister. Esad Zeynel ondan, Bağdat'taki Sâdûn Caddesi'nde yaşayan Avukat Kamil Muhammed Halil'le görüşmesini ve ona soruşturma sırasında adları geçen kişiler - Bayraktar İbrahim Ağa, Erşat Hürmüzlü, Tuğgeneral Muhammet Aziz, Yarbay Sabit Gafur, Yarbay Sadullah Zeynelabidin, öğretmen Salah Nevres ve diğerleri - hakkında kendisini uyarmasını rica eder. Söz konusu Mısırlı mahkûmun, Irak'tan kaçmadan önce bu isteği yerine getirdiğini söyler.¹⁸⁹

Tutuklulara ardı ardına hapis cezaları verilmeye devam etti. Binbaşı Esad Reşit Zeynel, önce idam cezasına çarptırıldı, sonrasında ise bu ceza yirmi yıl hapse çevrildi. Öğretmen, Şair ve Hattat Mehmet İzzet Hattat altı yıl hapis cezası aldı. Emekli Memur Enver Neftçi ise yirmi yıl hapis cezasına mahkûm edildi; 1993 yılında cezaevinde hayatını kaybetti. Öğretmen Nihat Akkoyunlu, Mühendis Abbas Denden ve Elektrikçi Muhsin Abdullah da yirmi yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Ayrıca Mahir Muhammed Rıfat (Mahir Oktay) da idam edildi. Türkiye'de ikamet eden Mahir Oktay, tüm uyarılara rağmen Irak'a dönmekte ısrar etti, ülkeye döner dönmez tutuklandı ve verilen idam kararı 17 Şubat 1985 tarihinde infaz edildi. Türk vatandaşı olduğu ölüm belgesinde belirtilmesine rağmen bu durum dikkate alınmadı.

Öğretmen Zühdi İbrahim yedi yıl, Fatih Şakir ise on beş yıl hapis cezasına çarptırıldı. Fatih Şakir verilen cezayı çekerken 1990 yılında cezaevinde hayatını kaybetmiştir.

¹⁸⁸ Saatçi, *el-Kıyanü'l-Türkmânî fi'l-Irak*, 2014, 244.

¹⁸⁹ Zeynel, *Şümu'len tentafi'*, 32.

Mezkûr dönemde Kerkük'e yakın Türkmen köyleri boşaltıldı ve burada ikamet edenler sıkı denetim altındaki yerleşim bölgelerine zorla nakledildi. Ayrıca bu yerleşim yerlerine çok sayıda Arap yerleştirilerek bölgenin etnik yapısının değiştirilmesi amaçlandı.

1993 yılında Irak yönetimi, uydurma suçlamalarla üç Türkmen gencini daha idam etti: Abbas Mehdi Rıza Kanber, İsam Ömer Celil Sarıkahya ve Hüseyin Safi Sultan. Ayrıca 24 yaşındaki genç Tahsin Korkmaz da idam edildi.

Şunu da söylememiz gerekir: Bu bölümde adları anılmayan yüzlerce Türkmen, benzer biçimde idam edilmiş, işkence altında öldürülmüş ya da hapse mahkûm edilmiştir. Burada, Türkmen vatandaşların maruz kaldığı zulüm ve haksızlıkların yalnızca bazılarına yer verilmiştir.

On Dördüncü
Bölüm:
***Altunköprü
Katliamı***

On Dördüncü Bölüm: *Altunköprü Katliamı*

Baas rejimi, komşu devlet Kuveyt'i işgal etmesinin ardından, Irak'ı anlamsız bir savaşın içine soktu. Kuveyt'in kurtarılıp Irak ordusunun geri çekilmesi sırasında yaşanan çatışmalarda, çok sayıda Türkmen öldü. Bu durum, İran'a karşı yapılan sebepsiz savaşta olduğu gibi Irak halkının yaşadığı acıların bir tür tekrarıydı. O dönemde pek çok Türkmen, zorla Irak ordusunun yedek birliklerinde savaşa gönderilmişti.

Yaşanan en acı kayıplardan birisi Irak ordusunun seçkin subaylarından, birçok subayı yetiştiren Tümgeneral İsmet Sabir'in şehit olmasıdır. İsmet Sabir Kuveyt'ten çekilirken ordunun can kaybını en aza indiren kusursuz bir geri çekilme planı uyguladı. Buna rağmen Irak rejim lideriyle girdiği sert bir tartışma sonrasında rejim liderini ihanetle suçladığı için idam edildi.

Rejimin yenilgisi ve ardından Irak'ın güneyinde ve kuzeyinde başlayan halk ayaklanması sonrasında, hükûmet güçleri Kerkük'ü yeniden işgal etti. Şehre giren birlikler, Türkmenlerin çoğunlukta olduğu mahalleleri tahrip etti. Geri çekilen Kürt güçlerinin ardından şehri bilerek harap ettiler.

Kerkük'ün yaklaşık 45 kilometre kuzeybatısında yer alan Türkmen şehri Altunköprü, Erbil'e giden ana kara yolu üzerinde bulunan stratejik bir merkezdir. 27 Mart 1991 tarihinde halk ayaklanmasının bastırılmasının ardından, hükûmet güçleri Tuz, Tazehurmatu ve Kerkük'ü kuşatıp saldırıya geçti.

Kerkük'ün ağır topçu ateşi ve helikopter bombardımanı altında kalması üzerine şehirden kaçan çok sayıda sivil, Altunköprü'ye sığındı. Fakat askerî birlikler kente girer girmez, hareket eden her hedefe rastgele ateş açtı. Peşi sıra Ramazan ayının kutsallığını hiçe sayıp evleri birer birer bastılar ve masum halkı hedef aldılar.

Saldırı hareketleri esas olarak Tuzhurmatu ilçesinde başladı. Irak yönetiminin İkinci Körfez Savaşı'ndaki yenilgisinin ve Kuveyt'ten geri çekilmesinin peşi sıra ülkenin çeşitli bölgelerinde ayaklanmalar başladı. Kürt partileri bu karışıklıktan yararlanıp Kerkük'e girdi.

Rejim güçleri topladıktan sonra askerî birlikler Tuzhurmatu bölgesinin merkezine ulaştı ve rastgele ateş açarak sivillere yönelik ağır bir baskı başlattı. Yaşanan olaylar sırasında çok sayıda Türkmen öldü. Öldürülenler arasında Muhammed Şakir, Ahmet Muhammed, Fazıl Kanber, Abbas Turşucu, Sakine Kanber, Ali Sadık, Aynur Hamit Mustafa, Ali Taki, Fazıl Ali ve Hüseyin Yunus vardı.

Tazehurmatu'da Baskı

Irak hükûmet güçleri, Tuzhurmatu'dan sonra Tazehurmatu'ya yönelerek şehri kuşattı. Sokaklarda gördükleri herkese ateş açtı. Bu saldırılarda Asker Taki Beşir ve Ali Abdullah Hızır vefat etti. Ayrıca hiçbir yargılama yapılmadan aşağıda isimleri zikredilen Türkmen vatandaşlar idam edildi:

Hüseyin Abbas Malî'nin oğulları Ali ve Haydar; Haşim Behram, Cevdet Behram, Zeynelabidin İbrahim, İsmail Şükr Şellav, Ali Ekber, Sabah Ali Ekber, Cemal Şükr Saki, Aziz Tacil Rıza, Musa Yadkar, Abdullah Hızır Kahya, İhsan Cuma Kanber, Muhsin Cuma Kanber, Halil Bakır Ağa, Hüseyin Ahmet Ekber, Zeynelaidin Ekber Neccar, Haydar Gaydan, İmran Zeynelabidin, Nuzad Abbas, Zeynep Tisinli, Hüseyin Seyfullah, Ali Ekber Hasan, Hasan Naki ve Hamdi Garip Abuş.

Altunköprü Katliamı

28 Mart 1991 günü yukarıda zikredilen askerî birlikler Altunköprü kasabasında buldukları tüm erkekleri toplayarak bilinmeyen bir yere götürdüler. Aileler gün boyunca götürülen yakınlarının akıbetinden haber alamadı. Birkaç hafta sonra kaderin acı bir cilvesi olarak toplu mezarlar ortaya çıkarıldı. Bu mezarlarda aralarında çocukların, engellilerin ve yaşlıların da bulunduğu yüzü aşkın beden üst üste yığılmış bir şekilde bulundu.

Yapılan sayımlarda bu korkunç katliamda Altunköprü kasabasının sakinleriyle, Tazehurmatu ve Kerkük'ten rejim ordusunun rastgele bombardımanından kaçan sivillerden oluşan 102 kişinin hayatını kaybettiği tespit edildi. Bu katliama uğraya kişilerin yaşları 10-66 arasında değişiyordu.

Kerkük Vatandaşları

- 1 Ahmed Enver Abdullah
- 2 Turan Ahmed Enver
- 3 Atilla Ahmed Enver
- 4 Tarık Bayız Hurşid
- 5 Adnan Bayız Hurşid
- 6 Adil Bayız Hurşid
- 7 Şihab Ahmed Ferac
- 8 Cemal Ahmed Ferac
- 9 Eyüp Salah Said
- 10 Abbas Salah Said
- 11 Nevzat Kadir Abdurrahman
- 12 Eyad Kadir Abdurrahman
- 13 Muhammed Reşid Veli
- 14 İmad Muhammed Reşid
- 15 İsam Osman Cemil
- 16 Salah Said Salih
- 17 Fazıl Cihad Fettah
- 18 Nihad Abdülkerim Ali
- 19 Cebbar Sıddık
- 20 Halil Fethi Muhammed
- 21 Celil Fethi Muhammed
- 22 Şükür Hamdi Muhammed
- 23 Nizameddin Şükr Hamdi
- 24 Mustafa Süleyman İskender
- 25 Hüseyin Ali Ahmed
- 26 Mahmud Attar
- 27 Mazlum Osman Ali
- 28 Atila Nasih Bezzrkan
- 29 Şahin Nasih Bezzrkan
- 30 Nuruddin Terzi

- 31 Yaşar Hamid Abdurrahman
- 32 Orhan Hamid Abdurrahman
- 33 Osman Cemil
- 34 Zeynelabidin Fazıl
- 35 Hasip Meşir Rıza
- 36 Abdurrahman Meşir Rıza
- 37 Selam Reşid
- 38 Nizam Reşid
- 39 Mahmud Reşid
- 40 Cüneyd Seyyid Behcet
- 41 Cemil Süleyman Abbas
- 42 Kemal Sabir Ahmed
- 43 Sezer Cuma Yasin
- 44 Şamil Abdurrahim
- 45 Kabil Abbas Burhan
- 46 Rüşdi Halil
- 47 Nizar Mehdi
- 48 Ercüment Geylan Muhammed
- 49 Abdülmecid Abdülkerim
- 50 Oğuz Semih Emin
- 51 Celil Fethi Muhammed
- 52 Yıldırım Kerim
- 53 İskender Ali

Altunköprü Vatandaşları

- 54 Cetin Ahmed Behcet
- 55 Mansur Mazlum Nuri
- 56 Cengiz Mazlum Nuri
- 57 Nuri Mazlum Nuri
- 58 Muhammed Halid Mendan
- 59 Adnan Halid Menden

- 60 Melik Faysal Süleyman
- 61 Şaalan Faysal Süleyman
- 62 Abdüsselam Reşid Hasan
- 63 Kasım Muhammed Tevfik
- 64 Haşim Muhammed Tevfik
- 65 Saddam Reşid Hasan
- 66 İhsan Mahmud Veli
- 67 Erdal İhsan Mahmud
- 68 İhsan Ali Feyzullah
- 69 Ali İhsan Rıza
- 70 Haşim Ali İhsan Rıza
- 71 Ömer Hurşid Salih
- 72 Amir Ömer Hurşid
- 73 Adil Ömer Hurşid
- 74 Sabah Ahmed Hamdi
- 75 Aziz Ali Said
- 76 Erşed Hurşid Reşid
- 77 Settar Abdurrahman Aziz
- 78 Saib Tatar Kadir
- 79 Necip Said Salih
- 80 Hazım Enver Abdullah
- 81 Zaim İsmail Hasan
- 82 Suud Hıtap Osman
- 83 Amir Medhat İzzet
- 84 İsam Medhat İzzet
- 85 Hani Medhat İzzet

Mezkûr saldırıda Altunköprü bölgesinin çevresinde bulunan beş Kürt vatandaş da öldürülmüştür. Bu kişiler de Türkmen Şehitleri Mezarlığı'na defnedildi. Mezarlık kayıtlarına göre isimleri şöyledir:

- Hasip Müşir Rıza - Altunköprü sakini
- Abdurrahman Müşir Rıza - Altunköprü sakini

- Abdülkerim Salih Ömer - Keluzi köyü sakini
- Salar Abdülkerim Salih - Keluzi köyü sakini
- Serdar Abdülkerim Salih - Keluzi köyü sakini

Şehitler sonradan anlaşıldığı üzere, Dibis nahiyesi yakınlarındaki askeri kampa götürüldü. Burada büyük bir çadır kuruldu. “Kasabanın Kurtarılması” adı verilen bu operasyondan sorumlu 4. Tümen komutanı askerlerine birkaç saat önce kenti terk eden Kürt isyancıların bıraktığı yol kenarında ya da tarlalarda silahların toplanmasını emretti. Silahlar, kentten getirilen tutukluların önüne dizildi.

Kısa bir süre sonra Kuzey Bölgesi Operasyonları Komutanı Hüseyin Kamil’i taşıyan bir helikopter kampa indi. Tümen komutanı Hüseyin Kamil’i karşıladı ve ikili baş başa görüştü. Komutan toplanan silahları işaret ederek “Bunlar orduya karşı direnen sabotajcılardı. İşte bunlar da silahları.” dedi. Bunun üzerine tutukluların derhal infaz edilmeleri emri verildi. Tutuklular, kampın karşısındaki mezarlığa götürülüp elleri ve gözleri bağlandı. Ardından ateş açılıp oruç tutan bu sabırlı insanlar kurşunlanarak şehit edildi.¹⁹⁰

Katliamdan 21 gün sonra yani 1991 yılı 17 Nisan’ında, Ramazan Bayramı’nın ikinci günü, şehitlerin gömüldüğü toplu mezar bulundu. Mezar, Dibis kampı’nın karşısındaydı. Durum içler acısıydı. Bazı aileler yakınlarının naaşlarını alarak Kerkük mezarlıklarına götürdü. Geri kalanlar naaşlar ise Altunköprü’deki Şehitler Mezarlığı’na defnedildi.

Türkmen kasabası Dakuk, ordu firarilerini takip etme bahanesiyle gençlere yönelik geniş çaplı tutuklama ve kovalama operasyonlarına maruz kaldı. Bazı gençler yakalandı ve herhangi bir makul suçlama olmaksızın gözaltına alındı ve cezaevine sevk edildi.

Irak güçlerinin düzenlediği saldırı, vatandaşların büyük bir bölümünün komşu ülkelere göç etmesine sebep oldu. Bu süreçte bir milyondan fazla Kürt İran’a, yaklaşık on beş bin Türkmen Türkiye’ye, beş bin civarında Türkmen ise İran’a sığındı. Göçmenler sınır noktalarında günlerce hastalık, açlık ve yorgunluk içinde acınacak durumda beklemek zorunda kaldı. Bunun üzerine Irak Türkmen Kültür ve Dayanışma Derneği, Irak sınırına komşu Şem-

¹⁹⁰ Görgü tanığı ifadesi Sa’dun Nüreddin Küprülü’nün makalesinden alınmıştır. *Fî Rabi’ Dâmin tetezekkâ Altunköprü bidimâi ebnâihe’l-berara*, (Bir kanlı bahar günü Altunköprü, evlatlarının kanıyla boyandı), *Türkmeneli* gazetesi, sayı: 957, 24 Mart 2009.

dinli ilçesinde bir büro açtı. Açılan bu ofisi merhum Yaşar Abdullah yönetti. Daha sonra Kızılay ve çeşitli Türkmen dernekleri, göçmenlere yardım eli uzattı. Barınmaları için çeşitli kamplar kurdu. Bu gelişmeler, hem uluslararası düzeyde hem de komşu ülkelerde Bağdat rejimine karşı sert tepkilere yol açtı. Ayrıca Türkiye’de yaşayan Türkmenler arasında derin bir duygusal bağ oluşturdu. Nitekim 5 Nisan 1991 tarihinde çok sayıda Türkmen, İstanbul’daki Irak Başkonsolosluğu önünde uygulanan vahşi baskıyı protesto etmek için barışçıl bir gösteri düzenledi. Ancak konsolosluk çalışanları kalabalığın üzerine ateş açtı. Bu saldırıda 32 yaşındaki Necdet Esad Bakkaloğlu ve 30 yaşındaki Yılmaz Said Hacıoğlu isimli iki Türkmen şehit oldu, birçok gösterici ise yaralandı.

Şehitlerin cenazesi Fatih Camii’nde binlerce Türkmen ve Türk vatandaşının katılımıyla düzenlenen büyük bir törenle kaldırıldı. Ardından İstanbul Topkapı’daki Şehitler Mezarlığı’na defnedildiler.¹⁹¹

---

191 Saatçi, *el-Kıyanü’l-Türkmânî fi’l-Irak*, 2014, 255.

On Beşinci Bölüm: ***Erbil Savaşı***

On Beşinci Bölüm

Erbil Savaşı

Kuzey Irak'ta 36. paralelin kuzeyinde kalan bölgenin “güvenli bölge” ilan edilip “Çekiç Güç” oluşturulmasının ardından, muhalif güçler bu bölgede toplanmaya başladı.

Erbil Türkmenleri, 1960'lı yıllardan itibaren bölgede hâkim olan Kürt siyasi partilerinin baskısı altında kaldılar. Burada ulusal hakları görmezden gelindi. İlgili partiler Türkmenlere ait ticarethanelerin adlarını Kürtçeye çevirdiler, Türkmen öğrencileri Kürtçe öğrenmeye zorladılar ve Türkmen aileleri Kürt kökenliymiş gibi göstermeye çalıştılar. Bu duruma Türkmen âlim Kûcûk Molla Efendi'nin adının Kürt olarak gösterilmesi örnek verilebilir. Ayrıca Türkmen önderlerinden Muzaffereddin Gökborû gibi isimlerin “aslında Kürt oldukları” yönündeki iddialar da örnek olarak zikredilebilir.¹⁹²

Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği (KYB) arasında bölgedeki yönetimi ve kaynakları ellerine geçirdikten sonra etki alanları ve sınır bölgelerindeki gelir paylaşımı nedeniyle anlaşmazlıklar çıktı.

1990'lı yıllarda KYB ile Irak Kürdistan İslami Hareketi arasında şiddetli çatışmalar yaşandı. Ardından 2 Mayıs 1994 tarihinde KDP ile KYB arasında yeni bir iç savaş patlak verdi. İlgili taraflar arasında birçok kez çatışma ve geçici ateşkes yaşandıktan sonra aynı yıl Paris'te bir ateşkes anlaşması imzalandı. Tüm bunlara rağmen İbrahim Halil Sınır Kapısı meselesi yüzünden bu gruplar arasındaki anlaşmazlıklar devam etti. Bu mesele, KDP'nin yaşanan çatışmalar sonrasında İbrahim Halil Gümrük Kapısı gelirlerini ele geçirmesiyle alakalıdır. Celal Talabani, bu gümrük gelirlerini [o dönem] aylık altı milyon dolar olarak tahmin ediyor. Amerikan Dışişleri Bakanlığından bir yetkili ise bu miktarın günlük 250.000 dolar olduğunu söylüyor.¹⁹³

¹⁹² Osman Oğuz'un makalesi, İstanbul'da yayımlanan *Kardeşlik* dergisi. Sayı: 17, Ocak 2003.

¹⁹³ Salah el-Hırsân, *et-Teyyârâtü's-siyâsiyye fî Kürdîstân el-'Irâk 1946-2001* (Beyrût, 2001), 546.

1994 Aralık ayında KDP'nin Şaklava'ya saldırarak burayı Talabani güçlerinden almasıyla iki parti arasındaki çatışmalar yeniden başladı.

1995 yılının başlarında Bağdat ile Selahaddin yaylası arasında yapılan gizli görüşmelerin sayısı arttı. Bu görüşmeler hem KDP liderliğiyle hem de Musul ve Bağdat'taki Bağdat yönetimi yetkilileri arasında gerçekleşiyordu. Aynı yılın yaz mevsiminde Bağdat yönetimi KDP'ye ağır silahlar dâhil olmak üzere geniş çaplı silah sevkiyatlarını artırdı. Bu sevkiyatlar arasında 18 zırhlı araç da vardı.¹⁹⁴ Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri devreye girdi. Tarafları uzlaştırmak için girişimde bulundu. Her iki parti liderliği de Irak Ulusal Kongresi'nden bir temsilcinin ve Türkiye hükûmetinden bir gözlemcinin katılımıyla 9 Ağustos 1995 tarihinde bir araya geldi.

İkinci tur görüşmeler 1995 yılı Eylül ayı başlarında, Kuzey İrlanda'nın Dublin kentinde yapıldı. Burada Amerikan heyeti, krizin çözümüne yönelik altı maddelik bir plan sundu. Ancak KYB heyeti, bu planın altıncı maddesini kabul etmedi. Söz konusu madde PKK'yı kınıyor ve Irak'ın kuzeyindeki iç savaşın başlıca sorumlusu olarak ilan ediyordu.¹⁹⁵

10 Haziran 1996 tarihinde Barzânî'ye bağlı güçlerin elindeki kontrol noktası, Hüseyin Ağa Surci'nin konvoyuna, Erbil'den Kelkin'e dönerken Harîr-Şaklava yolu üzerinde saldırıda bulundu. Olay bir tartışmayla başladı. Ardından taraflar arasında arabulucuların devreye girmesiyle görüşmeler yapıldı. Durum normale dönmek üzereyken 16 Haziran 1996 sabahının erken saatlerinde KDP'ye bağlı büyük bir askerî kuvvet, Hüseyin Ağa Surci'nin evi ile kardeşlerinin ve çocuklarının evlerini hedef alan geniş çaplı bir saldırı düzenledi. Saldırıdan önce, köy yoğun havan ve roketatar saldırısına tutuldu.¹⁹⁶

Çatışma sonucunda, saldırganlardan bir kısmı öldürüldü, köydeki birçok ev yıkıldı, çok sayıda sivil yaralandı. Hüseyin Ağa Surci ise hayatını kaybetti.

Küçük çaplı birçok çatışmadan sonra denge Talabani'nin lehine dönmeye başladı. KDP, İran sınır kapılarını kaybetme noktasına gelirken KYB Türkiye ile arasında küçük bir sınır geçidi açabilecek duruma geldi. Yaşanan gelişmeler üzerine Azad Berwarî Bağdat'a, Neçirvan Barzânî ise Türkiye'ye gönderildi.

Mesud Barzânî, 22 Ağustos 1996 tarihinde Saddam Hüseyin'e bir mektup gönderdi. Barzânî bu konuda şunları söylemiştir: “Durum oldukça açık. Daha

194 el-Hırsân, *et-Teyyârâtü's-siyâsiyye fî Kürdistân el-'Irâk 1946-2001*, 550.

195 el-Hırsân, *et-Teyyârâtü's-siyâsiyye fî Kürdistân el-'Irâk 1946-2001*, 550.

196 el-Hırsân, *et-Teyyârâtü's-siyâsiyye fî Kürdistân el-'Irâk 1946-2001*, 553.

önce de belirttiğim üzere dışarıdan bize karşı bir komplo sezinlediğimizde Cumhurbaşkanı Saddam Hüseyin’e bir mektup gönderdim. O da bu mektuba olumlu yanıt verdi.”¹⁹⁷

KDP ile Bağdat yönetimi arasında imzalanan anlaşma maddelerinden sızan bilgilere göre Partinin kontrolündeki bölgelerde Irak muhalefeti varlığını tasfiye edecekti. Bu anlaşma Barzânî liderliğindeki partinin, Irak kuvvetlerinin Erbil ve Süleymaniye’ye girmesine tam siyasi meşruiyet sağlamasını ve Irak rejiminin bu iki vilayetin kontrolünü yeniden ele geçirmek amacıyla Barzânî güçlerine çok büyük askerî birlikler hazırlayıp sevk etmesini öngörüyordu.¹⁹⁸

31 Ağustos 1996 tarihinde Irak kuvvetleri güvenli bölgeye girdi. Dönemin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tarık Aziz, şöyle bir açıklama yaptı: Barzânî’nin 22 Ağustos 1996 tarihli mektubunda Cûman ve Seydikan bölgelerinin 17 Ağustos 1996’dan beri Talabani güçleri ile iş birliği yapan İran kuvvetleri tarafından doğrudan bombalandığı zikrediliyordu. Bunun sonucunda büyük ölçekli can ve mal kaybı yaşanmıştır. Bu komplonun başa çıkabilecek bir şeyin ötesinde olduğu belirtiliyordu. Bu nedenle “bu kirli komployu ve başında Celal Talabani bulunan iş birlikçilerini boşa çıkarmak için” Irak kuvvetlerinin derhal müdahale etmesini talep ettikleri ifade edildi.¹⁹⁹

Erbil’in işgali için hazırlıklar, Barzânî’nin partisi ile Bağdat rejimi arasında oluşturulan ortak bir komuta merkeziyle başladı. Rejim, Erbil’e giden güzergâhlarda büyük bir askerî yığınak yaptı. Mezkûr hazırlıklara, Cumhuriyet Muhafızları’na bağlı dört tümen, Kerkük’teki 1. Kolordu ve Erbil’in Kevir bölgesindeki 5. Kolordu da dâhil edildi. Toplanan birlikler şunlardı: 10. Zırhlı Tugay (Cumhuriyet Muhafızları), 37. Mekanize Tugay (1. ve 5. Tümen), Cumhuriyet Muhafızları’ndan Âbid Kuvvetleri, 7, 4 ve 8. Tümenlerden birlikleri. Mezkûr birlikler, 700 tank ve zırhlı araçla desteklendi. Bunların 300’ü T-62 ve T-72 modeliydi. Ayrıca 130 mm ve 155 mm’lik top bataryaları ile çok namlulu roketatarlar kullanıldı. Kara birliklerine orduya ait helikopter filoları da destek verdi.²⁰⁰

31 Ağustos 1996 sabahı saat 04.50’de Irak ordusu üç koldan (Mahmur-Kelek-Kuştepe yönlerinden) Erbil’e geniş çaplı bir saldırı başlattı ve kısa sürede şehre girdi.

197 el-Hırsân, *et-Teyyârâtü ş-siyâsiyye fî Kürdistân el-’Irâk 1946-2001*, 555.

198 el-Hırsân, *et-Teyyârâtü ş-siyâsiyye fî Kürdistân el-’Irâk 1946-2001*, 556.

199 Muhammed Erkan, *Hizbü’l-Baas ve’l-mintikâu’l-âmine şimâle’-y-’Irâk*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Kürsüsü, yüksek lisans tezi, Ankara 2007.

200 el-Hırsân, *et-Teyyârâtü ş-siyâsiyye fî Kürdistân el-’Irâk 1946-2001*, 556.

Askerler, rejim karşıtı parti ve örgütlerin merkezlerini tek tek aradı. Birçok muhalif derhal idam edildi. Bazıları yakalanarak Kerkük'e, oradan da Bağdat'a gönderildi.

Türkmen Parti Şehitleri

Irak kuvvetleri, Türkmen partilerinin karargâhlarına ve sivil toplum kuruluşlarının merkezlerine saldırmaya başladı. Bu olay sırasında çok sayıda Türkmen aktivist idam edildi.

İsimleri şunlardı:

1. Mehmet Reşîd Mehdi Tuzlu
2. Aydın Şakir Iraklı
3. Ahmed Nuruddin
4. Şahin Yunus Mahmud
5. Ali Hasan Hüseyin Acem oğlu
6. Cevad Ekrem Ali
7. Ali Ömer Mahmud
8. İbrahim Abdurrahman
9. Eyad Vahid Saadullah
10. Mikail Şehbaz Abdulsamed
11. Muhammed Salih Hüseyin
12. Mazin Faruk Sadık
13. Yılmaz Halid Muhyiddin
14. Teymur Muhammed Şükür
15. Rahman Kadir Muhammed
16. Şakir Şükür Zeynülabidin
17. Ferhad Kasım Aziz
18. Efzal Abdullah Mahmud

19. Abdurrahman Muhammed Aziz

20. Erkan Fazıl Şevki

21. Mazin Tahsin Şakir²⁰¹

Ankara Anlaşması

İmzalanan tüm anlaşmalara ve verilen sözlere rağmen Türkmen vatandaşlar güvenli bölgede baskıya uğradı. Bu durum 31 Ekim 1996 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması'na rağmen gerçekleşti. Anlaşmanın metni şöyledir:

“Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık temsilcileri, KDP, KYB ve Türkmen Cephesi’ni temsil eden heyetlerle 30-31 Ekim 1996 tarihlerinde Ankara’da bir araya geldi.

Görüşmelere katılan taraflar temel hedeflerini şu şekilde belirlediler:

- A. KDP ile KYB arasındaki ateşkese bağlı kalmak ve bunu güçlendirerek kalıcı hâle getirmek.
- B. Kuzey Irak’ta barış ve istikrarı yeniden tesis etmek için siyasi uzlaşma süreci başlatmak.

Mezkûr iki (Kürt) taraf için rehberlik edecek aşağıdaki ilkelerde ittifak sağlandı.

1. Bu toplantıda ve bu toplantıda doğan anlaşmalarda yer alan diğer hususlar Irak’ın birliğine, toprak bütünlüğüne veya sınırlarının dokunulmazlığına zarar vermemelidir.
2. Irak’ın geleceği, tüm halkının özgür ve ortak iradesiyle belirlenmelidir. Süreç insan haklarını ve tüm Irak vatandaşlarının siyasi haklarını güvence altına alacak açık bir diyalog çerçevesinde yürütülmelidir. Bu ilke, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi’nin 688 sayılı kararı uyarınca teyit edilmiştir. Söz konusu karar, tüm BM üyesi ülkelerin Irak’ın egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına bağlılığını yeniden vurgulamaktadır.
3. Uluslararası sınırların bütünlüğü ve güvenliği de dâhil olmak üzere Türkiye’nin ve diğer komşu ülkelerin meşru güvenlik çıkarları dikkate alınmalıdır.

201 *Şühedâü Türkmânî’l-İrâk.*

4. Kürt taraflar aralarındaki anlaşmazlığı derinleştirebilecek veya gerilimi artıracak herhangi bir dış gücün müdahalesini talep etmeme konusunda mutabık kalmışlardır. Böyle bir gücün şu anda kuzey vilayetlerinde bulunması hâlinde bölgeyi terk etmesi gerektiği belirtilmiştir.

Ateşkes

5. KDP ve KYB güçlerinin mevzileri, 23 Ekim gece yarısından itibaren en kısa sürede Barış Gözetim Gücü temsilcileri ve her iki partiden bağlantı görevlileri tarafından sahada belirlenecektir. Ateş hattına ilişkin rapor daha sonra Barış Gözetim Grubu'na sunulacaktır.
6. Her iki taraf da savunma pozisyonunda kalacak ve birbirine karşı düşmanca eylemde bulunmayacaktır.
7. Tarafsız bir "Barış Gözlemleme Gücü" kurulacak ve ateşkes taahhütlerine uyulup uyulmadığını izlemekle görevlendirilecektir. Bu birlik ateşkes hattı boyunca kararlaştırılan noktalarda konuşlanacaktır. Birlikler yerel ekipler esas alınarak oluşturulacaktır. Raporlarını Erbil'deki bölgesel karargâha sunacaklardır. Bu görev için Türkmenlerden, Kürt taraflarından ve Kuzey Irak'taki diğer tarafsız Asuri unsurlardan oluşan bir güç kurulacaktır. Tüm tarafların mutabakatıyla bu oluşum mümkün olan en kısa sürede hayata geçecektir.
8. Taraflar, Barışı Gözlemleme Gücü ile tam iş birliği yapacaktır. Bu birliğin çalışmalarını kolaylaştıracak ve uygun üyeleri atayacaklardır. Bu kişiler ateşkesi izleme, anlaşmazlıkları çözme veya soruşturma yürütme konusunda gözlem gücüne destek verecektir.
9. Bu belge uyarınca Barışı Gözlemleme Gücü'nün çalışmalarını denetlemek, taraflardan gelen şikâyetleri almak ve incelemek için Barışı Gözetim Grubu kurulacaktır. Bu grup, ayrıca BM'ye bağlı uluslararası polis birimi gibi kurumların verilerini de değerlendirecektir.
10. Barışı Gözetim Grubu'nun merkezi Ankara'da olacaktır. Üyeleri: Türkiye, ABD, Birleşik Krallık, KDP, KYB ve Barışı Gözlemleme Gücü temsilcileridir. Grup, Kasım 1996'nın ilk haftasında toplanarak iç çalışma yöntemlerini belirleyecektir.
11. Gözetim Grubu'nun herhangi bir üyesi şikâyet sunabilecektir.
12. Taraflar karşılıklı medya saldırılarını durduracaklardır.

13. Tüm esirler ve tutuklular serbest bırakılacak ve çatışmalarda ölenlerin cenazeleri teslim edilecektir.
14. Taraflar ulaşım, su, elektrik, yakıt, tıbbi ve gıda yardımı gibi sivil hizmetlerin siyasi nedenlerle engellenmeyeceğini kabul ederler. Kuzey Irak'taki su, kanalizasyon ve elektrik tesislerinin onarımı için birlikte çalışacaklardır. BM kurumlarından mezkûr maddenin uygulanması için yardım istenecektir.
15. Taraflar, insani yardım çalışanlarının ve ailelerinin güvenliğini sağlama taahhütlerini yinelerler.
16. Taraflar, Iraklı mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin, etnik köken veya aidiyet ayrımı yapılmadan eşit biçimde yardım alabileceklerini teyit ederler. Ayrıca, Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin gönüllü geri dönüş sürecine destek vermesi konusunda ittifak etmiştir.
17. Türkiye, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri bu çabaya uygun kolaylıkları ve yardımı sağlamayı üstleneceklerdir.

Siyasi Uzlaş

18. Taraflar, Kuzey Irak'ta geçici bir yerel yönetim kurulması konusunda ilke olarak anlaştı ve bu konuda daha fazla görüşme yapmayı taahhüt etti. Bu yönetim, Türkmenler ve Asuriler dâhil tüm tarafların ve etnik grupların adil biçimde katılımına dayanacaktır.
19. Gümrük gelirleri ve diğer vergiler şeffaf biçimde toplanıp bölge halkının ortak yararı için kullanılacak ve adil olarak paylaşılacaktır.
20. Uygun bir zamanda seçimler yeniden düzenlenecektir. Toplantıya katılan taraflar, özgür ve adil seçimlerin yapılabilmesi için gerekli ortamın hazırlanması konusunda destek vereceklerdir.

Türkiye'nin Meşru Güvenlik Endişeleri

21. Taraflar, terörist unsurların özellikle de PKK'nın, Kuzey Irak'ta varlığını ve faaliyet yürütmesini önlemek için birlikte çalışmayı kabul etti.
22. Katılımcılar, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği ile iş birliği yapmayı ve Atruş Kampı'ndaki Türk vatandaşlarının gönüllü ve hızlı dönüşünü desteklemeyi kabul etti. Katılımcılar, bu kampın kapatılacağını teyit etti.

Yukarıdaki ilkeler ateşkesi güçlendirme, kalıcı hâle getirme ve uzlaşa başlatma yönündeki çalışmalarda rehberlik edecektir. Katılımcılar mezkûr ilkelere uygulanmasındaki ilerlemeyi değerlendirmek ve süreci geliştirmek amacıyla 15 Kasım 1996'da yeniden Ankara'da toplanacaktır.

Fakat mezkûr anlaşma taraflar arasında kalıcı bir barış sağlamadı. Bunun göstergesi olarak 12 Şubat 1998'de Şaklava'da yeni bir barış görüşmesi yapıldı. Ardından 17 Eylül 1998'de Washington'da ABD'nin arabuluculuğunda başka bir barış anlaşması imzalandı. Bu süreç sonunda Talabani grubunun Süleymaniye'de, Barzânî grubunun ise Erbil ve Duhok'ta hâkimiyet kurmasıyla fiilî bir bölünme gerçekleşti.

Tüm uluslararası, bölgesel ve yerel barış çabalarına rağmen Türkmen vatandaşlar pek çok baskıya maruz kalmaya devam etti.

Ekim 1996 tarihinde Türkmeneli Partisi üyelerinden Müeyyet Ahmet istihbarat merkezine götürüldü ve fiziksel işkenceye uğradı. 1997 yılı başlarında Irak Millî Türkmen Partisi üyesi Niyazi Kayacı Duhok'ta kaçırıldı. Aynı yıl Mart ayında Erbil yakınlarındaki bir bölgede partinin bir ofisine baskın düzenlendi. Nisan 1997'de bu ofisin sorumlusu bir hafta süreyle tutuklandı ve güvenlik görevlilerinden biri kaçırıldı. Baskılar devam etti. Ev sahipleri, Türkmen Cephesi üyelerine ev kiralamamaları için tehdit edildi. Cephenin Araştırma ve Planlama Bürosuna el bombası atıldı ve iki üye yaralandı. Bir Türkmen parti lideri, Amerikan yetkili ile görüştüğü gerekçesiyle tehdit edildi. 10 Ağustos 1998'de, Türkmen Cephesi'nin bürolarına baskın düzenlenip eşyalar yağmalandı. Bu saldırılarda Zana Celil İsmail yaralandı. 1 Ekim 1998'de Erbil'de Türkmen Evi bombalandı. Bu dönemde Erbil'de merkezi bulunan bazı Türkmen parti başkanlarının şehre girmesi yasaklandı. Koruma Müdürü Fikri Kemal, Denetim Şube Sorumlusu Esad Erbil ve Sağlık Dairesi Başkanı Vacit Şucaeddin'in evleri yağmalanıp tahrip edildi. Bağımsız Türkmenler Hareketi Başkanı Kenan Şakir'in evi, 1999 yılında silahlı saldırıya uğradı. Güvenlik yetkililerinden Abdülhamit Mecit, 2000 yılında bacasından yaralandı. Aynı yıl, avukat Sinan Ahmet Kassab'ın evinin önüne bomba atıldı. 9 Şubat 2000'de, Türkmen Cephesi Basın Bürosunda bir bomba patladı. Mezkûr olaylar, Türkmenlere yönelik baskı ve saldırıların sürekliliğini gösteren sayısız örnekten yalnızca birkaçıdır.²⁰²

202 Musa Ayyar, *Etrakü'l-Irak* (Konya: Câmîatü Selcûk, 2004).

On Altıncı Bölüm:
***Türkmen
Bölgelerinin
Etnik Kimliğini
Değiştirme
Çabaları***

On Altıncı Bölüm: *Türkmen Bölgelerinin Etnik Kimliğini Değiştirme Çabaları*

Kerkük, Erbil ve diğer Türkmen bölgelerinin ulusal yapısı ne yazık ki trajik şiddet olaylarıyla gölgelenen yoğun gerginliğin yörüngesine girmiştir. Kürt siyasetçileri ve entelektüellerinin çoğu, Erbil'in bütünüyle bir Kürt şehri olarak görülmesini büyük oranda garantiledikten sonra Kerkük'te hiçbir zaman Türkmen çoğunluğun olmadığını kanıtlamaya çalıştı. Kerkük, hükûmet çevreleri tarafından ulusal kimliğinin değiştirilmesi için Araplaştırma kampanyası şeklinde yürütülen karşı bir hamleye maruz kaldı ve böylece dünyanın başka hiçbir bölgesinin bu derece maruz kalmadığı bir çekim merkezi ve cazibe noktası hâline geldi.

Ne yazık ki, Kerkük bölgesinde yoğun bir şekilde bulunan petrol rezervleri bu şiddetli çatışmanın temel nedeniydi. Nitekim Kürt siyasi hareketleri, petrol gibi önemli bir ekonomik destek olmadan, Kürt varlığının tesisi için meydana gelebilecek her türden girişimin asla başarılı olamayacağına dair belirleyici bir kanaate vardılar. Bu nedenle, Kürtlerin genel olarak Kerkük ve onun kenar mahallerine göçünü teşvik etmeye başladılar.

Araplaştırma hareketine gelecek olursak bu faaliyet, Irak devletinin ana kaynağı olan petrol varlığının kaybını önlemek için resmî makamlardan gelen bir tepkiydi. Bununla birlikte, Türkmenlerin gelecekte oluşturabileceği hayali bir tehdeye yönelik geleneksel korku, son dönem Irak hükûmetlerini, bölgedeki Türkmen demografisini değiştirmeye katkıda bulunmanın en sağlıklı yol olduğuna dair bir inanışta birleştirdi. Buna da ilk olarak Kerkük'ün adını "Te'mim Eyaleti" olarak değiştirmekle başladılar ve aynı şekilde birçok kasaba, köy ve mezranın adını Arapça isimlerle değiştirdiler. Bununla, Türkmen bölgelerini Kerkük'ten ayırmayı ve Arapların yoğunlukta olduğu eyaletlere bağlamayı amaçladılar. Oysa o dönemde herkes, Türkmenlerin petrol zenginliklerini tüm Irak vatanına; Basra, Kerkük ve Musul halkı arasında paylaşılan ortak bir ekonomik kaynak olarak gördüklerine tanıklık etmişti.

Merhum araştırmacı yazar Hanna Batatu, Irak üzerine yazdığı üç ciltlik ansiklopedisinde şöyle diyor:

Petrol merkezi olan Kerkük, Bağdat'ın 180 mil (280 kilometre) kuzeyinde yer alır. Kerkük çok yakın zamana kadar, kelimenin her anlamıyla bir Türk şehriydi. Daha sonra Kürtler tedrici bir şekilde civar köylerden bu şehre taşındılar ve petrol endüstrisinin büyümesi ile birlikte göçleri yoğunlaştı. 1959 yılına girilmesiyle birlikte, Kürtler nüfusun yaklaşık üçte birini oluştururken diğer yandan Türkmenlerin sayısı nüfusun yarısından biraz fazlasına düşmüştü. Diğer Türk şehirleri de Erbil'inkine benzer bir süreçten geçti. Erbil büyük ölçüde Kürtleşti ancak bu değişim barışçıl bir şekilde gerçekleşti. Ancak Kerkük halkı daha dirençliydi ve Irak kimliklerinden daha derin bir etnik köken duygusuyla birleşerek Türkiye ile dostluklarını ve kültürel bağlarını sürdürdü.²⁰³

Kerkük ve çevresindeki bölgelerin yanı sıra diğer Türkmen bölgelerinin Türkmen kimliğini tartışan kişiler, daha önce değinildiği gibi yalnızca İngiliz kaynaklarını veya bazı Kürtlerin yazdıklarını referans göstermektedir. Bu kaynaklar ise I. Dünya Savaşı sonrası Musul müzakereleri sırasında derlenmiştir. Benzer şekilde çoğu Kürt yazarın, Şemseddin Sami'nin Kâmûs'ul-Alâm adlı eserinden, bu konuda kendisine dayanılacak bir hakikat olarak görerek alıntı yaptığını da daha önce belirtmiştik. Bu eser, Kürt yazarlar tarafından önemli bir Osmanlı tarihî ve coğrafya ansiklopedisi olarak kabul edilmektedir. Çünkü eserde, Kerkük nüfusunun dörtte üçünün Kürt, geri kalanının ise Türk, Arap ve diğer milletlerden oluştuğu iddia edilmektedir.

Dr. Nuri Talebânî, Kerkük Bölgesi ve Ulusal Kimliğini Değiştirme Girişimleri adlı eserinde yukarıdaki tavrın aynısını sergilemiştir. Bölgenin tarihî, geçmişi ve coğrafyası hakkında bilgi verirken Türk, Arap, Kürt veya Batılı kaynaklar olsun, objektifliği ve bilimsel doğruluğu ile tanınan eserlere dayandığını zikretmiştir. Bir Osmanlı ansiklopedisi olan Kâmûs'ul-Alâm yazarının, bir asır önce Kerkük bölgesini ziyaret eden ve bölge hakkında doğru bilgiler kaydeden Türk tarihçi ve gezginin Şemseddin Sami olduğunu ve onun Kürtlerin destekçisi olmasının mümkün olmadığını da ekledi.²⁰⁴

Yukarıda zikredilen durumu açıklığa kavuşturmak için Kerkük'ün Kürtlüğünü ispatlama hususunda önemli bir referans haline gelen bu “Türk gezgin ve tarihçi”yi ve onun bilgilerinin doğruluğuyla bilimsel önemini tanıtarak başlamak istiyoruz.

²⁰³ Batâtû, *el-'Irâk: eş-Şıyû'ıyyûn ve el-Ba'sıyyûn ve ez-Zubbât el-ahrâr*, 2/224.

²⁰⁴ Nûrî et-Talebânî, *Mıntakatü Kerkük ve muhâvelâtü tağyîri vâkı'ihâ'l-kavmî* (Bağdâd, 1995), 14.

Aslında merhum Şemseddin Sami Türk değil, Arnavut'tu. 1266 yılında (M. 1850) Arnavutluk'un Yanya şehrinde doğdu ve Yunan ortaokulunda okudu. Evde özel öğretmenlerden Türkçe, Arapça ve Farsça dersler aldı. Daha sonra İstanbul'a taşındı ve gazeteciliğe başladı. Sabah gazetesini kurdu. Ardından öykü yazmaya başladı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki evlilik sistemini eleştirerek onu çirkin ve müstehcen bulduğu "Talat ve Fitnat Aşkı" adlı öyküyü yazdı, ardından "Demirci Kâve'nin Zalim Dahhak'a Karşı Devrimi" adlı öyküyü yazdı. Bu yüzden Batı Trablusü-Garb bölgesine sürgüne gönderildi. Sürgünden döndüğünde, dilbilim ve medya sözlükleri yazmaya yöneldi.²⁰⁵

Aslında merhum Sâmî bir seyyah da değildi; ne hakkında yazılar yazdığı Kerkük'ü ne de Bağdat'ı ziyaret etmişti. İslâm Ansiklopedisi açıkça belirtmektedir ki, Kāmûsü'l-A'lâm'ın malzemeleri, coğrafya ve genel tarih sözlüğünün müellifi Fransız araştırmacı yazar Bouillet'nin *Dictionnaire de la géographie et de l'histoire universelle* adlı eserinden alınmıştır. Sâmî, eserine Osmanlı vilayetlerinden gelen doğruluğu tam olarak teyit edilmemiş bazı belgeleri ve yıllık raporları, ayrıca doğu şehirleri hakkında Arapça ve Farsça kaynaklardan bazı alıntıları eklemiştir.²⁰⁶ Bunun yanı sıra söz konusu Kāmûsü'l-A'lâm, Bağdat şehrinin tamamen Türk şehri olarak nitelediğini zikreder.²⁰⁷

Irak'taki Türkmen Aşiretleri

Araştırmacı Sâmî Abdülmuhsin el-Âmirî, dokuz ciltten oluşan Irak Aşiretleri Ansiklopedisi adlı eserinde, dilleri Ural-Altay grubuna mensup olan Türkmenlerin Kerkük (et-Temîm), Musul (Ninova), Diyala ve Erbil vilayetlerinde ayrıca bu vilayetlere bağlı kazalar, nahiyeler ve köyler arasında dağıldıklarını belirtir. Âmirî, bu Türkmen aşiretlerinin kollarını şu şekilde sıralar:

1. Beyat Türkmen Aşireti
2. Kara Ulus Aşireti
3. Kanber Ağa Aşireti
4. Çayırıyye Aşireti
5. Bend Ali Aşireti
6. İlhanlı Aşireti

²⁰⁵ Muhammed Cemîl er-Rûzbeyânî, *Bağdâd: el-Cennetü'l-âmirî* (Bağdâd, 1998), 117.

²⁰⁶ İslâm Ansiklopedisi, cilt: 11, Türkçe baskı, Millî Eğitim Matbaası, İstanbul 1979, s. 417-418.

²⁰⁷ er-Rûzbeyânî, *Bağdâd: el-Cennetü'l-âmirî*, 118.

7. Celili Aşireti
8. Demirci Aşireti
9. Şah Sivan Aşireti
10. Delâlû veya Deli Veli Aşireti
11. Merağa Aşireti
12. Gülbani Aşireti
13. Yakubiyye Aşireti
14. Dakira Aşireti
15. Saraylı Aşireti
16. Vandavi Aşireti
17. Pir Nedir (Pir Nizar) Aşireti
18. Ferhatlılar (Ferhatîler) Aşireti
19. Seyidler Aşireti
20. İlhanlılar Aşireti
21. Tatran Aşireti
22. Sarayliyye Aşireti
23. Hitlân Aşireti
24. Kasapliye Aşireti
25. Heşkeli (Heskeli) Aşireti
26. Kehiyeliler (Muradlılar) Aşireti
27. Sefek (Safuk) Aşireti
28. Şeyhliler Aşireti
29. Cîcân (veya Çeçenler) Aşireti²⁰⁸

---

208 Sâmîr Abdülmuhşin el-Âmirî, *Mevsû'atü'l- 'Aşâiri'l- 'Irâkiyye* (Bağdâd, 1995).

Beyat aşiretlerinin, Oğuz boylarından oldukları belirtilmiştir. Bazı tarihçiler onların soyunu, Oğuz Han'ın altı oğlundan biri olan Beyat b. Gün Han'a dayandırırılar.

Günümüzde Beyatların yerleşim bölgeleri Sa'diyye, Şhraban, Mendeli, Zerbâtiyye, Kazâniyye, Mansûriyyetü'l-Cebel, Bedre, Hanekin, Kara Tepe ve Kifri'dir. Ancak nüfus yoğunlukları özellikle Tuzhurmatu, Kara Tepe ve Ker-kük şehir merkezi arasındaki bölgede toplanmıştır.

Âmirî'ye göre Türkmen Beyat aşiretleri; Bistamliyye (Bostamlılar), Kara Naz, Beravcili (Beravcililer), Hasderli (Hasdarlılar) kollarına ayrılır.

Mezkûr ansiklopedi, Telafer ve çevresinde yaşayan tüm aşiretlerin Türkmen Türkçesiyle konuştuklarını zikreder. Bu bölgede yaşayan başlıca aşiretler ise aşağıda sıralanmıştır:

1. Ali Han Bey Aşireti
2. Pir Nedir Aşireti
3. Himmet Aşireti
4. Ferhat Aşireti
5. Davudi Aşireti
6. Hila ve Âl-Harbo Aşiretleri

Ayrıca Tuzhurmatu'daki aşiretler arasında Beyatlara ek olarak şu aşiretlerden de söz edilir:

1. Bender Aşireti
2. Çayır Aşireti
3. Kanber Ağa Aşireti
4. Kara Naz Aşireti
5. Asafî Aşireti

Dakuk bölgesinde ise şu aşiretlerin olduğu zikredilir: Celili, İlhanlı, Demirci ve Şeyhler.

Âmirî, ansiklopedisinin onuncu cildinî özellikle Türkmen aşiretlerine tahsis etmiştir. Bu ciltte Türkmenlerin kökeni, kolları, boyları ve kurdukları devletler hakkında kuşatıcı bir inceleme yapmıştır. Ayrıca Kerkük'teki tanınmış ailelerin listesini de çıkarmıştır. Bunlar arasında Sarıkâhya, Avcı, Salihi, Bayraktar, Salavat, Kerkük Nakîbleri, Neftaçi, Arslan, Silav ve Derkizle aileleri yer almaktadır.

Âmirî ayrıca önceki ciltlerde yer verdiği Musul aşiretleri ile Dakuk, Tuzhurmatu, Altunköprü, Kifri, Leylan ve Taze Hurmatu aşiretlerini yeniden ele almıştır. Bunun yanı sıra birden fazla bölgede yaşayan aşiretler için özel bir bölüm ayırmış ve bu bağlamda Hürmüzlü aşiretinden söz etmiştir. Daha sonra Beyat aşiretlerine ve ardından Erbil aşiretlerine dair ayrı bir araştırma yapmıştır.

Bu eser, Irak'taki kabileler, aşiretler ve aileleri en ayrıntılı biçimde ele alan başlıca kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir.²⁰⁹

Düşünür Sâti' el-Husrî, Müzekkirâtî fi'l-'Irâk (Irak'taki Hatıralarım) adlı eserinde, 1921 yılında dönemin Maarif Bakanlığında müsteşarlık görevi yürüten Kaptan N. Farrell ile yaşadığı bir tartışmadan söz eder. el-Husrî, Farrell'in Maarif müdür yardımcılığı görevini reddetmesinden sonra kendisine şu öneride bulunduğunu aktarır:

“Kerkük'e git ve orada maarif müdürlüğü görevini üstlen. Çünkü halk orada Türkçe konuşuyor ve sen de Türkçeyi biliyorsun!” Farrell, aynı öneriyi Kraliyet Divanı Başkanı Rüstem Haydar'a da iletmiş ve gerekçe olarak da Kerkük halkının Türkçe konuştuğunu belirtmiştir.²¹⁰

Modern Irak tarihî üzerine birçok araştırma ve inceleme yapan Hayrî Emîn el-'Umerî ise, Irak tahtının elde edilmesi hususunda gelişen rekabetler hakkında konuşurken Kerkük'te nüfusun çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğunu açıkça ifade etmiştir.²¹¹

Irak'taki 1920 Devrimi'nin önderlerinden biri olan Fârûk el-Mezher el-Firavî, Irak bölgelerinin etnik yapısı üzerine yaptığı değerlendirmede, Irak'ta yaşayan azınlıkların - yani Arap asıllı olmayan ve Arap kanını taşımayan toplulukların - ülkenin kuzey bölgelerinde yaşadığını belirtmiştir. Bu azınlıklar arasında Süleymaniye ve Erbil sancaklarında yaşayan Kürtler, Kerkük san-

²⁰⁹ el-Âmirî, *Mevsû'atü'l-'Aşâiri'l-'Irâkiyye*.

²¹⁰ Sâti' el-Husrî, *Müzekkerâtî fi'l-'Irâk* (Beyrût, 1967), 1/140-142.

²¹¹ Hayri Emîn el-'Umerî, *Hikâyât siyâsiyye min târihi'l-'Irâki'l-hadîs* (Bağdâd, ts.), 66.

çağında yaşayan Türkler ile Musul sancağında az sayıda bulunan Ermeniler, Asurîler ve Nasturîler yer almaktadır.²¹²

Ayrıca Abdülmecîd Hasîb el-Kaysî, Londra’da yayımlanan el-Hayât gazetesinde 1 Haziran 2000 tarihinde çıkan bir makalesinde, Âsûriyyûn (Asurîler) adlı kitabı hakkında yapılan bir eleştiriye yanıt verirken kendisini de tanımlayan sözler sarf etmiştir. Bunlar arasında modern Irak siyasal tarihine olan ilgisinin yaklaşık elli yıl önce başladığı bilgisi yer almaktadır. Aynı kitapta şu ifadeye yer vermiştir:

“Kerkük, Türkmen bir şehirdir. Sakinlerinin çoğunun kökeni Türk’tür. Aynı zamanda şehrin yakınında ise güçlü ve savaşçı Kürt kabileleri yaşamaktadır.”²¹³

Yazar Seyyar el-Cemîl, Irak’taki nüfus çeşitliliği ve bölge sakinlerine ilişkin olarak şöyle der:

“Irak’ın kuzeyindeki belirli bölgelere dağılmış olan Türkmen toplulukları, Dicle’nin doğusundaki Kerkük ile batısındaki köy ve kasabalarıyla Telafer çevresinde bir araya gelmiştir. Bu toplulukların kökenleri, Irak’ın bazı bölgelerinde hüküm süren Türkmen devletlerine dayanmaktadır.”²¹⁴

Dr. Mecid Huduri ise Cumhuriyetçi Irak’ı adlı kitabında Kerkük, Altunköprü ve Telafer’i Türkmenlerin yaşadığı bölgeler olarak tanımlar.²¹⁵

Meşhur sosyoloji hocası Dr. Ali el-Verdî, Irak’taki Türkmenlerin yerleşim bölgelerine değinir ve onların, Kürtlerin yaşadığı bölgeyle Irak’ın diğer bölgelerini birbirinden ayıran bir çizgi; neredeyse düz bir hat üzerinde bulunan şehir ve köylerde yaşadıklarını belirtir.²¹⁶

Dr. Kasım el-Cemîl ise Dr. İzzet Öztoprak tarafından yayına hazırlanmakta olan *Irak ve Kemalist Hareket* adlı eserinde, İngiliz yetkili Henry Dobbs’un, 1923 yılında, Kerkük şehri ve çevresindeki Türkmenlerin konumuna ve onların Irak Kralı olarak Faysal’ın tahta çıkışını oylamayı boykot etme niyetlerine dair haberlerin yayılmasının ardından Kerkük’ü ziyaret ettiğini aktarır. Dobbs,

212 Ferîk Mezher el-Firavn, *el-Hakâiku ‘n-nâsi ‘a mine ‘s-Sevreti ‘l- ‘Irâkiyye* (Bağdâd, 1995), 12.

213 Abdülmecîd Hasîb el-Kaysî, *Hevâmişûn alâ târihi ‘l- ‘Irâki ‘s-siyâsiyyi ‘l-hadîs: el-Âsûriyyûn* (London, 1999), 41.

214 Seyyâr el-Cemîl, Zuama ve Efandiye -el-Bâşâvâtü ‘l-Osmâniyyûn ve ‘n-nehdaviyyûne ‘l-Arab, el-Ahliyye li’n-neşr ve’t-tevzî, Amman 1999, s. 131.

215 Mecid Hudûrî, *el- ‘Irâk el-Cumhûrî* (İran, 1968), 201.

216 Ali el-Verdî, *Dirâsetün fî tabiati ‘l-muctema ‘i ‘l- ‘Irâkî* (Bağdâd, 1996), 143.

Türkmen ileri gelenleriyle görüşmüş ve İngiliz tarafının Irak Türkmenlerinin ulusal ve kültürel haklarını, sınırlarını belirlemeksizin tanımaya hazır olduğunu ifade etmiştir.²¹⁷

Abbas el-Azzâvî, Farsçadan aktardığı Münşî el-Bağdâdî'nin Seyahati adlı eserinde, İranlı bir yetkilinin Kerkük'ten geçtiğini ve şehir halkının büyük çoğunluğunun Türklerden oluştuğunu belirttiğini nakleder.

Dr. Fâdıl el-Ensârî ise Irak'ın Nüfusu adlı eserinde, Türkmenlerin Irak'taki üçüncü etnik grup olduğunu, Telafer'den Mendeli'ye kadar uzanan ve Araplarla Kürtler arasını ayıran bir sınır hattı olan bölgede yaşadıklarını belirttikten sonra Türkmenlerin çoğunluğunun ise Kerkük şehrinde bulunduğunu ifade eder.²¹⁸

Mısırlı yazar Dr. Hasan Bekr Ahmed ise *Arap-Türk İlişkileri: Bugün ve Gelecek Arasında* adlı eserinde, Irak Türkmenlerinin sayısını tahmini olarak iki milyon ile iki buçuk milyon arasında belirler.²¹⁹

Ünlü Modern Irak Tarihinden Dört Yüzyıl adlı eserin yazarı Stephen Hemsley Longrigg'e dönecek olursak o, Türkmenlerin yerleşim bölgelerine değinerek şöyle der:

“Eski Türkmen göçlerinden geriye kalan topluluklar Telafer'de ve Deli Abbas'tan Büyük Zap'a kadar uzanan Musul yolu üzerindeki uzun bir köy hattında dağınık hâlde bulunmaktaydı. Türkmenlerin çoğunluğu ise Kerkük'te yoğunlaşmıştı. Güzel Kerkük şehri son iki yüzyılda fazla değişmemiştir. Aynı şekilde, ana yol boyunca uzanan Türkmen köyleri hattı da, kuru tarımla ('deym' tarımıyla) uğraşan çok sayıdaki köy de değişmemiştir. Türk nüfusunun yoğun olduğu yerlerde Türk etkisi derinlemesine hissedilmekteydi ve burada Türk dili ile Türk mezhebi yaygındı.” Longrigg, bu eserinde Kerkük'ü tanıtırken de şehrin dilinin Türkçe olduğunu belirtmiştir.²²⁰

Stephen Hemsley Longrigg'in bir diğer eserine dikkatle baktığımızda onun, Türkmenleri köylerde yaşayan, tarımla uğraşan ve herhangi bir aşiret teşkilatına bağlı olmayan insanlar olarak tanımladığını görürüz. Longrigg, onların

217 Kasım el-Cemîlî, el-İrâk ve'l-Kemâliyya (Türkçe), Merkezi Dirasâtı Atatürk, Ankara 1999, s. 108.

218 Fâzıl el-Ensârî, *Sükkânü'l-'Irâk* (Dimeşk, 1970).

219 Hasan Bekr Ahmed, *el-'Alâkâtü'l-'Arabîyye et-Turkiyye beyne'l-hâdir ve'l-mustakbel* (Ebû Zabî, 2000), 49.

220 Stephen Hemsley Longrigg, *Erbe'atü kurûn min tarihi'l-'Irak el-hadîs*, çev. Cafer el-Hayyat (İran, 1968), s. 21, 122 ve 361.

Kerkük, Altunköprü, Erbil ve Kifri şehirlerinde ayrıca Kara Tepe, Tuzhurmatu ve Dakuk köylerinde Bağdat ile Musul arasındaki dallanmış yol boyunca yaşadıklarını ve bir kısmının da Musul ile Sincar arasındaki yolun ortasında bulunan Telafer’de bulunduğunu belirtir. Longrigg, Musul meselesinin çözümünden sonra Türkmen unsurunun Irak’ın genel yaşamına entegrasyonuna da değinir ve şöyle der: “Kerkük, Kifri ve bu şehirlere bağlı köylerdeki Türkmenler, kendilerine fayda sağlayan bu belirsizliğin dışına çıkmaya yönelik hiçbir girişimde bulunmadılar. Musul meselesi çözüldüğünden beri herhangi bir sorun çıkarmadılar.”²²¹

Vladimir Minorsky, Uyuşmazlık Bölgesinin Tanıtımı adlı makalesinde - Musul vilayetinin aidiyeti konusundaki meşhur anlaşmazlığa atıfta bulunarak - Türkmenlerin, Musul bölgesinin güneyinden geçen tarihî ana yol (İpek Yolu) boyunca, bu yol üzerindeki şehirlerin çoğunda yani Telafer, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Tazehurmatu, Tavuk, Tuzhurmatu, Kifri ve Kara Tepe gibi yerlerde nüfusun çoğunluğunu oluşturduğunu açık bir şekilde belirtir.²²²

Birleşik Krallık Göçmenlik ve Vatandaşlık Müdürlüğü tarafından yayımlanan insan hakları raporu, Kerkük’ün Türkmen vatandaşların ana merkezi olduğunu ayrıca Musul, Erbil ve Diyala’da da yaşadıklarını belirtir. Raporda, bazı kaynaklara göre Türkmen nüfusunun 300 bin civarında olabileceği ancak bu sayının gerçekte iki milyona yakın olabileceğine işaret edilir.

Rapor ayrıca, Türkmenlerin kültürel haklarından yararlanmaktan ve kendi dillerini kullanmaktan - hatta nüfusun çoğunluğunu oluşturdukları şehir ve bölgelerde bile - men edildiklerine değinir.

Reinhard Fischer, Berlin Üniversitesi’ne sunduğu Irak’taki Türkmenler adlı yüksek lisans tezinde, Irak’taki en önemli Türkmen merkezinin Kerkük olduğunu belirtir. Kerkük sadece önemli bir kültürel merkez olmakla sınırlı kalmamış aynı zamanda en büyük Türkmen topluluğunu bünyesinde barındırmıştır.²²³

W. R. Hay ise *İki Yıl Kürdistan’da: 1918-1920 Yılları Arasında Bir Siyasi Memurun Deneyimleri* adlı kitabında, Küçük Zap Nehri’nin güneyindeki en önemli iki şehrin Kerkük ve Süleymaniye olduğunu ifade eder. Hay, ilk şehir

²²¹ Longrigg, *el-’Irākü’l-Hadîs min sene 1900 ilâ 1950*, çev. Selim Taha et-Tikriti (Menşûrâtü’l-fecr, ts.), s. 300-315.

²²² Vladimir Minorsky, *Müşkiletü’l-Mevsil*, çev. Salim Şahin (İstanbul, 1998), s. 22.

²²³ Reinhard Fischer, *el-Türkân fî el-’Irāk*, Almanca, Berlin Üniversitesi, yüksek lisans tezi.

olan Kerkük'te (Erbil ile birlikte) Türkmenlerin yaşadığını, Süleymaniye'nin ise Kürt şehri olduğunu belirtir. Aynı eserde Hay, Kerkük'ün Türkmenlerin ana merkezi olduğunu ve burada çoğunluğu oluşturduklarını da vurgular.²²⁴

Ayrıca, 12 Ağustos 1958 tarihli, 1286 numaralı gizli telgrafi içeren ve 371/134212 numarayla kayıtlı başka bir İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgesinde de Kerkük bölgesi için "Türk çoğunluklu" ifadesi yer almaktadır.

Gerçekte, Irak'taki Türkmen bölgelerine dair bu türde onlarca benzer atıf, Arapça ve Batı dillerindeki çeşitli yayınlarda bulunmaktadır.²²⁵

Etnik Değişime Dair Girişimlerin Başlangıcı

Ne yazık ki Kerkük'teki ve çevresindeki -kuzeyde Altunköprü, güneyde Tazehurmatu, Dakuk ve Tuz gibi yerleşim merkezlerindeki- Türkmen çoğunluğu meselesi, Araplar ve Kürtler için bölgenin etnik yapısını değiştirme algısı şeklinde bir sorun hâline gelmiştir.

Araplaştırma hamleleri oldukça erken bir dönemde başlar. 1936-1952 yılları arasında, Aşağı Zap Nehri üzerinden yürütülen Havice Sulama Projesi kapsamında, Kerkük'ün kuzeybatısında yaklaşık 139.000 dönüm arazi ıslah edilerek Ubeyd, Cebûr ve diğer Arap aşiretlerinin buralara yerleştirilmesi sağlandı.

Yukarıdaki yerleştirme işlemi, Kifri kazasının güneyindeki Kara Tepe ovalarını da içine alıyordu. Bununla, bu bölgelerin Araplaştırılması ve fiilen bir Arap kuşağı oluşturularak petrol boru hatlarını korumak, ayrıca Diyala ile Erbil vilayetlerinde, özellikle de Kerkük'te Arap nüfusu lehine demografik dengeyi değiştirmek amaçlanmıştı.²²⁶

Irak hükûmetlerinin bu amaca binaen ardı ardına aldığı kararlar ve uygulamalar kendinî göstermiştir. Bunlar; Türkçe eğitimin kaldırılması, Irak hükûmetinin 1932 yılında Milletler Cemiyeti'ne sunduğu bildiride yer alan taahhütlerin yerine getirilmemesi, Türkmenlerin kültürel ve siyasi haklarının kullanımına yönelik baskılar olarak zikredilebilir.

224 Sedgwick Jackson, *Âmân Fi Kürdistan* (London, 1921).

225 Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Hürmüzî, *et-Turkmân ve 'l-vatanü 'l-l-Irakî*; el-Hürmüzî, *Hakikatü 'l-vücûd et-Türkmânî fi 'l-l-Irak*.

226 Liam Anderson ve Gareth Stansfield, *Ezmetu Kerkük*, tercüme: Abdullah el-Na'imî, *Dirasât 'Irâkiyya*, Bağdat 2009, s. 63.

Bu tür uygulamalar, Arap Sosyalist Baas Partisi'nin askerî darbe yoluyla iktidarı ele geçirmesinden sonra daha da şiddetlenmiştir.²²⁷

Millîyet Tashihi Kararı

Devrim Komuta Konseyi, 6 Eylül 2001 tarihli 199 sayılı kararnamesiyle, Osmanlı yönetimi döneminden tevarüs eden bazı kayıtların varlığı dikkate alınarak ulusal kimliğini Arap millîyetine çevirmek isteyenlerin başvuru yapabilmesine karar vermiştir. Ancak diğer yandan Devrim Komuta Konseyi, 1988 yılında aldığı bir kararla herhangi bir nedenle bir Arap'ın kendi millîyetini başka bir millîyete değiştirmesini yasaklamıştır.

Ulusal kimliğin tashihi talebi için formlar dağıtıldı ve halk bu formları doldurmaya zorlandı. İnsanların, bu talebi sunmadıkları süre zarfında resmî işlemleri durduruldu ve erzak kartları ellerinden alındı. İçişleri Bakanlığı'nın, Kürtler için kimlik değişikliği işlemlerini durdurduğu, ancak Türkmenler için bu uygulamayı sürdürme kararı aldığı belirtilmiştir.

Türkmenlerin Zorunlu Göçü

Askerî İstihbarat Müdürlüğü, 6 Mayıs 1980 tarihli 1559 sayılı genelgeyi çıkardı. Bu genelgede, Türkmen yetkililerin Kerkük'ten nakledilmesi emrediliyordu. Genelgenin ana maddelerinden biri aşağıdaki talimatı içeriyordu:

“Türkmen memurların resmî kurumlarda iş alanları belirlenmeli, onların diğer vilayetlere nakli sağlanmalı ve Kerkük'te yoğunlaşmaları önlenmelidir.”²²⁸

Ardından 30 Ekim 1981'de, Türkmenlerin Kerkük'ten uzaklaştırılmasına onay veren Devrim Komuta Konseyi 1391 sayılı kararname yayımlandı. Bu kararnamenin 13. maddesi, mezkûr uygulamanın özellikle Kerkük'te yaşayan Türkmen ve Kürt memurlarla işçileri hedef aldığına işaret ediyordu.²²⁹

Rejim, Türkmen köylerin halklarını göçe zorladı, köyleri yıktı ve her beş Türkmen ailesini, farklı köylere dağıtılacak şekilde halkı yeni kurulan yerleşimlere zorla yerleştirdi. Yıkılan köyler arasında şunlar vardı: Beşir, Terkelan, Topzava, Terciyl, Belava, Kumbetler, Yayı, Tokmaklı vd..

²²⁷ Meselenin ayrıntıları için bkz. el-Hürmüzî, *et-Türkmân fî'l-teşrî'âtî'l-kânûniyyeti'l-'Irâkiyye*.

²²⁸ Liam Anderson - Gareth Stansfield, *Azmetü Kerkük: es-Siyâsetü'l-esniyye fî'n-niza' ve'l-hulûl et-tevâfukîyye*, çev. Abdülilah en-Nuaymi (Bagdad, 2009), s. 111.

²²⁹ A.g.e.; N. Ahmed, *et-Tağyîrû'd-dimugrâfî el-gasrî li-sükkâni Kerkük* (London: Merkez Kerkelâ, ts.).

Türkmenlere Gayrimenkul Edinme Yasağı

Devrim Komuta Konseyi, 8 Nisan 1984 tarihli 418 sayılı kararı çıkardı. Bu karar, Temim (Kerkük) vilayetinde devlete ait konut arsaları üzerindeki tüm taşınmaz işlemlerinin - mülkiyet devri veya satış dahil - valiliğin onayı alınmadan yapılmasına dair yasağı içeriyordu. Bu yasak, söz konusu arsalar üzerine bina yapılması durumunda bile geçerliydi.

Kararın uygulanması esnasında, her türlü satış veya satın alma işleminin tapu dairelerinde kayıt altına alınabilmesi için valilik onayı zorunlu hâle getirildi. Ancak kararın uygulanması noktasında valilik, taşınmazın bir Arap'a satılması haricinde Türkmen vatandaşlara ait hiçbir işleme onay vermiyordu.²³⁰

Ticari Faaliyet Yasağı

İçişleri Bakanlığı, 18 Ocak 2000 tarihinde aşağıdaki talimatı yayımladı: Arap olmayan Irak vatandaşlarının (Türkmenler ve Kürtler) 2000 yılının Mart ayının ilk gününden itibaren ülkeye giren özel ulaşım araçlarını ithal etmeleri, satın almaları, satmaları, kiralamaları veya kiraya vermeleri, komşu ülkelerle ticaret yapmaları, taşınır veya taşınmaz mallar ile makineler ve araçlara sahip olmaları, bina, depo veya çeşitli tesisler inşa etmeleri ve Irak'ta gerçekleşen ya da yabancı mali ve ekonomik kurumlarla ihalelere veya sözleşmelere katılmaları yasaklandı.

Bakanlık, söz konusu talimatlarda yer alan ve ticaret faaliyetlerinin yalnızca Arap milliyetine mensup kişiler tarafından yürütülmesini öngören hükümlerin uygulanması için Kerkük Ticaret ve Sanayi Odasını görevlendirdi.

Ayrıca, bakanlık bu yasağın, sonradan ulusal kimliklerini değiştirip Arap kimliğini benimseyen kişilere de uygulanacağına karar verdi.

Türkmen İsimlerinin Arapçalaştırılması

Yetkililer Türkmen köylerinin ve kasabalarının adlarını Arapçaya çevirerek değiştirdiler. Aynı şekilde Türkmen okullarının isimleri Arapça adlarla değiştirildi. Örneğin, Yıldızlar Okulunun adı "el-Fecr el-Cedîd" (Yeni Fecir), Yedi Kardeş Okulunun adı "el-Ba's" (Baas), Doğruluk Okulunun adı ise "Ömer bin Abdülaziz" olarak değiştirildi.

Aynı şekilde mahallelerin ve pazarların isimleri de Arapçaya çevrildi ve değiştirildi. Yeni Tisin Mahallesi'nin adı "el-Ba's Mahallesi" oldu ve Korya

²³⁰ el-Hürmüzî, *et-Türkmân fî't-teşrî'âtî'l-kânûniyyeti'l-'Irâkiyye*.

Pazarı “el-Ba’s Pazarı” adını aldı. Cukur Mahallesi “Arap Mahallesi” olarak değiştirildi. Kardaş Futbol Takımı’nın ismi ise “Teymim Gençlik Takımı” olarak dönüştürüldü.

Benzer şekilde köy isimleri de sistemli biçimde değiştirildi. Şirince Bulak Köyü’nün adı “El-Yermuk” ismine dönüştü. Ardından diğer köy ve mahallelerin adları da yavaş yavaş Arapçaya çevrildi.²³¹

Ayrıca Avcı Mahallesi’nin adı “ez-Zehrâ Mahallesi” yapıldı, Tabakçılı Köprüsü “el-Ka’id (Komutan) Köprüsü” olarak değiştirildi. Biryadi Futbol Takımı’nın ismi “7 Nisan Takımı”, Gök Bulut Takımı’nın ismi ise “El-Yermuk Takımı” olarak değiştirildi.²³²

Tarım Arazilerine El Konulması

Türkmenlere ait tarım arazilerine Beşir, Terkelan, Yaycı, Belava, Kümbetler, Kızılyar, Cardağlı, Topzava ve Eski Tesin köylerindeki arazilerle birlikte Altunköprü ve Taze Hurmatu nahiyelerindekilere el konuldu.

Devrim Komuta Konseyi, 1975 yılına ait 369 sayılı, 1976 yılına ait 824 sayılı, 1977 yılına ait 949 sayılı, 1978 yılına ait 1065 sayılı ve 1979 yılına ait 189 sayılı kararları ile diğer ilgili kararlarda bu arazilerin devlet tarafından kamulaştırılmasına hükmetti. Ayrıca, Kuzey İşleri Komitesi’ne, bu tür araziler üzerinde doğrudan el koyma yetkisi verildi.

Türkmen Soyadlarının Kullanılmasının Yasaklanması

Yetkililer, Türkmen ailelerinin soyadlarını kullanmalarını yasakladı. Bu kapsamda İçişleri Bakanlığı, 16472 sayılı talimatı yayımladı. Talimat, Türkmen ve Kürt kökenli vatandaşlara ait kayıtların tümünde “soyadı” bölümünün silinmesini, bu bilginin resmî kayıtlarda, yazışmalarda ve belgelerde yer almamasını kaydediyordu.

Benzer şekilde Nüfus Müdürlükleri tarafından verilen kimlik kartlarında da Türkmen ve Kürt soyadlarının yer almamasına ilişkin karar verildi. Bu yasaktan ise yalnızca Arap ve Hristiyan soyadları muaf tutuldu.

²³¹ Liam Anderson - Gareth Stansfield, *Azmetü Kerkük: es-Siyâsetü 'l-esniyye fi 'n-niza' ve 'l-hulûl et-tevâfukiyye*, çev. Abdülilah en-Nuaymi (Bagdad, 2009), s. 112.

²³² el-Hürmüzî, *et-Türkmân fî 'l-teşri' âti 'l-kânûniyyeti 'l-'Irâkiyye*, s. 61.

Türkmenlere Ait Ticari Tabelaların Yasaklanması

Araplaştırma girişimleri çerçevesinde, İçişleri Bakanlığı kararıyla, ticaret ve sanayi işletmelerinin sahipleri, dükkânlarının üzerinde Türkmençe veya Kürtçe yazılmış olan ad ve tabelaların Arapçaya çevrilmesi konusunda mecbur bırakıldı.

On Yedinci
Bölüm:
Eğitim
Mücadelesi

On Yedinci Bölüm: *Eğitim Mücadelesi*

Irak'taki Türkmen toplumu her zaman eğitime büyük önem vermiştir. Medreseler ve sıbyan mekteplerinin yanı sıra Türkmenler Osmanlı döneminde bölgelerinde kurulan modern okullarla da tanışmışlardır.

Modern okulların ortaya çıkışı 1895 ve 1896 yıllarına dayanır. 1898 yılına gelindiğinde temel hakların ilanı döneminde halk “rüştîye mektepleri” adıyla bilinen okullarla tanıştı. Kerkük'te bu dönemde birçok okul açıldı. Bunlardan bazıları şöyleydi: Kuriye Mahallesi'nde bir ilkokul, Kale Mahallesi'nde, Köprü Girişi'nde ve Kerkük'e bağlı kazalarda ilkokullar açıldı. Böylece 1913-1914 yıllarında Kerkük'te yedi, Erbil'de ise beş ilkokul faaliyet gösterdi.²³³

Irak hükûmeti kurulduğunda 1922 yılında Kerkük'teki ilkokul sayısı 11'e ulaşmış, 1925'e gelindiğinde ise 18'e yükseldi.²³⁴

1918 yılına gelindiğinde ise Kerkük ve çevresindeki ilmî, sultânî (ortaokul düzeyindeki) ve sanayi mektepleriyle birlikte toplam okul sayısı 12 idi. Osmanlı Maarif Nezareti, Rumi 1326 (1910 Miladi) yılında Musul'da bir Sultani Mektebi açma kararı aldı. Ancak Kerkük milletvekili Hacı Ali Kırdar, dönemin mutasarrıfı Süleyman Nazif'i nüfusun çoğunluğunun Türk olduğu gerekçesiyle bu okulun Kerkük'te açılmasına ikna etti.²³⁵

Araştırmacı Abdürrezzak el-Hilâlî bir eserinde Irak'ın farklı etnik gruplardan oluştuğunu ve bu durumun insanların eğitim düzeyini etkilediğini belirtir. Hilâlî'ye göre 1919 yılı sonlarında Irak'ta bulunan 75 ilkokulun 56'sında Arapça, Türkmen bölgelerini kapsayan Mendeli'den Erbil ve Telafer'e kadar uzanan 11 okulda Türkçe, 6 okulda ise Kürtçe eğitim yapılmaktaydı.²³⁶

²³³ Necat Kevseroğlu, *el-Ta'lim fi Kerkük 1534-2010, Dâru'l-Hikme*, Londra 2016, s. 75-77.

²³⁴ Necat Kevseroğlu, *el-Ta'lim fi Kerkük 1534-2010*, s. 249.

²³⁵ Muhammed Ahmed Beyatlı (Muhammed Keldan), *Panorama Ma'ârif Kerkük*, yayına hazırlayan: Subhi Beyatlı, Fazuli Matbaası, Kerkük 2017, s. 47.

²³⁶ Abdürrezzak el-Hilâlî, *Târihü'l-Ta'lim fi'l-'Irâk fi 'Ahd, 'l-İntidâbi'l-Britânî 1914-1921*, Matbaatü'l-Ma'ârif, Bağdat 1975, s. 118.

Hilâlî başka bir eserinde 1922’de imzalanan Irak-İngiliz Antlaşması’nın ırk, din veya dil farkı gözetmeksizin Iraklılar arasında ayırım yapılmasını yasakladığını ve her topluluğun kendi dilinde eğitim yapma hakkına sahip olduğunu belirtir.

Irak’ta ilkokullar için çıkarılan yönetmelikte eğitim dili Arapça olarak belirlenmiş ancak Arap unsurunun çoğunlukta olmadığı bölgelerde eğitimin yerel dille yapılmasına Bakanlar Kurulu kararıyla izin verilmiştir.

Bu doğrultuda Kürt bölgelerinde Kürtçe, Türkmen bölgelerinde ise Türkçe eğitim yapılmaya başlanmıştır. Ancak beşinci ve altıncı sınıflarda eğitimin Arapça olması şart koşulmuştur.

Daha önce zikrettiğimiz üzere bu bölgedeki ilkokul, ortaokul ve lise son sınıf öğrencilerinin tümü, bakanlık tarafından yapılan sınavlara girmek zorundaydı. Bu sınavlar ise Arapça yapılıyordu. Dolayısıyla bu okullarda okuyan öğrenciler, Arapçayı tam olarak bilmedikleri için başarılı olmakta zorlanıyorlardı.

Öğrenciler, bu durumu velilerine şikâyet ettiler. Sorunu çözmeye çalışan ilk kişi Kerkük Lisesi Müdürü oldu. 10 Ağustos 1927 tarihinde 78 numaralı yazıyla Kuzey Bölgesi Maarif Müdürlüğüne şu raporu gönderdi:

“Kerkük okullarında bir süredir yerel dile saygı gösterilerek Türkçe eğitim yapılıyor. Ancak lise öğrencileri ile ilkokulun son sınıfındaki öğrenciler, özellikle yükseköğrenim veya ileri okullara giriş amacıyla başkentte yapılan bakalorya sınavlarında arkadaşlarının gerisinde kalıp başarısız oluyorlar. Büyük çaba ve gayret gösterecek de bu sınavları geçemiyorlar.”

“Bana göre öğrencilerin önündeki en büyük engel Arapça diline hâkim olmamalarıdır. Müfredatta fark yok. Öğretmenlerin yeterliliği konusunda da hiçbir şüphe yok. Dolayısıyla öğrencilerin Arapçayı iyi bilmemeleri, yükseköğrenimden yararlanmalarını engellemektedir.

Ayrıca çeşitli ilim ve sanat dallarında Türkçe yazılmış eserlerin eksikliği de unutulmamalıdır. Bu durum, Türkçe işlenen derslerdeki verimi düşürmektedir. Bu nedenle ilkokulun ilk dört sınıfında derslerin eskiden olduğu gibi Türkçe yapılması ancak son iki sınıfında ve lisedeki derslerin Arapça yapılması zorunlu olmuştur. Türkçe kitapların azlığından doğan boşluğu bu şekilde doldurmak gerekir. Bu uygulama öğrencilerin Bağdat, Beyrut ve Mısır üniversitelerine girmelerini sağlayıp başarı elde etmelerine ve genel kültürlerini geliştirmelerine imkân sağlayacaktır.

“Bu yöntem onların yararı ve geleceği için en faydalı olanıdır. Eğer devletiniz bu öneriyi uygun görürse gelecek eğitim-öğretim yılından itibaren uygulanmak üzere ilgili mercilere iletilmesini rica ederim. Böylece vatanımız, gençlerimizin çağdaş ilimleri öğrenmedeki doğal yeteneklerinden ve çabalarından istifade edebilecektir. Emir sizindir efendim.”

İmza: Kerkük İlmî Okul Müdürü

Maarif Müdürü, bu raporun metnini belediye meclisine (Yerel İdare Kurulu) iletti. Yapılan müzakerelerin ardından, belediye meclisi 11 Ağustos 1927 tarihinde toplanarak, İlmî Okul Müdürü’nün önerisinin onaylanmasını tavsiye eden bir karar alıp konuyu vilayet mutasarrıfına sundu.

Mutasarrıflık ilgili raporu liva maarif meclisine sundu. Meclis öneriyi onayladı ve yeniden mutasarrıflığa gönderdi. Bunun üzerine mutasarrıflık, 17 Ağustos 1927 tarihinde konuyu İçişleri Bakanlığına iletti.

İçişleri Bakanlığı öneriyi ve gerekçelerini inceledikten sonra ilgili talebi Bakanlar Kuruluna sundu. Bu konu gerçekten 31 Ağustos 1927’de yapılan Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek onaylandı. Buna dayanarak Maarif Bakanlığı, Kerkük’teki okullarda beşinci sınıftan itibaren derslerin Arapça olarak yapılmasına karar verdi.

Aynı talep Erbil Belediye Meclisi tarafından 25 Aralık 1927 tarihinde sunuldu. Zira Erbil’deki okullarda eğitim dili de Kürtçe veya Türkçeydi. 21 Nisan 1928 tarihinden itibaren Erbil’de de yeni sistem uygulanmaya başladı.²³⁷

1931 yılına gelindiğinde, yerel dillerde eğitim resmen yasalaştı. 23 Mayıs 1931 tarihli 74 numaralı yasa çıkarıldı ve bu yasa Resmî Gazete’nin 939. sayısında yayımlandı. Böylece ilgili bölge mahkemelerinde Kürtçe ve Türkçe savunma hakkı, çocuk okullarında ve ilkokullarda bu dillerde eğitim hakkı ayrıca devlet kurumlarına dilekçe sunma hakkı tanındı. Ancak bu haklar birkaç yıl uygulandıktan sonra 1937 yılında iptal edildi.²³⁸

Bu durum 14 Temmuz 1958’deki askerî darbe ile krallığın sona erip cumhuriyet rejiminin kurulmasına kadar devam etti. Cumhuriyet döneminde özellikle 1959’da Türkmenlere yönelik korkunç katliamdan sonra Türkmen vatan-daşlar daha yüksek sesle haklarını dile getirmeye başladılar.

²³⁷ Abdürrezzak el-Hilâlî, *Târîhü’l-Ta’lîm fî’l-’Irâk fî ‘Ahd, ‘l-İntidâbi’l-Britânî 1921-1932*, Matbaatü’l-Ma’ârif, Bağdat 1975, s. 128-133.

²³⁸ el-Hürmüzî, *et-Türkmân fî’l-teşrî’âtî’l-kânûniyyeti’l-’Irâkiyye*, s. 30.

Bu kitabın 9. Bölümü’nde 28 Ağustos 1960 tarihinde toplanan ilk Türkmen Eğitim Şurasına değinmiştik.

O kurultayda alınan kararların hiç biri uygulanmadığı gibi, 1970 yılında çıkarılan Türkmen Kültürel Hakları beyannamesinde uygulanması kararlaştırılan haklar bir yıl içinde geri alınmış ve bu kitabın ilk bölümlerinde belirttiğimiz gibi büyük öğrenci boykotuna sebep olmuştu.

Bu bölümde yaklaşık bir yıl içinde geri alınanmış olan hakların ilk uygulamaları ve arkasından nail bittiğine göz atmak gerekir.

Kültürel Hakların Kullanılması İcraatı

Mezkûr kararın kanun gücünde olması nedeniyle Irak Eğitim ve Öğretim Bakanlığı, 10 Mart 1970 tarihli 9523 numaralı bakanlık emriyle müfredatın düzenlenmesi ve ders konularının belirlenmesiyle görevli özel komisyonlar kurulmasını emretti. Bakanlık 23 Nisan 1970 tarihli 15601 numaralı emriyle Kerkük’teki Türkmen bölgelerini tespit edecek bir komisyon oluşturdu ve bu bölgelerde Türkmen diliyle eğitim verilecek okulları belirlemeyi kararlaştırdı.

Aşağıda 10 Mart 1970 tarihli 9523 sayılı kararın tam metni yer almaktadır:

Bakanlık Emri

Konu: İlkokul düzeyinde Türkmen dili öğretim müfredatını hazırlamak üzere bir komisyonun kurulması

Devrim Komuta Konseyinin 24 Ocak 1970 tarihli 81 numaralı kararı ve bu kararın Cumhurbaşkanlığı Divanı Hukuk Dairesinin 26 Ocak 1970 tarihli 870 numaralı yazısı ile tarafımıza iletilmesi üzerine aşağıda adları ve görev unvanları zikredilen kişilerden oluşan bir komisyonun kurulmasına, bu komisyonun ilkokul aşamasında okutulacak müfredatı incelemesine ve Türkmen dilinde eğitim yapılacak bölgeleri ve okulları belirlemesine karar verilmiştir.

1. Fâtiğ Mustafa - Eğitim ve Öğretim Bakanlığı’nda uzman müfettiş, Komisyon Başkanı
2. Hurşit Kâzım - Bağdat/Kerh Eğitim Müdürlüğü Müfettişi
3. Hüseyin Ali Dakûkî - Bağdat/Rusâfe Eğitim Müdürlüğü Müfettişi
4. Hilmi Osman - Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yardımcı Doçent

5. Abbas Seyyid Ali - İlköğretim, Temel Eğitim ve Ümmilikle Mücadele Dairesi Müdürü
6. Hasan Hamit Müz'il - Müfredat ve Ders Kitapları Dairesi Müdürü
7. Ali Kanber Düzdemir - Risâle Okulu öğretmeni, Bağdat / Rusâfe Eğitim Müdürlüğü
8. Kemal Nuri Ali - Eğitim ve Öğretim Bakanlığına Türkmen Eğitimi Müdürlüğü Başkanı, Komisyon Raportörü

Dr. Sad Abdülbaki

Eğitim ve Öğretim Bakanı

Eğitim ve Öğretim Bakanlığı İlkokul Düzeyinde Türkmençe Öğretim Müfredatı Komisyonu 5 Nisan 1970 tarihli ve 12672 sayılı yazısında Bakanlığın Genel Eğitim Müdürlüğü'ne aşağıdaki kararları bildirmiştir:

Konu: 10 Mart 1970 tarihli ve 9523 sayılı yazınıza istinaden komisyon tüm üyelerinin katılımıyla 1 Nisan 1970 Çarşamba günü saat 10.00'da Eğitim ve Öğretim Bakanlığı merkez binasında toplanmış ve aşağıda zikredilen kararları almıştır:

Birinci Madde: Türkmen Bölgelerinin Belirlenmesi

- A. Türkmen nüfusunun çoğunlukta olduğu bölgelerdeki okulların tespiti için mezkûr görevi en kısa sürede yerine getirmek üzere özel komisyonların oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu çalışmalar aşağıdaki şekilde yürütülecektir:
  - a. Kerkük Vilayeti Komisyonu aşağıdaki üyelerden oluşmaktadır:
    1. Fatih Mustafa - Kerkük Eğitim Müdürlüğü Uzman Müfettişi
    2. Abdülaziz Mahmut Demirci - Kerkük Eğitim Müfettişi
    3. Abdüllatif Benderoğlu - Kerkük'te Kuzey Bölgesi Rehberlik Müdürü
  - b. Musul Vilayeti Komisyonu aşağıdaki üyelerden oluşmaktadır:
    1. Dr. Yasin Abdülkerim - Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi

2. Hilmi Osman - Bağdat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim görevlisi
3. Hayreddin Abdülatif - Musul Eğitim Müdürü
- c. Diyâle Vilayeti Komisyonu aşağıdaki üyelerden oluşmaktadır:
  1. Abbas Seyit Ali - İlköğretim Dairesi Müdürü
  2. Hurşit Kazım - Kerh Eğitim Müfettişi
  3. Tarık Abdülbaki - Edebiyatçı
- d. Erbil Vilayeti Komisyonu aşağıdaki üyelerden oluşmaktadır:
  1. Abdülaziz Mahmut Demirci - Kerkük Eğitim Müfettişi
  2. Neşet Muhammed Safvet - Erbil Eğitim Müfettişi
  3. Abdülatif Benderoğlu - Kerkük Kuzey Bölgesi Rehberlik Müdürü

Her vilayetteki komisyon Eğitim Bakanlığına iletilmek üzere hazırladığı raporu merkezi komisyona sunacaktır.

- B. Türkmen bölgeleri dört vilayette bulunmaktadır: Musul, Erbil, Kerkük ve Diyale. Bu vilayetlerdeki bölgeler aşağıdaki şekilde yer alır:
- a. Musul: Vilayet merkezi (Ninova bölgesi), ona bağlı köyler, Telafer şehri ve çevresindeki köyler ile Sincar şehrine yakın köyler.
  - b. Erbil: Yalnızca vilayet merkezi.
  - c. Kerkük: Vilayet merkezi ve çevresi.
  - d. Diyale: Hanekin şehir merkezi, Sadiyye kasabası ve çevresindeki köyler, Mendeli ve çevresi, Mansûriyye el-Cebel ve Mikdadiye.

Türkmen bölgelerini belirleme komisyonu 30 Mayıs 1970 tarihli ve 1 numaralı yazısını, Eğitim ve Öğretim Bakanlığına bağlı Türkmen Eğitimi Komisyonu Başkanlığına göndermiştir. Yazıda aşağıdaki ifadeler yer almıştır:

23 Nisan 1970 tarihli ve 15601 sayılı bakanlık emrine atıfla:

Kerkük Vilayeti Türkmen Bölgelerini Belirleme Komisyonu, 13 Kasım 1969 tarihinde Kerkük Eğitim Müdürlüğünün denetim birimi tarafından hazırlanan Kürtçe eğitim verilen okullar arasından tespit komisyonu tarafından

yapılan istatistikleri de göz önünde tutarak, aşağıda zikredilen okulları Türkmen nüfusun çoğunlukta olması nedeniyle Türkmençe eğitim yapacak okullar olarak tespit etmiştir.

Birinci: Merkezdeki Erkek ve Kız Okulları

Erkek Okulları:

1. el-Hâssa
2. el-Musallâ
3. el-Cumhûriyye
4. eş-Şarkıyye
5. el-Kal'a
6. el-Muhammediyye
7. el-İrâkiyye
8. er-Reşîd
9. et-Tâhira
10. el-Fütüvve
11. el-Mustansiriyye
12. el-Vesbe
13. el-Hikme
14. el-Emin
15. el-Garbiyye
16. İbn Sînâ
17. et-Teâhî
18. el-Hâliidiyye
19. el-Kerâme
20. Dârü'l-Muallimîn Uygulama Okulu

21. et-Tevhîd
22. el-Mansûr
23. el-Merkeziyye
24. el-Emel
25. el-Mürteka
26. Tis'in
27. el-Mütenebbî
28. Mahattatu Kerkûk
29. 17 Temmuz
30. er-Risâle (Akşam Okulu)
31. es-Sekâfe (Akşam Okulu)
32. Tis'in (Akşam Okulu)

Kız Okulları:

1. el-Merkeziyye
2. en-Nidâl
3. Hadîcetü'l-Kübrâ
4. 14 Ramazan
5. el-Kelime
6. el-Musallâ
7. er-Râye
8. el-Kal'a
9. et-Tâhira
10. el-Fütüvve
11. el-Ma'rifa

12. el-Kifâh
13. Kerkûk
14. el-Beşâir
15. el-Korya
16. el-Hurriyye
17. en-Neceh
18. el-İzze
19. en-Nasr
20. es-Selâm
21. el-Mustansiriyye (Akşam Okulu)
22. es-Sevre
23. el-Felâh
24. el-Hâlidiyye
25. el-Mustansiriyye (Gündüz Okulu)
26. Tatbîkât (Uygulama Okulu)
27. ez-Zenâbîk
28. el-Kahtâniyye
29. er-Reyahin
30. Kurtuba
31. Tisîn
32. el-Mesâ' (Akşam Okulu)
33. Fâtıma

İkincisi: Kerkûk Eğitim Müdürlüğünün 25 Nisan 1970 tarihli ve 9750 sayılı emri uyarınca okul idareleri tarafından hazırlanmış istatistiklere ve komisyonun bazı okullara yaptığı saha ziyaretlerine dayanarak Kerkûk şehri dışında

kalan aşağıdaki okulların, Türkmen nüfusun çoğunlukta bulunması nedeniyle Türkmen diliyle eğitim kapsamına alınmasına karar verilmiştir.

A. Kerkük Vilayeti Merkez Kazasına Bağlı Köy Okulları

Erkek Okulları:

1. Bulava İlkokulu Taze İlkokulu
2. Beşir İlkokulu
3. Yayçı İlkokulu
4. Türkalan İlkokulu
5. Çardağlı Merkez İlkokulu

Kız Okulları:

1. Bulava İlkokulu
2. Taze İlkokulu
3. Beşir İlkokulu
4. Yayçı İlkokulu
5. Türkalan İlkokulu
6. Kümbetler İlkokulu

B. Altunköprü Nahiyesi Merkez Okulları

Erkek Okulları:

1. Altunköprü İlkokulu
2. İtimad İlkokulu

Kız Okulları:

1. Altunköprü İlkokulu

C. Kara Hasan Nahiyesi Merkez Okulları**Erkek Okulları:**

1. Leylan İlkokulu

Kız Okulları:

1. Leylan İlkokulu

D. Tuzhurmatu Kazası Merkez Okulları**Erkek Okulları:**

1. Tuz İlkokulu
2. Tekaddüm İlkokulu
3. Nahda İlkokulu
4. Nizamiye İlkokulu
5. Fecr İlkokulu

Kız Okulları:

1. Tuz İlkokulu
2. el-Hansâ İlkokulu
3. Tuz Anaokulu

E. Tuzhurmatu Kazasına Bağlı Köy Okulları**Erkek Okulları:**

1. Yenice Tuz İlkokulu
2. Amirli İlkokulu
3. Bostamlı İlkokulu
4. Çardağlı Tuz İlkokulu

5. Biravcılı İlkokulu
6. Kevkeb Tuz İlkokulu
7. Hasadarlı İlkokulu
8. Abbûd İlkokulu

Kız Okulları:

1. Yenice Tuz İlkokulu
2. Amirli İlkokulu
3. Bostamlı İlkokulu
4. El-Bu Hasan İlkokulu-قېئادتبالا نسح و بېلا

F. Dakuk Nahiyesi Okulları**Erkek Okulları:**

1. Dakuk Birinci İlkokulu
2. Dakuk İkinci İlkokulu
3. İmam Zeynelabidin

Kız Okulları:

1. Dakuk İlkokulu

G. Kifri Kazası Okulları**Erkek Okulları:**

1. Kifri İlkokulu

Kız Okulları:

1. Kifri İlkokulu
2. eş-Şurûk (Çocuk Okulu)

H. Karatepe Nahiyesi Merkez Okulları

Erkek Okulları:

1. Karatepe İlkokulu
2. Sındıc es-Sağır İlkokulu
3. Bîra Fekîra İlkokulu قريقف قريب
4. Eş-Kırnan İlkokulu نانرق شا

Kız Okulları:

1. Karatepe İlkokulu

I. Kerkük Vilayeti Temel Eğitim Merkezleri

1. Taze Temel Eğitim Merkezi
2. Türkalan Köyü Temel Eğitim Merkezi

Üçüncüsü: Kürtçe veya Arapça eğitim yapılan okullarda azımsanmayacak sayıda Türkmen erkek ve kız öğrenci bulunmakta olup bu öğrenciler arasında değişim yapılmamaktadır. Bu nedenle komite aşağıdaki bölgelerde Türkmençe eğitim uygulanacak yeni erkek ve kız okullarının açılmasını uygun görmektedir:

Erkek Okulları

- a. Ahi Hüseyin bölgesinde, Kürtçe eğitim yapılan okullardan aktarılabilecek 203 Türkmen öğrenci için Türkmençe eğitim verilecek bir okul açılması.
- b. İskân bölgesinde, Kürtçe eğitim yapılan Azadi ve Pîra Mirdûzkârî okullarından aktarılabilecek 111 Türkmen öğrenci için Türkmençe eğitim yapılacak bir okul açılması.
- c. Elmas bölgesinde, el-Mâs ve Havle erkek okullarında okuyan ve birinci ile ikinci sınıflarda Arapça, üçüncü sınıfta ise Kürtçe eğitim gören 195 Türkmen öğrenci için Türkmençe eğitim veren bir okul açılması.
- d. Bahvu'l-Belediyye bölgesinde, Arapça eğitim yapılan okullardan aktarılabilecek 150 öğrenci için Türkmençe eğitim veren bir okul açılması.

Ayrıca, İrfan Okulunda oluşacak yoğunluğu önlemek amacıyla, er-Riyâhin Kız Okulu binasında yeni bir erkek okulu açılacak ve bu okula İrfan Erkek Okulundan 114 Arap öğrenci nakledilecektir.

Kız Okulları

- a. Bulak Mahallesi'nde, Kürtçe eğitim yapılan Neh Mez ve Kandil okullarından aktarılabacak 104 Türkmen kız öğrenci için Türkmençe eğitimli bir kız okulu açılması.
- b. İmam Kasım Mahallesi'nde, Kürtçe eğitim yapılan Hiva, Hanzad, Azadi, Aşti ve İmam Kasım kız okullarından aktarılabacak Türkmen kız öğrenciler için Türkmençe eğitimli bir kız okulu açılması.

Türkmen erkek ve kız öğrencilerin aşağıda belirtilen durumlarda bir okuldaki diğerine kolaylıkla nakledilebilir. Bu yüzden komite aşağıdaki düzenlemelerin yapılmasını uygun görmüştür:

- a. Arapça eğitim veren el-İzze ve er-Râzî okullarında okuyan 97 erkek öğrencinin, Türkmençe eğitim veren Öğretmen Uygulama Okuluna nakledilmesi.
- b. Kürtçe eğitim veren Beşkutın, Şirin ve Serekotin okullarında okuyan 182 Türkmen kız öğrencinin, bu okullarla birleştirilmiş olan Tehzib Kız Okuluna aktarılması ve bu okulun Türkmençe eğitim kapsamına alınması.
- c. Arapça eğitim yapılan el-Envâr Kız Okulunda okuyan 65 Türkmen kız öğrencinin, Türkmençe eğitim yapılan es-Selâm Kız Okuluna nakledilmesi.

Abdül Latif Benderoğlu

Kuzey Bölgesi Rehberlik Müdürü

Abdülaziz Demirci

Kerkük Vilayeti Eğitim ve Öğretim Müdürlüğü Denetiminden Sorumlu
Başmüfettiş

Fatih Mustafa

Branş Müfettişi²³⁹

Bilindiği üzere Erbil vilayeti için oluşturulan komitenin çalışmaları dönemin Erbil Valisi tarafından engellendi. Bazı mahalle muhtarları çağrılarak öğrenci velilerinin Türkmençe eğitim istemediklerine dair tutanaklar düzenlemeleri emredildi. Bunu yaparak Türkmenlerin mezkûr haktan yararlanması engellendi.

Musul komitesi ise çalışmalarını Musul şehri içinde ve Ninova vilayetine bağlı ilçe ve nahiyelerde yürüttü. Komite Telafer, Reşidiye, Karakoyun, Selamiye, Şerihan, Kara Yatak, Tizharab, İyaziye, Mahlabi hatta Cibure, Harale, Kesir Mihrab, Kızılkuyu ve Harine köylerine kadar giderek incelemelerde bulunmuştur. Yapılan çalışmalar sonucunda Türkmençe eğitimin verileceği 26 okul tespit edildi.

Türkmen Eğitim Komitesi'nin Faaliyetleri

Irak Öğretmenler Sendikasının sekizinci kongresi, 13 Şubat 1970 tarihinde Bağdat'ta yapıldı ve mezkûr kongrede Türkmençe eğitim komitesi kurulmasına karar verildi.

Aşağıda isimleri zikredilen kişiler komite üyeliğine seçilmiştir:

1. Kasım Yahya Recep - Kerkük
2. Emced Bahaeddin - Kerkük
3. İzzeddin Abdi - Kerkük
4. Salah Muhammed Nuri - Kerkük
5. Hilmi Ahmet Aksu - Kerkük
6. Suat Muhammed Said - Kerkük
7. Mikdat Muhammed - Kerkük
8. Abdülkerim Cemal - Kerkük
9. Mehdi Hurşit - Kerkük

---

239 *Kitābu Lecneti Tesbīti'd-dirāseti'l-Türkmāniyya fī'l-Manātiki'l-Türkmāniyya*, sayı: 1, 30 Mayıs 1970, Millî Eğitim Bakanlığına.

10. Mustafa Kemal Ahmet - Kerkük
11. Kazım Hurşit - Kerkük
12. Mahmut Cemal - Kerkük
13. Casim Kasım - Kerkük
14. Ali Galip Cuma - Kerkük
15. Necmeddin Ahmet Muhtar - Kerkük
16. İsmail Galip - (şehir belirtilmemiş)
17. Enver Kevser Maruf - (şehir belirtilmemiş)
18. Kemal Nuri Ali - Kerkük
19. Fuat Osman - Kerkük
20. Ahmet Aziz - Kerkük
21. Ömer Muvaffak Şefik - Diyala
22. Yunus Ahmet - Kerkük
23. Yunus Kadir - Erbil
24. Hamid Abdülkerim - Bağdat
25. Necat Ömer Ali - Kerkük
26. Sabah Reşat - Kerkük²⁴⁰

Bu komite, Türkmen bölgelerinde Türkmençe eğitimin geliştirilmesi, okulların belirlenmesi ve uygulama planlarının hazırlanması amacıyla görevlendirilmiştir.

Türkmençe Eğitim Konusunda Kongrenin Tavsiyeleri

Kongre, Türkmen diliyle eğitim hakkında aşağıdaki önerilerini yayımlamıştır:

1. Komite, Türkmen vatandaşlara kültürel hakların verilmesine dair tarihî bildirisi nedeniyle Devrim Komuta Konseyine teşekkürlerini sunar.

---

240 Işık Dergisi, sayı: 9, Kerkük 2008.

Mezkûr adımı, 17 Temmuz Devrimi'nin gerçekçi ruhunun canlı bir uygulaması olarak değerlendirir.

2. Komite Türkmençe ders kitapları hazırlamak üzere bir komite kurulması, bu kitapların hızla basılıp okullara dağıtılması ve gerekli görsel öğretim araçlarının hazırlanması tavsiye eder.
3. Komite Türkmençe öğretimi için öğretmenlere yönelik kurslar açılması, bu kurslarda Türkmençe öğretim yöntemlerinin öğretilmesini tavsiye eder.
4. Komite Türkmençe eğitimin verildiği vilayetlerde hızlıca Eğitim Müdürlüğü ve Yerel Öğretmenler Sendikası şubeleri bünyesinde uygulanmanın kapsamlı biçimde incelenmesi için komisyonlar kurulmasını tavsiye eder.
5. Komite Türkmençe Eğitimi Müdürlüğünün güçlendirilmesi ve görevini en iyi şekilde yapabilmesi için desteklenmesi tavsiye eder.
6. Türkmen öğretmenlere eğitim izinlerinin verilmesi ve niteliklerinin geliştirilmesi amacıyla akademik burslar ve bilimsel burslar aracılığıyla öğretim kadrolarının yetiştirilmesi,
7. Irak Cumhuriyeti Türkmen öğretmen genel kongresinin yaz tatilinde Kerkük vilayetinde, Merkez Öğretmenler Sendikası gözetiminde yapılması,
8. Türkmen öğretmenlerin Arap ve uluslararası kongrelere katılımının sağlanması,
9. Türkmençe grameri ve esaslarının, Türkmen bölgelerinde açılacak enstitülerde öğretilmesi,
10. Enformasyon Bakanlığı ile iş birliği içerisinde Türkmençe örnek derslerin televizyon kanallarında yayımlanması,
11. Türkmen öğretmenlerinin kendi eserlerini yayımlamalarına yardımcı olunması,
12. Türkmençe eğitim yapılan okullara Türkmen isimlerinin verilmesi,
13. Kerkük vilayetinde ihtiyaç ve imkânlar dikkate alınarak enstitü ve fakültelerin açılması.²⁴¹

241 Kardeşlik Dergisi, Türkmen Kardeşlik Ocağı, Bağdat, 10. yıl, sayı: 9-10, Şubat 1971.

Kerkük vilayetindeki Eğitim ve Öğretim Müdürlüğü, Türkmen diliyle eğitim veren bazı okulların isimlerinin değiştirilmesine ilişkin karar yayımlamıştır. İlgili değişiklikler aşağıdaki şekildedir:

1. İrfan Erkek Okulu → Bilgi
2. 17 Temmuz Erkek Okulu → On Yedi Temmuz
3. Şarkiye Erkek Okulu → Hicri Dede
4. Reşid Erkek Okulu → Topkapı
5. Teâhî Erkek Okulu → Kardeşlik
6. Müsennâ Erkek Okulu → Yurdagül
7. Zanâbik Kız Okulu → Birlik
8. 14 Ramazan → → On Dört Ramazan
9. Selam Kız Okulu → Fuzûlî
10. Kifâh Kız Okulu → Mehmet Sadık

Ayrıca Türkmençe eğitim verecek üç okulun açılmasına karar verilmiştir: Bulak, Kara Altun, Yurt²⁴².

Mezkûr dönemde Türkmençe eğitim yapılan okullar için ders kitapları ve müfredatlar hazırlamak üzere özel bir komite kuruldu. Komite çalışmalarının sonuçlarını Kerkük Eğitim Müdürlüğü'ne ve Bağdat'taki Eğitim ve Öğretim Bakanlığı'na gönderdi. Komite şu kişilerden oluşuyordu:

1. İzzeddin Abdi - okul müdürü, başkan
2. Reşit Kazım Bayatlı - okul müdürü ve edebiyatçı, üye
3. Mehmet Hurşit Dakuki - öğretmen, araştırmacı ve yazar, üye

Komite aşağıdaki kitapların derhal hazırlanmasına karar verdi:

1. Birinci sınıflar için Türkmen alfabesi kitabı
2. İkinci sınıflar için okuma kitabı

---

242 Kardeşlik Dergisi, Aynı sayı.

3. Üçüncü sınıflar için okuma kitabı
4. Dördüncü sınıflar için okuma kitabı

Zikredilen kitapların hazırlanması bir süre gecikti. Ancak bu sırada Kerkük İl Eğitim Müdürlüğü, Devrim Komuta Konseyinin kararlarını uygulama gerekçesiyle bazı okulların adlarını aşağıdaki şekilde değiştirmeye başladı.

1. El-Merkeziyye Kız Okulu → Suna Gölü
2. En-Nidâl Kız Okulu → Avcı
3. El-Fadîle Kız Okulu → Yıldız
4. Et-Tâhira Kız Okulu → Analar
5. El-Fütüvve Kız Okulu → Yedi Kızlar
6. Arafa Kız Okulu → Baba Gürgür
7. El-Beşâir Kız Okulu → Şanlı
8. En-Necah Kız Okulu → Çalışkan
9. El-İzze Kız Okulu → Işık
10. En-Nasr Kız Okulu → Mutlu
11. El-Mustansiriyye (Akşam) → Amaç
12. El-Garbiyye Kız Okulu → Bayrak
13. El-Mustansiriyye (Sabah) → Aydınlık
14. El-Felâh Kız Okulu → Aydın Ev
15. El-Hâlidiyye Kız Okulu → Başaran
16. Et-Tatbîkât Kız Okulu → Vatan
17. El-Kahtâniyye Kız Okulu → 14 Temmuz
18. Er-Reyahin Kız Okulu → Çiçekler
19. Kurtuba Kız Okulu → Varlık
20. El-İffe Kız Okulu → Sevgi

21. Et-Tehzîb Kız Okulu → Elmas
22. El-Hansâ Kız Okulu → Kültür
23. Eş-Şurûk Kız Okulu → Gün Doğan
24. El-Hâssa Erkek Okulu → Hasasu و
25. Et-Tâhira Erkek Okulu → Ağalık
26. Es-Sekâfe (Akşam) → Ulus
27. El-Fütüvve Erkek Okulu → Şatırlı
28. El-Mustansiriyye Erkek Okulu → Gavurbâğı
29. El-Vesbe Erkek Okulu → Adalet
30. El-Hikme Erkek Okulu → Yanardağ
31. El-Emin Erkek Okulu → Doğruluk
32. El-Garbiyye Erkek Okulu → Sarıkahya
33. İbn Sînâ Erkek Okulu → Cirit Meydanı
34. El-Hâlidîyye Erkek Okulu → Talim Tepe
35. Et-Tatbîkât Erkek Okulu → Barış
36. Et-Tevhîd Erkek Okulu → Gencelik كنجلك
37. El-Merkeziyye Erkek Okulu → Uğur
38. El-Mütenebbî Erkek Okulu → Aktaş
39. Er-Risâle (Akşam) → Taşköprü
40. Et-Talîa Erkek Okulu → Erenler
41. El-İtimâd Erkek Okulu → Güven
42. Et-Tekaddüm Erkek Okulu → İleri
43. En-Nahda Erkek Okulu → Kalkınma

Tuzhurmatu’da:

44. En-Nizâmiyye Erkek Okulu → Aksu

45. El-Fecr Erkek Okulu → Şafak

46. El-İhâ’ Erkek Okulu → Kardeşlik

Dakuk’ta:

47. Dakuk Erkek Okulu → İlhanlı

Kifri’de:

48. Kifri Erkek Okulu → Zafer

Kerkük Eğitim Müdürlüğü, Türkmençe eğitim veren okullara, Eğitim Müdürlüğü Marş İnceleme Komisyonu tarafından onaylanan sekiz marş hakkında gerekli talimatı verdi. Bu marşların, öğrencileri eğitmek amacıyla okullardaki müzik öğretmenlerine verilmesi ve özel kayıtlara geçirilmesi istendi. Onaylanan marşlar şunlardır:

1. “Karğa ile Tilki” - Hazırlayan: Celal Vendi
2. “Vatan” - Hazırlayan: Celal Vendi
3. “Çantam” - Hazırlayan: Celal Vendi
4. “Öğrenci Çalış” - Hazırlayan: Celal Vendi
5. “Toprak” - Hazırlayan: İsmail Sert Türkmen
6. “And Olsun” - Hazırlayan: İsmail Sert Türkmen
7. “Biz Türkmeniz” - Hazırlayan: İsmail Sert Türkmen
8. “Dağ Başını Duman Almış” - Hazırlayan: Reşit Kazım Bayatlı²⁴³

İkinci Tavsiyeler Tutanağı

Sekizinci konferansın ikinci oturumu, Irak Öğretmenler Sendikası tarafından 17 Şubat 1971 tarihinde Bağdat’ta düzenlendi. Kapanış oturumunda Türkmen Araştırma Komisyonu, önceki tavsiyeleriyle ilgili bir inceleme raporu sundu ve mezkûr tavsiyelerin çoğunun bugüne kadar dikkate alınmamasından

---

243 Kardeşlik Dergisi, sene: 10, sayı: 9-10.

duyduğu üzüntüyü ifade etti. Önceki tavsiyelerini tekrarlamanın yanı sıra bazı tavsiyeleri de eklediği yeni öneriler sundu.

Aşağıda tutanağın metni yer almaktadır: Türkmen Araştırmaları Komisyonu, 17-2-1971 tarihinde Bağdat'taki merkez sendikada toplandı ve birinci oturumda alınan tavsiyeleri görüştü. Komisyonunda, birinci oturumda alınan tavsiyelerin çoğunun uygulanmadığı veya yürürlüğe konmadığı anlaşıldı. Bu nedenle daha önce alınan tavsiyeleri pekiştirip bunlara ek olarak aşağıdaki maddeleri de belirtti.

- 1- İlgili mercilerle temasa geçilerek altı aydan fazla süredir Cumhuriyet Matbaası'nda bekleyen Türkmen alfabesi kitabının basımının hızlandırılması.
- 2- Türkmençe eğitimi için gerekli görsel araçları hazırlamak üzere Genel Teknik İşler Müdürlüğündeki Görsel Araçlar Merkezi ile iletişime geçilmesi.
- 3- Bu amaç doğrultusunda Türkmençe öğretmenlerin tam bir şekilde hazırlanması ve onlara Türkmencenin öğretim yöntemlerinin öğretilmesi için kursların açılması.
- 4- Türkmen Araştırmaları Müdürlüğünün güçlendirilmesi ve bu müdürlükteki sorumluluğun yetkin, aktif ve samimi kişilere verilmesi.
- 5- Türkmen eğitiminin uygulandığı vilayetlerde, eğitim müdürlerine yardımcıları atanması.
- 6- Kerkük şubesinde Türkmen diliyle aylık bir bülten çıkarılması ve El-E-cyal dergisi ile Sada'l-ecyâl gazetesinde Türkmen diliyle eğitsel makaleler yayımlanması.
- 7- Türkmen öğretmenlerine eğitim dönem izinleri verilmesi, nitelik ve deneyimlerini edebî, sanatsal ve bilimsel alanlarda geliştirmek için burslar ve hibeler yoluyla öğretim kadrolarının hazırlanması.
- 8- Genel bir konferans düzenlenmesinin vurgulanması.
- 9- Türkmen öğretmenlerin Arap ve uluslararası konferanslara katılımının sağlanması.
- 10- Irak üniversitelerindeki Edebiyat Fakültesinde Türkmençe esaslarının okutulması.

- 11- Irak Cumhuriyeti televizyon istasyonlarında Türkmençe örnek dersler sunmak için Kültür ve İrşad Bakanlığı ile iş birliği yapılması.
- 12- Türkmen öğretmenlere eserlerini basmada yardımcı olunması.
- 13- Türkmençe eğitim yapılan okullara Türkmen isimleri verilmesi ve bu uygulamanın yalnızca Kerkük iline özgü olmaması. Diğer iller bu hak-tan mahrum bırakılmıştır. Ayrıca Kerkük'teki okul isimlerinin değış-tirilme oranı çok düşük olup Türkmençe eğitim yapan toplam 192 okul-dan yalnızca 16'sının adı değıştirilmiştir.
- 14- Sekizinci konferansın birinci oturumunda alınan kararların komite tara-fından uygulanmasının zorunlu olduğunun vurgulanması.
- 15- İhtiyaç ve imkânlar doğrultusunda Kerkük vilayetinde enstitü ve fakül-teler açılması.²⁴⁴

Türkmen Yazarlar Birliğı

Yukarıda zikredilen konuyla ilgili alınan kararların uygulanması amacı-yla Türkmen Yazarlar Birliğinin kurulmasına karar verildi. Türkmen düşünür ve edebiyatçılardan oluşan bir grup, birliğı kurmak amacıyla toplandı. Irak Türkmen Yazarlar Birliğı - Milliyetçi Akım adlı kuruluş komitesinin oluşumu-na dair özel bir bildiri yayımladı. Bu bildiri, Bağdat'ta yayımlanan es-Sevra gazetesinin 464. sayısında ikinci yayın yılında yani 6 Mart 1970 tarihinde ya-yımlandı.

Bildiride aşağıdaki ifadeler yer aldı:

Devrim Komuta Konseyinin Türkmen yazarlarının Irak Yazarlar Birliğı-ne bağlı bir birlik kurmasını öngören mübarek ve ilerici adımından hareketle Türkmen yazar, şair, düşünür ve aydınlar, kültür ve edebiyatın yüceltilmesi için güç birliğı yapmanın ve çaba göstermenin gerekliliğine inanmıştır. Sevgi-li vatanımız Irak'ta Türkmen edebiyatına Arap ve dünya düşünce mirasından yararlanarak yeni ufuklar açılması gerektiğini vurgulamışlardır. Bu doğrultu-da mezkûr Devrim Komuta Konseyi bildirgesinin uygulanması üzerine Irak Türkmen Yazarlar Birliğinin kurucu heyeti aşağıda adları belirtilen kişilerden oluşturulmuştur. Kurucu heyet birliğin tüzüğünü hazırlamış ve 5 Mart 1970 Perşembe sabahı İçişleri Bakanlığına birliğin onaylanması için başvuruda bu-lunmuştur.

²⁴⁴ Kardeşlik Dergisi, sene: 10, 1971.

Birliğin Kurucu Heyeti:

- 1- Dr. Yasin Abdülkerim - Edebiyat Fakültesi öğretim üyesi
- 2- Abdülhakim Mustafa - Emekli öğretmen ve edebiyatçı
- 3- Dr. Enver Ali - Bağdat Nehirleri Müdürü ve edebiyatçı
- 4- Abdullah Halil Berdene - Genel Kadastro Müdürlüğü'nde idari işler müdürü, yazar ve edebiyatçı
- 5- Hilmi Osman - Mustansiriyye Üniversitesi öğretim üyesi
- 6- Hurşit Kazım Beyatlı - Eğitim Bakanlığı müfettişi
- 7- Habib Hürmüzlü - Evkaf Dairesi hukuk işleri müdürü, gazeteci
- 8- İhsan Sıddık Vasfi - Petrol Bakanlığı başmüfettişi
- 9- Şakir Sabır Zabit - Emekli albay ve yazar
- 10- Vahdeddin Bahaeddin - Eğitim Bakanlığı memuru, Arap dili lisans mezunu
- 11- Cemal İzzeddin - Hukukçu, öğretmen ve yazar
- 12- Seyit Mahmut Seyit Ali Felek Oğlu - Sağlık Bakanlığı çalışanı, şair
- 13- Murat Ataullah Reşid - Ziraat lisans mezunu, şair²⁴⁵

Hazırlıklar devam ederken Bağdat'taki Türkmen Kardeşlik Ocağı binasında bir toplantı düzenlendi. Toplantıya Kültür ve İrşat Bakanlığından temsilciler katıldı. Bakanlığın mesajı son derece açıktı: Kurulacak Birlik heyeti ile çıkarılacak Birlik Sesi dergisinin kadrosu karma olmalıydı; başka bir ifadeyle yalnızca bağımsız Türkmen görüşünü temsil eden kişilerden değil, aynı zamanda hükümet ve Baas Partisi yanlılarından da oluşmalıydı.

Türkmen tarafı bunu reddedip birliğin onaylanması için kendi özel başvurusunu sununca bir başka toplantı Baas Partisi'nin merkezlerinden birinde cumhurbaşkanlığı sarayının yakınındaki "Hayat" isimli mekânda düzenlendi. Bu toplantıya parti adına Murtaza Hadisi başkanlık etti. Türkmen tarafını ise o dönemde Türkmen Kardeşlik Ocağı Başkanı olan Dr. Merdan Ali, Dr. Enver Ali, Dr. Rıza Demirci, Abdülkadir Süleyman ve Habib Hürmüzlü temsil etti.

²⁴⁵ Işık Dergisi, sayı:9, Kerkük, 2003, s. 3.

Türkmen heyeti Baas Partisi'nin taleplerine boyun eğmeyince yetkililer kendi yandaşlarından oluşan yeni yozlaşmış bir birlik kurdu. Ancak Türkmen yazarların büyük çoğunluğu bu yapay birliği boykot etti.²⁴⁶

Otoritelerin, kültürel hakların tanınmasına ilişkin kararın içeriğini boşaltmaya yönelik baskıcı uygulamaları reddedildi. Ardından Türkmen okullarının kapatılmasına; Yazarlar Birliği'nin, Birlik Sesi dergisinin ve Yurt gazetesinin kontrol altına alınmasına yönelik art arda planlar yapıldı.

Türkmen halkı mezkûr uygulamalara karşı öfke ve tepkisini halk toplantılarıyla dile getirdi. Bu protestolar Kerkük, diğer vilayetler ve Bağdat'taki Türkmen öğrencilerin katıldığı genel bir öğrenci greviyle zirveye ulaştı. Ancak bu grev, Baas rejiminin sert müdahaleleriyle bastırıldı.²⁴⁷

Türkmen okulları yeniden açılıyor

1991 yılında Kuveyt'in işgalinin ardından gerçekleşen Körfez Savaşı sonrasında, Irak'ın kuzeyinde "güvenli bölge" ilan edildi. Türkmen muhalefet güçlerinin yoğun çabalarıyla Erbil ve Kifri'de bazı Türkmen okulları yeniden açılmaya başladı.

Son Durum

2003 yılında Irak'ın işgalinin ardından Baas rejiminin çökmesiyle birlikte Türkmenler, Türkmençe eğitim veren okullarını yeniden açtılar. Bu süreçte, Osmanlı döneminde kullanılan ve önceki dönemlerde Türkmenlere dayatılan eski Arap harfleri yerine, modern Türk harfleri (Latin alfabesi) kullanılmaya başlandı.

Zikredilen kitabın hazırlanıp yayıma sunulduğu sırada Türkmen bölgele-
rindeki okullar iki gruba ayrılıyordu: Birincisi, tamamen Türkçe eğitim veren temel okullar, ikincisi ise Türkçe'nin Arapça verilen diğer derslerin yanında okutulduğu "karma okullar" idi.

İlkokullar:

1. Ak Su
2. Aktaş

²⁴⁶ Habib el-Hürmüzi, Müzekkerâtü sahâfiyyin Türkmâni, s. 221-222.

²⁴⁷ Konunun ayrıntıları ve rejim ile Güvenlik Müdürlüğü arasındaki resmi yazışmaların görselleri için bkz. *Târîhü 'n-Nidâli 's-siyâsi li-Türkmâni 'l-'Irâk*, (E. Hürmüzlü), Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2020.

3. Ak Koyunlu
4. Altunköprü
5. Şehit Ahmet Hacer Oğlu
6. Şehit Sadr
7. Mescid-i Aksa
8. Musalla
9. Avcı
10. Oğuz
11. Aydınlık
12. Işık
13. Barış
14. Bekirler
15. Bulava
16. Birlik
17. Telafer
18. Türkmen Kızı
19. Çalışkan
20. Hürriyet
21. Hasasu
22. Mehmet Korkmaz
23. Sarıkâhya
24. Topkapı
25. Zafer
26. Adalet

27. Fatma Ana
28. Fuzulî
29. Fener
30. Kardeşlik
31. Kışla
32. Kurtuluş
33. Kerkük
34. Köprü Şehitleri
35. Gürgür Baba
36. Gül
37. Güneş
38. Lale Gülü
39. Mehmet Sadık
40. Muhammed İzzet Hattat
41. Muhtar Oğlu
42. Hicri Dede
43. Vahdeddin Bahaeddin
44. Yedi Kızlar
45. Yıldırım
46. Yorgan Tepe
47. 16 Ağustos
48. 28 Mart
49. Ali Şahin Musevi
50. Altunca

Ortaokullar

1. İbnü'l-Esîr (Erkekler)
2. Barış (Erkekler)
3. Tisin Şehitleri (Erkekler)
4. Şaturlu (Erkekler)
5. Şehit Sadr (Erkekler)
6. Doğuş (Kızlar)
7. Yeni Şafak (Kızlar)
8. Musalla (Kızlar)

Liseler (1-6. sınıflar)

1. Uzun Yol (Erkekler)
2. Parlak (Erkekler)
3. Çağdaş (Erkekler)
4. Sultan Özbek (Erkekler)
5. Barış (Erkekler)
6. Yahyava (Karma)
7. Akarsu (Kızlar)
8. Korya (Kızlar)
9. Rafideyn (Kızlar)
10. Ülker (Kızlar)
11. Nazlı (Kızlar)
12. İpek Yolu (Kızlar)
13. Barış (Kızlar)

İdadi (Hazırlık Liseleri - 4, 5 ve 6. sınıflar)

1. Şehit Abdullah Abdurrahman
2. Sadr
3. Yaycı (Erkekler)
4. Sayyâb (Erkekler)
5. Cihan (Erkekler)
6. Şehit İbrahim İsmail
7. Vasitî (Erkekler)
8. Taze (Erkekler)
9. Türkmen Evi (Erkekler)
10. Müsenna (Erkekler)
11. Hüda (Kızlar)
12. Manolya (Kızlar)
13. Gonca Gül (Kızlar)
14. Külliyyetü Kerkük (Kızlar)
15. Şehba (Kızlar)
16. Nurü'l-İrak (Kızlar)
17. Selame (Kızlar)
18. Esmâ binti Ebî Bekir (Kızlar)

Üç tane meslek okulu vardır: Kara Altun, Teâhî (Kardeşlik) Sanayi Okulu ve Zehrâ Kız Meslek Okulu.

Yukarıda zikredilen ve sayısı 92 olan temel okullara ek olarak 118 okul daha Türkmençe eğitim kapsamındadır. Yani bu okullarda Arapça olarak öğretilen diğer derslere ek olarak Türkmençe dersi de verilmektedir. Kerkük'teki mezkûr okulların yanı sıra Erbil'de on ilkokul, iki ortaokul ve iki lise bulunmaktadır. Ayrıca Tuzhurmatu'da bir ilkokul ve 35 Türkçe eğitim veren okul,

Kifri’de bir ilkokul ve bir ortaokul, Diyale’de ise üç Türkçe eğitim veren okul vardır.

En ağır sıkıntıların yaşandığı Telafer’de ise bir okul yeniden açılmış, talebe göre diğer okulların açılması içinse hazırlıklar sürmektedir. Ayrıca Reşidiye’de dört lise ve Mahlabiye’de bir ortaokul bulunmaktadır.

On Sekizinci
Bölüm:

***Diasporadaki
Siyasi Hareketler
ve Örgütler***

On Sekizinci Bölüm: *Diasporadaki Siyasi Hareketler ve Örgütler*

Irak'ta hüküm süren diktatörlük rejimi altında siyasi faaliyet yürütmek imkânsız olduğundan -güvenilir bölgedeki Kürt partileri müstesna- tüm öz-gürlükçü ve milliyetçi hareketler, siyasi çalışmalarını ülke dışında yürütmek zorunda kalmışlardır.

Türkmenler 1959 yılında İstanbul'da toplumsal faaliyetlerini yürütmek üzere bir kültür ve iş birliği derneği kurarak örgütlenmişlerdir. Bundan bir yıl sonra da Türkmen Kardeşlik Ocağı kurulmuş. Böylece bu Ocak Türkmenlerle ilgili tüm siyasi platformlarda başlıca muhatap hâline gelmiştir.

Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği

Yedi Türkmen aktivist, bu derneğin kurulması için resmî başvuruda bulundu. Kurucu heyet aşağıdaki isimlerden oluşmuştur:

Enver Yakupoğlu - Avukat

İzzeddin Kerkük - Gazeteci

Ramzi Doğuelli - Öğretmen

Esat Ketenoglu - İş insanı

Mehmet Erbil - Emekli öğretmen

Hasan Nevzat Karakil - Avukat

Ali Haydar Yeşilyurt - Gazeteci

Tüzüğün üçüncü maddesinde derneğin kuruluş amacı şöyle belirtilmiştir:

Türkiye’de ikamet eden Irak Türkleri ile diğer Türk kardeşleri arasında iletişim kurmak, iş birliğini güçlendirmek, Irak Türkmenlerini Türkiye’de ve dünya genelinde tanıtmak, Irak ile Türkiye arasındaki kültürel iş birliğini geliştirmek, Türkiye’ye gelen Türkmenlere durumları hakkında rehberlik etmek, onlarla iş birliği yapmak, Türkiye’deki kültürel ve bilimsel imkânlardan yararlanmalarını sağlamak ve Irak Türklerinin sosyal ve kültürel seviyesini yükseltmek.

Tüzüğün geçici maddesinde derneğin geçici idarî heyetinin aşağıdaki isimlerden oluştuğu belirtilmiştir:

Enver Yakupoğlu - Başkan

Ramzi Doğueli - Başkan Yardımcısı

İzzeddin Kerkük - Genel Sekreter

Mehmet Erbil - Sayman

Esad Keten, Hasan Nevzat Karakil, Ali Haydar Yeşilyurt - Asil Üyeler

Derneğin tüzüğü önce Dışişleri Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından incelenmiş, ardından İçişleri Bakanlığına gönderilmiştir. İçişleri Bakanlığı mezkûr tüzüğü onaylamış ve bunu gerekli değişikliklerden sonra 24/8/1959 tarihli yazısıyla bildirmiştir. 29/9/1959 tarihli yazıyla tüzük yeniden iletilmiştir. Ayrıca bakanlığın 30/2985/81306 ve 94693 sayılı yazılarına istinaden mezkûr süreç sonunda 9/10/1959 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından derneğe resmî izin verilmiştir. Karar, aynı gün 3512 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

Dernek, kuruluşundan itibaren Türkiye’de yaşayan Türkmenlere ve diğer Iraklılara yardım elini uzattı. Ayrıca çeşitli kültürel faaliyetler yürüttü; kitap ve dergiler yayımladı, kültürel bilinçlendirme seminerleri düzenledi, gençlere yönelik eğitim çalışmaları yaptı. Faaliyetler yalnızca kültürel alanla sınırlı kalmadı. Aynı zamanda Irak Türkmenlerinin kültürel ve siyasi haklarını destekleyen izinli yürüyüşler düzenledi ve Türkmenlerin maruz kaldığı hak ihlallerini protesto eden çeşitli etkinlikler de organize ettiler.²⁴⁸

Irak Türkmen Demokratik Teşkilatı

Irak makamlarının Türkmenlere yönelik baskı ve zulmü, -özellikle de 1980 yılında Türkmen liderlerinin idam edilmesinden sonra- çok sayıda Türkmen aktivisti ülke dışına çıkmak ve siyasi faaliyetlerini diasporada sürdürmek zo-

²⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete, sayı: 3512, 9 Ekim 1959.

runda bıraktı. Bu aktivistler özellikle Türkiye’de, bazı gruplar hem sosyal ve kültürel hem de siyasi faaliyet yürütebilecekleri dernekler ve kültürel topluluklar kurarak örgütlenmeyi tercih etti. Ancak Eylül 1980’deki askerî darbenin ardından bazı Türkmen aktivistler başka ülkelere yönelmek zorunda kaldı.

Bu gruplardan bir kısmı Suriye’ye giderek Irak Türkmenleri Demokratik Teşkilatı’nın kurulduğunu ilan ettiler. Demokratik Ulusal Cephe ve Ulusal, Milliyetçi Demokratik Cephe gibi Irak muhalefeti oluşturarak bazı unsurlarla iş birliği yaptılar.

Bu örgütün kurucu ve yöneticileri arasında aşağıdaki isimler yer alıyordu:

Dr. Sait Ketene

Dr. Fazıl Demirci

Dr. Aydın Beyatlı

Hasan Özmen

Mahir Oktay

Yaşar Abdullah

Mezkûr kişiler İzzeddin Kocava ile iş birliği içinde hareket ettiler.

Bazı silahlı gönüllüler diğer muhalif gruplarla birlikte Suriye’nin Kamışlı kentinde faaliyet gösterdiler. Bazıları ise Kuzey Irak’a geçerek bir direniş merkezi kurdular. Bu merkezin bombalanması sonucunda Necmeddin Tahir şehit oldu, Adil Beyatlı ise yaralandı.

Daha sonra, 1996 yılında Irak kuvvetlerinin Erbil’e düzenlediği saldırı sırasında şehit düşen Mehmet Reşit Tuzlu 1981 yılında Süleymaniye’nin doğusundaki Nawzeng bölgesinde bir mevzide direndi. Örgütün faaliyetleri arasında 1983 yılında Libya’da düzenlenen bir muhalefet konferansına katılmak da yer almaktadır. Bu örgütün kurucuları kuruluşun faaliyetlerini 1986 yılında dondurduğunu ifade etmişlerdir.²⁴⁹

Irak Millî Türkmen Partisi

1988 yılının sonlarından itibaren bazı gençler ve aktivistler arasında gizli bir siyasi parti kurma fikri doğmuştu. İkinci Körfez Savaşı’nın sonuçları, Tür-

²⁴⁹ Haziran 2020’de Dr. Aydın Beyatlı’dan alınan yazılı bilgiler.

kiye’de ve Avrupa ülkelerinde bulunan Türkmenlerin örgütlü bir siyasi yapıya yönelmelerine yol açtı ve mezkûr isim adı altında bir parti kurdular.

Parti, ilk kongresini 1991 yılının Ocak ayının sonlarında Ankara’daki Etap Otel’inde yaptı. Kongrede oy birliğiyle partinin başkanlığının ebedî şehit Necdet Kocak adına kayıtlı olduğu teyit edildi. Partinin yetkili genel sekreterliğine Dr. Muzaffer Arslan getirildi. Ayrıca yedi kişiden oluşan üst yürütme kurulu ile partinin merkez heyeti seçildi.

Partinin ikinci kongresi yine Ankara’da yapıldı ve partinin başkanlığına Dr. Muzaffer Arslan seçildi. Parti, Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği ile iş birliği içinde önemli bir rol üstlendi. Söz konusu dernek, Türkiye’nin güneyinde Şemdinli’de bir merkez açarak Körfez Savaşı’nın sona ermesinden sonra Türkiye’ye gelen Türkmen ve diğer Iraklı sığınmacılara yardım etti. Özellikle Mart 1991’deki Altunköprü Katliamı sonrasında Irak kuvvetlerinin Türkmenlere yönelik katliamlarından kaçanlara destek sağladı.

Parti Irak’ın kuzeyindeki güvenli bölgede bulunan Türkmen muhaliflerini örgütledi. Bir radyo istasyonu kurdu, haftalık gazete çıkardı ve Türkçe eğitim veren okullar açtı. 1996 yılında partinin genişletilmiş kongresinde şehit Mustafa Yayçılı parti başkanı seçildi. Ancak onun açık siyasi duruşu nedeniyle Irak’ın kuzeyine girişine izin verilmeyince yerine Cemal Şen parti başkanı olarak seçildi.²⁵⁰

Bu dönemde, temsil edilmeyen halkların demokratik haklarıyla ilgilenen küresel bir örgüt olan UNPO 11 Mart 1991’de Hollanda’nın Lahey şehrinde kurulmuştu.²⁵¹

Irak Millî Türkmen Partisi, Irak Türkmenlerini bir topluluk olarak bu uluslararası örgüte dâhil etmek için gerekli resmî işlemleri tamamladı. 6 Ağustos 1991 tarihinde ise Irak Türkmenleri, örgüte üye statüsüyle kabul edildi. Bu kapsamda Dr. Muzaffer Arslan, örgütte grubun temsilcisi olarak kaydedilip toplantılara katıldı. Daha sonraki yıllarda ilgili toplantılara aşağıdaki isimler katılmıştır:

- Dr. Suphi Saatçi (O dönemde partinin Merkez Karar Kurulu üyesi.)
- Dr. Şahin Nakip (Aynı zamanda Washington’da Irak Türkmenlerini Türk-Amerikan Dernekleri Federasyonuna kaydettirme girişimlerini yürütüyordu.)

²⁵⁰ Musa Ayar, *Etrâkû'l-İrâk*, Selçuk Üniversitesi, Konya 2004, s. 39.

²⁵¹ Uluslararası örgütün ismi: Unrepresented Nations and Peoples Organization.

Son yıllarda ise seçkin siyasi aktivist Sündüs Abbas Hanım Londra'daki Irak Türkmen Cephesi'nin temsilcisi ve Avrupa'daki Irak Türkmen Dernekleri Federasyonu başkanı sıfatıyla örgütle doğrudan temas kurup aktif çalışmalar yürüttü.

Örgütün uluslararası belgeleri arasına mavi Türkmen millî bayrağı kayıt olarak alındı ve 25 Ocak tarihînin, Irak Türkmenlerinin Millî Bayramı olduğu bildirildi. Üzücü olan şu ki Irak Türkmenleri örgüte üye olarak kaydedilmelerine rağmen, bazı aidat ve üyelik işlemlerinin sürekliliğinin sağlanamaması nedeniyle Türkmen halkı, asıl üyelerin yer aldığı "pembe liste"ye dâhil edilemedi.²⁵²

Türkmeneli Partisi

Ahmed Güneş, Musul'da gizli bir şekilde faaliyet göstermekte olan "Türkmen Birlik Partisi" adlı bir partinin kurulduğunu bildirdi. Daha sonra 1991 yılında, partinin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde faaliyetlerini sürdürdüğünü açıkladı. Ardından 1992 yılında Erbil şehrinde bir büro açtı. Bununla birlikte partinin ilk kongresi ancak 16 Ocak 1994 tarihinde yapıldı. Bu kongre, partinin ilk genel toplantısı olarak kabul edildi ve Riyaz Sarıkahya partinin genel başkanı olarak seçildi.

Parti, ikinci kongresini 24 Haziran 1996 tarihinde gerçekleştirdi ve Riyaz Sarıkahya parti başkanlığına yeniden seçildi. Bunun yanı sıra partinin adının "Türkmeneli Partisi" olarak değiştirilmesine karar verildi. Bu değişiklikle parti, Türkmen bölgesinde kurulan ikinci Türkmen siyasi partisi haline geldi. İsim değişikliğinin gerekçelerinden biri ise, Erbil'de aynı isimle faaliyet gösteren Kürt yanlısı yapay bir partinin bulunmasıydı.

2000 yılında Sarıkahya, Kuzey Irak'taki Kürt yönetiminin üzerindeki ağır baskıları nedeniyle parti başkanlığını Seyyah Küreci'ye devretmek zorunda kaldı ancak parti liderliğini elinde tutmaya devam etti.

2001 yılında aynı sebeplerden dolayı üçüncü kongre düzenlendi ve Nevzat Timur parti başkanlığına seçildi. Eski rejimin yıkılmasının ardından dördüncü kongre toplandı ve yeniden Riyaz Sarıkahya parti başkanlığına seçildi.

Bahsi geçen Parti ve kadroları Irak muhalefet konferanslarına katılarak Türkmen meselesini birçok platformda gündeme taşıdılar. Ayrıca Erbil'de Irak

²⁵² Erşad el-Hürmüzî, *en-Nehcü's-Siyâsi li-Türkmâni'l-'Irâk*, Matbûâtu Vakfı Kerkük, İstanbul 2019, s. 87.

Türkmen Cephesi'nin kurulmasına ve onun ardışık konferanslarına da aktif olarak katıldılar.

Türkmen Bağımsızlar Hareketi

Bu hareket, her ne kadar bağımsız bir hareket olarak kurulmuş olsa da fiilen bir siyasi parti gibi faaliyet göstermiştir. 1994 yılında Erbil'de, Ferit Çelebi liderliğinde kurulmuştur. 1996 yılında ise hareketin başına Kenan Şakir Üzeyirâğı geçmiştir.

Mezkûr hareketin faaliyetleri Erbil'de ve diğer Türkmen bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca bu hareket, Irak Türkmen Cephesi'nin kuruluşunu desteklemiş ve bir süre boyunca bu cephede temsil edilmiştir.²⁵³

Irak Türkmen Cephesi

Irak Türkmen Cephesi, siyasi ve fikrî örgütleri tek bir çatı altında toplamak amacıyla, 24 Nisan 1995 tarihinde kuruldu. Kuruluş sürecine Irak Millî Türkmen Partisi, Türkmeneli Partisi, Erbil'deki Türkmen Kardeşlik Ocağı Şubesi ve bazı Türkmenler katıldı.

Bu dönemde, Şura Heyeti oluşturuldu. Heyetin başkanlığına İhsan Doğramacı getirildi. Üyeler ise Acar Okan, Ömer Öztürkmen, Mahir Nakip ve Ferit Çelebi olarak seçildi.

Bir süre sonra Cephenin ilk genişletilmiş kongresi, 4-7 Ekim 1997 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Bu kongrede cephenin çeşitli kurumları ve organları oluşturuldu ve 7 Ekim'de yayımlanan bildiriyle kuruluşu, resmen ilan edildi. Aynı zamanda bu tarih, Türkmenlerin millî günü olarak kabul edildi.

Kuruluş bildirisini imzalayanlar arasında yukarıda zikri geçen iki Türkmen parti; Türkmen Bağımsızlar Hareketi, Erbil Türkmen Kardeşlik Ocağı Şubesi ile Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneğı ve Türkmeneli Vakfı bulunmaktaydı.

Bütün bunların ardından 20-22 Kasım 2000 tarihlerinde Irak Türkmen Cephesi'nin ikinci genişletilmiş kongresi düzenlendi. Bu kongrede, cephenin sadece siyasî örgütleri kapsamına karar verildi ve böylece derneklerle kültürel kulüpler bu çatıdan ayrılmış oldu.

Bu toplantının sonunda yayımlanan bildiride; diyalog ilkesine bağlı kalınacağı, meşru hakların elde edilmesi için barışçıl mücadeleye devam edileceğı

²⁵³ Musa Âyâr, a.g.e., s. 40.

ayrıca gençlerin ve kadınların siyasi karar mekanizmasında yer almasının önemi vurgulandı.

Bildirinin ardından Türkmen Şura Meclisi, Irak Türkmen Cephesi'nin yürütme komitesi başkanını ve üyelerini şu şekilde belirledi:

- San'an Ahmed Ağa - Başkan
- Kenan Şakir Üzeyiragaı - Yürütme Komitesi Üyesi
- Seyyah Küreci - Yürütme Komitesi Üyesi
- Cemal Şen - Yürütme Komitesi Üyesi
- Salah Merdan - Yürütme Komitesi Üyesi
- Aydın Beyatlı - Yürütme Komitesi Üyesi
- Hasan Özmen - Yürütme Komitesi Üyesi

Ayrıca İç Denetim Komitesi üyeleri olarak Kerhi Altıparmak, Turhan Ağa-oğlu, Azad Küreci, Fevzi Neccar ve Dilşad Hoca seçildiler. Kenan Saka, Rıfat Cevat, Mustafa Ziya, Fazıl İsmail ve Adil Şakir ise Disiplin Komitesi üyeliklerine getirildiler.

Şura Meclisi Genel Sekreterliği; Genel Sekreter Celal Hatip, Genel Sekreter Yardımcısı Settar Neccar, üyeler ise İbrahim Kasap ve Aydın Maruf'tan oluşturuldu.

Cephenin ilk başkanı olarak Dr. Turhan Ketene seçildi. Daha sonra sırasıyla Sinan Çelebi, Vedat Arslan ve Sanan Kassab başkanlık görevini üstlendiler.

Cephe, Baas rejimi döneminde Irak muhalefeti konferanslarına katıldı. Bu kapsamda New York, Londra ve Selahaddin konferanslarında temsil edilmiştir. Ayrıca, iki Kürt partisi arasındaki ateşkes görüşmeleri çerçevesinde Ankara'da düzenlenen müzakerelere ve bu amaçla oluşturulan denetleme gücüne de katılmıştır.

Baas rejiminin yıkılmasının ardından cephenin merkezi Erbil'den Kerkük'e taşındı. Bir süre sonra bazı partiler cepheden ayrıldı, bazıları ise tamamen feshedildi. Böylece Irak Türkmen Cephesi artık farklı partilerin koalisyonu olmaktan çıkıp bağımsız bir siyasi parti haline geldi.

2003 yılından sonraki kongrelerde ise cephenin başkanlığını sırasıyla Faruk Abdullah Abdurrahman, Saadeddin Ergeç, Erşat Salihî, Hasan Turan ve Memet Saman Ağa üstlendi.

Irak Türkmenleri İslam Birliği

Bu birliğin kuruluşu, 1990 yılında İran'ın Kum şehrinde ilan edildi. Kuruluşuna, Şii Türkmen siyasetçilerden ve çeşitli siyasi güçlerden oluşan bir grup katıldı. Liderlerinden bazıları daha önce Dava Partisi üyesiydi. Birlik, kendisini Türkmenlerin çıkarlarını ve meşru haklarını savunmak ayrıca Türkmen halkının temel meselelerine, özellikle de Kerkük meselesine sahip çıkmak amacıyla kurulduğunu bildirdi. Mezkûr parti, düşünsel yaklaşımında İslami fikirlerle Türkmen milliyetçi ideolojisini birleştiren bir çizgi benimsedi.²⁵⁴

Bir grup Türkmen İslami kadrosu, 1 Mart 1991 tarihinde Şam'da bir araya gelerek İslami eğilimli bir Türkmen hareketi kurma fikrini görüştü. Ertesi gün, Irak Türkmen İslam Birliği'nin kuruluşu Şam'da ilan edildi. Ancak hareketin ilk kurucu kongresi, Ağustos 1991'de İran'ın Kum şehrinde yapıldı. Genel Sekreter kongrede oybirliğiyle seçildi ve 14 kişilik bir liderlik konseyi oluşturuldu. Birlik ikinci kongresini 1992 yılında yine Kum'da düzenledi. Bu kongrede yönetim kurulu üyeleri Türkmen bölgelerine göre dağıtıldı. Birlik, resmî yayın organı olarak ed-Delîl adlı gazeteyi çıkardı. Ayrıca çeşitli kültürel ve eğitici kitaplarla broşürler yayımladı.²⁵⁵

Türkmen Vefa Hareketi

Türkmen Vefa Hareketi, 2001 yılında İran'ın Tahran şehrinde kuruldu. Kuruluş amacı, Türkmen halkının meşru haklarını savunmaktır. İlk kurucu kongrede yedi kişiden oluşan siyasi liderlik heyeti seçildi:

- Feryad Tuzlu
- Yılmaz Neccar
- Zeynel Abo
- Abdullah Tütüncü
- Muhammed Abbas

²⁵⁴ Ali es-Sadî, *Hızam en-Nâr; el-Ca'ferî ve Irakü'l-cedid*, el-'Ârif li'l-matbûât, Beyrut 2009, s. 242.

²⁵⁵ Irak Türkmenleri İslami Birliği dosyalarından.

- Muhammed Merdan
- Ragıp Tezeli

Ayrıca Yusuf Telaferli, hareketin Genel Kurul Başkanı olarak seçildi. Feryad Tuzlu, hareketin resmî sözcüsü olarak görevlendirildi. Tuzlu, hareketi Londra ve Selahaddin'deki Irak muhalefet konferanslarında temsil etti.

Bu hareket Arapça ve Türkçe olarak el-Vefâ adlı aylık bir gazete yayımladı.

Baas rejiminin çöküşünden sonra merkezin Kerkük'e taşınmasının ardından, Feryad Tuzlu Genel Sekreter, Yılmaz Neccar ise Siyasi Büro Başkanı olarak seçildi.

Sonraki dönem Baas rejiminin devrilmesinden ve Türkmen Cephesi merkezinin Kerkük'e taşınmasının ardından yeni Türkmen partileri kuruldu. Bunlar arasında şu partiler yer almaktadır:

- Adalet Partisi,
- Hak Partisi,
- Karar Partisi,
- İrade Partisi.

Bu partilerin çoğu, Irak Türkmen Cephesi'nin bağımsız bir partiye dönüşmesinden sonra da Kerkük Türkmen Cephesi Listesi adıyla yapılan parlamento seçimlerine ortak liste olarak katılmışlardır.

Sonuç

Türkmenler, kendilerine karşı uygulanan tüm zulüm ve kimliklerini silme girişimlerine rağmen Irak toplumunda önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Bunun temel nedeni Irak devletinin kuruluşundan hatta öncesinden itibaren Türkmenlerin kuzeyde ve güneyde ulusal hareketlerle birlikte İngiliz işgaline karşı durmalarıdır. Ayrıca Irak'ın bağımsızlığı ve [kendi haklarındaki] karar hakkının Irak halkına ait olması çağrısında bulunmalarıdır.

Zamanla Iraklılar Türkmenlerin derin bir vatan sevgisine sahip olduklarını ve Irak'ı kendi vatanları olarak benimsediklerini anlamıştır. Çünkü Türkmenlerin bu topraklarda yüzyıllara dayanan köklü bir geçmişleri vardır.

Elinizdeki kitabın bölümlerinde açıkça görüldüğü üzere Türkmen vatandaşlar pek çok sıkıntı ve musibete maruz kalmışlardır. Bunun nedeni, onların Irak'a aidiyet duygusundan yoksun olmaları değil aksine insanlık değerleriyle bağdaşmayan ırkçı ve mezhepsel eğilimlerin hedefi olmalarıdır.

İnkâr edilemez bir gerçektir ki Türkmenler, geçici dünyevi çıkarlar uğruna değerlerini ve ilkelerini satmamış ve gelecek nesillerinin geleceğini güvence altına almak için her türlü fedakârlığı göstermişlerdir.

Peş peşe gelen Irak hükûmetlerinin ileri sürdüğü gerekçelerden biri de Türkmenlerin Türk ulusuna veya Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılık hissettikleri ya da eski Osmanlı dönemine özlem duydukları iddiasıdır. Birçok Türkmen düşünür ve yazar bu konuda gerçeği açıklamaya çalıştıysa da iktidardaki çevreler bu açıklamalara kulaklarını tıkamış ve bu yanlış iddiayı değişmez bir gerçek gibi dayatmak istemişlerdir.

Türkmenler, ister yakın olsun isterse uzak olsun fark etmez tüm ülkelerle iletişim içinde olmanın gerekliliğini savunmuşlardır. Bunu düşünsel, toplumsal ve kültürel kaynaklardan yararlanarak medeni gelişmenin bir parçası olarak görmüşlerdir. Ayrıca Irak'ın uluslararası toplumdan soyutlanmaması gerektiğini sürekli vurgulamışlardır.

[Türkmenlerin] Türkiye ve Orta Asya'daki Türk dili konuşan ülkelerle ilişkilerinde ise amaç bu ülkelerin kültürel ve medeni birikimlerinden yararlanmaktır. Çünkü Türk dili Irak Türkmen halkının edebiyatında ve yayınlarında kullanılan dildir. Türkmenler, bu etkileşimin Irak'ın genel kültür hareketine büyük bir katkı sağladığını düşünmüşlerdir. Türkmenler, bu tarz yanlış yorumları her zaman reddetmiş ve bu ilişkinin düşünsel ve kültürel bir iletişim şekli olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Ayrıca bu tür bir iletişime karşı çıkmanın, Irak'taki Arap halkının diğer Arap ülkeleriyle kültürel ve edebî etkileşimine karşı çıkmakla eşdeğer olduğunu da vurgulamışlardır. Zira bu tür etkileşimler düşünsel deneyimlerden ilham alıp onlarla beslenmeyi sağlar.

Son olarak elinizdeki bu mütevazı çalışmanın Arapça nüshasının da iki açıdan etkili olmasını umuyoruz: Birincisi Irak'taki ve Arap dünyasındaki Arap halkına, Türkmen halkının Irak'ın ulusal birliğini korumak ve ülkenin tümü için parlak bir gelecek sağlamak adına yaptığı büyük fedakârlığı tanıtmak.

İkincisi ise Türkmen gençlerinin ve araştırmacılarının, Türkmen halkının siyasal hareket tarihini ve atalarının verdiği mücadeleleri bilmeleridir. Gençler, bu fedakârlıkların yollarını nasıl aydınlattığını anlamalıdır. Türkmen siyasi

mücadelesinin tek bir grup, sınıf veya kuşakla sınırlı olmadığını, Türkmenlerin her dönemde kendi halklarının geleceğini şekillendirmede öncülük ettiklerini bilmelidirler. Türkmenler zikrettiğimiz hedefler için daima ortak çaba ve kararlılıkla çalışmışlardır.

Dileğim genç düşünürlerin ve araştırmacıların bu kitabın ele aldığı dönemin sonrasını incelemeleridir. Çünkü bu dönemin ardında birçok olay yaşanmış, 2003'teki Amerikan işgalinden sonra Türkmenlerin akan kanı durmamıştır. Bu süreçte Türkmen vatandaşlara karşı dışlanma ve marjinalleştirme çabaları sürmüştür; ulusal, kültürel ve siyasi hakları ellerinden alınmıştır. Üstelik bu durum muhalefet döneminde Türkmenlere dostluk eli uzatan ama iktidara geldiklerinde verdikleri sözlerden dönen Iraklı siyasi grupların kurduğu hükûmetler döneminde de devam etmiştir.

Kaynakça

Kaynakça

- Abdülkerîm, Semîr. Advâ' ale'l-hareketi'ş-şuyû'iyye fî'l-'Irâk. Beyrût, 1998.
- Âdil, Selâm. Sîretü munâdîl. Dîmeşk, 2001.
- Ahmed, Hasan Bekr. el-'Alâkâtü'l-'Arabiyye et-Turkiyye beyne'l-hâdir ve'l-mustakbel. Ebû Zabî, 2000.
- Ahmed, N. et-Tağyîrû'd-dîmugrâfî el-gasrî li-sükkâni Kerkûk. London: Merkez Kerbelâ, ts.
- Âmirî, Sâmir Abdülmuhsin. Mevsû'atü'l-'Aşâiri'l-'Irâkiyye. Bağdâd, 1995.
- Anderson, Liam - Stansfield, Gareth. Azmetü Kerkûk: es-Siyâsetü'l-esniyye fî'n-niza' ve'l-hulûl et-tevâfukiyye. çev. Abdülilah en-Nuaymi. Bağdâd, 2009.
- Ânî, Nûrî Abdülhamîd. Târîhu'l-vizârâtî'l-'Irâkiyye fî'l-'ahdi'l-cumhûrî. Bağdâd, 2001.
- Ayyar, Musa. Etrakü'l-Irak. Konya: Câmîatü Selcûk, 2004.
- Battâtû, Hannâ. el-'Irâk. çev. Afîf er-Rezzâz. Beyrût: el-Hizbu'ş-şuyû'î, 1992.
- Bell, Gertrude M. L. el-'Irâk fî resâili el-Miss Bîl 1917-1926. çev. Ca'fer el-Hayyât. Beyrût, 2003.
- Ca'ferî, Muhammed Cemdî. Britânyâ ve'l-'Irâk: hukbetün mine's-sırâ'. Bağdâd, 2000.
- Cemiyyetü'l-kışle li'ş-şühedâi ve'l-mescûnîyyin es-siyâsiyyîn et-Turkmen. Şühedâü't-Türkmân. Kerkûk, 2016.
- Cidde, Ra'd. et-Teşrî'âtü'd-dustûriyye fî'l-'Irâk. Bağdâd, 1988.
- Cümeylî, Kassam - Öztoprak, İzzet. Irak ve Kemalizm Hareketi. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.
- Dulbran, Lwid. el-'Irâk mine'l-intidâb ile'l-istiklâl. Beyrût, 2002.
- Dûlibîrân, Loyd. el-'Irâk mine'l-intidâb ile'l-istiklâl. Beyrût, 2002.
- Ensârî, Fâzıl. Sükkânü'l-'Irâk. Dîmeşk, 1970.
- Fer'avn, Ferîk Mezher. el-Hakâiku'n-nâsi'a mine's-Sevreti'l-'Irâkiyye. Bağdâd, 1995.

- Fischer, Reinhard. et-Türkmân fi'l-Irak, ts.
- Hay, W. R. A'mân fi Kurdistan (et-tab'a et-Turkiye). İskoçya, 2005.
- Erbe'atü kurûni min tarihî'l-Irak el-hadîs. çev. Cafer el-Hayyat. İran, 1968.
- Hırsân, Salah. et-Teyyârâtü's-siyâsiyye fi Kürdistân el-'Irâk 1946-2001. Beyrût, 2001.
- Hudûrî, Mecîd. el-'Irâk el-Cumhûrî. İran, 1968.
- Husrî, Sâtî'. Müzekkerâtî fi'l-'Irâk. Beyrût, 1967.
- Hürmüzî, Erşat. et-Turkmân ve'l-vatanü'l-Irakî. İstanbul, 2003.
- Hürmüzî, Habîb. Kavmün yed'üne't-Türkmân. İstanbul, 2016.
- Hüseyin, Fâzıl. el-Mevsil. Bağdâd, 1977.
- Hüseyin, Muhsin Muhammed. Erbîl. Erbîl, 2012.
- Hüsenî, Abdürrezzâk. Târîhu'l-vizârâtî'l-'Irâkiyye. Bağdâd, 1988.
- Jackson, Sedgwick. 'Âmân Fi Kürdistan. London, 1921.
- Kayacı, Mevlüd Taha. Kürrâsetü vefdi'l-müvâtinîne't-Türkmân. Bağdâd, 1966.
- Kaysî, Abdülmecîd Hasîb. Hevâmişün alâ târîhi'l-'Irâki's-siyâsiyyi'l-hadîs: el-Âsûriyyûn. London, 1999.
- Kevseroğlu, Necât. Safahât min târîhi Kerkük munzû fecri't-târîh ilâ 1958. London, 2015.
- Longrigg, Stephen Hemsley. Tarihü'l-Irakî'l-hadîs 1900-1950. çev. Selim Taha et-Tikritî. Bağdat, 1988.
- Mellâh, Abdülğanî. Târîhu'l-hareketi'd-demokrâtiyye fi'l-'Irâk. Beyrût, 1958.
- Minorsky, Vladimir. Müşkilâtü'l-Mevsil. çev. Salim Şahin. İstanbul, 1998.
- Muhammed, Erkan H. Hizbü'l-Ba's ve'l-mintıkati'l-âmine şimâli'l-Irak. Ankara, 2007.
- Muhlis, Câsim. Zikrayât Nâzım et-Tabakcalî ve müzekkerât el-muhâmî Câsim Muhlis. Beyrût, 1969.
- Nakib, Mahir. Kerkük ve hüviyyetühe'l-kavmiyye ve's-sekâfiyye. çev. Habib el-Hürmüzî. İstanbul, 2008.
- Nime, Kâzım. el-Melik Faysal el-Evvel ve'l-İncilîz ve'l-istiklâl. Beyrût, 1988.
- Reşîd, Reşîd Abdülkâdir. el-Vecîz fi târîhi Tel'afer. İstânbûl, 2017.
- Rûzbeyânî, Muhammed Cemîl. Bağdâd: el-Cennetü'l-'âmile. Bağdâd, 1998.
- Saatçi, Subhî. el-Kiyanü't-Türkmânî fi'l-Irak. çev. Habib el-Hürmüzî. İstanbul, 2014.

- Sa'dî, Ali. Hizâmü'n-nâr: el-Ca'ferî ve'l-'Irâk el-hadîs. Beyrût, 2009.
- Sâlih, Alâ' İsmâ'il. Turkmân el-'Irâk ve evdâ'uhum es-siyâsiyye ve'l-ictimâiy-
ye hilâle'l-hukmî'l-melikî fî'l-'Irâk. Bağdâd, 2015.
- Talebânî, Nûrî. Mıntakatü Kerkük ve muhâvelâtü tağyîri vâki'ihâ'l-kavmî.
Bağdâd, 1995.
- Tel'aferî, Kahtân Ahmed 'Abûş. Sevretü Tel'afer 1920 ve'l-hareketâtü'l-vata-
niyyeti'l-uhra fî mntakati'l-Cezîre. Bağdâd, 1969.
- Terzibaşı, Ata. Türkman Keşkülü. Kerkük, 2010.
- 'Umerî, Haydar Emîn. Hikâyât siyâsiyye min târihi'l-'Irâkî'l-hadîs. Bağdâd, ts.
- Verdî, Ali. Dirâsetün fî tabîati'l-muctema'i'l-'Irâkî. Bağdâd, 1996.
- Wallach, Jean Bett. Maliketü's-Sahrâ. New York, 1999.
- Yârâlî, Burhân. Evrâk min melaffât Erbîl. Kerkük, 2009.
- Zâbit, Şâkir Sâbir. Mûcezü târihi't-Turkmân. Bağdâd, 1960.
- Zeynel, Esad Reşid. Şümu' len tentafi'. Kerkük, 2016.
- en-Nehcü's-siyâsî li Turkmân el-Irak. İstanbul, 2019.
- et-Türkmân fî't-teşrî'âtî'l-kânûniyyeti'l-'Irâkiyye. Beyrut, 2015.
- Hakikatü'l-vücûd et-Türkmânî fî'l-Irak. İstanbul, 2005.
- Meczeretü Kerkük 1959. İstanbul, 2020.
- Müzekkerâtü sahâfiyyin Türkmânî. İstanbul, 2016

Gazete ve Dergiler

- Necme Gazetesi, Kerkük, 1925.
- Kardeşlik, Kasım 1974.
- Beşir Gazetesi, Kerkük, 1958.
- Erbil Gazetesi, Es'ad Erbil, 2011.
- Kardaşlık Dergisi, Nihad İlhanlı, Bağdat, 2003.
- Biz Türkmeniz Sitesi, Yaşar Bayatlı, 2014.
- Daily Telegraph, 30 Temmuz 1959.
- Sevre Gazetesi, Bağdat, 24 Haziran 1963.
- Emani Gazetesi, Bağdat, 1959.
- Türkmeneli Gazetesi, Kerkük, 2009.

Belgeler

Birleşik Krallık Belge Koruma Dairesi Belgeleri, Ulusal Arşiv.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Belgeleri.

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Belgeleri.

Türkiye'nin Bağdat Büyükelçiliği Belgeleri.

Bağdat Genel İstihbarat Başkanlığı Belgeleri.

Bağdat Askerî İstihbarat Başkanlığı Belgeleri.

Bağdat Genel Emniyet Müdürlüğü Belgeleri.

Kerkük Vilayeti Emniyet Müdürlüğü Belgeleri.

Selahaddin Vilayeti Emniyet Müdürlüğü Belgeleri.

Irak Türkmen İslam Birliği Dosyaları.

Irak Türkmen Cephesi Belgeleri.

Türkmen Vefa Hareketi Belgeleri.

Irak Millî Türkmen Partisi Belgeleri.

Türkmeneli Partisi Belgeleri.

Irak Öğretmenler Sendikası Yayınları, Bağdat.

Erşat Hürmüzlü

- Bağdat Üniversitesi Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Aynı zamanda Bağdat'ta Sigorta İşletmeciliği Enstitüsünden de mezuniyeti bulunmaktadır.
- 1969 yılında Almanya - Murnau'dan Almanca diploması aldı.
- Bağdat Hukuk Fakültesinde tahsili sırasında Bağdat Radyosunun Türkçe bölümünde çalışıp çok sayıda edebî ve kültürel programlar sundu.
- Münih, Helpolstein, Zürich, Bağdat ve Londra'da İdare ve İşletme kurslarına katıldı.
- Birçok Türk, Arap ve Uluslararası şirketlerde Genel Müdürlük ve İcra Kurulu Başkanlığı görevlerinde bulundu.
- Orta Doğu ve Irak konularında olduğu gibi Türk dünyası konusunda Arapça, Türkçe ve İngilizce olarak 30 telif ve tercüme eseri ve onlarca araştırma ve makalesi bulunmaktadır.
- Türkçe ve Almancadan Arapçaya çevirdiği kitaplar Beyrut'ta yayımlandı.

- Arap - Türk ilişkileri ve bölge konuları hakkında Brüksel, Amsterdam, Londra, Washington DC, Bağdat, Bahreyn, Riyad, Beyrut, Kahire, Dubai, Abu Dabi, Muskat, Amman, Doha, Ankara ve İstanbul'da konferanslar verdi.
- Türklerle Arapların diyalog kurmalarına dönük örgütlenen ve Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul'da kurulan Türk - Arap Diyalogu Platformunun başkanıdır.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından 2008 yılında Orta Doğu Başkanışmanlığı görevine getirildi. Orta Doğu ilişkileriyle ilgilendiği gibi Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın bazı temaslarında şahsî temsilciliğini yapmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ile bölge ülkeleri ve Türk cumhuriyetlerini ziyaret etti. Orta Doğu ve Türk dünyasındaki siyaset ve fikir insanlarıyla yakın dostlukları vardır.
- Ürdün'deki Dinî Araştırmalar Kraliyet Enstitüsünde Mütevelli Heyeti Üyesi ve Arap Düşünce Forumu aktif üyesidir.

Telif ve Tercüme Eserleri

Türkçe

- 1- Irak Türkleri, İstanbul, 1991.
- 2- Türkmenler ve Irak, İstanbul 2003.
- 3- Irak'ta Türkmen Gerçeği, İstanbul, 2005 (2. Baskı, İstanbul, 2021).
- 4- Irak Türkmenlerinin Dünya Görüşü, İstanbul, 2019.
- 5- Mavi Urbahılar, Ankara, 2020.
- 6- Kerkük'ten Çanakkale'ye, İstanbul, 2020.
- 7- Çanakkale'den Kerkük'e, İstanbul, 2021.
- 8- Türkiye- Irak İlişkileri, İstanbul, 2021.
- 9- Ata Hayrullah Yazıyor, Bizim Genç, Ankara, 2020.
- 10- Türkmen Ülküsü, Ankara, 2020.
- 11- Dünden Bugüne Türkiye- Irak İlişkileri, İstanbul, 2026
- 12- Irak Türkmenlerinin Siyasî Mücadele Tarihi. (Terc. Mehdi Cengiz), Ankara, 2026.

İngilizce

- 13-The Turkmen and Iraqi Homeland, Istanbul, 2003.
14-The Turkmen Reality in Iraq, Istanbul, 2009.

Arapça

- 15- التركمان في العراق ، انقرة 1994
16- لتركمان والوطن العراقي، اسطنبول 2003
17- حقيقة الوجود التركماني في العراق، اسطنبول
18- النهج السياسي لتركمان العراق، اسطنبول 2019
19- تاريخ النضال السياسي لتركمان العراق، اسطنبول 2020
20- العلاقات التركية - العراقية في ضوء المعاهدات، اسطنبول 2020
21- مقاتل من كركوك، اسطنبول 2021
22- ذوي الأردية الزرقاء، اسطنبول 2024

Tercümeler

- 23 - Arzuların Tavanı, Mahmut Şukayr, (Arapça'dan), İstanbul 2024.
24- رسائل مفتوحة الى الشباب التركماني في العراق، اجار اوقان، اسطنبول 2004
25- المدخل الى التاريخ التركي، يلماز اوزطونا، بيروت 2005
26- النثر الفني لدى تركمان العراق، مهدي البياتي، بيروت 2008
27- القبائل والعشائر التركمانية، صبحي ساعتجي، اسطنبول 2010
28- كركوك وسوق القورية، كمال بياتلي، اسطنبول 2020
29- التاريخ التركي قبل الحقبة العثمانية، اوزطونا، اسطنبول 2021
30- مدرسة العشائر العربية ، محمد علي نيزي، لندن 2026